

HONISMERETI

375

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVI. ÉVFOLYAM

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA
BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER

KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VIGA GYULA

Szerkeszti: HALÁSZ PÉTER

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

A. Gergely András tud. főmunkatárs, MTA. Pol. Tud. Int. Budapest – ***Ágoston István György** ref. lelkész, Miskolc – **Bagu Balázs** ny. tanár, Bályu – ***Balassa Iván** ny. néprajzkutató, Budapest – **Bodri Ferenc** Esztergom – ***Bogdán Lajos** ny. népművelő tanár, Szeged – **Bona Gábor dr.** történész, Hadtörténeti Int. és Múzeum, Budapest, – **Czagány László**, Inárcs – ***Csorba Csaba** docens, ELTE TFK, Budapest – ***Dankó Imre** etnographus, c. egyetemi tanár, Debrecen – **Fejér László** igazgató, Vízügyi Múzeum Levéltár, Budapest – ***Fülöp Irén** iskolaigazgató, Makfalva – ***Grin Igor** megyei múzeumigazgató, Békéscsaba – **Gubás Jenő dr.**, Szabadka – **Gyurkovics Tibor** író, Budapest – **Kerékgyártó Mihály** ny. műsz. oktató, Ózd – **Kertész Róbert dr.** múzeumigazgató, Győrffy István Nagykun Múzeum, Karcag – **Konczné Nagy Zsuzsanna** tanár, Bessenyei György Tanárképző Főisk., Nyíregyháza – **Kovács Valéria dr.** főmuzeológus-könyvtáros, BTM., Budapest – ***Kováts Dániel dr.** ny. főisk. tanár, Szeged – ***Krizs Ildikó** osztályvezető, MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest – **Lukács László** néprajzi oszt. vez. Szt. István Király Múze-

um, Székesfehérvár – **Lévai Imre** MTA Pol. Tud. In. Budapest – ***Mándics Mihály dr.** ny. iskolaigazgató, Csávolgy – ***M. Takács Lajos** ny. egyetemi adjunktus, Edelény – **Nagy Ferenc** levéltárigazgató, Nyíregyháza – ***Nagy Janka Teodóra** főisk. adjunktus, Szekszárd – ***Pásztor Emil** főisk. tanár, Egri Tanárképző Főiskola, Eger – **Prohászka László** jogtanácsos, Főv. Csat. Művek Rt., Budapest – **Sz. Bányai Irén** ny. történész-muzeológus, Budapest, **Sebestyén Kálmán** ny. történész-muzeológus, Budapest – **Szabó Géza** régész Szekszárd – ***Szabó Magda** író, Budapest – **Székely András Bertalan** tanszékvezető, Szt. László Akadémia, Budapest – **Szöcs Lajos** Korondi Elméleti Líceum, Korond – **Törökné Gémes Tünde** könyvtáros, MTA Regionális Kutató Közp., Kecskemét – **Varsányi Péter István** főisk. tanár, Szombathely – **Veszprémi György Győr** – ***Viga Gyula** igazgatóh., Herman Ottó Múzeum, Miskolc – **Viszóczky Ilona** muzeológus, Petőfi Múzeum, Aszód

A *-gal jelölt szerzők tiszteletdíjukról lemondtak a Honismereti Szövetség Alapítvány javára. Köszönet érte!

ISSN 0324-7627 Szerkesztőség: Budapest I., Corvin tér 8. II. 405. Postacím: Bp. 1251 Pf. 101. Tel.: 201-3766. Kiadja a Honismereti Szövetség. Készült a CERBERUS Kft. nyomdájában (1066 Bp., Lovag u. 14. Tel/fax: 331-3042). Felelős vezető: *Schmidt Gábor*. Terjeszti a Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság és alternatív terjesztők. Példányonkénti ára: 98 Ft. Évi előfizetési díja 540 Ft. Előfizethető postautalványon (1900 Budapest, Orczy tér 1.), valamint a következő pénzforgalmi jelzőszámra: Postabank és Takarékpénztár 11991102 – 02102799 INDEX-25387. Megjelenik a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVI. ÉVFOLYAM

TARTALOM

	Honismereti kiadványok szerepe az iskolában (<i>Kováts Dániel</i>)	3
	Korszakvég – korszakkezdet: magyar és román történészek konferenciája az 1848-as esztendő emlékére (<i>Konczné Nagy Zsuzsanna–Nagy Ferenc</i>)	6
ÉVFORDULÓK	Kétszázötven éves a győri Szentháromság Kórház (<i>Veszprémi György</i>)	14
	Külföldiek és magyarországi nemzetiségek a 48-as honvédseregben (<i>Bona Gábor</i>)	20
	1848–49 emléke a néphagyományban (<i>Lukács László</i>)	24
A MAGYAR NYELV AZ EZREDFORDULÓN	„Ebből a kulturális közösségből származunk...” (<i>Gyurkovics Tibor</i>)	36
TERMÉS	A műemlékek védelmére, a kincsek beszolgáltatására vonatkozó törvénykezés (<i>Dr. Kovács Valéria</i>)	39
	A bátyúi betlehemes játék (<i>Bagu Balázs</i>)	44
	A kalotaszegi Körösfő évszázadai (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	51
	Katona József történetírása (<i>Törökné Gémes Tünde</i>)	55
	Budapest és vidék, hagyomány és megélhetés (<i>Lévai Imre</i>)	60
	Hagyományos térség – nem hagyományos régiók (<i>A. Gergely András</i>)	61
TÁRLAT	A főváros és a nemzet múltja iránti elkötelezettséggel. Skultéty Csabával beszélget <i>Székelly András Bertalan</i>	66
	Képzőművészeti táborok az erdélyi Makfalván (<i>Fülöp Irén</i>)	71
HAGYOMÁNY	Emlékezés Lovassy Lászlóra (<i>Varsányi Péter István</i>)	74
	Tariczky Endre emlékezete (<i>Dankó Imre</i>)	77
	Dunaszentgyörgyi Tolnay Lajos, a MÁV első elnöke (<i>Czagányi László</i>)	79
	Korondi Monos Tamás nemeslevele (<i>Szőcs Lajos</i>)	85
	A Bárdosok ünnepe (<i>Kerékgyártó Mihály</i>)	87
KILÁTÓ	Magyar vonatkozású múkincsek a New York-i Metropolitan Museumban (<i>Prohászka László</i>)	89
KRÓNIKA	A IV. Abaúji Szabadegyetem (<i>Pásztor Emil</i>)	93
	Honismereti találkozó Dombóváron (<i>Dr. Sipos Csaba</i>)	94
	Templomavatás Facsádon (<i>Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza</i>)	95
	Ötven éves a csávolyi Bunyevác Klub (<i>Dr. Mándics Mihály</i>)	95
	Ónodi Napok – 1998 (<i>Á. I. Gy.</i>)	96
	Domonkos Ottó 70 éves (<i>Balassa Iván</i>)	97
	Díszpolgári cím honismereti munkáért (<i>Bogdán Lajos</i>)	98
	„Hazahív a harangszó” (<i>Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza</i>)	99
	Huszonöt éves a Magyar Vízügyi Múzeum (<i>Fejér László</i>)	100

László Gyula (1910–1998) (<i>Csorba Csaba</i>)	103
Búcsú Kaposvári Gyulától (<i>Dr. Kertész Róbert</i>)	105
Réthy Zsigmond (1946–1998) (<i>Grim Igor</i>)	107
Tóbiás Áron: A magyarok vére (<i>Szabó Magda</i>)	109
Kisebbségi közérzetünk barométere (<i>Dr. Gubás Jenő</i>)	110
Új néprajzi kiadványok az 1848/49-es forradalom és szabadságharcról (<i>K. I.</i>)	112
Bessenyei György és Nyíregyháza, 1747–1997 (<i>Bodri Ferenc</i>)	113
Két kiadvány a 70 éves Szabadfalvi József tiszteletére (<i>Viszóczy Ilona</i>)	114
A Partiumi Füzetek (<i>Dankó Imre</i>)	115
A Jászkunság összefogása (<i>Sz. Bányai Irén</i>)	117
Pandur József: A másik Rippl-Rónai (<i>Dr. Sipos Csaba</i>)	118
Petercsák Tivadar: Néprajzi Tanulmányok az Északi-középhegység területéről (<i>Viga Gyula</i>)	119
Népi dolgozatok (<i>Nagy Janka Teodóra</i>)	120
A Borsodi Tájház Közleményei (<i>M. Takács Lajos</i>)	121
Honismereti bibliográfia	122
A Honismeret 1998. XXVI. évfolyamának tartalomjegyzéke	124

Az első borítón látható kép a Pest és Buda régi látképei című Skultéty Csaba gyűjteményét bemutató kiadványból való; a hátsó borítón mezősegi bekecs képe látható a Magyar Népi Iparművészeti Múzeum (Budapest) gyűjteményéből.

A Honismereti Szövetség és Alapítványa köszönetet mond mindazoknak, akik 1997. évi adójuk 1%-ának felajánlásával segítik munkáját. A Szövetség számlájára felajánlott 27 956,- Ft-ot, valamint az Alapítvány számlájára felajánlott 62 049,- Ft-ot rendezvényeink költségére fordítjuk.

Itt köszönjük meg azoknak a szerzőinknek is az áldozatvállalását, akik lemondtak tiszteletdíjukról, s ezzel támogatják a lap megjelenését.

*

Évi feladataink mellett a következő esztendőben ismét nagyszabású vetélkedőt szervezünk középiskolás diákoknak az államalapítás ezredik évfordulója tiszteletére. Mindehhez továbbra is szükségünk van az Ön támogatására. Bízunk benne, hogy úgy dönt, Szövetségünk szándékait, munkáját támogatja, ezért kérjük, hogy az adóhatósághoz küldendő nyilatkozatán a Honismereti Szövetség Alapítványt szíveskedjék megjelölni.

Számlaszám: 11705008-20411828

Segítő támogatását előre is köszöni
a Honismereti Szövetség

A honismereti kiadványok szerepe az iskolában¹

A nyitott, a mások véleményére odafigyelő, a környezet és a tágabb világ problémáira fogékony magatartás, a *közéletiség* kialakulásában az iskolának meghatározó szerepe van. Ott válik először valamiféle közösség tagjává az ifjú ember, ott tudatosan számára annak jelentősége, hogy meghatározza viszonyát a társadalom más csoportjaival, s megtanulja az együttműködés, a kooperáció formáit. Azt mondhatnám: iskolás korban nyílnak meg egymás után a közélet különböző tereinek kapui az ember előtt, s sokak számára már az érettségi vagy a szakmunkás-bizonyítvány megszerzése előtt gyakorolható joggá lesz az országgyűlési és az önkormányzati választásokon való cselekvő részvétel, megnyílik a demokrácia intézményrendszere. S bár ez a folyamat az iskolás korra esik, korántsem csupán az iskola alakítja az egyén közéletre érésének menetét, hanem – több más tényező mellett – a sajtó is. Érdeemes volna megvizsgálni egyszer, mennyire veszi ezt tekintetbe szerkesztési gyakorlatában a média.

Másfelől pedig, tehát a *honismeret* nézőpontját tekintve, ugyancsak ez az életszakasz a meghatározó. A kisiskolás már kezdi fölismerni lakóhelye mikrovilágának jellemzőit, a későbbi iskolafokozatokban pedig – a különböző tantárgyi ismeretek szerencsés integrálódása esetén – kiforrálódik a személyiség, s eldől, hogy – érzelmi és értelmi elemekből összeszöve – abba mennyi fogékonyság és felelősség épül a szűkebb és tágabb hon szeretetéből, az értük való feladatvállalásból. A nemzeti alaptanterv – függetlenül a jogos kritikáktól – megadja a lehetőséget arra, hogy az iskolán belül kialakíthassák (ha akarják) a közéleti és a honismereti érdeklődés felkeltéséhez, alakításához a szükséges alkalmat, kereteket; ezeket azonban nem alkalmazhatják az iskolán kívüli környezet bekapcsolása nélkül. Ezen a ponton jutunk el a sajtó közvetítő szerepének jelentőségéhez.

Nyilvánvalóan kétféle megközelítés létezik:

– a honismereti kiadványok szerzői, szerkesztői felől nézve azt a követelményt emelem ki, hogy nem hiányozhat a kiadványok (elektronikusan sugárzott programok) létrehozásának motívumai közül az iskola, az iskolás nemzedék iránti figyelem;

– az iskolák felől tekintve pedig azt, hogy tudatosan építeni érdemes a különböző kiadványok (elektronikusan sugárzott programok) kínálatára, „termékeire”.

Hogy milyen esélyek vannak e két oldalnak a mindennapok gyakorlatában való sikeres találkozására, annak latolgatásába most nem bocsátkozom; a tanulságok enélkül is megfogalmazhatók. Mégpedig nagyon egyszerűen:

– a honismereti kiadványok (programok) legyenek szemléletesek, vagyis mondandójuk megfogalmazásában és illusztrációs anyaguk kiválasztásában vegyenek figyelembe bizonyos didaktikai szempontokat, amelyek megkönnyítik a bonyolultabb fogalmak, folyamatok, összefüggések megértését;

– az iskolai tantárgyi programok építsenek a honismereti média kínálatára, tegyék időszzerűbbé, élményszerűbbé friss közleményekkel az oktatást, bővítsék ki így taneszköz-készletük skáláját.

A rádió, a televízió honismereti programjait – gyakorlati okokból – nem az előadásban, hanem a kazettára rögzített, így bármikor alkalmazható formában lehet a legeredményesebben bemutatni. Szükség van ehhez bizonyos technikai körülményekre, amelyek megvalósítása még mindig nehézkes, emellett pluszmunkát igényel a tanár részéről, emiatt sokszor lemondanak igénybevételéről. Bár az olvasás – több felmérés egybevágó eredménye szerint – fokozatosan csökkenő mértékben van jelen az iskolai korosztályok ismeretszerző és szabadidős tevékenységében, az iskolai munkában mégis – könnyebb tárolása, hozzáférhetősége, alkalmazhatósága miatt – még mindig a könyvé a vezető szerep. Ezt tekintetbe kell

¹ Elhangzott a honismereti és helytörténeti kiadványok szerkesztőinek VIII. országos tanácskozásán, Zamárdiban, 1998. szeptember 25-én.

vennünk a honismeret tanításában. A másik pragmatikus tanulság, hogy a pedagógusok megterheltsége miatt gyakorlatilag azok az eszközök jutnak be a tanórára, amelyek szinte készen kínálják magukat, tehát az iskolai alkalmazásra alkalmas formában jelennek meg. A közszolgálati tévé, illetve rádióállomások vállalkozhatnak didaktikus célzatú program-sorozat műsorba iktatására, a kereskedelmi adók profiljába viszont ez egyáltalán nem illeszkedik. (Sőt: a reklámok sugalmazta fogyasztói világ sokszor épp szempontjainkkal ellentétes, negatív irányba tereli az érdeklődést.) De a közszolgálati programok is csak akkor végezhetik igazán eredményesen e téren vállalt szolgálatukat, ha túllépnek az elektronikus sugárzott formán, s kiadnak írott kísérő-kiegészítő anyagokat is: egyrészt előzetes tájékoztatásul (mint valamiféle tanszerismertetőt), másrészt pedig a szerzett ismeretek rögzítése, továbbá a gyakorlás és a visszajelzés érdekében (mint valamiféle munkafüzetet). Az elektronikus távoktatás sokfelé elterjedt, ma már hazánkban is terjedőben lévő formáira gondolok. Ezek nélkül a kiegészítő programelemek nélkül nem várható több, mint egy-egy – többnyire elszigetelt – tévés, rádiós műsorrészlet bemutatása.

Egyszerűbb tehát a nyomtatott, könyvformájú anyagok iskolai bevezetése. Ezzel (is) magyarázható, hogy az utóbbi években örvendetesen növekedett azoknak a helyi kiadványoknak a száma, amelyek tudatosan figyelembe veszik az iskolák szempontjait, illetve közvetlenül az oktatásban való felhasználás céljából és szempontjai szerint készültek. *Honismeret* című folyóiratunk is folyamatosan igyekszik tájékoztatni olvasóit ilyen könyvek megjelenéséről. Most – a teljesség igénye nélkül – hat csoportba sorolva tekintem át a legjellemzőbbnek vélt típusokat.

a) A leginkább hasznosnak azok a *munkáltató tankönyv* formájú kiadványok tekinthetők, amelyek valamelyik iskolafokozatban, osztályban való közvetlen alkalmazásra készültek. 1994-ben bemutatott folyóiratunk, a *Honismeret* hasábjain (és a honismereti kiadványok szerkesztőinek mezőkövesdi tanácskozásán) Pozbai Dezsőnének *Kázmárk, Abaiúj megye* című lakóhelyismereti tankönyvét, amelyet a szerző tanítói és helytörténeti kutatói tapasztalatainak felhasználásával, történeti és földrajzi megközelítéssel állított össze. Hasznos bevezető megjegyzések, szómagyarázatok adnak segítséget a bemutatott dokumentumok elemzéséhez. A történeti és mai állapotokat idéző képek, a bőséggel csatolt térképek és vázlatok, rajzok itt nem egyszerűen dekoratív hatásúak, hanem szerves részét alkotják a szövegnek: tévkenyességek, feladatok tartoznak hozzájuk. Az ilyen kötet nagy értéke, hogy kézen fogja a tanulót, s bölcsen tanítva, gondolkodtatva, cselekedtetve viszi egyre közelebb a szülőföld, a lakóhely jellemzőinek szakszerű és élményszerű felismeréséhez. Hasonló célzatú és műfajú könyv – hogy egy egészen friss példát is mondjak – Rozsnyai János *Idézetek a múltból; Maroslele* című munkája, amely a XIX. század végéig vezet el tanulmányozóját – térképpel, képekkel illusztrálva, kérdésekkel, feladatokkal fűszerezve, 45 olvasmány segítségével – e Csongrád megyei község múltjába. Helytörténeti munkafüzetével együtt jelent meg, és 18 régi, forrásértékű irat hasonmását is tartalmazza, amelyeknek önálló feldolgozását a szerző feladatokkal irányítja. Ha az ilyen műfajú helyi munkáltató tankönyvvel évről évre el tudják látni az egymást követő iskolás korosztályokat, akkor ez tartalmi és módszertani szempontból egyaránt hatékony eszköz a tanulásban.

b) Szép példákat ismerünk egy másik műfaj, a *helyismereti olvasókönyv* vonatkozásában is. Ez a könyvtípus nem egy meghatározott korosztály speciális oktatására készül, hanem általánosabb célzatú: több tantárgy, iskolafokozat talán benne közös vagy önálló feldolgozásra alkalmas helytörténeti-helyismereti jellegű szövegeket. Erre is vannak szép, követésre méltó példáink. Nagy Károly, Szegőfi Anna és Tóth Péter összeállításában jelent meg például 1984-ben a *Régi történelmi* című 430 oldalas kötet, amelynek alcíme: „Öz és környéke múltjának írott forrásai”, műfaji meghatározása pedig: „helytörténeti olvasókönyv”. Anonymustól 1945-ig levéltári iratokat gyűjt egybe 47 Borsod és Gömör megyei település múltjának dokumentumaiként. Szómagyarázatok, mutatók segítik felhasználhatóságát. A TIT történelmi választmánya – a történelembarátok köreinek szánya – 1986-ban, illetve 1989-ben adta ki a *Zempléni történelmi* című két kötetet. Az elsőben a honfoglalástól 1849-ig, a másodikban az 1849-től 1950-ig terjedő száz év dokumentumai találhatóak. A Hőgye István által összeállított, levéltári forrásokból föltárt helyi vonatkozású anyag szemelvényeire gondolkoztató és munkáltató kérdések kapcsolódnak, amelyek ráirányítják a tanulók figyelmét az adott kor jellemző viszonyaira, s bevezetik őket a források feldolgozásának módszertanába. E szöveg-

gyűjtemények tanórai és egyéni feldolgozásra – megfelelő irányítással – egyaránt alkalmasak. Ebbe a csoportba sorolhatók a *dokumentumgyűjtemények* is, amelyre friss példa az Árva Ferenc és Rózsa György Gyula összeállításában Miskolcon az idén megjelent 184 oldalas gyűjtemény: *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc dokumentumai a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban*. Szívesen említem itt meg azokat az *irodalmi olvasókönyveket*, antológiákat, amelyek egy-egy település, megye vagy régió irodalmi termését, irodalmi tükröződését mutatják be. Ilyen például a Katona Béla által szerkesztett *Kisebb hazám* című, „Szabolcs-szatmári irodalmi olvasókönyv” alcímű kötet (1987).

c) Harmadik típus a helyismereti *tanulmánygyűjtemény*, amely az imént említett szöveggyűjteményektől abban tér el, hogy nem történelmi dokumentumokat, eredeti forrásokat tartalmaz, hanem egy-egy kor vagy téma tudományos hitelű, de a szerényebb szakmai felkészültséggel rendelkező diákok számára is érthetően feldolgozott monografikus, elemző, szintetizáló tanulmányokat. Több megye és település indított ilyen jellegű sorozatokat. Ide sorolhatók, természetesen, az egy vagy több szerző által megírt településtörténeti monográfiák is. Nemrég kaptam meg például az *Öttömös A település földje és népe* című kötetet, amely Juhász Antal szerkesztésében, e Csongrád megyei község önkormányzatának kiadásában júliusban hagyta el a nyomdát. Az iskolai felhasználás során ezek egyrészt háttér- anyagokat nyújtanak bizonyos dokumentumok, tények megértéséhez, az összefüggések felismeréséhez, másrészt alapot adnak egyéni tanulói beszámolók készítéséhez, a helyi és az országos események összehasonlításához.

d) Feltétlenül megemlítendő azok a *segédkönyvek*, amelyek nélkül nem lehet hozzáfogni egy-egy település múltjának és jelenének feldolgozásához. Közülük a *bibliográfiák* a legjelentősebbek, s már azzal nagy szolgálatot tehet valaki a helyismereti oktatásnak, ha összeállítja a településről megjelent munkák, tanulmányok, adatközlések könyvészeti adatait. Ugyanitt említenők a régibb folyóiratok repertóriumai, amelyek a tájékozódásban hasznosak. Szemléletesen szolgálhatják a szülőföld megismerését a *kronológiák*, amelyek a legfontosabb történéseket sorolják fel tételesen a települések históriájából, s esetleg párhuzamosan feltüntetik összehasonlítással a legjellemzőbb országos eseményeket is. Szerencés az a megye, város, amely helyismereti *lexikkal* rendelkezik, hadd utaljak itt Kovacsics József és Illa Bálint munkájára, *Veszprém megye helytörténeti lexikonára* (I. 1964; II. 1988). A lexikonok közé sorolhatók az olyan munkák is, amelyek például a történelmi vagy irodalmi emlékhelyekről adnak szöveges-képes eligazítást. Kitűnő példája ennek Porkoláb Tibor 1997-ben megjelent *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben* című kötete. Ugyancsak igen fontosak a helynévtárak, szerencsére ezekben már meglehetősen gazdagok vagyunk; s (helyi) példaként említem, hogy megjelent 1974-ben a „Somogy megye földrajzi nevei” című vaskos, 1174 oldalas kötet is az élő helynevek gyűjteményeként. Több megyében a Pesty Frigyes nevéhez kapcsolódó múlt századi gyűjtés anyagát is megjelentették (pl.: *Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében*, 1982). A segédkönyvek között említhetnénk a különböző statisztikai, gazdaságtörténeti, személynévi s ezekhez hasonló *adattárakat*, amelyek hasznos „nyersanyagot” szolgáltatnak egy-egy település megismeréséhez.

e) Külön csoportba kívánkozna a *képeskönyvek*, amelyek a korábbi időknek és a jelennek rajzon, fotón megörökíthető arculatát őrzik meg számunkra. Régi képeslapokból több településen is összeállítottak kiadványt, amelyek kiváló szemléltetőanyagként szolgálnak, egyben pedig leolvasható az ábrázolt valóság igen sok jellemző jegye, s maradandóbb hatású lehet a fiatalok esetében az írott szövegnél. Ezek jelentősége mellé kell helyezni a kéziratos *térképek* történeti becsességét, amelyekről máshonnan aligha nyerhető, pontosan helyhez kötött adatokat kapunk a táj jellemzőiről; emellett kiválóan szemléltetnek is. A Mária Terézia és II. József idejéből való első katonai felmérés és az 1786–89 között készült első kataszteri felmérés óta nyomon követhető a térképen a táj arculatának, a művelési módnak, a településszerkezetnek, a közlekedési hálózatnak a változása. Hadd említsem példaképpen a „Hajdú-bihari kéziratos térképek” című kötetet, amely Komoróczy György szerkesztésében 1972-ben jelent meg Debrecenben, valamint a Pók Judit által gondozott *Szabolcs vármegye (1782–1785)* című albumot, mely az első katonai felvétel vonatkozó színes térképlapjait tartalmazza (Nyíregyháza, 1996). Aki az efféle kiadványokba belelapoz, elámul információs értékekön.

f) Végére hagytam a *helyismereti periodikákat*, a honismereti egyesületek helyi sorozatait és folyóiratait. Ezeknek – véleményem szerint – fontos „fogyasztói” (lehetnének) az iskolák, ezért gondoskodni kellene arról (akár önkormányzati támogatással), hogy eljussanak (lehetőleg több példányban) a terület minden iskolájába. Somogy ezen a téren régóta az élen jár, de sok megyében vannak – ha az itteninél kisebb számban is – hasonló kiadványok. Magam e napokban a fennállásának 10. évfordulójára készülő *Szeged* című folyóirat évfolyamait tanulmányoztam át, s örömmel állapíthattam meg, hogy oktatási szempontból is kitűnően használható periodika ez. Szempontunkból különösen értékesek illusztrációi, amelyek a levéltári, múzeumi, könyvtári kincseket éppúgy bemutatják, mint a jelen új alkotásait. De a szövegek – idén például az 1848/49-es forradalom és szabadságharc helyi eseményeit felelevenítő írások – műfaji változatosságuk, szemléletes megfogalmazás módjuk által ugyancsak kiválóan használhatóak. Erről a kiadványtípusról azért nem szólok bővebben, mert hiszen több előadó is szól, szólni fog róla.

Végezetül azt kell kiemelnem, milyen tanulságok adódnak – az iskolai felhasználhatóság érdekében – a szerkesztők, szerzők számára. Röviden, szinte pontokba foglalva, úgy mondatom el ajánlásomat, hogy a szerkesztők törekedjenek a következőkre:

1) Kiadványaikban gondoljanak a „műfaji” változatosságra, vagyis – ha az a kiadvány jellegével nem ellenkezik – közöljenek a tanulmányok mellett dokumentumokat; a régi időkre jellemző, olvasmányszerű szövegeket; bibliográfiát; lexikonszerű adattárakat.

2) Adjanak útmutatást – akár egy-egy mű recenziója formájában – a helyismereti adalékok, tények hasznosítására, a források feltárására és kritikájára, az adatok összevetésére és értékelésére vonatkozóan. Ezzel metodikai segítséget nyújtunk a múlt hiteles bemutatására vállalkozó fiataloknak.

3) Számoljanak be a helyismereti kutatás friss eredményeiről és teljesítményeiről, beleértve az iskolai célokat szolgáló munkákat is. Kísérjék e vállalkozásokat buzdító kritikával.

4) Törekedjenek minél nagyobb fokú szemléletességre mind az illusztráció kiválasztásában és közlésében, mind a közlemények nyelvi megformálásában.

Úgy vélem, érdemes szerkesztői szempontjaink közé az iskolai felhasználhatóságot is felvenni. Azért is, mert a következő olvasói nemzedékről van szó, s azért is, mert a hon ismereti mozgalom, noha a múltba, hagyományainkra tekint, voltaképpen mindig a jövőt kívánja szolgálni, gazdagítani. A jövő pedig ott ül az iskolapadokban, s nemcsak az ifjúságon múlik, mit szív ott magába, milyen élmények vezérlik érdeklődését.

Kováts Dániel

Korszakvég – korszakkezdet

Magyar és román történészek konferenciája az 1918-as esztendő emlékére

(1998. május 27–29., Szatmárnémeti–Zilah–Nyíregyháza)

A magyar és román történészek kapcsolatában ez a konferencia több szempontból is rendhagyónak ígérkezett. Mindenekelőtt talán azért, mert az első olyan alkalom volt, amelyet nem a központi kormányzatok, hanem egy régió, annak önkormányzatai és intézményei kezdeményeztek. Nevezetesen Szatmár Megye Prefektúrája, valamint a Szatmár Megyei Múzeum, illetve a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága. Másodsorban azért, mert a konferencia a 80. évforduló alkalmából olyan esztendő elemzésére, értékelésére vállalkozott, amely a magyar–román kapcsolatok tekintetében természetes töről fakadóan ellentétes érzelmeket táplál.

Találón erre utalt a konferencia címe is. A történelmi Magyarország és az Osztrák–Magyar Monarchia számára 1918 egy korszaknak a végét jelentette, tragédiát, pusztulást hozott. A

Monarchia utódállamai számára azonban a születés éve volt, így Közép-Európában egy korszak kezdete. Románia számára pedig az álom, az 1861 óta jelen lévő törekvések megvalósulását eredményezte, vagyis az óhazában és Erdélyben élő románok egyesítéseit, a nagy Románia megteremtését. Amíg tehát az egyik oldalon a 80 esztendősfő forduló az örömré, az ünneplésre adott okot, a másik oldalon csupán a csendes meditációra, annak a törekvésnek a hangoztatására, hogy a történelmi tények és nem az érzelmek és indulatok képezzék az értékelés, elemzés alapját.

A konferencia első napja Szatmárnémetiben a múzeum dísztermében volt. A plenáris ülésen *Viorel Ciubotă* múzeumigazgató, a konferencia egyik fő szervezője elnökölt. A tanácskozást köszöntötte Szatmár megye, valamint Szilágy megye prefektusa is, ezt követően *Szász Zoltán* a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatója, a magyar-román történész egyes bizottság elnöke kapott szót. Előadásában – mintegy a háromnapos tanácskozás alaphangját megadva – hangsúlyozta, hogy a korábbi évtizedekben kialakult sztereotípiákkal végre szakítani kell. A román történészeknek is meg kell érteniük, hogy a Monarchia felbomlása számunkra tragédia volt, mely természetes módon mély nyomot hagyott a magyarságban. Azt is tudomásul kell venni, hogy nincs már lehetősége a Monarchia restaurálásának, így azok a spekulációk, amelyek a nemzeti törekvéseknek ilyen színezetet adnak, hamisak és hazugok. A magyar történelemtudomány az elmúlt 80 esztendő alatt alaposan elemezte a Monarchia korát, így nyugodtan kijelenthetjük azt is, hogy a Monarchia nem volt a népek börtöne. A trianoni békediktátum dolgában bizonyára még sokáig nem fognak egyetérteni a magyar és román történészek, de ez nem lehet a konfrontáció oka. Mindkét ország számára most az a fontos, hogy bizonyítsa a felmerülő problémák megoldásában az együttműködési szándékát és akaratát.

Ezt követően *Cornel Grad* a Szilágy Megyei Művelődési Felügyelőség főtanácsosa, a másnapi, zilahi program házigazdája is köszöntötte a konferenciát. Ideje – mondta –, hogy a román-magyar történészek vitájában a süketek párbeszéde véget érjen! Remélte, hogy ez a tanácskozás mindezt elősegíti és ígéretet tett az elhangzott előadások gyors megjelentetésére.

A következő előadó *Hajdú Tibor* az MTA Történettudományi Intézetének osztályvezetője volt. Függetlenség, vagy területi integritás: a magyarság dilemmája az első világháborúban című előadásában hangsúlyozta, hogy 1878 után a magyar érdekek megőrzése már csak a német szövetségben, a monarchia keretein belül volt elképzelhető, mert állandósult az orosz fenyegetés. Ma úgy látjuk, mondta, hogy meddő próbálkozás volt a nemzetiségekkel való egyezkedés, hibás volt az Unió erőltetése. Erdélyt Horvátországhoz hasonlóan kellett volna kezelni, s talán egy ilyen irányú egyezkedés eredményesebb lett volna. Ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy a román történészek részéről hamis az a tézis, hogy 1918-ban a nép és nemzetiségi önrendelkezési jog diadalmaskodott. A Monarchia sorsáról már 1914 szeptemberében megszületett a döntés. Paeolog francia követ beszámolt arról, hogy a cár asztalán már ekkor egy új Balkán térképet látott, ez 1920-ban valósággá vált. Sőt az oroszok már ekkor Erdély megszállását ajánlották a románoknak. A magyar kormány óvatos tárgyalási kísérletei a nemzetiségekkel tehát nem járhattak eredménnyel, mert azok 1918-ban már nem érik be semmiféle autonómiával.

Constantin Hlihor egyetemi tanár Románia és a nagyhatalmi geopolitika az I. világháború kitérőesekor című előadásával azt igyekezett bizonyítani, hogy az a periódus, mely a nemzetközi rendszer válságának végét és az új biztonsági rendszer kiépülését jelentette, Románia számára nehéz időszak volt. A keleti front katonai eseményei miatt 1918-ra a román állam a nagyhatalmi politika tárgyából annak csupán alánya lett, hiszen kénytelen volt megkötni a Bukaresti békét. Az Antant győzelmei következtében azonban megváltoztak az erőviszonyok és Románia helyzete javult. A Monarchia és az Orosz Birodalom felbomlásával Románia törekvései egybeestek a nagyhatalmak geopolitikai terveivel és ezekből a tervek közül a gyulafehérvári, kisinyói és csernovitzi gyűléseken valóság lett. Előadásának leegyszerűsített összefoglalója az lehetne, hogy Románia fogékony volt a geopolitikai helyzet változására, ügyesen kihasználta azt saját céljai elérésére, törekvései megvalósítására. Ugyanakkor Magyarország, mint a Monarchia része nem értette meg az idők szavát, ragaszkodott a régihez, a korábbi viszonyok konzerválását akarta, így szükségképpen vesztes lett.

A geopolitika ilyen fennkölt és kioktató jellegű elemzése után a kevés számú hallgatóság igazán örült *Alexandru Porteanu* professzor előadásának, aki valóban önkritikusan, a sztereotípiákat meghaladva vállalkozott az 1918-as esztendővel foglalkozó román történetírás elemzésére. Megállapította, hogy az nem fejlődött kellő mértékben a nemzeti és egyetemes történelem megismeréséhez képest. A két világháború között csak néhány emlékirat jellegű munka állta ki az idők próbáját és általános hiányosság volt a források mellőzése. A második világháborút követően a történetírás hosszú évtizedekre a politika foglya lett, ehhez igazodva engedte vagy nem a különböző témák kutatását, a publikációk megjelenését. Így például 1945 után a Bukovina és Besszarábia Romániához csatolására vonatkozó kutatásokat teljesen betiltották. A tiltás, illetve a történelmi tények elhallgatása a sztálinista diktatúra éveiben még teljesebb lett. Véleménye szerint az 1918-as év mindig is próbaköve volt a magyar–román kapcsolatoknak és 1989 után megkezdődhetett ennek az évnek is a kritikus elemzése, értékelése. Születtek ugyan publikációk, azonban mindmáig hiányzik egy átfogó szintézis megírása, mely hű a történelmi igazsághoz. Az előadás zárógondolata nagy tetszést aratott mind a román, mind a magyar történészek között. Az előadó arról szólt, hogy a rendszer-váltás után fokozatosan megtanultuk, hogy a román és magyar ellentétek mindig akkor élesedtek ki, amikor egy külső erőnek – török, Habsburg, német, szovjet – az érdekében állt!

A következő előadó *Litván György* az 1956-os Intézet vezetője volt. Előadásának címe: A demokratikus Magyarország és a győztesek. Arra vállalkozott, hogy eddig ismeretlen párizsi levéltári források alapján nyomon kövesse a demokratikus Magyarország és kormányával szembeni mereven elutasító antant-magatartás kialakulását. A győztes nagyhatalmak (Franciaország, Nagy-Britannia, és az Egyesült Államok) külügyi iratainak, tárgyalási jegyzőkönyveinek, közép-kelet-európai katonai és diplomáciai képviselőkkel folytatott levelezésének, valamint csehszlovák, román, és jugoszláv kormányzervekkel fenntartott kapcsolatainak ismeretében ma már pontosan tudható, hogy a Károlyi-kormányval szembeni bizalmatlanság és elutasító álláspontra kialakításában Benes csehszlovák miniszterelnöknek és Pichon francia külügyminiszternek volt elsőrendű szerepe. Pichon a Károlyi-kormányt már novemberben nacional-bolsevista kormánynak minősítette, amely a maga „ultrademokratikus” színezetével csupán a magyar sovinizmus céljait próbálja leplezni. A francia külügyminiszter álláspontról igyekezett meggyőzni az angol, az amerikai és az olasz kormányokat is, akik ezt a nézetet ugyan nem osztották, de Pichon elérte, hogy 1919 tavaszán Magyarországot ne hívják meg a Négyek Tanácsába, mely ténylegesen a kormány elismerését is jelentette volna. Amikor 1919 augusztusában az elutasító politika következményei nyilvánvalóak lettek, a francia külügyminiszter egy valótlan állításoktól és hamis következtetésektől hemzseggő hosszabb dokumentumban foglalta össze a Magyarországgal folytatott és folytatandó politikával kapcsolatos álláspontját.

A délelőtti program utolsó előadója *Valeriu Florin Dobinescu* amerikai, angol, francia és magyar levéltári forrásokra alapozva kísérelte meg Erdély sorsát nyomon követni a két párizsi békekonferencián. Előadása sem szemléletében, sem a tények vonatkozásában nem hozott újat, leszámítva talán azt a meghökkenítő állítását, hogy a gyulafehérvári népszavazás a belgrádi fegyverszüneti egyezmény következménye volt. Történelemszemléletére jellemző az 1947-es konferencia határozatát kommentáló mondata: „Erdély visszatért a nemzet karjaiba”!

Ebéd után Szakály Sándor és Constantin Hlihor elnökletével folytatódott a tanácskozás.

Első előadó *George Iancu* kolozsvári professzor volt. Előadása mély nyomot hagyott a hallgatóságban, mert úgy érezhettük, hogy valóban túllépett a sztereotípiákon és csak a forrásokra alapozva fogalmazta megállapításait, következtetéseit. Előadásában az 1918–1919-beli román–magyar kapcsolatokat elemezte. Konkrétan kitért a román állammal szembeni hűségeskü kérdésére, a román állami berendezkedésre a Bánságban és a román–szerb kapcsolatokra is. Kijelentette, hogy a román állam részéről a közhivatalnokoktól megkövetelt hűségeskü törvénytelen volt, mert a hágai egyezmény alapján egy katonai megszállás alatt lévő országgrésztől ilyen nem lehet követelni. A belgrádi fegyverszünet kimondta a köz-igazgatás folytonosságát a békekötésig, tehát törvénytelen volt a román közigazgatás bevezetése is. Elmondta továbbá, hogy ma már el lehet ismerni: Gyulafehérváron nem népszavazás volt, hanem spontán népgyűlés, melynek megtartását nemhogy akadályozta volna a magyar hatóság, de ingyenes utazással segítette azt. Az is nyilvánvaló, sorolta tovább

a professzor, hogy Temesvárott a szerb megszállás alatt erőszakoskodások, rekriválások voltak, de ezt korábban nem lehetett nyilvánosságra hozni, noha mindenki tudta: „a szerbek embertelenek voltak a bánási magyar és román lakossággal szemben”.

Az előadó állást foglalt a román és magyar hadtörténészek között folyó konkrét vitában is. Szerinte ma már az is egyértelmű, hogy 1919. április 16-án nem a magyar, hanem a román hadsereg támadott és a fővárosba történt augusztus 4-i bevonulásnak csekély volt a hadászati jelentősége, inkább erőfitogtatás volt.

Szabó Dániel előadásának címe: Az első világháborús lelkesedés. Sajátos forrásanyag (színdarabok, háborús imádságok, katonadalok, viccek, levelek, naplók, visszaemlékezések) segítségével próbált arra a kérdésre választ keresni; valóban lelkes volt-e az egész társadalom 1914 augusztusában? Hogy a háborús erőfeszítéseket támogató tüntetések, a tiszteket és a legénységet ünneplő megnyilvánulások a lelkesedésnek vagy valami más érzelmeknek a kifejeződései voltak-e? Elemzésének summázata, hogy olyan magatartásformák adták a lelkesedés gerincét, melyek valamiféleképpen a háborútól való félelem kompenzálását szolgálták. Ugyanakkor persze létezett, ha nem is nagyon széles körben a háborúval való egyetértés, sőt tényleges háborús lelkesedés is.

Az első nap utolsó előadója *Szarika László* volt, aki az 1918 októbertől 1919 márciusáig működő Jászi Oszkár-féle nemzetiségi minisztérium működését elemezte. Az előadó szerint Jászi álláspontja még 1918 őszén is a világháború előtti nemzetiségpolitikai viszonyokra épült. Lényegét abban jelölhetjük meg, hogy a Magyarországi irányában ellentétesnek mutakozó antantpolitikát a szomszéd népekkel való meg egyezések révén igyekezett mérsékelni. A Károlyi-kormány csaknem öt héten át abban reménykedett, hogy az országhatárok módosításáról nemzetközi konferenciák, államközi egyezmények fognak jogszerűen dönteni. Jászi a Maniuval folytatott aradi tárgyalásokon szembesül azzal a ténnyel, hogy a románok számára az elszakadáson kívül nincs más alternatíva. Semmilyen korlátozott autonómia, vagy svájci típusú katonapolitika már nem elégíti ki őket. Arra sem hajlandóak, hogy a döntésekkel megvárják a béketárgyalásokat. A nagyhatalmak, elsősorban a franciákban bízva teljesen elzárkóznak Budapesttől. Ez megadta a kegyelemdőfést a Jászi-féle minisztérium működésének.

Az első nap zárásaként kérdések, hozzászólások hangzottak el az előadásokkal kapcsolatban. Ennek rövid, jegyzőkönyvszerű összegzését adjuk közre.

Szász Zoltán: nem igaz, hogy a magyar uralkodó osztályok és a forradalom vezetői nem értették meg az idők szavát, nem ismerték fel a történelmi fejlődés igazi irányát! Valóban a magyarság birodalmi politikát folytatott, a kis népek irányában csak óvatosan nyitott, de a nyitásnak vannak jelei. Az is az igazsághoz tartozik, hogy nemigen volt kívül kötni egyezséget, kompromisszumot, hiszen a Monarchián belüli nemzetiségek még nem fogalmazták meg politikai arculatukat.

Szekely Gábor: Wilsont a párizsi békekonferencián nevetségessé tették, ezért elkeseredetten távozott. Ez egyfajta elzárkózást eredményezett az USA háború utáni politikájában.

Szarika László: Jászival kapcsolatban felteszi a kérdést, hogy lehet-e a nemzetközi jog talajára helyezkedni egy fegyverszünet és egy békekötés között?

Egyáltalán kívül kellett volna Károlyiéknek tárgyalni a fegyverszünet és a békekötés között – a hivatalos Romániával vagy a határon belüli nemzetiségekkel?

Hajdú Tibor: felhívta a figyelmet a forráskritika fontosságára, valamint arra, hogy Jászi mint miniszter erős nyomás alatt állt, hiszen Magyarországon ekkor egy jól érzékelhető nacionalista hullám volt. Ez is behatárolta Jászi tevékenységének körét.

A konferencia második napján az előadók Szilágy megye prefektusának a vendégei voltak. A tanácskozás Zilahon folytatódott a pedagógiai központ épületében. Sajnos a közönség érdeklődése továbbra sem volt jellemző, noha itt adott volt a lehetőség a történelmet tanító kollégák mozgósítására.

Az első napi előadások és a vita elhúzódása miatt a második nap előadói már csak 15 percet kaptak a téma kifejtésére. Az elnöklő Székely Gábor és Florin Dobrinescu határozott vezetésével azonban az előadók fegyelmezettek voltak és így jutott idő a hozzászólásokra és a vitára is.

Erényi Tibor A politikai hatalom jellege Magyarországon 1918. október 31–1919. március 21 között című előadása az őszirózsás forradalom jellegének tisztázásához járult hozzá. Az 1918. október 31-e után számottevő politikai erők a polgári demokratikus viszonyok megszilárdítására, mások további – immár szociális – átalakulásra törekedtek. A politikai életben, sőt a kormányzatban mindkét erőcsoport jelen volt. Közben gyors ütemben fokozódott (épp a háború, illetve a háborús válság hatásaként) a néptömegek radikalizálódása és sajátos volt a különböző pártok egymáshoz való viszonya is. 1919. március közepe táján, illetőleg az ezt megelőző hetekben már a „kettős hatalom” bizonyos formái is érzékelhetőek voltak.

Kétségtelen – mondta az előadó, hogy a Tanácsköztársaság az „őszirózsás forradalom” tagadásaként békés körülmények között jött létre, de 1918 és 1919 között bizonyos kontinuitás is volt. 1918 bizonyos értelemben több volt, mint polgári demokratikus forradalom, igaz némely vonatkozásában (földreform végrehajtásának hiánya) kevesebb is.

Cornel Grad Szilágy megye művelődési főfelügyelője a magyar közigazgatás széteséséről és az új román hatalom kiépüléséről tartott előadást Szatmár, Szilágy és Bihar megyékre vonatkozóan. Különösen érdekes volt fejtegetése a zavaros hatalmi és politikai viszonyok között létrejött magyar és román nemzeti tanácsok és gárdák alakulásáról. A magyar hatóságok és néhány román vezető reményei szerint ezek a tanácsok a rend fenntartására alakultak, hogy elejét vegyék az új tömegmozgalmaknak. Így tulajdonképpen a közigazgatás és a csendőrség ideiglenes segítői kellett volna, hogy legyenek az Erdélyt és Magyarországot előlő forradalmi mozgalmakkal szemben. A román politikai vezetők másik része azonban ezekben a román nemzeti tanácsokban demokratikus intézményeket látott, amelyek elengedhetetlenek a hatalom átvételéhez a román lakta területeken. Az okfejtés szerint ez a magyarázata annak, hogy a magyar hatóságok maradványai a kiszélesedő tömegmozgalmaktól való félelmükben miért támogatták a román nemzeti tanácsok és gárdák megalakulását, a megyei alapokból pénzt és fegyvert is juttatva nekik. Amikor azonban megértették ezen intézmények lényegét, különböző módon megpróbálták megakadályozni munkájukat. Ezzel egyidőben lépéseket tettek a vegyes, a vagy többségében magyarlakta területeken a magyar polgárőrség felállítására és felfegyverzésére. Ezek a gyors változások számos konfliktushoz vezettek a magyar és román tanácsok között.

Az előadások sorrendjében három magyar hadtörténész következett.

Szakály Sándor előadásának címe: A Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikara 1919. Az előadó azt a folyamatot vizsgálta fel, ahogyan a külső kényszer hatására, döntően az Osztrák–Magyar Monarchia tisztjeiből kialakul a Vörös Hadsereg tisztikara. 1919 januárjában a tábornokok, ezredesek a „demokratizálás” jegyében szinte kivétel nélkül nyugállományba mentek: március 21-e után „megbízható munkáskáderek” kerültek a hadseregbe, de annak igazi erejét, szakértelmét továbbra is a még szolgáló monarchia-beli hivatásos tisztek, századosok, őrnagyok jelentették. A román, illetve a csehszlovák támadás után őket kötelezték a szolgálatra és a döntő többségük vállalta is ezt. Elsősorban az ország védelméért, valamint a gyors előrelépés lehetőségéért. De a döntésben Stromfeld Aurél szerepe is meghatározó volt, kinek tanítványai kötelezőnek érezték a mesterük követését. Természetesen Stromfeld példája a lemondását követően is motiváló erő volt, így egyre többen léptek ki a Vörös Hadseregből és indultak Szegedre, ahol a Nemzeti Hadsereg megalakulása újabb lehetőséget teremtett számukra. A Nemzeti Hadseregben a „vörös múlt” megbocsájtathatóvá vált, retorziókra alig került sor. Így érthető, hogy a második világháború tábornokainak karrierjében ez a múlt nem okozott törést. Gondoljunk csak néhány olyan „vörösre” mint Sztójay Döme, Lakatos Géza, Náday István, Szombathelyi Ferenc, Csatay Lajos, Bély Lajos és a sort még folytatni lehetne.

Pollmann Ferenc témája a központi hatalmak katonai összeomlása a Balkánon 1918 őszén. Az antant jól előkészített támadása 1918. szeptember 15-én Macedóniában áttörte a frontot és ezzel megkezdődött egy gyors lefolyású hadjárat – persze ellenkező előjellel – mint három esztendővel korábban. Az előadás érzékeltette, hogyan csökkent lépéről, lépésre a központi hatalmak haderejének esélye egy valamennyire is szilárd védelmi vonal kialakítására a Balkánon. Ennek következtében hogyan került előtérbe mint egyetlen ésszerű megoldás a Monarchia eredeti határainak védelme. Az előadó szerint az áttörés katasztrofális követ-

kezményei – végső soron a világháború elvesztése – nem magyarázhatóak kizárólag az antant hatalmas erőfölényével.

Balla Tibor a délnyugati vagy olasz front eseményeit részletezte az 1918-as esztendőre vonatkozóan. Előadásának címe: *Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó katonai erőfeszítése az első világháború olasz frontján*. Az előadás nyomon követte, hogyan zajlott le a császári és királyi csapatok támadása 1918. június 15-én a Piavénál és Dél Tiroiban. Kitért a támadás gondolatának megérlelődésére, a vonatkozó hadászati tervek megszületésére, a szembenálló erők helyzetére, a végrehajtás közben felmerült nehézségekre, a Monarchia hadműveleteinek rövid összefoglalására. Elemezte az elszenvedett katonai kudarc okait, a támadásra rosszul megválasztott időpontot, az elégtelen felkészülést, a felvonulási nehézségeket, a fegyver-nemek együttműködésében mutatkozó hiányosságokat, az időjárás és természeti körülményeket és azok hatását. Röviden végigkövette az eseményeket az október 24-én indított olasz offenzívától az osztrák–magyar hadsereg vereségéig is, mely a padovai fegyverszünet aláírásához vezetett.

A következő előadó *Serghei Hacman* az 1918 őszi Bukovinában zajló nemzeti önrendelkezési folyamatokról beszélt. Az önrendelkezést a legnépesebb csoportok a románok és az ukránok követelték a leghangosabban. Az ukrán pártok 1918. október 13-án Csernovitzban elfogadtak egy nyilatkozatot, mely Bukovinát két területre osztotta volna fel: északon ukrán, délen román többségű részekre. Az október 18–19-én szervezett lemergi alkotmányozó ülésen aztán elhatározták, hogy egy nyugat ukrainai államot hoznak létre, mely magába foglalta volna Kelet-Galíciát, észak-nyugat Bukovinát és Kárpátalját az Osztrák föderáció részeként. Ugyanakkor a románok alkotmányozó gyűlésén, október 27-én azt kérték, hogy egész Bukovina egyesüljön Erdélyvel és a Bánsággal. November 11-én a román csapatok bevonultak Bukovinába, ezzel megteremtették a lehetőségét egész Bukovina egyesülésének Romániával, melyet majd a párizsi békekonferencia is elismert.

Varga Lajos egy neves politikus sorsán keresztül követte és elemezte a 80 évvel ezelőtti eseményeket. Előadásának címe: *Garami Ernő az 1918-as forradalomban*. Az 1918 októberében formálódó új hatalom és a leendő kormány összetétele természetesen foglalkoztatta a szociáldemokrata párti politikusokat. A kormányváltás megoldásával kapcsolatos tárgyalásokon az MSZDP részéről Garami és Kunfi vettek részt. Garami álláspontja az volt, hogy óvakodni kell a kormány szerep vállalásától. A forradalom győzelme azonban a pártot kész helyzet elé állította, az új kormányban Garami is miniszteri tárcát kapott. Miniszterként is úgy vélte, hogy Magyarország is lehet többnemzetiségű ország, ha nem is a háború előtti keretek között. Vagyis az ország leendő politikai határait nem azonosította az etnikaiakkal. 1919 januárjában a kormányból való kivonulás mellett érvelt, mert úgy gondolta, határozottan szembe kell fordulni az irreális kommunista ígéretekkel. Politikai elveivel nem tudta összeegyeztetni az egyesülést. Szerinte a balról jött és kikényszerített diktatúra meggátolta a törekény demokrácia megerősödését.

Vörös Boldizsár A forradalom panteonja című előadása arra kereste a választ, hogy a polgári demokratikus forradalom hatalmi szervei mely történelmi személyiségek szerepét méltatták és melyek kultuszával igyekeztek leszámolni. Konkrét eseteket sorolt fel az előző rendszer által kiemelkedőnek tekintett történelmi személyiségek ábrázolásainak eltávolítására. Utcák, terek új elnevezésével, az új hatalom a polgári radikális és szociáldemokrata hagyományokat követve ápolta a nemzeti – forradalmi – köztársasági hősök emlékét, elsősorban a magyar jakobinusokét és 1848–49 kiemelkedő alakjait. Ugyanakkor azonban az új hatalom propagandájában nem fogantatosított intézkedéssorozatot a forradalom eszméjét kifejezni hivatott történelmi alakok minél hatásosabb megjelenítése érdekében.

Eugén Glück Arad a román politikai mozgalmak központja címmel tartott előadást. Tétel-szerűen felsorolta azokat az 1918–1919-es politikai eseményeket, amelyek a városhoz kötődtek. Kiemelte a november 13–14-én tartott tárgyalásokat a magyar kormány és a Román Nemzeti Tanács között, amelyek eredménytelenül végződtek. Előadása sem a tények, sem azok értékelése tekintetében nem hozott újat, sőt a december elsejei gyulafehérvári gyűlést „Nagy Nemzetgyűlésként” idézte, holott az előző napon a konferencia résztvevői már konszenzusra jutottak abban, hogy az spontán népgyűlés volt.

A második nap legtöbb vitát, hozzászólást kiváltó előadása *Constantin Stan* úré volt. Előadásának címe: Iuliu Maniu tevékenysége a párizsi békekonferencián. Megállapításait csak tézisszerűen soroljuk fel, mivel az előadást követő vitában is tárgyalásra kerülnek. Stan úr azt állította, hogy a párizsi békekonferencia befolyásolására a magyar kormány 33 millió svájci aranyfrankot költött. Ez a pénz propagandára, röplapokra, brosúrákra ment el. Berthelot és Franchet d'Esperey tábornokok intézkedését elemezve arra a következtetésre jutott, hogy az utóbbi kifejezetten magyarbarát, következőképpen románellenes volt. Ugyancsak következetes románellenességgel vádolta magát Clemenceaut is.

A hozzászólások sorát *Litván György* kezdte azzal, hogy nem ért egyet Stan úr megállapításaival. Valóban volt hatalmi villongás Berthelot és d'Esperey tábornokok között, de nem igaz, hogy az utóbbi magyarpárti lett volna. Az viszont nagyon is bizonyítható, hogy Berthelot támogatta a románokat. Plakátokon is felszólította őket a magyarok elleni támadásra. Ez igazán szokatlan egy megszálló hatalom tábornokától! Nem tudja elfogadni azt sem, hogy Clemenceau románellenes lett volna. *George Iancu* egyetértett Litván György hozzászólásával. Ő is hamis megállapításnak tartja, hogy d'Esperey állandóan románellenes intézkedéseket tett. Berthelot valóban nagy csodálója volt a románoknak, de mégsem igaz, hogy minden jó a románok részére tőle ered.

Constantin Hlihor szerint nincs jelentősége, hogy román érzelmű volt-e Berthelot, mert minden nemzetnek kötelessége kihasználni a lehetőséget, felismerni a fő folyamatokat és befolyásolni azokat a saját javára.

Hajdú Tibor ismételten felhívta a forráskritika fontosságára a jelenlévők figyelmét. A béketárgyalások befolyásolásával kapcsolatos dokumentumok között bizonyára van olyan is, mely 33 millió aranyfrankról szól, de ezt józanul, kritikával kellett volna kezelni, mert hamis adat, legfeljebb 3330 frankról lehet szó. Ugyanilyen forráskritika szükséges Varjassy Lajos 1918-19-es tevékenységének megítéléséhez is.

Constantin Stan igyekezett válaszolni az ellenvetésekre. Elmondta, hogy Berthelot tábornok nagyra értékelte a román tisztek felkészültségét és hősiességét. Azt akarta, hogy Románia a végsőkig harcoljon, vonuljon vissza Dél-Oroszországba. 1917 óta kitűnően ismerte a román viszonyokat, sokkal jobban és alaposabban, mint d'Esperey. Az előadásával kapcsolatban vitatott állításokra Maniu levelezése adná meg igazából a választ. Sajnos nem tudni, hogy ez az iratanyag hol lehet. Ekkor a hallgatóság részéről egy közbeszólás hangzott el – „a román titkosszolgálatnál”.

A második nap programja *Litván György* zárszavával ért véget. Elmondta, hogy szerinte a magyar és román történészek között valódi párbeszéd, konstruktív vita alakult ki. Megtört a jég, meghaladták a múltbeli fogyatékoságokat, ezért köszönetet mond a jelenlévőknek.

A konferencia harmadik napja Nyíregyházán a Jósza András Múzeum tanácstermében volt. Itt a kiadott programtól kissé eltérően öt előadásra került sor.

Gergely Jenő Az egyházak az 1918-as forradalom és köztársaság alatt című előadása bemutatta a korabeli magyarországi egyházak szervezetét különös tekintettel az erdélyi állapotokra. Ezt követően megvizsgálta a polgári demokratikus forradalom politikai pártjának egyházpolitikai programját, a Károlyi-kormány egyházpolitikai intézkedését, melynek lényege az állam és az egyházak szétválasztása volt. Bemutatta a kormányzat kezdeményezéseit a magyar állam és az Apostoli Szentsek közötti diplomáciai kapcsolatok felvételére. A katolikus egyházban mutatkozó autonómia – törekvések, az erdélyi Katolikus Státusz, illetve a Papi Tanács rövid bemutatása mellett ismertette egyes kiemelkedő egyházi férfiak akkori politikai állásfoglalását (Prohászka Ottokár, Csernoch János, gróf Széchenyi Miklós, gróf Mailáth G. Károly). A protestáns egyházaknál Baltazár Dezső tiszántúli püspök szerepét, az erdélyi szász evangélikusság helyzetét, az unitárius egyház sorsát.

Elemezte, hogy az egyházak mennyiben voltak részesei a változásoknak, illetve tolerálták azokat és miért álltak zömmel az ellenforradalom mellé.

A román történészek részéről a konferencia minden napjára jutott egy nagyobb vitát kiváltó előadás. Ilyen volt a harmadik napon *Costica Prodan* ezredes előadása melynek címe: A román hadsereg visszavonulása 1919-ben a román-magyar összeütközés után. Az előadó arra vállalkozott, hogy vázlatosan bemutassa a román hadsereg öt hónap alatt – 1919. november

7-től – 1920. március 30-ig tartó kivonulását Magyarországról. Szerinte a katonai akció, mely a főváros elfoglalásához vezetett a magyar Vörös Hadsereg 1919. július 20-án indított offenzívájára volt a válasz. A román hadsereg már szeptember elején ki akart vonulni Budapestről – ezt a főparancsnokság be is jelentette –, azonban a nagyhatalmak ennek az elhalasztását kérték. Úgy a nagyhatalmak, mint bizonyos magyar körök felől érkező felkérések nyomán a bukaresti politikai-katonai vezetés megállapította azokat a feltételeket, amelyek alapján a csapatok megkezdhetik a visszavonulást. A román hadsereg visszavonását egyeztetni kellett a magyar politikai élet konszolidálódásával, nehogy robbanás veszélyes helyzet alakuljon ki. Az előadó szerint a román csapatok visszavonása tervszerűen, a katonai előírásoknak megfelelően, a csapatok példamutató magatartásával ment végbe.

A következő előadó *Sipos József* volt, aki Parasztpártok és az impériumváltás Erdélyben címmel tartott előadást.

A parasztpártok – ha kényszeredetten is – de elfogadták a belgrádi katonai konvenciót, másrészt elítélték Erdélynek a román királyi hadsereg általi elfoglalását. Ugyanakkor azonban a wilsoni elvek alapján várható békeszerződésekben bízva a megszállás békés elfogadására kérték szervezeteiket és a magyar parasztságot. Az előadó új forrásanyagra támaszkodva vázolta a parasztpártok erdélyi vármegyei és községi szervezeteinek megalakulását. A Kisgazdapártnak már a háború végén voltak szervezetei Erdélyben és még 1918–1919 fordulóján is új szervezetei alakultak Arad és Szatmár vármegyékben. A Földművespárt a Magyar Gazdaszövetség által még a háború előtt létrehozott Hangya Szövetkezetek vezetőire támaszkodva 1919 novemberében elsősorban Székelyföldön, de más vármegyékben is Földműves Tanácsokat hozott létre. Ezekből alakultak meg a Földművespárt helyi szervezetei. Az előadás bizonyította, hogy a Magyar Gazdaszövetség, illetve a Hangya Szövetkezetek erdélyi vármegyei és falusi szervezetei, valamint az 1918 végén és 1919 elején megalakult erdélyi magyar parasztpárti szervezetek egyfajta kontinuitást jelentenek az 1921. június 5-én megalakult radikális parasztpárt és a magyar Néppárt között.

A román történészek részéről az utolsó előadó *George Achim* szenátor volt. Előadása – 1918–1919 hagyománya és a jelenkor – tulajdonképpen egyfajta összegzése, értékelése volt a háromnapos konferenciának. A két nép viszonyában jelképesen működő és lerombolt hidakról, mint közeledési pontokról beszélt. Úgy gondolta, hogy ez a konferencia a működő hidak számát szaporította, a résztvevői egy-egy cölöp leverésére vállalkoztak és ezzel elősegítették az eszmék, az emberek szabad áramlását.

A konferencia utolsó előadója *Barabás László* volt. Előadásának címe: Németország és a magyar békeszerződés. Az előadó arra vállalkozott, hogy Németország szemszögéből elemezze a magyar esélyek alakulását. Megfogalmazta azt, hogy a háború utáni új hatalmi rendszerben a béketárgyalások milyen végeredménye lehetett volna kedvező Németországnak.

Az előadás után hozzászólásokra, vitára került sor. Sajnos azonban erre igen rövid időt adott a harmadik napi program. Az elnökök *Georghe Incu* és *Nagy Ferenc* csak néhány mondatos hozzászólásokat engedélyeztek.

Csaknem mindenki *Costica Prodán* ezredes úr előadásával és megállapításaival vitatkozott – különösen a román hadsereg példamutató és tervszerű visszavonulását illetően. Ebben a témában nem is született kompromisszum.

A konferenciát a magyar házigazda *Németh Péter* múzeumigazgató zárta be. Megköszönte a résztvevők munkáját, a *Pro Renovanda Cultura* Alapítvány anyagi támogatását azt remélve, hogy a tanácskozás hozzájárult a két nép közötti kapcsolatok erősítéséhez és a történészek közötti személyes kapcsolatok kialakulásához.

Konczné Nagy Zsuzsanna–Nagy Ferenc

ÉVFORDULÓK

Kétszázötven éves a győri Szentháromság Kórház

Győr Város Tanácsa 1748. február 25-én határozta el, hogy a szerencsétlen és öreg betegek részére ispotályt létesít, Győr városfalain kívül, a Rába és Rábca folyók közén elhelyezkedő rác- és magyar kereskedők és iparosok által lakott Újvárosban (Újfaluban). Győr városában és peremrésein a szerzetesek megtelepedésével – johanniták, lazaristák, camillánusok stb. – működött kórház, betegápolda. Szécsényi György megyéspüspök 1669-ben a Magyar Ispitát, 1746-ban Haberle Wolfgangné a Német Ispitát alapította Győr mai belvárosában. Újvárosban már 1519-ben állt a Szent Katalin templom és kórház, melynek javadalmozásáról Gosztonyi János megyéspüspök gondoskodott. Különböző adományokból, adókból, jövedelmekből fenntartott „betegszobák” 10–15 férőhellyel, inkább az elesett emberek elhelyezését, felkarolását szolgálták, mint a mai értelemben vett gyógyítást. Az állandó török betörések, tűzvészek, II. József szerzeteseket feloszlató rendelete miatt ezek az ispotályok mind megszűntek. Csupán az 1748-ban alapított Szentháromság kórház működik megszakítás nélkül napjainkig.

Győr Város Tanácsa az ispotály létesítésére Mettinzwey Mihály 1000 forintos hagyatékát kívánta felhasználni. Fenntartásra, bővítésre további magánosok adományára, végrendeletre, templomi gyűjtésre számítottak. A kórház javára a városi pénztár igen szűkmarkú volt, csak a költségvetési feleslegét ajánlotta fel, ami általában nem volt! Még száz esztendő elmúltával is – az 1800-as évek derekán – a kormány sürgetésére, hogy a városi tanács bővítsesse a kórházat, mert tűrhetetlen állapotok uralkodnak ott, így válaszoltak: „... ha a Kormány annyira buzog a betegek iránt érzett jóindulatától, ám adjon kölcsön 40 000 forintot, mivel a város tetemes kiadást nem győzné...”

Győr Város Tanácsa az ispotály felépítésére telket keresett Újvárosban. Legalkalmasabbnak találta a protestánsok által használt imaházat és a hozzá tartozó telket. Mária Terézia királynő 1749. március 14-én kelt parancsa rendelte el a kisajátítást. A szakértők az épület árát 4159 forintban, a telket 282 forintban és 50 dénárban állapították meg. A kártalanítás megtörtént. Nagyjából fából épült a ház, még a kisajátítás évében porig égett. A romok helyén épült fel 1749. október 25. és 1750 között a Szentháromság Kórház 2180 forint és 40 ½ dénár költséggel.

Az első évben igen szerény volt a betegforgalom. Egyszerre 10 rászoruló tudtak volna ellátni, de csak napi három főt gondoztak a beutaltak hiánya miatt. Az ápolási költség egy főre 4 krajcárt tett ki! A halálozási szám magas volt – a sírásók 20 krajcárt kaptak – és eltemetésük a kórház csaknem egész kiadását felemésztette. Az első halott egy német koldus volt, aki 1749. november 28-án szenderült jobblétre.

Az ispotály jövedelme igen szűkös volt. Télen a tüzelőre is alig tellett. A város 1751-ben 10 öl fát utalt ki a kórház fűtésére; bár a tanácsi határozat a fakiadást minden évre előírta, de később mégis vonakodtak teljesíteni. Jelentősen javult a kórház helyzete dr. Mulartz János Henrik várerődítési orvos és felesége Neupauer Mária 12 000 forintos alapítványával, melyet 1753. április 24-én a szenvedő emberekért tettek; különösen az öreg és beteg szolgálkért, utasokért, akik Győrbe érkeztek, de nem tudtak tovább menni betegségük miatt. Mulartzék 1763-ban – gyermekük nem lévén – minden vagyónukat az újvárosi Szentlélek Kórházra hagyták. Mária Terézia adományukat az év augusztus 22-én hagyta jóvá. Dr. Mulartz a páduai egyetemen szerezte orvosi oklevelét; 1727. november hó 24-én lépett a hadsereg kötelékébe, mint várerődítési orvos és 1751. november hó 25-én helyezte Mária Terézia nyugállományba. Győrben telepedett le véglegesen és 1777. október 8-án 89 éves korában halt meg. Felesége egy

Fölhívás

a győri honleányokhoz!

A magyar láborban megsebesült magyar testvéreink orvosoltatás végett a győri kórházba hozatnak, teljes bizalommal felszólítottom Győr városának becsületes honleányait, hogy lépéseket, ruha darabokat, és pólyákat hozzan a városi kórházhoz — semmi időt nem halasztva minél nagyobb mennyiségben hozni sziveskedjenek.

A ki becsületes honleánya a hazának, kéresemel rögtön teljesíteni fogja.

Győrött, November 1-én 1848.

Lukács Sándor s. k.

teljes hatalmu nemzet- és kormány-bíró

évvél előbb, 1776 május hó 13-án hunyt el. Mindkettőjük földi maradványait a kórház kápolnájának kriptájában helyezték örök nyugalomra.

Győr Város Tanácsa 1754-ben megvette Csejtey polgár telkét, mely a Szentháromszázzal volt határos és a Fő utcára nézett. Dr. Mulartz a város engedelmével 1765-ben házat épített a város tulajdonában lévő telekre. A tanács fuvarral és homokkal segítette az építkezést. Itt lakott feleségével haláláig, majd a harmincad hivatal működött benne és csak 1848-ban csatolták a házat a kórházhoz. A ma is meglévő – kitűnően karbantartott – Kossuth Lajos utca 13. számú egyemeletes barokk ház kökeretes kosárféves kapuja felett márványtábla hirdeti dr. Mulartz és felesége emlékét.

Dr. Mulartz János Henrik 1773 januárjában végrendeletét módosította, mert nem volt megelégedve a város felügyeletével – sikkasztással vádolta a felügyelőket –, a Székeskáptalanra szeretne volna a jogot átruházni. A döntés ellen a város sikerrel fellebbezett, mert Mária Terézia az 1763-ban kötött végrendeletet ismerte el. Végül megegyezés született a két fél között és dr. Mulartz 1773. december 20-án kelt utolsó végakarataiban úgy rendelkezett, hogy a város telkén épült házat és a kötelezvényekben fekvő 22 000 forint vagyonát is a Szentháromság Kórházra testálja. A hagyaték felett a felügyeletet egy védnök irányításával Győr város polgársága gyakorolja. Már jóval előtte – az alapkövetelésénél – 320 forintot adott a kórház kápolnájában létesítendő kriptára, hogy ott feleségével együtt a végső nyugalomát megjelje.

Dr. Mulartz végakarata tette lehetővé, hogy valóban kórház váljon a szegényes felszerelésű ispotályból, ami kezdetben nem volt más, mint elhagyott aggok, kóborló szegények menhelye. Patika azonban Újvárosban nem volt, sőtétédéskor, ha bezárták a város kaput, nem

lehetett orvosként kapni. A hiány megszüntetésére Spanfelder Ferenc nagyszombati gyógyszerész letelepedést kért és kapott Újvárosban. Sajnos diletánsan működött és munkájával több kért, mint hasznot hozott a kórháznak és a betegeknek. Általában a nem megfelelő gyógyszerészek munkáját mutatja az 1786. február 21-én Budán kiadott helytartótanácsi rendelet: „Nem szabad a gyógyszerészek egyetemi képzésénél a pénzzel takarékoskodni, hogy azok tökéletes kiképzést kapjanak...”

Nemcsak az újvárosi patikus képzettsége hagyott kívánnivalókat maga után, hanem a gyógyító orvosok is hiányoztak a Szentháromság Kórházból. A sebészeti munkát borbély-sebészek, felcserek végezték, akik a belső bajoknál is alkalmazták a terápiát. Fizetésük rendkívül alacsony volt, így más irányban is kénytelenek voltak tevékenykedni. Tököly János 1754-ben egész évben 4 forint 20 krajcár fizetést kapott. Miskolczy Ferencnek 1761-ben 8 forint és Brandes Simonnak 1767-ben 12 forint volt a jövedelmük. Ezek a borbély-sebészek legtöbbször céhes mesterek voltak és műhellyel kellett rendelkezniük. Későbbiekben emelkedett a javadalmazásuk és természetbeni lakást is kaptak a kórházban, de ekkor a gondnoki teendőket is ellátták. A borbély-sebészek (chirurgus) képzettségének emelésére 1784-ben Győr Város Tanácsa – helytartótanácsi rendelet nyomán – úgy határozott, hogy két szakmai csoportra osztja őket. Az elsőbe azok tartoztak, akik egyetemen tudásukból levizsgáztak; a másodikba azok, akik nem voltak hajlandók az előírásnak eleget tenni s így ők csak hajvágást végeztek. 1789-től már csak kivételes esetben foglalkozhattak felcserek a kórházban belső bajok gyógyításával.

A Szentháromság Kórház alapításától fogva anyagi nehézségekkel küzdött. A működési költségek előteremtése a tiszteletbeli rangú inspektorra hárult. Nem is akarta senki ezt az ingyenmunkát elvállalni. A város mindig módot talált arra, hogy kibújjon a kórháztámogatás alól, pedig a bevétel legtöbbször nem fedezte a kiadásokat. Például 1776-ban a kiadás 3475 forint volt, a 2404 forint bevétellel szemben. Igaz, volt a kórháznak törzstőkéje, de ehhez nem nyúltak. Az inspektorok minden lehetséges eszközt igénybe vettek, hogy a hiányt előteremtsék. Színházi előadásokból, farsangi mulatságokból, vásári bódék hasznából és csengős perselyek gyűjtéséből kellett a betegek ellátását, gyógyítását és az alkalmazottak fizetését előteremteni. Kiegészítették a bevételeket némely polgárok önkéntes felajánlásai. 5–10 forintól, több száz forintig terjedtek ezek a támogatások. Például Spilberg Ferenc pozsonyi királyi udvari kamarási jegyző 1777-ben 500 forintot hagyott a kórházra.

1777-ben meghalt Mulartz Henrik; minden ingó és ingatlan vagyona a kórházra szállt. Az emeletes házban – melyet később a kórházhoz csatoltak – Mulartz Henriken kívül báró Vécsey, Spanfelder Ferenc gyógyszerész és özv. Tóth Andrásné lakott. Az ingatlan haszna a kórházé lett. A végrendelet szerint az ingóságok is a kórház vagyonát gyarapították. Elárverezésük 90543 1/6 forint értéket képviselt. Készpénz 166 forint és 58 1/6 kr. volt. A temetést a kórházra szálló hagyatékból fedezték, ami október 8-án fényes külsőség között folyt le. Több mint 100 évig pihent dr. Mulartz Henrik és felesége a kórház kápolnájának kriptájában, majd az új Szentháromság Kórház felépítése után, 1929-ben annak kertjében lévő díszsírhelyen temették el őket.

Vizsgáljuk meg dr. Mulartz Henrik halálának évében a kórházi zárszámadást, mely elég siralmas állapotokat tükröz. Ebben az évben még nem érződött a teljes Mulartz hagyatékhazsna.

<i>Bevétel:</i>		<i>Kiadás:</i>	
Alamizsna a betegek eltartására:	233,50 Ft	1776-ról:	1052.- ¼ Ft
Legátumok:	30 Ft	Élelemre:	392,37 ¼ Ft
Különféle bevételek:	62,59 2/3 Ft	Tüzelőfára:	212 Ft
Házbérjövedelem:	150 Ft	Házi kiadások:	204 Ft
Jóltevők alamizsnái:	195 Ft	Templomi kiadások:	149 Ft
Kamatok:	1039,52 Ft	Alapítványi kiadások:	<u>250 Ft</u>
Eladott ruhákból:	33,25 Ft	összesen:	2714,37 ½ Ft
Templomi bevételből:	<u>121,51 2/3 Ft</u>		
összesen:	1867,38 1/3 Ft		

A Szentháromság Kórház eredeti épülete Győrben a Kossuth Lajos utca 13. sz. alatt. Ma iskola.

A kórház anyagi helyzete a felszerelésre is rányomta bélyegét. A téglapadlós szobákban 31 faágy szalmazsákkal, takarókkal és függönnyel; két szobaklozet, 2 fa-ágytál, 3 vizelőüveg szolgálta a betegeket. Ennek megfelelő volt a betegforgalom is. Pl. 1781-ben 261 férfi és 41 nőbetegét kezelték. Ebből meghalt 37 férfi és 8 nő. Az ápolószemélyzet két férfi és két nőből állt. A higiéniai állapotok sem tükröztek magas fokot, hiszen az első fürdőkádat csak 1793-ban kapta a kórház. Ebben az időben még mindig nem volt képzett orvosa a kórháznak, csak chirurgus tevékenykedett a betegek körül, de már sós gyógyfürdést is alkalmazott különféle betegségekre.

Jelentős javulás volt a kórház életében, amikor 1810-ben orvost kapott, dr. Karpff Antal orvostudor személyében. A sebészi teendőket továbbra is borbély-sebész látta el. Dr. Karpff első teendője volt a lerongyolódott kórházi fehérnemű kicserélése; viszont az egészséges vízellátást minden erőfeszítése ellenére nem tudta megoldani, továbbra is a Dunából hozták a vizet, s ott is mostak. A kórháznak, de a városnak is nagy megterhelést jelentett az 1831. évi kolerajárvány: három hónap alatt 1529 megbetegedés és 640 halálestet történt. Az ideiglenesen felállított három kolerakórház közül az egyik Újvárosban működött.

A kolerajárvány után csendesebb idők következtek. A beteglétszám napi 25–30 között ingadozott; az élelmezés is javult; különböző adományok és alapítványok lassú fejlődést eredményeztek. Ferdinánd király, városunkban tartózkodása alkalmából 750 váltóforintot adott a kórház céljaira. Bisinger József üvegesmester végrendelete minden évben 200 p. forintot rendelt a kórház fenntartására.

A szabadságharc idején fontos szerep jutott a Szentháromság Kórháznak, Lukács Sándor kormánybiztos felhívásából tudjuk: „... a magyar táborban megsebesült magyar testvéreink orvoslása végett a győri kórházba hozatnak, teljes bizalommal felszólítom Győr városának becsületes honleányait, hogy tépéseket, ruhadarabokat és pólyákat hozzám a városháznál hivatalomba... nagyobb mennyiségben hozni szíveskedjenek!”

Kórházunk nagyobb fejlődését az 1856. évi soproni helytartótanácsi rendelet tette lehetővé, mely közkórházi jelleggel ruházta fel. A városi tanács most sem nyúlt a város kasszájához, csak közvetett módon segített. A kórház számláját gyarapította az elfogott tolvajoknál talált pénz, a káromkodó kofák, hamis bormérők és -mészárosok, valamint a tiltott kártyajátékok üzők büntetése. A közterületeken kifüggesztett perselyekben is folyt a gyűjtés, sőt a kórház alkalmazott egy embert, aki egy új csizmaért egész évben járta az utcákat adományokat kérve. Ezekhez a bevételekhez járultak még az alapítványi pénzek. A kincstár – ha későn is – fizetett a katonák ápolása után, a város pedig a beutalt szegénybetegekért. A beutaltak napszámosok, koldusok, cigányok, drótosok, obsitos katonák voltak. A pénztárnoknak és dr. Lumnitzer Károly kórházigazgató-főorvosnak igencsak nagy erőfeszítésébe került a Szentháromság Közkórház működésének fenntartása.

Ennek ellenére a fejlődés letagadhatatlan. 1874-ben már 80 ágygal működött, évi bevétele 8890 ft 59 kr volt. A személyzet 1 főorvos, 1 sebész-gondnok, pénztárnok, ellenőr, jegyző, lelkész, főgyámszolga, két férfi és 3 ápolónő volt. A kórház Fő utcai szárnyában kapott helyet a férfi felsőszoba és a nem betegek kórterme, az elmebetegek három zárkája, a kápolna és különböző mellékhelyiségek. Az emeleten lakott a kórház lelkésze és a sebész-gondnok. Itt volt még a női betegek kórterme is.

Dr. Lumnitzer Károly főorvos 1884. december 25-én meghalt, a megüresedett helyre dr. felpéczi Petz Lajost nevezték ki. Petz, a bécsi orvosi egyetemen nyert oklevelet 1877-ben és két évig a pesti Szent Rókus Kórház orvososa volt. Petz Lajos, működésének első szakaszától fogva szükségét érezte egy új kórház építésének, és ezirányú tevékenységét a megvalósulásáig folytatta. 1888-ban levelet írt Győr város főispánjának, Batthyány Lajos grófnak és beszámolt a Szentháromság Kórház kétségbeejtő állapotáról. Valóban a kórház gyógyításra alkalmatlan volt. A falak vizesek, a fürdőben nincs fűtés, a padlózat korhadt, a kórtermek kicsik és zsúfoltak. Petz javasolta a belügyminiszternek, hogy a csekély mértékű ápolási díjak fel-emelésével gyűjtsenek tartaléktöket és ebből kezdjék el a kórház építését. A belügyminiszter azzal utasította el a kérelmet, hogy soha nem lenne annyi pénz a felemelt díjakból, hogy abból egy új kórházat tudnának építeni. Helyette azt ajánlotta, hogy a város önjerejéből teremtsen meg az alapot, ezután vegye igénybe a polgárok jótékonyágát; rendezzen táncvigalmakat, sorsgyjátékokat és vessen ki a törvény által is megengedett mérsékelt pótdadót.

Dr. Petz Lajos 1889-ben új javaslatot tett a kórházi választmánynak, hogy elbírálás után terjesszék a városi tanács elé. Ebben előadja: mondja ki a bizottság, hogy az újárósi közkórház sem a meglévő állapotában, sem átalakítva nem felel meg a betegek gyógyításának. A belügyminiszterhez folyamodjanak 30 000 forint tőke 5,5 %-os kamatával együtt az ápolási költségek terhére leendő felvételére. A kórház tőzstőkéjéből 3650 forintot fordítsanak az új kórház építésére. Az újárósi közkórház bérházzá történő átalakítása után, legkevesebb évi 1200 forint tiszta jövedelmet hozna. Ezt az összeget fordítsák törlesztésre. A tanács rendezze a gyűjtést, a tervkészítést és a költségvetést. A kórházi választmány, a város közegészségügyi bizottsági és a pénzügyi választmány is támogatta a javaslatot. 1890. február 10-én a város közigazgatási bizottsága is véleményt mondott: áttekintette a meglévő jelentős összegű alapítványokat, a kórház tőzstőkéjéből 3650 forintot javasolt a kórház építésére. A város tanácsa egy héttel később tárgyalta a kórházépítés ügyét és határozatilag kimondta:

Az építendő új kórház 100 000 forintba kerülhet, ebből rendelkezésre áll készpénzben 31 695 forint, a hiány 68 305 forint, amit kölcsön útján szereznek meg. A kölcsön és kamatának visszafizetésére az alábbi jövedelmek szolgálnak fedezetül: a jelenlegi kórház, mint bérház évente 1200 Ft jövedelmet hoz. Az ápolási díjak 10 krajárral történő felemeléséből, 18 000 ápolási napot véve alapul, várható tiszta bevétel 1800 forint. Továbbiakban a közgyűlés kimondta, hogy a meglévő rozzant, a szükségletet ki nem elégítő kórház helyett új és modern épüljön. Az új kórház alapítványi jellege továbbra is érintetlen maradjon.

Jellemző a város vezetőinek hozzáállása a kórház létesítéséhez: „Ott is, ahol még kórházak nincsenek, az adózó polgárok filléreiből gyűjtenek tőkét, hogy belőlük valamikor a cél megvalósíthatassák; mennyivel kedvezőbb városunk helyzete e tekintetben, midőn helyette a kórház létesítésének gondját és terhét jótékony alapítványok vállalták magukra.”

A város pénzügyi választmánya 1891. február 18-án megvizsgálta az új kórház építési költségét és megállapította, hogy jelentősen megváltozott a feltétel. Ugyanis a betegforgalom

jelentősen emelkedett évről-évre. 1884-ben 13 899, 1886-ban 16 689, 1888-ban 17 746, 1890-ben 22 829 fő volt. Az adatokból megállapította a bizottság, hogy a 100 000 forintból 40 ágyra tervezett kórház nem fogja kielégíteni a nagyfokú betegforgalmat, ezért javasolta az ágyakat 80-ra a költséget pedig 150 000-re felemleni, annál is inkább, mert az építési költségek elégségesek lesznek. Különböző alapokból és hagyatékokból 77 000 forint áll rendelkezésre; a felvett kölcsönt az ápolási díjak 70 krajcárra történő felemeléséből és egyéb jövedelmekből lehet törleszteni. A javaslatot a városi közgyűlés 1892. október 17-én elfogadta és a kórház-építő bizottság megkezdte munkáját. A közgyűlés a sánci dűlőben 15 519,9 négyzetméter kiterjedésű területet a kórház javára ingyen átengedte. A terveket Hübner Jenő budapesti műépítéssel készítették el, a szerződést 1893. március 19-én megkötötték, melyet a belügyminiszter engedélyezett. Az építkezés 1894. július 23-án kezdődött. A módosított költségvetés 150 000 forint helyett 148 621 forintot irányzott elő. A maradványból a kórház vízellátását szándékoztak megoldani. Világításul a terv légszeszt írt elő a Légszesztvilágítási Társulat kivitelezésében.

Még az utolsó percben is volt városatya, aki ellenezte a kórház építését. A jelenlévő képviselő-testületi tagok olyan haragra gerjedtek, hogy a felszólaló kénytelen volt az elnöklő főispán „szárnyai” alá menekülni. A képviselők elfogadták a kórház működési szabályzatát is. A lelkesi állás betöltésére a nádorvárosi plébánost bízták meg 400 forint javadalmazással. Az építkezési kölcsön megérkezett, a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól 50 évre 125 000 forintot vettek fel.

Az új kórház 1885-ben elkészült és november hó 3-án ünnepélyesen adták át, a megnyitó ünnepségekre 500 forintot irányoztak elő. Dr. Petz Lajos érdemeit jegyzőkönyvbe iktatták azért, mert a város egy fontos létesítménnyel gazdagodott.

A kórház felavatási ünnepélyére a meghívott vendégek a városháza közgyűlési terméből közel száz hintón érkeztek a nádorvárosi új Szentháromság kórházhoz. Zalka János megyéspüspök, Perczel Dezső belügyminiszter, Erdélyi Sándor igazságügyi miniszter, gr. Laszberg Rezső főispán és Zechmeister Károly polgármester kíséretében 10 órakor indult az avatáshoz. A kápolna megáldása után a főispán megnyitotta a díszközgyűlést, melynek keretében Hübner Jenő műépítész átadta a kórházat a város polgármesterének. Az ünnepség után a Vigadóban díszebéd következett a meghívott vendégeknek. Itt több pohárköszöntő hangzott el. Dr. Petz Lajos Hübner Jenőt dicsérte, aki viszont az építést végző kiváló iparosokra, első helyen Schlichter Lajos építészre emelte poharát. Az ebéd 4 órakor ért véget, a két miniszter a püspök négyesfogatán a pályaudvarra hajtott és elutaztak a fővárosba.

A kórház fenntartását jelentős adományok segítették. Vaszary Kolos hercegprímástól Peregi Mihály nagykereskedőtől, minden számottevő győri polgár jeleskedett. Zalka János megyéspüspök pénzádományon kívül 15 000 darab csemetét küldött a kórház kertjének fásítására.

A Szentháromság Közkórház töretlenül fejlődött és fejlődik tovább. Mára hatalmas egészségügyi intézménnyé nőtte ki magát. Az útján méltatlanságot is elszenvedett. A rendszer-váltáskor – a háború után – homlokáról leverték a Szentháromság Közkórház feliratot és megsemmisítették a csodálatos színes üveglablakú kápolnát. Jelenleg Petz Aladár nevét viseli a Kórház.

Veszprémi György

Források: Győr Város Levéltára. Győr szab. kir. város közgyűlésének jegyzőkönyve. – 1892/115, 192, 191. Kórházátalakítás tb. – U.o. 1892/20. Kórházi szabályrendelet. – U.o. 1893/132, 197, 219. Területátengedés. – U.o. 1894/145, 181, 209. Kórházépítési szerződés. – U.o. 1894/55. Telekátadás a kórház javára. – U.o. 1894/245. A kórház betegápolói szolgálatának ellátása – U.o. 1894/25, 85. Kórház vízellátása. – U.o. 1894/27. A kórház világítása légszesztel. – U.o. 1894/80. A kórház kiviteli munkáira kiírt pályázat. – U.o. 1895/201. Az új kórház céljára beérkezett adományok. – U.o. 1895/247. Szabályrendelet. – U.o. 1895/255. Az új kórház monográfiájának megírása. – U.o. 1895/107. Kórházi lelkesi ellátás. – U.o. 1895/131. Kórház céljaira felvett kölcsön. – U.o. 1895/202. Az új kórházépítő bizottság előterjesztése. – Győri Hírlap, 1885. nov. 5. Győrváros ünnepe. – *Veszprémi György*: Kórház Újvárosban. Kiszalárd, 1998. február 7. – *Dr. Petz Aladár*: Győr szab. kir. város Szentháromság kórházának múltja és jelene. Győr, 1929. – *Borbíró Virgil-Valló István*: Győr Városépítés története. Bp. 1956.

Külföldiek és magyarországi nemzetiségek a 48-as honvédseregben¹

Időnként elfeledkezünk arról, hogy az 1848/49-es szabadságharc nem csak a magyarok szabadságharca volt, hanem azt a magyarországi nemzetiségek jelentős része is magáénak tartotta. Tágabb aspektusból tekintve pedig külön büszkének kell lennünk arra, hogy szabadságharcunk nem csak saját nemzeti céljainkért folyt, hanem szervesen illeszkedett az akkori európai fejlődés fő irányvonalába.

Az 1848-as szabadságharc honvéd seregének kötelékében két lengyel légió, egy bécsi légió, egy olasz légió, valamint egy német légió küzdött. A kor európai polgára előtt nyilvánvaló volt tehát, hogy az a forradalmi hullám, amely Nyugat-Európában már a polgári hatalom kiteljesedését jelenti, Kelet-Európában a még fennálló feudalizmus bástyáit döntögeti. Ez volt a különbség. De Európa polgára számára az is világos volt, hogy a dolgok összefüggnek. Azok a nemzetek, amelyek önálló nemzetállamot akartak létrehozni – mint az olaszok, a németek, a lengyelek és a magyarok – felismerték, hogy mozgalmuk összefügg egymással, egymást erősíti, saját céljait egységben érhetik el.

Ennek megnyilvánulása volt, hogy amikor 1848 őszén, Magyarországon elkezdődött a fegyveres küzdelem, de már azt megelőzően is, Galíciából és a Porosz-Lengyelországból a lengyelek tömegesen szöktek Magyarországra. Ők a magyar szabadságharctól azt várták, hogy ha Magyarország független lesz, Ausztria kizorul Lengyelország általa megszállt területéről, s elindíthatják a lengyel egységmozgalmat. Ugyanígy voltak az olaszok, akiknél az egységes Itália megteremtése ugyancsak Ausztria vereségét feltételezte.

De, hogy kerültek ide olaszok? Monarchiában éltünk, s a Monarchiának voltak észak-olaszországi tartományai, innen is soroztak katonákat. A hagyományos megoldás szerint a magyar huszárok nem itthon, hanem Prágában állomásoztak, hogy ha a cselákoknak esetleg valami kifogásuk van a Habsburg uralmi rendszer ellen, akkor kardlappal jobb belátásra bírják őket. Az olasz katonák zöme pedig itt volt Magyarországon, gondolván, úgy sem értik egymás nyelvét, ha majd a pesti diákság macskazenét ad Léderer tábornoknak Budán, az olasz bajonett rendet csinál. A nemzeti eszmének a tömegekbe való hatolása okozza, hogy 1848/49-ben ez a rendszer igazából már nem működött. A három Magyarországon állomásozó olasz ezred legénysége fraternizál a magyarokkal, ahol az értelmiség általában két-három nyelvet beszélt, s e között, mint a művelt nyugati világ nyelve, az olasz is ott volt. El tudták tehát magyarázni, hogy mit akarnak forradalmukkal a magyarok. S amikor 1848 őszén bekövetkezett Ausztria és Magyarország szakítása, ezektől az olasz csapatoktól két teljes zászlóalj katona átvált a magyarok oldalára. Hiszen Észak-Olaszországban is szabadságháború folyt az osztrákok ellen, tehát aki a magyarokkal szövetségben Ausztria ellen harcol, az olasz szabadság ügyét mozdítja előre. A lengyeleknél és az olaszoknál ez tehát kézenfekvő volt, de mit kerestek itt a németek és az osztrákok? Németország egyesítése is napirenden volt. A német egység demokratikus hívei, a kis német egység, tehát a Poroszország által megvalósítandó egységes Németország hívei azt mondták, hogy nem jó lenne, ha Ausztria egyesítené a maga elmaradott abszolutisztikus bürokratikus rendszere alapján Németországot. Ezért ebből a német egységből a Habsburgokat ki kell hagyni. Leningen tábornok aradi vértanú naplójában erről például így ír Bécs ostroma idején feleségéhez intézett levelében: „... most itt dől el a sorsa az én kedves Németországomnak. Remélem, hogy Ármin fiam már a szabad, egységes német állam polgára lesz”. Tehát a német egységmozgalomban volt egy olyan szárny, amelyik kimondottan a *Habsburgok ellenében*, a velük szemben folytatott harcban képzelte el a cél megvalósítását, s hol lehetett küzdeni ellenük, Magyarországon! Ez magyarázza többek közt, hogy a németországi és a bécsi forradalmak menekültjei, akik szép számmal kerültek Magyarországra, 1848 őszén megalakították a bécsi, és a német légiót. Ezek tehát azok a nemzetközi összefüggések, amelyek alapján, 1849 tavaszán joggal jelenhettek meg olyan hangzatos magyar hadparancsok, mint például Görgey tábornoké, mi szerint: „ezen harc nem csak Magyarország harca, ez a világszabadság harca a bitór zsarnokság ellen”.

¹ Elhangzott a XXVI. Honismereti Akadémián, Karcagon, 1998. június 30-án (Szerk.)

A magyar szabadságharcnak ez a nemzetközi vonatkozása nyilvánul meg, ha végignézzük az aradi tizenhárom tábornokot. Leningen német, Poeltenberg osztrák, Aulich és Láhner magyarországi német, Damjanich szerb, Knežich horvát származású volt, Kiss Ernőt és Lázár Vilmost a magyarországi örmények tartják a magukénak. Ehhez hozzátehetjük azt a jelentést, amit Windischgrätz tábornok 1849. januárjában írt, Pest-Buda elfoglalásakor, hogy a fogságba esett honvédek közül minden harmadik, ha tud magyarul beszélni, többségük a „nemzetközi forradalmi söpredék”-hez tartozik – főleg lengyelek, akik ezidőben Európában mindenütt benne voltak a forradalmakban –, illetve magyarországi nemzetiségi.

Ez utóbbi magyarizációt igényel. Hogy kerültek a magyar honvédseregbe magyarországi nemzetiségek? Azt tanultuk az iskolában, a magyar szabadságharc egyik legnagyobb hibája az volt, hogy nem tudta megtalálni az utat a nemzetiségekhez, jogos követeléseiket nem voltunk hajlandók elfogadni, magunk ellen fordítottuk őket. Ha azonban megnézzük a különböző hazai nemzetiségeket, akkor kiderül, hogy a szabadságharc ellen egyértelműen csak azok foglaltak állást, akik eljutottak az elszakadás, vagy a Habsburg birodalmon belüli önálló államalapítás gondolatához. Ilyenek voltak első sorban a szerbek és a horvátok, és többé-kevésbé a románok. A szlovákság 1848-49-ben erőteljesen megosztott volt, nagyobb részük a magyar szabadságharcot támogatta. Aztán ott vannak a kisebb nemzetiségek. A Szabadka környéki bunyevácok még a múlt század végén is dalolták, hogy Kossuth katonája voltam, és hogy vertem a szerbeket, stb. És valóban, a bácskai bunyevácok adták a szabadságharc egyik legjobb alakulatát, a 34. (zombori) honvédszászlóaljat, vagy ott voltak például a „kárpátukránok”. 1849 nyarán a Kazinczy-hadosztály Munkács, Ungvár, Beregszász környékén, csaknem kétharmad részben ruszinokból állt. A magyar hadügy-minisztérium a cári intervenció után félt is a ruszinok átállásától, de azok – akárcsak a Rákóczi-szabadságharc idején – végig kitartottak a szabadságharc ügye mellett. És ott vannak a kisebb népcsoportok, például a zsidók, akikről elterjedt, hogy állítólag 20 ezer katonát adtak a magyar szabadságharcnak. Ezt egyszer valaki kitalálta, de nem igaz, nem adtak ők 20 ezret, hanem 5-6 ezret. Am népességszámukhoz viszonyítva ez is kiugró arányszám, mellyel a magyarokat is megelőzik!

Ebben a kérdésben a legtöbb gond a jelenlegi szlovák történetírással van. Szlovákia szeretné a múltját kialakítani, mert egyszer már megírta, amikor Cseh-szlovákiához kerültek, aztán, most amikor végre önálló államuk lett, újra „ki kellett alakítaniuk” a múltjukat. A szlovák kormány ezelőtt pár hónappal tette a szlovák hadsereg hivatalos ünnepnapjává azt az 1848 szeptember 22-ét, amikor Stur és Hurban párszáz cseh egyetemistával – vasúti félárú igazolványt kapva, osztrák segédlettel, meg osztrák puskákkal ellátva – beutaztak Morvaország felől Felső-Magyarországra és Brezovánál „győzelmet arattak”. Szegény megyei szolgabírák, amikor látták, hogy idegen csapat közeledik, összehívták a helyi szlovák nemzetőrséget, ám ezt Hurbán csapata „rettenetes kemény csatában”, — ami majdnem fél óráig tartott és egy ember meg is sebesült – szétverte.

A szlovákság 1848/49-ben megosztott volt, és szinte megyénként változott a helyzet. Árva megyében például, amikor meghallották Stur és Hurban betörését, elővették a kisbaltát, mert a nemzetőrség azzal volt fölszerelve, s kivonultak ellenük. Liptó megyében nem, ott üdvözölték őket, Sárosban szintén, mert ott is magyarellenes hangulat volt. De már Gömörben az történt, hogy amikor 1849 februárjában a háromszáz főre növekedett szlovák légió megjelent Murányváraljánál, a szlovákokból álló gömöri nemzetőrség, úgy szétverte, hogy többé össze sem lehetett őket szedni.

Az 1848/49-es magyar honvédseregben, körülbelül 25-30 ezer szlovák katona harcolt. Kérdés, hogy kerültek oda? Több szlovák történész azt állítja, hogy a magyarok erőszakkal sorozták be őket a hadseregbe. Ezzel szemben az az igazság, hogy ezekből a szlovák legényekből olyan honvédszászlóaljok jöttek létre, amelyek kitüntették magukat a szabadságharcban és nagyon jól harcoltak. Igaz, nagyrészt magyar tisztjeik voltak. De nem voltak buták a szlovák emberek, nagyon jól tudták, hogy a jobbágság eltörlését a magyar forradalomnak köszönhették, s olyan vidékeken, ahol a fölszabadítás egyúttal földtulajdonossá tette a szlovák parasztokat is, különös lelkesedéssel tekintettek a magyar forradalomra. Azt a közös haza ügyének tekintették. Prédikálhattak akármit is evangélikus

lelkészek – a római katolikus papok általában „magyar-pártiak” voltak – a szlovákok tömegesen mentek el szolgálni a honvédseregbe.

Ám vannak ennél cifrább dolgok is. A '48-as honvédsereg nemcsak toborzottakból, nemcsak újonnan felállított alakulatokból állt. 1848 őszén a császári királyi hadseregből mintegy 30 ezer katona csatlakozott a szabadságharchoz. Például a 2. (Sándor) gyalogezred, mely 2/3 részben Trencsén, Nyitra, Pozsony megyei szlovákokból állt. Az ezred 1848. október 18-án Verbászon a szerb felkelők ellen küzdve megkapta Bécsből az október 3-i kiáltványt, miszerint Magyarországon lázadás van, Kossuth és kormánya lázadó, és a császári királyi csapatoknak vissza kell térnie a császár hűségére. Ugyanakkor azonban megkapták a magyar kormány, az Országos Honvédelmi Bizottmány felszólítását is, hogy tegyék le a fekete-sárga zászlót és tűzzék ki helyette a magyart. Az ezrednek tehát el kellett döntenie, hogy mit tegyen. A császári érzelmű tisztek távoztak, a szlovák katonák pedig maradtak. Magyar oldalra állva végigharcolták a szabadságharcot. Sok példát el lehetne még mondani – például azt, hogy a „haza hívó szavára” 1848 őszén hazaszökött császári-királyi huszár-vezérek katonáinak egy része is szlovák volt – de a lényeg, hogy a szlovák lakosság nagyobb része magyarpárti, vagy legalábbis forradalompárti volt. Igaz, voltak vidékek, ahol a szlovák propaganda, amely elsősorban nemzetiségi jelszavakkal próbált operálni, hogy a magyarok elnyomó, stb., sikerre vezetett. Ám ez csak a szlovákság kisebb részénél talált meghallgatásra.

Többé-kevésbé így vagyunk a románokkal is. Az erdélyi románság 1848 októberében, a polgárháború kitörésekor és utána is jó ideig a papjaira, illetve nemzeti jelszavakat hangoztató jurátus ifjúságra hallgatott. Ez utóbbiak a mi márciusi ifjainkhoz voltak hasonlóak. Avram Iancu és társai, fiatal ügyvédek, a marosvásárhelyi királyi tábla tagjai, nemzetüknek éppen olyan jót akarnak, amit a mi Petőfink, Vasvárinck, a románságot akarták fölemelni. Csak hát ennek a fiatal huszonéves generációnak semmiféle politikai tapasztalata nem volt. Nem tudták, hogy a román nemzeti célokat nem lehet megvalósítani egy reakciós szövetségben, Bécs szövetségében, aminthogy ez a szabadságharc után be is bizonyosodott. A románok semmit nem kaptak abból amit akartak. A nemzeti mozgalom vezetőinek másik szárnyát a Saguna nagyszebeni görögkeleti püspök által vezetett egyháziak, ortodox papok és hivatalnokok képezték. Ők többnyire eleve Habsburg-pártiak voltak, akiknek eddigi kiváltságait a magyar forradalom győzelme nyomán kialakuló polgári társadalmi rend fenyegette. Vezetőiknek sikerült úgy megbolodítaniuk a románságot, hogy 1848 őszén Alsó-Fehér vármegye, a Mezőség, a Partium és Hunyad megye elszórt magyar településeiben kb. 10 ezer lakost irtottak ki. (Erre Puchner császári tábornok adott „felhatalmazást”, aki a román felkelőkre bízta október 18-án a magyar nemzetőrség lefegyverzését.) Nem a magyarok öltek tehát le 40 ezer román Erdélyben, ahogy a román sajtó manapság emlegeti, hanem a románok – a polgárháború egész ideje alatt összesen mindtegy - 15 ezer magyart. Ezt nem a „történelmi bűnök” felhánytorgatására mondom, mert ezen már túl kéne lennünk, de miután román részről ma új vádként hangzik el, és Kolozsvárt Funar úrék fölavatták a 40 ezer román áldozat emlékművét, tartozunk ennyivel a történelmi igazságnak. A szabadságharc után a császáriak felmérést végeztek, hogy úgymond a magyar atrocitásoknak mennyi volt az áldozata. És ennek során mintegy 2500 polgárháborús román áldozatot mutattak ki. (Ennek persze többszöröse volt a harcokban elesettek száma – de hát az más „tészta”.) Jóllehet a románok szövetségeik voltak, és a magyar forradalom bűneit kellett felsorolni. Az erdélyi románság tehát ellenünk fordult. Ám másként viselkedtek a dél-magyarországiak. A Békés, Csanád, Bihar, Szatmár megyében kisebbségben élők. Belőlük honvéd zászlóaljok álltak föl, mint például a 27., 29. és 55. -, s ott harcoltak Bem seregében, vagy a Délvidéken, vagy Zaránd megyében az Erdélyi-Érchegység román felkelőivel szemben. Aztán jött a fordulat: 1849 tavaszán, Bem felszabadítja Erdélyt, és Észak-Erdélyben, meg Erdély más román lakta vidékén is megindítja a toborzást, s közben a román nemzetiségi mozgalomban – és mozgalomból – is megfigyelhető a kijózanodás. Erdélyben több ezer román nemzetiségű katona állt a honvédseregbe, akiknek száma a már korábban ott szolgálókkal együtt eléri a 20 ezer főt. Ellentétben azonban a szlovákokkal, akikben a magyar hadvezetés megbízott, ők magyar legénységű zászlóaljokhoz kerültek. Így például Komárom várába, ahol különböző alakulatokhoz osztották be őket. Ami nem zárja ki azt, hogy még a román népköltészetben is vannak bizonyos Szilágyságban gyűjtött dalok, pld. „Kossuth katonája voltam”, amiket az 1880-as, 1890-es években, a múlt század végén még énekeltek.

Mindezek alapján azt kell mondani, hogy az a kép, miszerint Magyarország nemzetiségei '48-49-ben egyértelműen magyarellenes irányba fordultak, nem fedi a valóságot. A honvéd hadseregben legalább 25 ezer szlovák, 20 ezer román, mellettük több ezer német és más anyanyelvű katona szolgált. A németekkel kapcsolatban egy kicsit romantikusan azt az anekdotát szoktuk idézni, hogy '48 decemberében egy dunántúli sváb faluba bemegy egy császári lovas őrző, s megszólítja az első embert, hogy hát Gut gesint, jó szellemű-e itt a lakosság? Mire a szegény parasztember ránéz, s azt mondja: itt mindenki rendes, csak a bíró swarcgelb. A hazai németiség soha nem lépett föl az önálló államalkotás igényével Magyarországon. A Habsburg birodalom idején a magyarországi németek kiváltságokat élveztek – Erdélyben a törvényt is –, mindez azonban nem jelentette azt, hogy a németek ne ennek a haza polgárainak érezték volna magukat. Ott voltak például a szepességi szászok, akik Rákóczi hadseregét látták el ágyúkkal, puskákkal, lőszerrel. A magyarországi németek 1848-49-ben – az erdélyi szászokat leszámítva – ugyanígy viselkedtek. A honvédsereg műszaki tisztjeinek többsége, a Kornidesz őrnagy vezette szepességi vadászszázlój és a 19. (lőcsei), honvédszázlój legénysége például a szepességi cipszerek köréből került ki. Kivétel az erdélyi szászság. Ők ugyan élen jártak a polgári fejlődésében, de a magyar forradalom érdekeiket támadta. A polgári átalakulással a szász városok megszűntek az addig fennhatóságuk alá tartozó román és magyar jobbágyfalvak urai lenni. Ők a Habsburgoknak mindig kedvenc gyermekei voltak, és az erdélyi szászság bizony keményen szembe fordult a magyar szabadságharcral, de ez volt a németiségnek az egyetlen ága Magyarországon, amely ellenünk fordult. A magyarországi svábokra azt szokták mondani, józan, értelmes, dolgos emberek, akik a politikával nem szoktak foglalkozni. Bizonyára van is ebben valami. De amikor ezeket a nyugodt, megfontolt embereket 1848 nyarán, a Délvidéken elérte a szerb támadás, amely nem tett különbséget magyar és sváb között, hiszen akkor már működött a délszláv ideológia, és ugyanúgy folytak az etnikai tisztogatások mint most, 150 év múlva, ők sem maradhattak tétlenek. 1848-49 „modern” Európájában már nem volt szokás, hogy a győztes katona ellenfele fejét levágja és azokból gúlákat rakjon. A Szerb Fejedelemségből jött „önkéntesek”, akik nálunk szították, támogatták a szerbek felkelését, ilyen dolgokat csináltak, s nem csak katona-ellenfelükkel, de a védtelen polgári lakossággal szemben is. Ezt a svábok a Délvidéken nem vették jó néven, úgyhogy bármilyen nyugodt és béketűrő nép volt is, bizony rákényszerültek, hogy a magyarokkal egy csatasorba álljanak. A 67. zászlóalj például bánági németekből állt, szintiszta német honvédszázlój volt. Ők saját életüket, egzisztenciájukat védve is kerültek a magyar oldalra.

Érdekességként megemlíthetem még az örményeket. Náluk speciális okok is szerepet játszottak, amikor a szabadságharc oldalára álltak. A magyarországi örménységnek két központja volt ebben az időszakban, az erdélyi Szamosújvár és Erzsébetváros. Az örmények nagyobb része kereskedő és iparos lévén ekkor már szétrajzott az országban, tehát Újvidéktől Pest-Budáig mindenütt voltak kisebb-nagyobb örmény közösségek, és ezek általában mindenütt, már a reformkor idején is a magyar nemzeti mozgalom támogatóinak bizonyultak. Erdélyben – de máshol is – ebben bizonyára nem elhanyagolható tényező volt az is, hogy az erdélyi örmény kereskedők legnagyobb versenytársai a szászok voltak. (Akitet viszont Bécs preferált – olykor az örményekkel szemben is.) 1848/49-ben a magyarországi örmények nemcsak fiaikat küldték el a honvédseregbe, de anyagilag is jelentős áldozatokat hoztak annak – elsősorban az erdélyi magyar sereg – megteremtéséért.

Végül még egy dologról, a honvédsereg tisztikarának nemzetiségi összetételéről kell beszélnünk. Mert amennyire multinacionális volt ez a hadsereg legénységét illetően, ugyanolyan volt a tisztikarát tekintve is. Attól azonban – a nemzetiségek konkrét megoszlását tekintve – ugyancsak jelentős mértékben el is tért. Ennek az volt az oka, hogy a magyar honvédsereg tisztikarát, legalábbis a vezető tisztikarát, felsőbb vezetését a császári-királyi hadseregből ájtott aktív tisztak alkották. Elsősorban magyarok, de a magyarok mellett nagyon sok külföldi császári-királyi tiszt is idekerült, sokszor egyszerűen annak folytán, hogy olyan magyar ezrednél szolgált, amely 1848 októberében csatlakozott a magyar honvédsereghez. A magyarok mellett a legszámosabban a németek és osztrákok – hazaiak és külföldiek – voltak a tisztikarban. Őket a lengyel és olasz nemzetiségű tisztak követték súlyuk és arányuk szerint. Kisebb számban horvátok, csehek, szerbek is szolgáltak a honvédsereg tisztikarában. S még

kevesebben szlovákok, románok, valamint más magyarországi nemzetiségek fiai. Számukra a tisztí pálya szintén nyitva állt a honvédseregben.

A szabadságharc tisztikara tehát soknemzetiségű tisztikar volt, sokan nem tudtak magyarul. A szolgálati nyelv – már csak ezért is – többnyire a német volt. A magyar tábornokok többsége is ezt a nyelvet használta ezért, s annak következtében is, mivel a katonai kifejezéseket – melyeknek gyakran hiányzott a magyar megfelelője – e nyelven tanulta, s egzakt módon így tudta kifejezni magát. Mindez azonban nem jelentett problémát, hiszen „németül is lehetett” 1848/49-ben jó magyarnak lenni. Nem jelentette azt, hogy akár Görgey, akár Lenkei, akik a német nyelvet használták a szolgálatban, kevésbé lettek volna magyarok, mint azok a tiszték, akik egymás között magyarul leveleztek.

Mindent összevéve végül is azt kell mondanom, hogy 1848 hadseregére nemcsak azért lehetünk büszkéek, mert olyan hadsereg volt, mely ha háborút nem is, de legalább több hadjáratot meg tudott nyerni, hanem azért is, mert 1848–49-ünk szerves része volt az akkori európai mozgalomnak. S ez a hadsereg soknemzetiségű összetételében is megnyilvánult. Nem véletlen, hogy amikor 1851-ben Kossuth Amerikában lehetőséget kapott, hogy a kongresszus előtt nyilvánosan beszéljen, s elmondta, hogy miért harcoltak a magyarok '48-49-ben, akkor az amerikai sajtó sokáig arról cikkezett, hogy a koronás európai világban csak egyetlen nép van, melynek felfogása rokonítható az amerikaiak szabadságszerzetével, és ez a magyar.

Bona Gábor

1848–49 emléke a néphagyományban*

A pákozdi győzelem egyik nemzeti szimbólumunk. 1848. szeptember 29-én az Erdéllyel frissen egyesült Magyarország új fővárosától, Pest–Budától 50 km-re, a pákozdi és a sukorói dombokon, Batthyány Lajos miniszterelnök és Kossuth Lajos pénzügyminiszter szervezőmunkája eredményeként létrejött magyar nemzeti hadseregnek sikerült megállítani Jellasics támadó seregét.¹ A nemzetőrség és a honvédsereg sikeres szervezésében nagy szerep jutott az áprilisi törvényeknek, a jobbágyfelszabadítás kimondásának, amely a volt úrbéreseket tömegeit állí-totta a szabadságharc zászlói alá.²

A jobbágyfelszabadítás emléke

A magyar parasztságnak az 1848-as forradalomhoz való viszonyát a jobbágyfelszabadítás ténye határozta meg.³ Fejér megye falvaiban, ahol az 1848-as hagyományokat több mint két évtized óta gyűjtöm, a jobbágyok kitörő örömmel fogadták az úrbéri viszonyok eltörlésének hírért. A jobbágyfelszabadítás kihirdetését és az azt követő áldomást így őrizte meg a néphagyomány: „1848. március 15-én még nem tudtak bizony semmit. Este bezörgetett a hajdú az ablakon: Hónap zabot vetünk! Ki is mentek a határba, vagy kőd vót, csak dél felé kezdett felszállni. Délbe kijött egy Jansen nevű hajdú, ekiáltotta magát: Emberek, tudják-e mi az újság? – Mi vóna? – kérdezte öregapám. Hát az, hogy megszűnt a robot! Na vót erre nagy öröm. Vót aki azon mód hagyott mindent és hazament. De vót ott egy Horváth János nevű, az azt mondta: A zab e' van vetve, leszántsuk, mert megeszik a csókák. Tizenketten ottmarad tak, köztük öregapám is. Le is szántották szépen. Délután ismét kijött a hajdú avval, hogy a nagyszony (Batthyányné) áldomást ad nekünk a kastély udvarán. Dolog után be is tértek a kastélyba. Akkor má' vót, aki nagyba ivott. Öregapámnak vót egy kis csutorája, azt merfítete

* A XXVI. Országos Honismereti Akadémián, Karcagon, 1998. június 29-én elhangzott előadás. (Szerk.)

¹ Demeter Zsófia: A pákozdi győzelem. Székesfehérvár, 1998.

² Für Lajos: Jobbágyföld – parasztföld. Jobbágyfelszabadítás 1848–1896. Budapest, 1994.

³ A jobbágyfelszabadítás és hatása a paraszti kultúrára. Vezető az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából rendezett időszaki kiállításához. Budapest–Szentendre, 1998.

meg vagy háromszor, s lehajtotta mindenki egészségére. De meséte, hogy aki telhetetlen vót, az beleszédült a hordóba, annyit ivott, s ha ki nem húzzák, beléveszett vóna. Otthon a faluba' már tánc vót meg mulatság. Öreg szülém is úgy fogadta öregapámat: Hol tekergett ilyen soká? Az emberek már mind hazajöttek! Hát kend nem tudja, hogy megszűnt a robot?" (Bicske)⁴

A jobbágyfelszabadítást és a szabadságharcot *Eötvös Károly* politikus-írónk gyerekejjel Mezőszentgyörgyön élte át. Apja a mezőföldi nemesség tisztartója volt. Eötvös Károly a jobbágyrendszer eltörlésének öröme a falujában rendezett áldomásról így írt: „A falu napkeleti oldalán volt a nagy libalegelő. Ma már vályogvető gödrök fészke, akkor fényes színű zöld pázsit. Apám ezt jelölte ki az áldomás színteréül. Gyönyörű szép májusi vasárnapon volt az ünnep. Nagy nemzeti lobogó a földbe ültetve. Sátorok az úrnők és a sütő-főző készülékek számára. Unneplő ruhájában a falu öregje-apraja. Lelkes szavak az ajkakon; édes öröm, nemes vidámság az arcokon. Minő tünemény volt az, a mikor az öreg nemes megölelte, megcsókolta kéréses tenyerű jobbágyát! Édes fiam vagy ezentúl, nem cselédem!”⁵

1978-ban Sárbogárdon egy Dunaföldvárról származó, a századfordulón keletkezett kéziratot füzetre bukkantunk, amelyből megtudjuk, hogy Dunaföldváron is hasonló nép-ünnepélyt rendeztek a jobbágyfelszabadítás öröme: „A szabadság híre Dföldvárott 1848 márciusban. A szabadság hírére megsütöttek a város végén egy egész ökröt, a fejét felpántlikázták színes szalagokkal, s úgy hozták be kocsin a piacra. Itt a mészáros eldarabolva dobálta a nép közé. A város háza ablakain pedig apró pénzt, zsemlyét s szent János kenyeret szórta az utcára.”⁶

A jobbágyfelszabadítás parasztságunk tudatában Kossuth Lajos tevékenységének eredményeként valósult meg: „Negyvennyolcra, március 15-én dalolva mentek haza a földekről. Kossuth apánk eltörölte a robotot.” (Csákvár)⁷ „Negyvennyolcra csak annyit tudok, hogy öregapám mesélte, hogy március 15-én még senki nem tudott az eseményekről. Mert ide csak később jutott el a robot megszűntének a híre. Mert faluról-falura járt a hír a nép között. Mert az idő megérett már arra, hogy megszűnjön a robot, csak valakinek ki köllött kiátani. Hát Kossuth kikijátotta.” (Felsút)⁸ A néphagyomány szerint Kossuth fortélyal, mulatozás közben érte el a kitűzött célt a királynál: „Kossuth Lajos ügyvéd volt. Aztán Magyarország kormányzója lett. Egy királyi lakomán vett részt egyszer. Jó kedve volt a királynak, és Kossuth gyorsan kihasználta az alkalmas pillanatot. Borozás, nótázás közben aláíratott a királlyal egy levelet. Ebben volt a magyar szabadság megírva.” (Mezőszentgyörgy)⁹

A jobbágyfelszabadítás eredményeit és problémáit a néphagyomány így értékeli: „48 után azér mégis jobb világ jött a magyarra. A robot megszűnt, és ha le is verték Kossuthot, a jobbágyvót felszabadították. Bizonyos határig mindenki zavazhatott. A kócos (kurta) nemesek nem sokat értek vele. 48 után még kócosabbak lettek, még szegényebbek. Nem maradt jobbágyuk, oszt nem tudtak dógozni, de azért nemzeti uraknak köllött szólítani őket továbbra is. Később kiadták a földüket, hogy ne heverjen parlagon, felesbe. Úgy kapott öregapám is 7 hold földet egy csabdi nemből felesbe mívelve. A földosztást Batthyány már 46-ban kezdte és 48-ra be is fejezte. Akik először kaptak földet, jól jártak, mert akkor egy egész

⁴ Bicske község 1848-as hagyományai. Gyűjtötte: *Gábor Éva*, 1947. István Király Múzeum Néprajzi Adattára, Székesfehérvár (IKMNA), Lelt. sz.: 55.27.

⁵ *Eötvös Károly: A nagy év.* Eötvös Károly Munkái XVI. Budapest, 1905. 2. old.

⁶ A füzet a sárbogárdi általános iskola honismereti szakkörének tulajdonában van (Szakkörvezető: Lugosi Árpádné ny. iskolaigazgató.) 1978 februárjában kimásoltattam belőle a néprajzi szempontból figyelemre méltó oldalakat. A kéziratot füzet valószínűleg Dunaföldváron készült, mivel több Tolna megyére, Dunaföldvárra vonatkozó adatot tartalmaz. Ezenkívül főként kalendáriumokból, korabeli lapokból kimásolt adatok találhatók benne. Legfrissebb adata 1901-ből való. Borítója hiányzik, szerzőjét nem ismerjük.

⁷ Történeti mondák, betyár- és boszorkánytörténetek. Csákvár. Gyűjtötte: *Dobos Ilona*, 1966. IKMNA. 71.9.

⁸ 1848-as hagyományok. Felsút. Gyűjtötte: *Gábor Éva*, 1947. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest (ÉA). 2109.

⁹ *Dégh Linda: A szabadságharc népköltészete.* Budapest, 1952. 144. old.

főd 960 ölet számolt. De a mérnök hamar rájött, ha így számolja, az uraságnak kevés marad. Hát a második osztásnál azzal indokolta, hogy jobb a főd a külső majorba osztán ott egy egész fődöt már csak 720 ölbe számolt. Huncut vót az a mérnök is, meg vót kenve. Pedig nagy vót a bicskei major, jutott vóna abból mindenkinek, s még maradt vóna elég.”¹⁰

„A földosztáskor kaptak földet a pákozdiak is a legelőből (páskom) meg a tóból. De kijátszották őket, mert a tóig kapták a földet és a tóba már nem ért bele. Aztán halászni nem szabadott. Azért 48 után jó világ volt, mert teljesült minden, amit Kossuth akart. A parasztek megkapták a földet, meg a házat. A robotot is eltörölték.”¹¹

Gyúron az 1950-es évekig élt a pünkösdi másodnapj zöldághordás szokása.¹² A falu legényei ezen a napon a selyem kendőkkel, szalagokkal, pünkösdi rózsával és orgonával feldíszített zöldágakkal végiglovagoltak a falu utcáin, majd a zöldágot ki-ki annak a leánynak a házához vitte, aki azt feldíszítette. A gyúrói néphagyomány szerint a zöldághordás a jobbágyrendszer és a vele kapcsolatos első éjszaka joga (ius primae noctis) eltörlésének örömeire rendezett, emberemlékezet óta gyakorolt szokás. Ez a vélemény bizonyára a falu értelmiségi rétegének (jegyző, papok, tanítók) abból a természetes törekvéséből alakult ki, hogy az ismeretlen eredetű, számukra értelmetlennek tűnő népszokásoknak valamiféle alapot, magyarázatot kerestek. A népszokások keletkezésének történeti eseményhez (pl. a török elleni harchoz) kötését a mohácsi busójárás vagy a hajdúszoboszlói szilveszteri felvonulás értelmezésénél is megtaláljuk.¹³ Népszokásaink hazai párhuzamainak ismeretében kiderül, hogy a helyi magyarázatoknak semmi közük sincs az említett szokások kialakulásához, eredeti vagy későbbi funkciójához.¹⁴ A gyúrói zöldághordás középkori eredetű hagyományának párhuzamai a magyar népterület számos helyen megtalálhatók, a szokás tehát nem kapcsolható a jobbágyfelszabadításhoz és a ius primae noctis eltörléséhez. Ennek ellenére figyelemre méltó, hogy parasztságunk újkori történetét, gazdasági-társadalmi fejlődését nagymértékben meghatározó eseményt, a jobbágyfelszabadítást, Gyúron egy tavaszi népszokás eredetének magyarázataként is őrzi a népi emlékezet.

A nemzetőrség és a honvédsereg szervezése

A márciusi forradalmat, a jobbágyfelszabadítás kihirdetését országszerte a nemzetőrség megszervezése követte. Eötvös Károly *A nagy év* című könyvében részletesen megemlékezik a mezőszentgyörgyi nemzetőrség felállításáról.¹⁵ A mezőszentgyörgyi nemzetőröknek a falu kovácsa lábnyí hosszú, hegyes, kétélű, két hüvelyk széles dárdapengét készített. A Mezőföld fátlan területén problémát jelentett a dárdanyélnek való fa beszerzése. Mivel Mezőszentgyörgy határában ekkor csupán egyetlen „kőkényfabokor” állt, ezért a bakonyi Szentgálról (Veszprém m.) szereztek be a dárdanyélnek való gyertyánfát.¹⁶ A nemzetőrök fegyvereinek hasonló módon való elkészítése általános lehetett Fejér megye falvaiban: a kovácsokat, lakatosokat a megyei bizottmány is felszólította fegyverkészítésre.¹⁷ Az ily módon készített dárda bekerült a „Most nyílik a szelíd rózsza bimbója” kezdetű igen elterjedt nemzetőrdalba. A

¹⁰ IKMNA. 55.27.

¹¹ Pákozdi község 1848-as hagyományai. Gyűjtötte: *Gábor Éva* 1947. IKMNA. 55.27.

¹² *Bogár János*: Népszokások Gyúron. In: *Néprajzi Pályamunkák Fejér megyéből I.* Az István Király Múzeum Közleményei, B-sorozat 33. Székesfehérvár, 1978. 37–52. old.

¹³ *Csalog József*: Busójárás (poklada) a mohácsi sokacok tavasz ünnepe. Pécs, 1949. – *Mündöki László*: Busójárás Mohácson. Pécs, 1963. – *Ujváry Zoltán*: A hajdúszoboszlói Szilveszter. In: *Varia Folkloristica. Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei* 25. Debrecen, 1975. – *Uló*: A török alakja a magyar dramatikus népszokásokban. A Déri Múzeum Évkönyve 1971. Debrecen, 1973. 419–438. old.

¹⁴ A gyúrói zöldághordás párhuzamait ld.: *Bálint Sándor*: Karácsony, húsvét, pünkösdi. Budapest, 1973. 333–342. old.

¹⁵ *Eötvös Károly*: im. 3–16. old.

¹⁶ A Mezőföld falvait a szentgáli vándorúrusok látták el fából készült mezőgazdasági szerszámokkal és más faáruval. Szentgál néprajzi monográfiáját *Vajkai Aurél* készítette el: Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza. Budapest, 1959.

¹⁷ *Erdős Ferenc* levéltáros (Székesfehérvár) szíves közlése. A szabadcsapatok fegyverként a csépet is használták. Ld. erről: *Szkladányi Károly*: Egy pátkai kisparaszti gazdaság eszközkészlete. In: *Néprajzi Pályamunkák Fejér megyéből. I.* 6–12. old.

dal szövegét egy perkátai földműves 1860 körül keletkezett kéziratos daloskönyvéből idézzük:

Szabadsági Nóta

*Most nyílik a szelid rózsza bimbója
ki van tüzve magyar hazánk zászlója
sok szép ifju föl esküszik alája
ezt kívánja most a magyar hazája*

*Magam is hát katonának be állok
legalább meg siratnak a lányok
hünyi fognak az ezrednél vitéznek
nem sokára kapitának neveznek*

*Aczél dárdát csináltatok magamnak,
szép címerét rá vágatom honomnak*

*rózsza fából készítetem a nyelét
szeretömmnek rá metzetem a nevét*

*Hűs hajnalba kél a vitéz utaznyi
hajnal gyöngyel szok ollankor mosdanyi
nyílt rozsárol szedi a szép harmatot
illat csolkot ad a szűznek tutzatot*

*Három színű selem zászlók lobognak
szabadságát jelentik a magyarnak
három színből varrasd rózsám ruhádot
ha szereted tiszta szívből hazádat.*

A dal szövegének archetípusa a Nemzetőr című lap 1848. október 26-ai számában jelent meg. A folklorizálódás során az eredeti szöveg két utolsó versszaka elmaradt. A dal szövegváltozatai országsterzete előfordulnak.¹⁹

A hasonló tartalmú 48-as katonadalok közül a Ráckeresztúron gyűjtött „Háromszínű magyar zászlók lobognak...” kezdetű dalt idézzük:²⁰

*Háromszínű magyar zászlók lobognak
Körülotte sok szép lányok zokognak;
Ne sírjatok hű szerető leányok
Lögyön drágább kedvestöknél hazátok.*

*Csak úgy önként álltam a zászlo alá,
Kedves hazám szeretete vitt reá;
Mán a goló mint a zápor úgy esik,
Harcolok és utolsó esőpp vérömig.*

*Feleségöm, gyermekömet itthagynom,
A hazámért magam is odadom;
Nagy a hőség a magyarok szíviben,
Möglátszik az járásában, színiben.*

*Gyerökömet a böcsöbe itt hagyom,
Életömet a jó istenre bízom;
Kis pej lovam hátára magam vetöm,
Fegyveremet ódalamra főkötöm.*

A dalokból kitűnik, hogy a nemzetörnek vagy honvédnek beállt falusi földműves nép hosszú idő után 1848-ban érezte újra, hogy fontos tagja a nemzetnek, szüksége van rá a hazának. Illyés Gyula Puszták népe című könyvében megemlíti, hogy apai nagyapja 1848-ban bevette magát a Dombóvár és Ozora közötti erdőkre, és csak a szabadságharc bukása után jött onnan elő. Semmit nem tudott az eseményekről, egyáltalán nem vállalt részt a magyar nép szabadságküzdelméből.²¹ Ez természetesen érthető, hiszen a mezőföldi nagybirtokokon dolgozó pusztai cselédek, pásztorok élete semmit nem változott a jobbágyfelszabadítással. A falvak volt jobbágynépe viszont bizakodással állt be nemzetörnek vagy honvédnek. A pákozdi csata napjaiban Nagy István bicskei prédikátor a következő bejegyzést tette a református egyház jegyzőkönyvébe: „1848. szeptember 30-án az istentisztelet elmaradt, mert 300–400 főből álló paraszt, kaszával, kapával felszerelve elindult, hogy a felkelőkhöz csatlakozzék.”²² A bicskei néphagyomány szerint: „48-ban sokan mentek harcóni a Kossuth mellett. Vót sok olyan jobbágy, aki önként ment lóval, fegyverrel felszerelve. Olyan vót öregapám szomszédja is, Kovács István, meg a komája Kelemen János. Kelemen János 18 éves vót, mikor elment. Derék, szép szál legény. Nem is gyütt többé vissza. Világosnál harcút, aszt ott Vindi,

¹⁸ EA. 309.

¹⁹ Im. 9. sz. jegyzet.

²⁰ *Dégh Linda*: im. 53–54. old. Figyelemre méltó a dalszöveg őz nyelvjárási sajátossága, amely Székesfehérvártól délre jellegzetes volt Fejér megyében.

²¹ *Illyés Gyula*: Puszták népe. Budapest, 1970. 69–70. old.

²² IKMNA. 55.27.

vagy hogy hijják, az a nagy német generális beleszalta őket a gödörbe (Világos mellett egy kis völgy) osztán a hegyről tüzeltek őket agyon.”²³

Mányon: „idősb Bárány Mihály még maga is ifjú legény volt 48-ban. Gyakran mesélte, hogy Kossuth Lajos felhívására Mány község is a felkelőkhöz csatlakozott. Lőfegyverek nemigen voltak, inkább kaszával s kapával vonultak fel Pákozdra alá. Pákozdnál a Fejér megyei felkelők Jellasics rendezett seregét szétszórták, s egy részét a pákozdi tóba szorították.”²⁴ A Csákvárról bevonult huszárok között öreg Balázs János nagyapja is ott volt: „Öregapám meséte gyakran, hogy ő is bevonult 48-ban huszárnak. Önként vonult be lóval. Ustoros huszár volt, oszt tőre volt, meg ustora. A karikás ustor végén drót volt. Ha azzal a dróttal megvágott valakit, hát annak nem maradt a nyakán a feje.”²⁵ A felcsúti néphagyomány arról is tud, hogy Rózsa Sándor is beállt a honvédseregbe: „Rózsa Sándor gulyás volt, mielőtt betyárnak ment. Egységét kötött 48-ban Kossuthtal, hogy a szabadságharcban segédkezik neki: 'Majd meglátod, hogy mit tudok én az ostrommal!' (Rózsa mondta Kossuthnak). Nem sokra ment vele, többet értek a magyar huszárok.”²⁶

A szabadságharc első hónapjaiban egy sárbogárdi földműves az alábbi bizakodó mondatokat jegyezte fel imakönyvének üres lapjára: „Teljesen nincs semmink. A királyt nagyon szorongatják. Csak győznének Kossuthék, de szívesen mennék vele én is ha nem ilyen béna volna a lábam. Győznek. Csak segítse a Jóságos Isten tovább is őket. 1848 őszén.”²⁷

Az ozorai diadal emléke

Az ozorai diadal előtti helyi eseményekről a mezőszentgyörgyi és a kálozi néphagyományban maradtak fenn emlékek. Mezőszentgyörgyön ma is emlegetik, hogy a helyi nemzetőrök elfogták és megölték Jellasics futárait. A futárok Székesfehérvárról Simon-tornyára igyekeztek, Roth és Philippovics generálisokhoz, azzal az utasítással, hogy seregrészük minél gyorsabban vonuljon észak felé, és csatlakozzon a fősereghez. A három táborigi szekéren ülő 16 felfegyverzett katonát és egy hadnagyot falujuk határában fogták el a mezőszentgyörgyi nemzetőrök.²⁸ A Kálozon lejegyzett történet: Gróf Zichy Ödön, „aki Jellasicsal jött be”, kálozi gróf volt, 12 puszta és kastélya volt itt. Jellasics serege Siófokon keresztül Fehérvár felé ment, Zichy Ödön csak Szabadbattyánig ment velük. Onnan Káloz felé

Székely határőr ábrázolása bokályon, Kézdimartonosról

²³ Uo. Az adatközlő nyilván Windischgrätzre gondol.

²⁴ IKMNA. 55.24.

²⁵ Csákvár község 1848-as hagyományai. Gyűjtötte: Gábor Éva, 1947. IKMNA. 55.23.

²⁶ EA. 2109. Felcsút.

²⁷ 1848-as hagyományok. Sárbogárd. Gyűjtötte: Juhár László, 1947. EA. 2053.

²⁸ Saját gyűjtés, 1978.

igyekezett. A honvédek Soponyán fogták el. Reggelig Soponyán őrizték: a csöpögőre kötötték ki, esett az eső és folyt rá a háztetőről a víz. Másnap vitték Adonyba, ott mentek át a réven a Csepel-szigeti Lórévre. Zichy Ödönt ott akasztották fel. Ugyanekkor Izsányi Endre vezetésével felfegyverzett kálozi emberek a falu végén lévő nagy híd melletti bokros-fás részen húzódtak meg. Itt várták a Tác–Soponya felől visszavonuló horvátokat. Hajnalban értek oda Roth erőőrsei, akiket a káloziak sortűzzel fogadtak. Az előőrsk meghátráltak, azt hitték, hogy Kálozt már elfoglalta a honvédsereg. Roth és Philippovics serege így nem Kálozon át dél felé, hanem a mezőföldi pusztákon keresztül nyugat felé menekült. Így ért el a Sió bal partján fekvő Tóti-pusztára, amely a túlparti Ozorával szemben fekszik. Ez az ozorai diadal színhelye.²⁹ Feltűnő, hogy a mezőszentgyörgyi nemzetőrök és a kálozi emberek hőstette is szerepel Eötvös Károly Nagy év című könyvében.³⁰ A néphagyomány forrása ez esetben valószínűleg Eötvös leírása.

Az ozorai diadallal kapcsolatban a szomszédos Igaron őrzött meg adatokat a néphagyomány. A következő történetben az ellenség megtévesztésének igen szép mondabeli motívumát találjuk: „48-ban mentek el innen Igarról is Ozora felé, oda a tóti erdőbe. Hallottam a régi öregektől, hogy hét huszár hogyan kerülgette a hegyet, elől lassan masíroztak, hátul meg, hol nem látta őket az ellenség, szaladtak. Volt köztük egy fehér lovas is. Addig jártak így körbe, míg nem jöttek a felmentő seregek, és letették a horvátokkal a fegyvert.”³¹ A néphagyomány Ozoránál nem csupán egyszerű fegyverletételről, hanem nagy csatáról tud: „Nagy harc volt ott, úgy, hogy egészen összekeveredtek ezek a seregek. A falunkban laknak ezek a Tóthok, ezeknek az öregapjukat a horvátok elhozták harcolni, ugyanis ez az öreg, akkor még fiatal ember, lent dolgozott a Délvidéken. Felöltöztették horvát ruhába. Hanem amikor összekeveredtek az emberek a harc közben, ez a Tóth átugrott a magyarokhoz, s megmondta nekik, hogy ő kicsoda, ne bántsák. A magyarok nagyon örültek neki, s együtt vágták a horvátokat.”³²

A pákozdi győzelem emléke

A szabadságharc első győzelmes ütközetének emléke még napjainkban is elevenen él a néphagyományban. Az utóbbi években Pákozdon végzett néprajzi adatgyűjtések során lejegyzett történeteket a 48-as hagyományok mai állapotának bemutatása céljából közöljük: „Ez a Cseh Gáborné szokta mesélni, az Örzse néni, hogy önálluk az ipa, mármint az apósa, hátul feküdt a szobába, így az ajtó mögött vót az ágya, azt’ amikor bement a katona, amikor bement a horvát, nagy kést vágott vóna hozzája az ágybul. De nem vót az öreg beteg, csak úgy feküdt... aztán akkor ottan bele akarta vágni, aztán akkor azon lett az a csata, hogy föl akarták a falut is tüzenyi. Azon a vitán keletkezett az, hogy föl akarták tüzenyi Pákozdot, aztán mit tudom én, ki könyörgött, mikor a horvátok itt vótak... aki bement Fehérvárra, a magyaroknak vót ő a kémjük, aki bement árúnyi a barackot. A barackot mikor bement Fehérvárra árúnyi, azt’ mondja neki a horvát vezér – ott a városháza előtt árúta – ‘Haj, de szép barackod van leánkám!’ ‘Vegyen belőle az ur’ aszongya, ‘vegyen belőle!’ ‘Veszek is belőle, leányom!’ ‘Hú – aszongya – mennyi katona van itt! Vannak maguk még százan is.’ ‘Van ám!’ – aszongya – Húgomasszony, nyolc ezren vagyunk itt!’ No, ez a leán, mikor hazagyűtt Fehérvárral, akkor ez itthun megmondta a magyaroknak; ezek főgyűttek Ozorából, a mi magyarjaink. S itt álltak meg, hogy hátha itten meg tudnák állítani, hogy ne menjenek tovább a hazánkra a horvátok. Akkor a magyarok megforgatták a lovak lábán a patkót, úgy hogy mintha erre menne. Itt vót a sarok elől, mintha erre menne, oszt pedig arra ment. Megforgatták, és akkor elmentek, megkerülték a Velencei-tót, arra is mentek, elmentek arra is, hogy mindenfelé mentek, pedig dehogy, azok mán onnét gyűttek ide. Azért vót Pákozdon a nagy ütközetük, és itt Bogárhalmnál e, ide a herefődek alá a tóba, ide szorították be.”³³

²⁹ Sgy., 1978.

³⁰ Eötvös Károly: im. 26–50, 70–73. old.

³¹ 1848-as hagyományok. Igar. Gyűjtötte: Nagy Lajos, 1947. EA. 2115.

³² Uo.

³³ Néprajzi gyűjtés. Pákozdi. Gyűjtötte: Tichy József, Géro Györgyi, 1977. IKMNA. 77.1.

„Jellasics egyik tisztjét azt etalálták. Itt vót a Bogárhalmnál e. Azt buzogánnyal vágják meg. Még a mi rétiföldünkbe, még mink találtunk is buzogányt, mikor itt dógoztunk. A tiszt fejbeütést kapott. Ott a temetőbe, ott, ahol most már végképp kiértünk a sírokkal, ott vót egy sírkő. Az valami fővezérnek vót a sírköve, de kidobták, oda a temetőszélre.”³⁴

„A szomszéd házba, a régi házba negyvennyóckor horvátok vótak. És vót egy régi tükör, és a tükörbe fővette azt a szép cifra bundát, aszonta, hogyhát, elkezdte illegetnyi magát, hogy Magyarország kismennyország, nonsokára miránk osztják – a horvát katona.”³⁵

„A horvátok elől a pákozdiak elmenekültek a tóba, ladikon bementek. Öregapám négyéves volt. Onnan gyütt haza az édesapja kenyérért. A kenyeret a padláson a kokasulón keresztbebetett deszkán tartották. A szomszéd felől bontotta meg a nádtetőt, fölment a padlásra, de eltévesztette a fogást, és letaszítá a horvát lovak közé a kenyeret az istállóba. Odaugrott a horvát, fölnezzet, mondta ám a maga nyelvin a káromkodást. Igenőregpapa visszament a tóba kenyér nélkül. A tóban voltak szakattak, ott nincs víz, azon meg lehetett maradni, meg a ladikban. De nem maradtak ott sokáig, elmenekültek Gárdonyba. A tóból nézték, olyan szélességben jött a horvát, meg a Nyugodótól az Alsómajorig értek. Megijedtek, kijöttek a tóból, és fele Dinnyés felé Gárdonyba, másik fele Velence felé Gárdonyba menekült. A magyar huszárok meggyőzték őket, de nem szoríták bele a tóba. Kit beleszoríták, ki elmenekült. A horvátok föl akarták gyújtani a falut, a túsó és a keleti faluvéget is meggyújták. A katolikus pap járt közbe az előljárójuknál, hogy a megmaradott népeknek a hajlék a fejük fölött meglegyen, ha hazajönnek. A Kiső-hegybe volt a sok magyar huszár, itták a jó borokat, verték a sarkan tyút, csak úgy pöngött. Igenőregpapa meg verte a bokáját, de nem sokáig, mert megfájdult neki.”³⁶

A bemutatott anyagot jól egészítik ki az 1947–48-as országos méretű 1848-as hagyománygyűjtő akció Pákozdon lejegyzett adatai: „A horvátokat a Velencei-tóba szorították bele. Voltak gazdák, akik a horvátokat házakhoz csalták, leittatták, és a pincébe levezették, ahol a forrásban lévő must gőzétől meghaltak. Jellasics fel akarta gyújtani a községet, mert a szárnysegédje lábát ellőtték, de az akkori plébános kérésére elállt ettől a gondolattól. A községházát és egy-két épületet felgyújtatott ugyan; nem engedte ezeket elojtani, de tovább gyújtogatni sem. Jellasics a nagy vereség után tovább vonult nyugatra.”³⁷

„48-ról annyit tudok csak, amit apám mesélt róla, amikor még élt szegény. Apám is 48-as huszár volt. Mesélte, hogy fenn a Mészek-dombon álltak a magyarok; a híres pákozdi céllövészek. Onnan lötték a Bogárhalmot, ahol Jellasics seregei álltak. Egy horvátot, ahogy kijött az elhagyott pincéből, mert bort lopott vót, úgy etalálták, hogy a golyó épp az üveget érte a mellén. A horvát felbukfencezett, nem bírta tovább menni. Később, hogy apám arra ment, kérte őt, hogy löjje agyon. 'Löjje agyon a villám!' – így mondta apám – 'Életemben nem öltem védtelen embert, oszt nem is fogok!’³⁸

„Meséte is öregapám, mikor begyűttek a horvátok, nagy ijedelem volt. A Kossuth-huszárok mind a hegyen voltak. A horvátok meg is telepedtek az Öreg utcán, aztán elkezdtek rabolni. Az ágyneműből mind kieresztették a tollat, aztán a huzatot elvitték kapcának. Itt ebbe a házba feküdt Jellasics testvére, szárnysegéde sebesülve. Mérge is volt a Jellasics, hogy a magyar lövészek olyan jól etalálták a testvére lábát. Fel akarták gyújtani az egész községet. El is menekült a nép java ijedtebe, ki merre látott. Újfaluig menekültek, de a bíró könyörgésére megkegyelmezett a horvátok vezére.”³⁹

A pákozdi csatával kapcsolatban bemutatott néphagyomány anyag elemzése több tanulsággal jár a 48-as hagyományok alakulása szempontjából. A fenti hagyomány anyag fontosabb, gyakran ismétlődő elemei a következők: 1. A falu lakóinak elmenekülése a horvátok elől. 2. A falu felgyújtása, fosztogatás, a pap vagy a bíró közbenjárása. 3. A magyar kémmő tevékenysége. 4. A lovak lábán a patkó megforgatása. 5. Jellasics szárnysegédének megsebesítése. 6. Az ellenség tóba szorítása. 7. Jellasics seregének menekülése. Jenei Károly

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Sgy., 1978.

³⁷ IKMNA. 55.25.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

kutatásaiból ismerjük a pákozdi csata történetét.⁴⁰ Feltűnő, hogy a néphagyomány a pákozdi csatával kapcsolatban sok valós elemet, történeti adatot megőrzött. Ilyen elemek: a falu lakóinak menekülése, a falu felgyújtása, fosztogatás, a katolikus pap (Pilsák György) közbenjárása, Jellasics menekülése. Ezeket a valós elemeket a pákozdi csatát átélő öregek elbeszéléseiből, az iskolai oktatás anyagából vagy a március 15-ei, szeptember 29-ei ünnepek szónoklataiból meríthették.

A pákozdi csatával kapcsolatos néphagyomány anyagban három valódi mondaelem is szerepel: 1. A magyar kémnő működése. 2. A lovak lábán a patkó megforgatása. 3. Az ellenség tóba szorítása. A lovak lábán a patkó megfordításának mondai motívuma a kuruc korhoz, Rákóczihoz kapcsolódó történeti mondáinkban is feltűnik. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében gyűjtött mondák szerint II. Rákóczi Ferenc menekülése közben „odaszaladt a kovácshoz, és azt mondta, hogy a lova lábán a patkót fordítsák meg.” (Tornyospálca) Illetve: „A ló patáját fordítva vasaltatta meg Rákóczi, hogy ne találják meg őket. (Nagyecséd)⁴¹ Az ellenség tóba szorításának mondája a horvátokkal kapcsolatban a Dunántúl területén általánosan elterjedt.⁴² Az ellenség bekerítése és tóba szorítása ismert a hadtörténetben. Az ilyen módon megvívott csatához kapcsolódva a nemzetközi mondaanyagban gyakran előfordul ez a mondaelem, amelynek a pákozdi csatához kapcsolódva természetesen semmiféle történeti alapja nincsen.

A pákozdi csatával kapcsolatos hagyományanyag elemzését azzal az általánosítással zárhatjuk, hogy a történeti eseményekhez kapcsolódva, részben azok magyarázataként a helyi hagyományok, történetek, elbeszélések megindulnak a történeti mondává alakulás útján. A történetek valós elemeihez idegen mondaelemek kapcsolódnak. A negyvennyolcas történetek esetében még mindig sokkal több a valós történeti elem, mint az utólagosan hozzájuk kapcsolódott mondai motívum.

A móri ütközet emléke

1848. december 30-án Mórnál Perczel Mór hadteste vereséget szenvedett Jellasics császári, ellenforradalmi seregétől. Néprajzi gyűjtéseink alkalmával idős móri adatközlőktől igen sok történetet lejegyeztünk a móri csatával kapcsolatban.

A magyar sereg móri csatavesztését a móri német bíró árulásához kapcsolja a néphagyomány: „Mikor a honvédek letáboroztak a Táborhegyen, csak kevesen voltak. De tudták, hogy az osztrákok honnan fognak támadni, és arról az oldalról megerősítették a Táborhegy oldalát, és őreket állítottak ki. A fákat ledöntögették az utakra, hogy az ellenség azt higgye, hogy itt Isten tudja, mennyi magyar van! Hát a vasasok nem is merték támadni a magyarokat, hanem csak vártak. Mert azok Bakonysárkányban voltak, a főparancsnokság pedig Kisbéren. Akkor volt Mórón bíró a Frey Ignác. Ez meg egy Negele nevű ember este a sötétség beálltakor befogtak kocsiba és elhajtottak Sárkányba. Ott megmondták, hogy csak jöjjenek nyugodtan, mert a honvédek nincsenek olyan sokan, mint az erődítések mutatják. Avval fogták magukat, és még akkor éjjel visszajöttek. Hát másnap, úgy délelőtt 10 óra felé látják ám a honvédek, hogy jönnek az osztrák katonák, de nem Sárkány felől, hanem onnan Aka felől, keresztül a kukoricákon és a földeken! Perczel tábornok meg a kukkerral onnan a Táborhegy tetejéről nézte az egészet. És amikor látta, hogy a vasasok nem Sárkány felől támadnak, ahonnan várni lehetett volna, hanem Aka felől, rögtön mondta: 'Gyerekek! El vagyunk árulva!' Aztán mondta is, hogy mostmár egy kis rész tartson ki, a többi meg meneküljön, ahogyan csak tud Fehérvár felé. Avval fölkapott a lovára, és otthagya a honvédeket. Elfutott. Fehérvár felé szalad el, nem is állt meg előbb. Ott volt Görgey, és avval akart találkozni. Mert annak meg meg kellett volna már érkeznie, de nem értek ide addigra, mire kellett volna. De ha a Frey bíró nem árulja el, akkor még megérkezhetek volna a

⁴⁰ Jenei Károly: A pákozdi csata. Fejér megyei Szemle, 1966. 1-2., 5-27. old.

⁴¹ Ferenczi Imre-Molnár Mátys: Fordulj kedves lovam. Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban. Vaja, 1972. 77-78. old.

⁴² Dégh Linda: im. 151-152 lapon Kiskomáromból (Zala m.) közli a monda egyik variánsát, amelyben egy másik nemzetközi mondaelem is szerepel: az ellenségből a hírmondók életbenhagyása, akik hazatérve rémületet keltenek.

honvédek, és nem lett volna ilyen nagy vereségük. De a Frey meg aztán bemenekült a kapucinusok harangtornyába, a harang mögé. Volt egy Mátyás nevű kisbírója, csak az tudta, hogy ő ott van, és oda is hordott neki ételt meg italt. Még a barátok sem tudták, hogy ott van. Nahát ezek a szegény honvédek meg nem tudták megállítani az osztrákokat, mert sokan is voltak, meg nem is onnan támadtak, ahonnan várták. Ők meg csak kevesen maradtak, mert a többi elfutott. Mikor látták, hogy már úgyis hiába minden, elkezdtek ők is menekülni hátrafelé a folyó mellett. De mire leértek innen az első vonalról be a faluba, már ott is voltak a vasasok az utcákban. No, ott aztán a kálomista templomnál összelátalkozott a két csapat! Ott volt a legnagyobb csata az emlékmű körül. Ott levágtak a honvédek egy vasas grófot is.”⁴³ A levágott vasas tiszt, Rudolf von Schaffgottsch kapitány síremléke ma is áll a móri Kálvária-temetőben. Egy másik osztrák tiszt elestéről is tud a néphagyomány.⁴⁴

A csata apró részleteit is megőrizte a népi emlékezet: „Ott lenn a hídnál, ahol elfordul az út fölfelé, ott a kápolnánál hét honvéd elállt a híd mellé, és amint jöttek az osztrákok, egyenkint elkapkodták őket, és levágták. Az osztrákok kiabáltak, hogy adjátok meg magatokat, mit akartok, mi úgyis sokkal többen vagyunk! De ezek ott nem adták meg magukat, hanem csak úgy tettek, mintha megadnák magukat: az egyik vitte az osztrák felé a kardot, hogy leteszi a fegyvert, a másik meg addig hátulról levágta a vasast. De azért a honvédek is odavesztek ám, csak egy maradt meg, de már annak se volt fegyvere. Aztán az elszaladt addig a házig, ami most ott a kápolna mögött van, de egy osztrák tiszt utána ugratott a lovával a kapu tetején keresztül, és a honvéd már nem tudott befutni a házba, hanem az ajtó előtt volt egy fiatal kórfa, ammögé ugrott, úgyhogy a tiszt nem tudta a karddal megvágni. Mindig a fa ágait vágdalta. Már egész csonk volt a fa törzse, mind levagdalta a karddal az ágait, mikor jött még egy másik osztrák is, és kétoldról mentek rá a honvédre. Az egyik a karddal mind levágta az egyik válláról azt a vastag húst, a honvéd rögtön összeesett. Ott is hagyták, de a házbeliék behúzták gyorsan, és bekötötték neki.”⁴⁵

A történetekkel kapcsolatban foglalkozni kell a móri németek 1848-as magatartásával. Gyakran emlegetik Fejér megye magyar falvaiban, hogy a móri németek 1848-ban elárulták a magyar forradalmat: „Mondta öregapám, hogy nálunk is tele lett a szoba menekültekkel. Széjjelugrasztották őket. A móriak svábok voltak. Elbújtatták a szénakazlakba a németeket. A honvédeknek meg adtak szállást. Levetkőztek, nyugodtak voltak, hogy nincs ott senki. Lefeküdtek egész nyugodtan. Mikor lefeküdtek, megtámadták őket a németek.” „A móri csatában öregapám egyéves volt. Mikor Perczel Mórnak a csapatait elárulták a svábok. A Vértesbe ingbe-gatyába menekültek a magyar honvédek.” (Csákvár)⁴⁶ A móri csatáról legutóbb Erdős Ferenc írt Mór monográfiájában.⁴⁷ Sem a móri bíró sem a mezőváros német lakóinak áruslását nem említi. Ezt valószínűleg a környék magyar falvainak lakói utólag fogták a móriakra.

A móri német lakosság 1848-as magatartását más megvilágításba helyezi Mihálka Endre kéziratos naplója. Mihálka Endre Veszprém megyei szabólegény mint honvéd altiszt részt vett a móri csatában. 1854-ben ozorai szabómesterként írta le naplóját, a szabadságharc idején „a 48-dik honvéd zászlóalj alatt viselt dolgai”-t. Naplójában külön fejezetben emlékezik meg a móri csatáról. A lakosság magatartására vonatkozó részletét idézzük: „...a Kisbéri utcán tömött sorokban nyomult hegyibénk a lovasság kiket a kápolnától rájuk tüzelve sűrű lövésekkel fogadtunk, mire azok megfordultak, lehajolva lóvokra, vissza nyargalni törekedtek, többen lehullottak közölök, az őket mindenképp visszafordítani törekvő főtisztjők is lefordult nyergéből, s lába a kengyelvasban akadván, megbokrosodott lóva, keresztül kasul nyargalva az utcán maga után hurczolta vonagló gazdját, kinek feje a fagyos földhöz verődve vérvonalat hagyott maga után, ekkor fellelkesülve utánunk rohantunk, de ekkor már a mindenfelől betóduló gyalogság ránk tüzelése elől vissza kellett vonulnunk a kápolna mellé, de itt sem maradhattunk már tovább mert hátunk mögött fel a hegynek a császári vadászok

⁴³ 1848-as hagyományok. Mór. Gyűjtötte: *Hegyí Imre*, 1947. EA. 2070.

⁴⁴ *Dégh Linda*: im. Most már jöhetnek a vasasok címmel közli.

⁴⁵ EA. 2070.

⁴⁶ IKMNA. 71.9.

⁴⁷ *Erdős Ferenc*: A mezőváros az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc idején. In: *Mór története*. Mór, 1977. 245–258. old.

húzódtak fel, s minket bekerítve elfogni akartak. Egy paraszt, ki igen becsületes ember lehetett, a kápolna mellett kinyitotta háza udvarának sövénykapuját, s elég érthető hangon kiáltotta, hogy fussunk hirtelen végig az udvarán fel a szőlőhegyeknek, és onét az erdőbe Csákvár felé menekülhetünk. Tanácsát elfogadtuk, s azon úton szerencsésen meg is menekültünk.⁴⁸ Tehát voltak a móriak között 1848-ban a honvédek menekülését segítő, a sebesült honvédeket ápoló emberek is.

A néphagyomány szerint a vesztes móri csata egyenesen Világoshoz, a szabadságharc bukásához vezetett: „A magyarok meghátráltak Világosig, ahun megín árulás vót, mer a leginség nem akarta letenni a fegyvert, de Görgey vagy kicsoda elárúta őket. Átment az ellenséghő, és reggel visszagyűtt és aszonta: letenni a fegyvert. A leginség meg zúgolódott, hogy nem aggyák ki a fegyvert a kezükből! Dehát ugye, körű vótak fogva, nem tehetek más semmit.”⁴⁹

Fejér megye hűségnyilatkozata

A Függetlenségi Nyilatkozat kiadása után, 1849. május 21-én Fejér megye bizottmánya hűségnyilatkozatot küldött Kossuth Lajos kormányzónak.⁵⁰ A nyilatkozatban a megyei bizottmány a köztársaság melletti hűségéről biztosítja Kossuthot: „E’ hon nagy átalakulás küszöbén áll. Ön kormányzó! és a’ forradalmi minister-elnök kijelentette: miképp a’ köztársasági eszme testesítése törekvésének fő czélja. Fogadja e téren megyénk hódolatát, s azon ünnepélyes ajánlatot, hogy Spartaí kart viszünk a’ köztársaság kivívására, ha kell: Athenei erényt ígérünk annak okos élvezésére.” A Fehérvárról küldött hűségnyilatkozat 1849-ben bekerült a Kossuth-nóta egyik variánsának szövegébe:⁵¹

*Felsütött a nap sugára
Kossuth Lajos homlokára.
Örömünk lesz nemsokára
Ferenc császár bosszújára.
Éljen Kossuth!*

*Fehéroárról jött a levél
Kossuth Lajos örömére.
A Kossuthnak öröme
A németnek jön a mérge.
Éljen a magyar!*

A szabadságharc – főként műköltői eredetű – népköltészetében tehát nem csupán a nagy csaták, a jelentős események és személyek, hanem a kisebb jelentőségű eseményeik is megtalálhatók.

A szabadságharc bukása, az önkényuralom emléke

1849 márciusában a sárbogárdi földműves újabb bejegyzést tett imakönyvének üres lapjára: „Nem fognak tudni soká harcolni má’. Nincs mit enniök se. Az orosz is segít, vége van mindennek.”⁵² A világosi fegyverletételt Görgey árulásának tartja a néphagyomány: „Görgey áruló volt, mert ha nem lett volna, hát őt akasztják elsőnek Aradon. De nem akasztották, hanem elvitték Ausztriába, és ott élt azontúl.”⁵³ A népi kéziratok füzeteiben még a századfordulón is részletesen kimutatják, hogy a világosi fegyverletétel még korai volt, még lehetett volna harcolni, a magyar szabadságharcnak még lett volna ereje. Egy ilyen, valószínűleg kalendáriumi eredetű feljegyzést a Sárbogárdon előkerült dunaföldvári kézirat füzetből mutatunk be:

„A fegyver lerakás. 1849. augusztus 13-án, hétfőn rakták le a magyar honvédek fegyvereiket Görgey (gaz áruló) parancsára. Vele mentek Rüdiger orosz tábornok üdvözlésére: Aulich, Kiss Ernő, Lenkey, Leiningen, Nagy Sándor, Pöltenberg és Schweidel tábornokok.

⁴⁸ Mihálka Endrének az 1848/49-dik évi Függetlenségi harcokban mint honvéd altisztnek a 48-dik honvéd zászlóalj alatt viselt dolgai és az utóbb bekövetkezett honvéd üldözések. Kiskun Múzeum Adattára, Kiskunfélegyháza. Lef. sz.: 59.7.1.

⁴⁹ EA. 2070. Figyelemre méltó az adatközlő íző nyelvjárása, amely Mór környékére volt jellemző.

⁵⁰ *Móra Magda*: Fejér megye hűségnyilatkozata Kossuth Lajos kormányzónak. Fejér megyei Szemle, Honismereti tanulmányok. Székesfehérvár, 1968. 198–200. old.

⁵¹ *Dégh Linda*: im. 85–86. old.

⁵² EA. 2053.

⁵³ 1848-as hagyományok. Bicske. Gyűjtötte: *Aukner Tibor*, 1947. EA. 2065.

Az átnyújtott sereg létszáma következő:

Nagy Sándor hadteste:	8641 ember	2562 ló
Leiningen hadteste	9196 ember	2058 ló
Pöhltenberg hadteste	6708 ember	2392 ló
az Aradon hozzá csatlakozott had	6000 ember	–
	<hr/>	<hr/>
	30 545 ember	7012 ló 144 ágyú

Csak Világosnál volt: 32 659 honvéd!⁵⁴

A szabadságharc leverése után az osztrák hadseregbe való besorozás elől bujdosó honvédekről is részletes történeteket találunk a néphagyományban: „Egy nagybátyám Görgeynek volt a lovásza. Ez Nagyváradról szökött haza. Tudja ez már akkor volt, amikor visszajött a robotvilág. Mikor Világosnál letették a mieink a fegyvert, az én nagybátyám elment Görgeyvel Nagyváradra, és várták, hogy majd elviszik őket a muszkák. Egypár napig ott lézengtek a városban, várták, hogy mi lesz. De az én nagybátyám megunta a várakozást, hát hazaszökött lovastul ide Igarra, itthon aztán nagy volt az öröm. Tudja, akkor visszajött a robotvilág. A faluba, ott a kovácsműhelynél, az uraságnak válogatták a leányok a krumplit. Olyan rövid vászonszoknyában voltak, tudja. Az egyik leány lassan dolgozott, hát az ispán egy vékony pálcával jót ráhúzott a felső lábszárára, hogy meghurkásodott. Ezt látta a nagybátyám is, nekiugrott az ispánnak, úgy megverte, hogy egy hétig is az ágyban feküdt. Amikor fölkelhetett, elment Tamásiba, feljelentette, hogy egy szökött honvéd megverte, és elrendelték az elfogását. De az én nagybátyámnak is volt esze, nem várt arra, hogy elfogják, fölült a lovára és elvágatott, a ló aztán hazajött. Harmadnapra éjszaka a nagybátyám is hazajött elbúcsúzni, s mondta, hogy elmegy Kossuth után. Idehaza az ilyen bujdosó honvédek ilyen világban úgyse lesz becsülete”⁵⁵. A bujdosó honvédek közül többen a betyárok közé álltak. Egy móri adatközlő édesapja pandúr volt, így sokat hallott tőle a betyárvilágról: „Idesapám szokta mondogatni, hogy pláne Világos után a Bakonba mindenhun tanyásztak betyárok. Bizony űk is nem vótak biztossak, hogy egy-egy portyázásbú visszagyűnnek-e még? Ha asztá itt megfuttatták űket: ementek Zalába. Ez a két helük vót nekik.”⁵⁶

A bemutatott történeteken kívül dalok is kapcsolódnak a világosi fegyverletételhez, a szabadságharc leveréséhez. A következő dalt Fülén gyűjtötték 1947-ben.⁵⁷

<i>Hej, vén huszár,</i>	<i>Őseinknek</i>	<i>Szállj le már lovadról:</i>
<i>Hej vén huszár,</i>	<i>Szent sírhalmát</i>	<i>Ármány győzött,</i>
<i>Nincs már Magyarország;</i>	<i>Kozákok tapodják.</i>	<i>Muszka győzött,</i>
	<i>Hej, vén huszár</i>	<i>Hajnau parancsol.</i>
	<i>Hej, vén huszár,</i>	

A Kossuth-nóta dallamára ekkor már a bujdosó Kossuthról énekeltek. A dalszövegekből a bizakodás, Kossuth hazavárása tűnik ki.⁵⁸

<i>Kossuth Lajos elbujdosott,</i>	<i>Száműztek a nagyvilágba,</i>
<i>bánatába kömnye csurgott.</i>	<i>a szabadságnak nincs hazája.</i>
<i>Ne sírj, se sírj Kossuth Lajos,</i>	<i>De eljön még majd a mi napunk,</i>
<i>Visszavár sok régi harcoss.</i>	<i>fényes lesz a rozsdás kardunk.</i>
	<i>Éljen a magyar szabadság! Éljen a haza!</i>

Hasonló dalszöveget találunk egy perkátai földműves múlt századi kéziratos daloskönyvében, a szakadozott lapokon sajnos csak töredékesen.⁵⁹

⁵⁴ A kéziratos füzetben Görgey rehabilitációjával kapcsolatban is találunk bejegyzést.

⁵⁵ EA. 2115.

⁵⁶ EA. 2070.

⁵⁷ *Dégh Linda*: im. 98. old.

⁵⁸ EA. 2073. Sárbogárd.

⁵⁹ EA. 309.

Magyar Dall

*Majd meg segít a magas ég
Kosut Lajos vissza jön még
vissza hozza a koronát
mátyás királ igasságát
Kosut Lajos Kosut Lajos
most az ország dolga bajos*

.....
.....

*Ha el ástod fegyveredet
ne ásd el a reményedet
mert ha még azt is elásod
görgei lesz a barátod*

*Ez hitvány német csorda
majd ki pusztul nem sokára
Kipusztul a magyar földről
császárostól mindenestől*

*Görgei volt a vezérünk
ő volt halálos ellenünk
eladta a magyar hazát
verd meg isten azt a gyávát*

*Bízzál pajtás nemsokára
belép Kossuth a határba
ha be lép is ő trombitál*

.....

Az önkényuralom időszakából a császári katonaság beszállásolásának, zaklatásainak emléke is elevenen él a népi emlékezetben: „Azér 48 után a rabotot nem hozták vissza. Nagy dolog vót az azért, bizony. De maradt itt a nyakunkon német katonaság elég. Vót itt exekuciós katonaság is, azok aztán behajtották az adót, be ám. Aki nem fizette meg az adót annak a nyakára tettek két holáner katonát lovastul. Kosztra kvártélyra. Aztán az addig maradt a nyakán, míg az adót nem fizette meg. Öregapám meséte, hogy ő is így járt. A legjobb ágy a katonájé volt. Külön istállót is kellett a lovának építeni. Hoztak az igaz vagy egy funt húst naponta, azt köllött a részükre megfőzni. Aztán megettek hozzá egy egész kenyeret. Majd mindennap sütni köllött. Mondta is az öregapám, hogy szaladt a szomszédba jobbra-balra egy kis kölcsön után csakhogy a holánerokat levegyék a nyakáról.”⁶⁰ Egy igen szép motívumokat tartalmazó történet a Kossuth-bankók rejtegetése miatti zaklatásokról számol be:⁶¹ „Hogy 48 után milyen világ vót azt nem meséte öregszülém, csak azt meséte mindvég, hogy vót neki rengeteg Kossuth-bankója. Gyűjtögette mindaféle szorgalmas asszony. Egyszer aztán halálra keresték mindazt, aki Kossuth-bankót tartogatott. Szülém belesütötte a magáét a tekert kalácsba, amit a fején vitt a vásárba. (Mert kalácsot szokott sütni aztán azt ott eladta.) De ott sem merte tartani, mert az úton mindenhol azt kutatták a pandúrok, hogy kinél van Kossuth-bankó, mert azt felakasztják. Öreganyám hazaért osztán sebtibe beledobta az esővizes hordóba, s letakarta. Egy kis idő múlva megnézte, hát mind feljött a víz színére. Hirtelenjében nem tudott mást, hát lapátra tette és elégette a kemencében. Meg is siratta őket. Én meg mindég azt mondtam neki, mikor még élt szegény:

‘Legalább egyet hagyott vón meg, öregszülém, hogy láthatnám milyen is vót az a bankó!’ ‘Hadd el fiam, nem lehetett!’ Szüle csak ennyit mondott.”

Az önkényuralom időszakának passzív ellenállásában az egykori nemesi falvak kurtanemesei is részt vállaltak. Felcsúton a kurtanemesek utódai ma is emlegetik, hogy a forradalom leverése után egy nemes sem vállalt hivatalt a faluban. Valamennyien a saját földjükön gazdálkodtak.

Lukács László

⁶⁰ IKMNA, 55.27. Bicske.

⁶¹ Uo.

A MAGYAR NYELV AZ EZREDFORDULÓN

Az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség közös levélben fordult a világ magyarságának olyan jeles személyiségeihez, akik íróként, művészként, tudósként, politikusként felelősek és felelősséget is éreznek nyelvünkért. Három kérdést tettünk föl nekik azzal a nem titkolt céllal, hogy válaszaikat lehetőségeinkhez mérten közzé is tesszük. Felkérésünknek több mint húsz megkérdezett készségesen eleget is tett. Közülük néhányan nem írásban küldték el válaszukat, hanem munkatársunkkal való személyes találkozás során, hangszalagra rögzítve mondták el véleményüket. Ez utóbbiakat az érintettek hozzájárulásával – sőt részben kérésükre –, bizonyos fokig az arányok kedvéért is, helyenként némileg megrövidítettük, fesszéssé tettük.

Az Anyanyelvápolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség ezúton mond köszönetet mindazoknak, akik a felkérést elfogadták, és értékes válaszaikkal megtisztelték bennünket, megtisztelték lapunkat.

A feltett kérdések:

1. Milyen közvetlen élményekből táplálkozik anyanyelvi tudata, anyanyelvéhez fűződő kapcsolata?
2. Ön szerint veszélyben van-e anyanyelvünk, és ha igen, mit kell tennünk védelmére?
3. Milyennek látja a harmadik évezred küszöbén az úgynevezett kis nyelvek és általában az anyanyelvek helyzetét és jövőjét?

„Ebből a kulturális közösségből származunk...”

Előljáróban le kell szögezmem, hogy hasznos ez a kérdés és remélhetően hasznos válaszok születnek, valahogy mégis uhumadárkodásnak érzem, hogy immár ezer, vagy ötszáz, vagy kétszáz, vagy ötven éve a magyar nyelv eltűnéséről beszélünk. Azt hiszem, hogy a nyelv nem csupán társadalmi képződmény, hanem biológiai is, s mint ilyen egy-egy ősi törzsrre vezethető vissza és annak titokzatos erejét is hordozza és ezek a rétegek őriznek olyasmit, amely alulról, egész mélyről szívároog föl, elsősorban a paraszti kultúrán keresztül. Egy törzs, mint például a magyar, amelyik idetévedt Európába, hordoz valami ősfomat, valamilyen olyan szervezetet, amelyik bizonyos hasonlóságokon és rokonságokon alapul. Természetesen nem egyszerűen faji hasonlóságról van szó, hanem egy törzs kultúrközösségének a hasonlóságáról.

Ennek egyik sőt, talán a legfontosabb megnyilvánulási formája a nyelv. Ilyen értelemben a vesztéről vagy eltűnéséről beszélni bagolykodás, uhumadárság. A magyar nyelv nem vész el, amely lényegében az egyetlen igazi nemzetfönntartó elem. Éppen azért, hogy olyan nagymértékben különbözik az öt körülvevő és általában a világ nyelvzeitől.

Ennek a kérdésnek a rémülete tehát nincs meg bennem, hogy elvesz a magyar nyelv. Bizom abban, hogy ez olyan hegedű, amit jól tud forgatni a magyar nép. Beleértve még a természetesen elszakadt kisebbségeket is, akik még jobban forgatják még mélyebben. Ez olyan adottság, ami a fönntmaradás nagyon fontos eleme; és ha elmegyünk vidékre, parasztemberekkel beszélünk, olyan fordulatokat őriz meg és tartott meg nyelvünk, ami egyrészt lefordíthatatlan – a kárunkra –, másrészt összekötő, fönnttartó elem.

Honnan vannak nyelvi emlékei az embernek? Természetesen az ember a családban beszél első gügyögéseitől kezdve, abban a közösségben amiben él. Ez azért előnyös, mert a közösség könnyen kommunikálja a saját értékeit, s egy parasztközösség természetes fordulatait ihleti a gyerekebe is. Nekem ilyen közösségem igazándiból nem volt. Bizonyos mértékig ez a közösségélmény megvan az úgynevezett parasztszármazású költőkben, elsősorban a maiakra gondolva, mint Nagy Lászlóban vagy Csoóriban, különösen pedig Csanádi Imrében, aki ezt egészen archaikus fokon, művészileg „használta”.

Ahogy öregszik az ember rájön, hogy mindig jobban hasonul apjához és anyjához, őseihez, de különösen a közvetlen szülőkhöz; akármennyire vitatkozott vele, elítélte, szembeszállt, ledöntötte a trónról az ember az apját, arra jön rá, hogy egyre ugyanolyanabb mint ő volt. Olvasok ezzel kapcsolatban egy sort erről, egy versből, aminek *Vasárnap* a címe, megjelent a Kengurubál című legújabb verseskötetemben, ami az ötvenes évekbeli sose publikált verseimet, zsolttárimat tartalmazza.

*Már csak az apám jár eszemben,
mint egy kíméletlen előd,
rágondolok megveszekedve
minden vasárnap délelőtt.
Előmbe állt és prédikálva
a nagy titokra oktatótt,
és belevájtja a gigámba,
hogy mért vagyok aki vagyok,*

*a lágy hang lassan örületbe
váltott át, és mint a sasok,
fojtott torkom fölött kerengve
csak ordított és ordított,
aztán hűtlen halkult a hangja
az arc magához szoktatott,
a tükkör üvegébe fagyva
én vagyok aki ordított.*

Apám minden vasárnap megtartotta az úgynevezett – ahogy mi mondtuk később – „hegyi beszédet”. Nagy nyomorban éltünk, amikor hazatért akkor már az orosz fogságból, jól meggyapálva és meggyötörve, de még mindig a nagy politikai érdeklődés embere volt és hálóiingesen ordított, mint egy látomás. Apám mindig valami irrealitásba váltott át, de örületesen jó szónok és jó szóképességű ember volt.

Emlékszem, gyönyörű, csillogó éjfékete haja volt, enyhe hullámmal és Rákosfalván, ahol születtem, az első világháborús emlékmű előtt, a Templom téren sok száz ember előtt beszélt: a „munka mint a nyolcadik szentség”. Azt akartam az egészből kihozni, hogy szociális gondolkodású ember volt. Az ő szólávája és szóképességűe át volt szöve rendkívüli bujkáló, titokzatos humorgejzirekkel, forrongásokkal, és igen-igen magas fokon gyakorolta ezt a vibráló, humoros, de ugyanakkor komolyba hajló, olykor komoly beszédet, hogy biztos, hogy ez volt rám a legnagyobb hatással.

Anyám, aki vadnövény volt, örületes szeretet nedvei buzogtak benne, valami olyan furcsa kifejezőmódot használt, amit most hirtelen talán nem is tudnék megragadni. Csak azt tudom mondani, hogy abból, ha nem is költemény, de valami furcsa dolog jött ki.

Az ember nyelvét nemcsak a hallott szavak, hanem akitől gyerekkorában ezeket hallja, annak a gondolkodásmódja is befolyásolja. Különösen, ha azt örökölte génjeiben is. Azt hiszem gondolkodásmódomat inkább anyámtól örököltem, azt, hogy olymértékben összerándul bennem egy-egy jelenség a tapasztalás révén, hogy nem kell nekem ezt megfogalmaznom. Ezért nem úgy írok verset, hogy na most elkezdem, és leírom a szöveget, hanem egy összeugrott kép alapján. Például itt is van a Kenyértörés című második kötetem, ezzel talán érzékelhető lesz amit mondok. Ez anyám nyelvezete, így beszélt ő. Ez anyám lelkének a nyelve, anyám lelkének a kisugárzása. Ezért tartom mindenképp az elsősorban költőnek magamat.

Ezt tartom Isten legnagyobb kegyelmének, hogy anyám anyám lehetett..., mint szellem és mint lény. Akivel ha Istenről beszéltem, nem úgy beszéltem mint apámmal. Apám vibráló nagy szellem volt, azt mondta például, ha mutattok nekem még egy olyan csodát, mint a kenyér átváltoztatása Isten testévé, akkor arra oda fogok figyelni, mert akár igaz, akár nem, ebben szellemben túli költészet van.

Az a bizonyos anyanyelvi környezet, a közösség környezete, egy falu közösségének a beszédkörnyezete nekem nem adatott meg, de ezt örököltem én a szüleimtől, és ez érett meg arra, hogy költőként közreműködjem a nép boldogtalanítására.

A második kérdésre csak annyit, hinnünk kell abban, hogy ez fennmarad mint a nép ősi gesztusa, sőt, nemzetföntartó értéke, hiszen így magyarok az Amerikában élők, vagy az Ausztráliában, vagy Hollandiában élő magyarok, nem beszélve a kisebbségi sorsban élőkről. Érdekes módon ezt az ősi – hogy is mondjam – gesztusnyelvet az erdélyiek, a felvidékiek és a bácskaiak, még a kárpátjaiak is, azáltal, hogy présben vannak, jobban megőrzik.

Ezt végtelenül becsülöm bennük, és olyannak érzem valahogy, mi is gyártunk – hogy közönséges hasonlatot használjak – idehaza igen finom és dűshúsú kolbászt, és az a maga szaftosságában, ízességében, fogyaszthatóságában talán jobb is, de ha az ő kolbászukat

esszük, mindig megcsap ez a dohos frissesség – hogy Babits-i szóval éljek –, ami az ő száraz, kíméletlenül pergamen szerűen megmaradt kolbásznyelvükben van. A kisebbségben élő népeknek ez a „szárfított kolbásza” igen nagy előny a fönymaradásukban is. Ezért sem aggódom, őszintén megmondom, mert ez nem egyszerűen politikai ellenállási eszköz. Nem egyszerűen az, hogy összetartanak, mert ott se tartanak igazán össze. Sajnos a magyar népben – hogy László Gyula mondja – annyira nagy egyéniség mindenki, annyira nagy *individuum*, hogy képtelen kettesben megbeszélni egy dolgot, mert háromféle dolog lesz belőle.

Nem lelkesedem a piros-fehér-zöld fejtett bab termesztéséért a kertben, hogy csak azt főzzük meg, de ebből a kulturális közösségből származunk, és ezt a közösséget valamilyen módon vállalni kell. Ez egyébként a nyelven át a fönymaradás záloga. Erre akartam elolvasni egy nyolcsoros Szabó Lőrinc verset.

Mikor a Magyar Művészeti Akadémia megalakult össze kellett foglalni, hogy mért magyar és mért nem csak úgy Művészeti Akadémia, mert erre is érzékenyek sajnos az emberek. Hát mért „magyar” Művészeti Akadémia? Mondom: hát legyen Német vagy Nemzetközi Művészeti Akadémia? Akkor találtam meg, korábban nem ismertem ezt a Szabó Lőrinc verset: *A sokféle hazáról* címűt. Makovecz beteg volt, nekem kellett az egészet prejudikálnom. Akkor találtam meg a világ legszebb megfogalmazását, szeretném, ha ez lenne a hangsúly a annak, amit mondtam a nyelvre meg esetleg az irodalomra is.

*És hazám volt a szó, s hazám volt
a nép, mely magyarul beszél,
a nép, az óriási állat,
mely e fekete földön él,
amit mondtam a nyelvért mondtam,
erőm az ő ereje lett,
sorsát magamba építtem,
sorsa magába épített.*

Gyurkovics Tibor

A Honismereti Szövetség 1998-ban megválasztott tisztségviselői

Elnökség: Örökös tb. elnök: *Kanyar József* – Elnök: *Halász Péter* – Titkár: *Bartha Éva* – Elnökhelyettesek: *Mándli Gyula*, *dr. Rédey Pál*, *dr. Selmeczi Kovács Attila*

Tagok: *Bogdán Lajos*, Szeged – *dr. Csiffáry Gergely*, Eger – *Fabulya Lászlóné*, Békéscsaba – *dr. Filep Antal*, Budapest – *Gábori Imréné*, Pécs – *Gábel Tibor*, Budapest – *Gálné Jáger Márta*, Kaposvár – *Horváth Miklós*, Zalaegerszeg – *Jászberényi Ferenccé*, Győr – *Kaczián János*, Szekszárd – *Kenyéri Kornélia*, Budapest – *Nagy Éva*, Székesfehérvár – *dr. Nagy Molnár Miklós*, Karcag – *dr. Orosz Szilárd*, Nyíregyháza – *Oroszlánné Mészáros Ágnes*, Balassagyarmat – *dr. Ravasz Éva*, Tatabánya – *Sáray László*, Miskolc – *dr. Sebestyén Kálmán*, Budapest – *dr. Szabó László*, Szombathely – *dr. Székely András Bertalan*, Budapest – *Székelyné Kőrösi Ilona*, Kecskemét – *Szöke János*, Debrecen, *dr. Tóth Béla*, Budapest, – *dr. Tóth Dezső*, Veszprém – *Töltési Imre*, Budapest

A Honismereti Szövetség Alapítvány Kuratóriuma: Elnök: *dr. Blazovich László*, Szeged – Titkár: *Kaczián János*, Szekszárd – Tagok: *Bartha Éva*, Budapest – *Csepregi Oszkár*, Budapest – *Fabulya Lászlóné*, Békéscsaba – *Halász Péter*, Budapest – *Horváth László*, Gyöngyös – *Magyar János*, Dunakeszi – *Matyikó Sebestyén József*, Siófok – *dr. Ravasz Éva*, Tatabánya – *dr. S. Laczkovits Emőke*, Veszprém – *Székely Gábor*, Budapest

Ellenőrző Bizottság: Elnök: *dr. Bolla Dezső*, Budapest – Tagok: *Bartos György*, Székesfehérvár – *Karacs Zsigmond*, Budapest – *dr. Rémiás Tibor*, Miskolc

Számvizsgáló Bizottság: Elnök: *Hajdú Jánosné*, Eger – Tagok: *Kulcsár László*, Békéscsaba – *Vajda Ferenccé*, Budapest

A műemlékek védelmére, a kincsek beszolgáltatására vonatkozó törvénykezés

A régiségek védelmének érdekében a felvilágosításon, oktatáson és műkedvelő egyletek alapításán túl rendeletek, törvények megalkotása és életbe léptetése vált szükségessé. A legtöbb országban a műemlékek és régészeti leletek védelmét szolgáló törvények meghozatala igen sok küzdelembe került. Ennek fő oka a magántulajdonon alapuló joggyakorlat és a közérdek ütközése volt. Egyes országokban az uralkodók vagy a kormányzatok aránylag könnyen tudták érvényesíteni a műemlékekkel, de főleg a kincsekkel kapcsolatos állami érdekeket, míg másutt az állam elővételi jogát is a magántulajdon szentségébe való legdurvább beavatkozásnak tekintették.

1792-ben a bécsi udvari kancellária megerősítette a hármas felosztást (fiscus, földtulajdonos, találó), de gondoskodott arról is, hogy ha a kincset eltagadják, akkor a feljelentő is részesüljön belőle. Ezt a rendeletet azonban Magyarországon nem lehetett kihirdetni, mert a királyi fiscus törvénytábla jogai között nem volt olyan tétel, amelyik alapján a rendelet végrehajtható lett volna. A kincsleleteket csupán a kincstár anyagi érdekei szempontjából vették figyelembe, a művészeti és tudományos szempont csak az 1798-ban kiadott újabb rendelettel lépett előtérbe. E rendelet szerint a kincsek (régí pénzek, ékszerek, arany és ezüst tárgyak) megfelelő kártalanítás után a császári gyűjteménybe kerülnek, sőt ezek beszolgáltatása büntetés terhe mellett kötelező. Ezt a rendeletet Magyarországon is kihirdették. Sajnos erre az időre esik a magyar régészet egyik legértékesebb leletének, a nagyszentmiklósi kincsnek a fellelése 1799-ben. Ekkor merült fel, hogy a művészi szempontból (is) érdekes tárgyak esetében a kártalanítás természetben történjék-e vagy a belértéknek megfelelő arány szerint pénzben osszák-e fel az érdekeltek között. Az a döntés született, hogy a kincsek a császári és királyi régiségárba kerüljenek, az érdekelteket pedig készpénzzel kárpótolták. Így jártak el a később előkerült kincsek esetében is, pl. az 1812-ben megtalált szelizi aranyakkal.

A kancellária elhatározása alapján 1813-ban a magyar helytartótanács körrendeletet bocsátott ki, amelyben már nemcsak a bécsi éremtár, hanem a pesti egyetem és a Nemzeti Múzeum jogait is megemlítték a régészettudomány előmozdítása érdekében. Ez nyilvánvalóan József nádor közbenjárásának volt köszönhető. A Nemzeti Múzeum és a pesti egyetem részesedésének elve a bánsági szisztaroveczyi ezüstpénzlelet alkalmával érvényesült első ízben, amikor a császári pénzgyűjtemény részére történt válogatás után a maradékot rendelkezésükre bocsátották. 1816-ban Ferenc király úgy rendelkezett, hogy a 12 forint értéket meg nem haladó leletek ügyét közvetlenül a kamara tárgyalja, s megengedi, hogy a kincseket még Bécsbe küldésük előtt a Nemzeti Múzeumban és az egyetemen tanulmányozhassák, és jegyzéket készítsenek azokról, amelyeket a hazai tudomány érdekében megszerezni óhajtanának. Jelentős volt az 1846. március 31-én kelt elhatározás, amely szerint az állam lemondott az öt megillető kincs jogáról és megszüntette a beküldési kötelezettséget is. Sajnálatos módon ezt a rendeletet csak az osztrák területen érvényesítették, Magyarországon továbbra is a régi rend szerint jártak el.

1846-ban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Kassán tartott ülésükön tárgyalták a magyar műemlékek védelmének ügyét, az 1847-es soproni ülésükön ismét sürgették egy állandó társulat megalakítását. Ennek eredményeként jelent meg az Akadémia híressé vált felhívása.

1848-ban Kossuth Lajos, mint az országos honvédelmi bizottmány elnöke, rendeletet bocsátott ki, amely a sáncolások közben előkerülő régiségekre vonatkozott. Ezekről az Akadémia titkárnak kellett jelentést tenni és a múzeum számára a leleteket lefoglalni, a

előhelyekről pontos leírást készíteni. 1850-ben felállították Bécsben az építészeti műemlékek felkutatására és fenntartására a központi bizottmány (K.k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale), amely hatáskörét az egész birodalomra kiterjesztette. A Centralcommission 1853-ban Ipolyi Arnoldot kérte fel Pozsony és környéke műemlékeinek a számbavételére, aki egy építész kíséretében felméréseket készített rólok. Később bejárta Heves, Borsod, Zólyom és Turóc megyék területét és ezek műemlékeit is összeírta. E területbejárások Ipolyit nemcsak szakértővé tették, hanem arra a felismerésre készítették, hogy javaslatot tegyen az osztrák szervezettől független, saját műemlékvédelmi bizottmány létrehozására. A politikai változások következtében a bécsi bizottság hatásköre Magyarország területén 1860-ban megszűnt ugyan, a cs. k. közoktatásügyi minisztérium feltételezte azonban, hogy ilyen ügyben a magyarok továbbra is a Centralcommissionhoz fognak fordulni. A helytartótanács előadója, Pápay István azonban pártfogásába vette a magyar műemlékek ügyét és kívánatosnak tartotta egy hasonló bizottság megalakítását Magyarországon is. Erre felhívta az Akadémia figyelmét és kérte észrevételét. Az Akadémia az Archeológiai Bizottságot utasította ennek véleményezésére, amely az ügyet 1861. június 10-én megtárgyalta és javaslatát a helytartótanácshoz felterjesztette: eszerint a kormány alá tartozó állandó bizottságot kellene alakítani. A bizottság feladata lenne minden ó- és középkori műtörténeti és történeti becsű emlék, régi épületek és azok romjai, kőfaragások, domborművek, síremlékek, festmények, régi bútorok, edények, fegyverek, pénzek védelme, illetőleg megőrzése. Gondoskodna ilyenek felkutatásáról, megvédéséről és ha szükséges, kisajátításukról. Feladata volna továbbá az egyházi művészet terén a nemesebb művészet fejlesztése, valamint a műemlékek lajstromának összeállítása és a műemlékek osztályozása, hogy ezután ennek megfelelően tervszerűen intézhesse azok karbantartási vagy rekonstrukciós munkálatait. Részletesen kidolgozta az úgynevezett anticagliák (régészeti leletek) védelmét is. A bizottság feladata még, hogy organumain keresztül figyelmeztesse a hatóságokat, kísérik figyelemmel a közmunkák során, az út-, sánc-, csatorna-, vasútépítéseknel előkerülő tárgyakat, valamint régi sírok, útvonalak, építményi alapfalak nyomait, s ezekről a bizottságnak tegyenek jelentést. A bizottságnak kellene az országgyűléstől olyan törvények kieszaközölni, amely a megtalálónak is biztosítja a hasznát és a leletet is megóvná. Bármilyen tárgy csak akkor lehetne eladható, ha arra a Nemzeti Múzeum nem tart igényt. Ezt a javaslatot a helytartótanács elfogadásra és az alapszabályokat jóváhagyásra felterjesztette az uralkodóhoz. A jóváhagyás annak ellenére nem történt meg, hogy a Centralcommission elismerte, természetes lenne egy külön magyar műemléki bizottmány. A kancelláriában azonban Korizmicz Antal c. püspök, udvari tanácsos kifejezetten rosszindulatúan kezelte az ügyet. Ezért a helytartótanácsához küldött leiratban már az szerepelt, hogy a Centralcommission fenntartja magának azt a jogot, hogy a tudomány érdekében a Magyarországon való kutatásokat levelező tagjai (conservator) útján a jövőben is folytatja és az eredményeket publikálja. A helyzetet mérlegelve a helytartótanács és az Akadémia arra az elhatározásra jutott, hogy a bécsi központi bizottmány konzervátorait a hazai viszonyokhoz alkalmazott utasításokkal fogja ellátni s ők kötelesek jelentéseiket a helytartótanácsához betervezni, amely azokat az Akadémia vezetésével és a Nemzeti Múzeum igazgatóságával közli. Ugyanezeket a jelentéseket Ófelségéhez is felterjesztik, hogy azután a birodalmi központi bizottmánnyal is közölhetők legyenek. Íme, az elnyomott nemzet ötletessége, hogy a közös uralkodó személyét használta fel „önállóságának” elérésére, illetve annak látszatára. Már eddig is évek teltek el és továbbra is készültek az ügyben föl- és leiratok. A helytartótanács mindössze annyit ért el, hogy a régiségek tulajdonjoga hazai területen maradt.

A Magyar Tudományos Akadémia egy újabb felterjesztésére, amely a kassai dóm helyreállítási munkálataival volt kapcsolatban, a magyar műemlékügy újabb szakaszba jutott. A szakértelem nélküli helyreállítás alkalmat adott, hogy megismételjük 1865 nyarán az 1861-ben már előadott javaslatot. A 61-es javaslat szerint a helytartótanácsban belül kellene egy külön archeológiai osztályt felállítani, amely az Akadémiával közösen látná el a magyar műemlékvédelmet. Egyidejűleg javaslatot tett 16 konzervátor kinevezésére s feladataikra, amelyben az ingó műtárgyakról is szó volt. Nagy szerencsénkre az ügy a kancelláriánál más osztályhoz került, méghozzá Pápay Istvánhoz, aki mint előadó a helytartótanácsnál is foglalkozott a magyar műemléküggyel. Az ő felterjesztésére Belcredi államminiszter 1866. november 8-án kiadott legfelsőbb elhatározással a bécsi központi bizottmány 1850. december 31-én kelt hatáskörére vonatkozó utasítást módosította, annak munkáját az Akadémia

Archeológiai bizottságára ruházta azzal a kitételrel, hogy a bécsiek továbbra is folytathatják magyarországi kutatásaikat s eredményeiket is közreadhatják.

1867-ben létrejött a politikai kiegyezés, így Magyarország művelődési ügyei önálló felelős minisztérium vezetése alá kerültek. Az Akadémia Eötvös József kultuszminister figyelmébe ajánlotta a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Rimaszombaton megfogalmazott törvényjavaslatát egy állandó országos régészeti bizottság megalakításáról és feladatairól (a műemlékek és régiségek fenntartása, megóvása, kisajátítása), amelyet még 1866. június 24-én nyújtottak be az országgyűléshez. A társulat 1868. augusztusában Egerben tartott 13. nagygyűlésén öt pontba szedve megismételte indítványát az országos műemlékbizottság föllállítására és feladataira. (A gyűlés házigazdája és szellemi vezetője Ipolyi Arnold kanonok volt.) Ez a testület már több mint húsz évvel korábban, 1846-ban, Kassán tartott ülésén is tárgyalta a hazai műemlékvédelem ügyét.

Az erdélyi múzeum igazgatósága 1868. augusztus 7-én kelt levelében értesítette Rómert, hogy az Arad–Nagyszeben közti vasútvonal építésénél a Maros partja és Károlyfehérvár közötti szakaszon, ahol hajdan az Apulum nevű római település volt, sok érdekes régiség került elő. Az építésnél alkalmazott mérnökök anélkül, hogy a hazai múzeumoknak hírt adtak volna, a leletek egy részét eladták, egy csomó pedig Pechera mérnöknel Alvincen van. Kéri, hogy a Nemzeti Múzeumnak és az erdélyi múzeumnak e tárgyak belértékének megtérítése mellett kisajátítási joga legyen. Ez az értesítés azért is felháborító, mert egy évvel korábban a vasúti igazgatóságok ígéretet tettek a leletek bejelentésére. A vallás- és közoktatási minisztérium átiratot küldött a közlekedésügyi minisztériumnak, az pedig a belügyminisztériumot kérte fel, hogy a törvényhatóságokhoz körrendeletet bocsásson ki a régiségek érdekében, ami még az év elején meg is történt. A rendeletet azonban a vasútépítők nem tartották be.

Henszlmann Imre mohácsi képviselő a műemlékek érdekében a képviselőház 1869. december 16-i ülésén a következő törvényjavaslatot nyújtotta be:

1. *A történeti építmények és műemlékek országos védelem és a kormány felügyelete alá helyeztetnek.*
2. *Megkárosításuk tilos: a kártevők rendőri úton fenytendőek.*
3. *Fenntartásuk és célszerű javításuk a birtokost illeti ugyan, ha azonban a birtokos azokat fenntartani és koruk szerint stílusban kijavítani nem bírná, vagy nem akarná, azok az állam intézkedése alá esnek s ezen esetben nemcsak az építmények, hanem azok területének kisajátítása is a kormány részéről az 1869. LV. tcz. értelmében fogatosítható.*
4. *A történeti- és műemlékek fenntartásának, javításának és kisajátításának eszközzésére egy Buda-Pesten székelő országos régészeti felügyelőség rendszeresítettik, mely a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak rendeltetik alá.*
- 5-9. *pontokban leírja a felügyelőség feladatait, létszámát.*
10. *Ezen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi minister bizatik meg.¹*

Thaly Kálmán a Századok szerkesztője a 10. pont után az alábbi megjegyzést teszi, „Bár ez üdvös javaslat még a kolozsvári ódon kaputornyok tervezett barbár lebontásának megkezdése előtt törvénynyé válhatna, s vetne gátat ama sajnálatos intézkedés fogatosítása elé!”

1871 januárjában Eötvös felhívására Ipolyi Arnold szerkesztett újabb törvénytervezetet, melynek a megvitatásába Römer Flórist is bevonták. A törvényjavaslat az ingó műemlékekre is kiterjedt a 4. par. a, b, c, bekezdéseiben. A törvénytervezetet megtárgyalták a minisztériumban és az Akadémián, s ennek eredményeként Pauler Tivadar 1872. április 4-én 5371. sz. alatt kelt rendeletével a műemlékek lajstromozása, felvétele, osztályozása és fenntartása tárgyában ideiglenes bizottságot alakított. A bizottság működését az ország különböző részeiben támogatták a szakemberek és laikus érdeklődők. A kültagok között az egyházi funkciót betöltő személyek túlsúlya érvényesült.

1881-ben Trefort Ágoston kultuszministersége alatt megalkották a XXXIX. törvénycikket, amelynek IV. fejezete alapján megalapították a Műemlékek Országos Bizottságát. A törvénybe felvették az 1868. évi LVI. törvénycikk szerinti kisajátítási jogot is Pest és Buda területén, valamint a községek rendezéséről szóló 1871. XVIII. tc. ide vonatkozó részét (műemlékek fenntartása, átalakítása, lebontása). Az ingó műemlékek ügyét azért nem tárgyalták, mert tartottak attól, hogy a magántulajdon korlátozására vonatkozó aggályok erősödnek és akkor

¹ Századok 1870. 69. old.

az ingatlanok ügye is meghiúsulhat. A bizottság feladatai közé az alábbiak tartoznak: a hazai műemlékek felkutatása, összeírása, művészeti és történelmi fontosságuk meghatározása, stílusuk megállapítása, valamint a fenntartás szempontja szerinti osztályozásuk, a műemlékek kiadványokban való megismertetése, hogy ezáltal az irántuk való kegyeletet, a fenntartásukra irányuló terveket a közönség támogassa. Évről-évre munkatervet és költségvetést kell készíteni a helyreállítandó műemlékekre és azt a miniszterhez felterjeszteni. Minden év végén beszámolójelentést írni az elvégzett munkáról. A fenntartandóknak nyilvánított műemlékekről törzskönyvet kell készítenie, amely a rendszeres kutatások által egyre gyarapszik és majd ez válik az összes hazai műemlékek leltárává. Ez a törzskönyv tartalmazni fogja azokat a műemlékeket, amelyekre a fenntartási kötelezettség nem terjed ki, és azokat amelyek tekintetében a fenntartási kötelezettségre még nem hoztak határozatot.

E munkák elvégzésére – műemlékek felkutatása és leírása – igen kevés pénz jutott. Az állagmegóvársra és helyreállításra évenként a költségvetésből megszavazott összeg is nagyon alacsony volt, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy ilyen munkálatok elvégzése terén hallatlanul nagy lemaradást kellett pótolni. Tehát törvény volt, csak éppen a végrehajtásához szükséges pénz hiányzott. A súlyos helyzetben az 1886-os műemléki alap létesítése némi enyhülést hozott. Ezt az enyhülést a vallás- és közoktatásügyi minisztérium évi 15 ezer forintja jelentette, ezt az összeget azonban három részre kellett osztani: ötezer forintot a műemléki bizottság személyi és dologi kiadásai vették igénybe, másik ötezeret az Akadémia archeológiai kiadványaira, a műemlékek felvételére, lerajzolására, ásatásokra fordítottak, s a tényleges műemléki helyreállításra is ötezer forint maradt.

A legnevezetesebb hazai műemlékek sorába tartozó templomok (budavári plébániatemplom, belvárosi plébániatemplom, pannonhalmi főapátság temploma, tihanyi apátság, pécsi székesegyház, jáki, lébényi, löcsei, zsámbéki, bártfai, nyírbátori stb.) helyreállítása annak volt köszönhető, hogy a király (Ferenc József) engedélyezte a magyar katolikus vallásalapból nagyobb összegek ilyen célra való fordítását, amely összegeket kizárólag állami költségvetésből évtizedekig sem lehetett volna előteremteni. Az 1868–1902 közötti időszakban helyreállított műemlékek listáját és helyreállítási költségeit a Magyarország Műemlékei című munka kötetében olvashatjuk. Ezek a hatalmas kiadások annyira megterhelték a vallási alapot, hogy más területen is pénzszerzés után kellett nézni. Sok nehézség ellenére végül is sikerült a sorsjegykölcsönhöz hasonló hitelhez jutni. Négymillió forint értékben 800 000 darab, egyenként 5 forintos nyereménykötvényeket bocsátottak ki. A hitelt, amelyet 50 év alatt, 1886. november 1-től 1936. szeptember 1-ig kellett törleszteni, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank nyújtotta.

Míg az ingatlan műemlékek megóvása érdekében sikerült törvényt hozni, addig az ingóságokra csupán rendeleteket bocsátottak ki. Már említettük, hogy a kincsek beszolgáltatásáról az állam 1846-ban lemondott, de Magyarországról továbbra is Bécsbe vitték ezeket, így a hazai múzeumok igen hátrányos helyzetben voltak gyűjteményeik gyarapítását illetően. 1867. június 3-án a magyar pénzügyminiszter a kultuszminiszterhez küldött átiratában kijelentette, hogy ezentúl a hozzá beérkező kincseket nem fogja Bécsbe küldeni, hanem a hazai intézetek (Nemzeti Múzeum, pesti egyetem) igazgatóságait fogja értesíteni. Ily módon igyekezett a (magyar) kincstár követelését is kielégíteni.

1871-ben a pénzügyminisztérium részéről újabb rendelet jelent meg a kincsek és éremleletek beszolgáltatása tárgyában. Ennek értelmében minden talált kincs, amelynek értéke meghaladja a 150 forintot, 1/3 része a kincstárat illeti. Abban az esetben, ha ilyen éremleleteket vagy kincseket nem jelentenek be, súlyos büntetésnek teszik ki magukat nemcsak a megtalálók, hanem a vásárlók is. Utasította a minisztérium a hivatalokat (pénz- ügy-, bánya- és jószág-igazgatóságok), hogy igyekezzenek erről a közönséget, főleg az alsóbb néposztályokat felvilágosítani. 1872 elején a belügyminisztérium is utasította a törvényhatóságokat, hogy a fenti rendelet értelmében a leletekről haladéktalanul értesítsék a pénzügyi közegeket.

Rómer szerint a tudományra nézve ez a rendelet nem megfelelő, mert lehet olyan pénz, amely nem éri el a 150 forintos fémértéket, viszont régészeti becse sokkal nagyobb. Európa művelt államaiban a lelet a találó tulajdona, de köteles bemutatni a Nemzeti Múzeumban, s ha kell, kifizetik annak bel- és becserthékét. Ha nem vehetik hasznát visszaadják. Egyben emlékeztet arra is, hogy évek óta fekszik az ország levéltárában egy erre vonatkozó, kidolgozott javaslat és arra, hogy életbe léptessék, az országnak nem volt gondja. Még a török is gon-

doskodik régészeti leleteiről, nálunk viszont csak akkor ér valamit, ha fémértéke 150 forintnál nagyobb. 1873 novemberében a pénzügyminiszter módosította ezt a rendeletet a numizmatikai ismeretek gyarapításának érdekében. Ha az érem vagy kincs értéke nem éri el a 150 forintot, a kincstárnak nem jár semmi, ha az egyetem vagy a Nemzeti Múzeum igényt tart a leletre, megvásárolhatja és a tulajdonost készpénzben kártalaníthatja, ha nem, akkor a találó visszakapja és szabadon értékesítheti. Ha a kincs értéke meghaladja a 150 forintot, abból a kincstár részére 1/3 rész levonandó, a találó és földtulajdonos részei mindenkor természetben adandók ki (viszont a múzeumnak és az egyetemnek elővásárlási joga van). A kincstár részére összegyűjtött értéket a főfémjelző hivatalnál gyűjtik és időszakonként árverésre bocsátják. Az árverés idejét a napilapokban teszik közzé. Az el nem kelt darabokat beolvasztják.

1874-ben Nyitra megye azzal a kérelemmel fordult a belügyminisztériumhoz, hogy abból a részből, amely a kincstárat illeti, de a Nemzeti Múzeum nem igényli a leletet, még az árverés előtt a megye által istápoltt régészeti gyűjteményeknek juttassák ajándékképpen. Egész verseny indult meg a régészeti leletekért. 1882-ben a pénzügyminiszter már a kolozsvári egyetemnek is biztosította a lehetőséget, hogy a Nemzeti Múzeum és a pesti egyetem után válogasson az éremleletekből.

1885-ben a hadügyminiszter utasította a 5. hadtest parancsnokságát, hogy az Ó-szönyi (Brigetio) római régiségeket, amelyek a komáromi erődítési munkálatok alkalmával kerültek elő, a Nemzeti Múzeumnak küldjék el. 1892-ben pedig már az arany és ezüst leleteknek a többi hazai múzeumnak közötti méltányos felosztásáról folytak a tárgyalások. A Nemzeti Múzeum igazgatója, Pulszky Ferenc csakis az erdélyi múzeumot, a szepeni Bruckenthal múzeumot, a felsőmagyarországi múzeumot Kassán és a délmagyarországi Temesvárott jelölte ki, mint olyanokat, amelyek a Nemzeti Múzeum és a pesti egyetem által nem igényelt leletekből megváltás révén részesülhetnek. A pénzügyminiszter azonban arra is kész volt, hogy a Nemzeti Múzeum és az egyetem kiválasztása után a megmaradt leletekről a találás helyére nézve illetékes múzeumot és egyeletet értesítse. A kincs fogalma alá nem kerültek a réz, vas, bronz, agyag és hasonló tárgyak, ezekre a leletekre a földtulajdonos és a találó korlátlan tulajdoni jogukat terjeszthették ki a polgári törvénykönyv értelmében. Ezeket a leleteket bárkinek eladhatták.

Számos megye (pl. Bars, Moson, Ugocsa) is megalkotta a saját „szabályrendeletét”, hogy közvetlenül intézkedjék a megye területén előkerülő leletek megőrzéséről. A rendeletek egyrészt magukban foglalták az országos törvényeket, másrészt kibővítették a maguk területén fontosnak tartott rendelkezésekkel. Bars vármegye ezen kívül még azt is lefektette szabályrendeletében, hogy a levéltári kiadványokért, bizonyítványokért, okiratokért hány forintot kérjen, és miként kell gondoskodni a gyűjtemények (régiségek, levéltár, könyvtár) elhelyezéséről és gyarapításáról. A belügyminisztérium azonban nem hagyta jóvá sem Moson, sem Ugocsa megye szabályrendeletét, mert azok olyan intézkedéseket tartalmaztak, amelyek a törvényhozásra tartoznak.

1898-ban Hampel József a Nemzeti Múzeum régiségtárának igazgatója is felemlíti, hogy a kincskeresés és a tudományos ásatások ügye szabályozást kíván. Ugyanekkor a múzeumok és könyvtárak főfelügyelőse is foglalkozni kezdett az ügyel és felkérte Forster Gyulát a törvényjavaslat kidolgozására. Egy évvel később a vallás- és közoktatásügyi minisztérium küldött leiratot a főfelügyelőséghez az ingó műemlékek védelmére vonatkozó törvényjavaslat elkészítésére, mert az 1881. XXXIX. tc. védelmébe vette az építészeti műemlékeket, az 1897. évi IV. tc. rendezte a sajtótermékek kötelempéldányainak kérdését, az ingó műemlékek, őslénytani és antropológiai stb. leletek védelmére azonban nem történt törvényi intézkedés. (A minisztériumban nem tudtak arról, hogy a főfelügyelőség már elkezdett foglalkozni ezzel a törvény-előkészítéssel.) A miniszteri leirat alapján a főfelügyelőség Hampelt is felszólította javaslat-tételre. A törvényjavaslat előkészítésének ügyében többször tartottak tanácskozást, de 1900-ban Hampel lemondott állásáról, feladatát Wosinszky Mór vette át, aki a javaslatot 1902 októberében bemutatta. Az ügyben azonban évekig semmi nem történt. Forster Gyula 1928. március 19-én az Akadémia összes ülésén tartott előadásában még mindig arról számolt be, hogy az ingó műemlékek és egyéb muzeális tárgyak felkutatása, gyűjtése, ásatás stb. és védelméről szóló törvényjavaslat „nem egyéb, mint *appendix* az 1922. XIX. tc-el alkotott gyűjtemény-universitásnak...”²

² Forster Gyula: A Magyar Tudományos Akadémia és a műemlékek védelme. Bp. 1928. MTA 69. old.

Magyarországon az ingatlan műemlékek védelmére előbb született törvény mint Itáliában, Franciaországban vagy Angliában. Franciaországban 1887-ben született meg ez a törvény, amelyet az 1913-ban hozott új törvény (amely már az ingó emlékek védelméről is szól) hatályon kívül helyezett. Olaszországban a rengeteg pápai rendelet után még negyven évig kellett várni, hogy 1902-ben megszülessen a törvény, de életbe léptetni csak 1909-ben lehetett. Angliában kevés intézkedés történt a műemlékek védelme tekintetében. Műemléki törvényt 1882-ben hoztak, amelyet 1900-ban kiegészítettek és mindössze 68 építményi emlékre vonatkozott, de védelem alá csupán 41-et helyeztek. Írországban 1892-ben hoztak műemléki törvényt, ennek védelme alá 189 emlék került. Az 1834-es görög törvény kijelentette, hogy Hellas minden régisége a görögök közös tulajdonának tekintendő. (Ettől függetlenül óriási mennyiségben kerültek ki a régiségek az országból.) Törökországban 1884-ben, Bulgáriában 1889-ben hoztak olyan törvényt, amely a föld alól előkerült leletek tulajdonjogának értelmezéséről szól, de az építményi műemlékekkel nem foglalkozik. Hollandiában pedig 1903-ban kezdték megszervezni a Rykscommissie-t, amelynek feladata ugyanaz volt, mint a mi műemléki bizottságunknak, vagyis az ország ingatlan s ingó művészi és történeti emlékeinek jegyzékbe való összegyűjtése.

Dr. Kovács Valéria

A bátyúi betlehemes-játék

A karácsonyi ünnepek egyik fénypontja a betlehemes-játék volt. Mindig egy-egy régi szereplő tanította be. A csoport két-három évig maradt együtt.

1960-tól kezdve, a nagy ateista korszakban ez a hagyomány megszakadt. A milícia, a párttitkár és a tanácselnök mindent megtettek, hogy elfeledtessék ezt a szép játékot. Hosszú évekig gyűjtöttem a bátyúi betlehemes-játék anyagát, míg végre összeállt. A játék szövegét Szabó Gábor közlésében magnószalag őrzi. Az előadásból érződik, hogy az adatközlő itt-ott már elfelejtette a szöveget. Csak töredékből, töredékből, mondatról mondatra sikerült megírni a teljes forgatókönyvet. Segítette munkámat, hogy a szöveg némely részeire magam is emlékeztem.

A betlehemesek generációit nevelte fel Nyeste Zoltán. Szerencsére felesége Nyeste Zoltánné, Ella néni és lánya Vilma, sokmindenre emlékeztek. Egy-egy új csoport a Nyesték nyári konyhájában készült a karácsonyi bemutatóra. Az utolsó szereposztás ez volt; vezérangyal: Béres László, angyal: Tóth Miklós, főpásztor: Kosztyu Miklós, alpásztor: Szabó Gábor, öreg: Baráté Endre. Sajnos Kosztyu Miklós már nem él. A dalokra, versekre jól emlékeztek, a párbeszédekkel volt a gond. Bátyúban két-három betlehemes-csoport is járta a falut: bátyúiak, újbátyúiak és nagybakosiak. A három betlehemesnek voltak közös és eltérő vonásai. Az eltérő szövegeknek településtörténeti magyarázatuk van. Újbátyúban a környező tanyák cselédei telepedtek meg, akik más-más vidékekről hozták magukkal a hagyományt. Nagybakos lakosainak nagyobb része nagydobronyi, akik nagyon hagyománytisztelők. A nagybakosiak szövege közel áll a nagydobronyiakéhoz, az újbátyúiak betlehemesét már nem tudtam lejegyezni, nem emlékeznek rá. Nagybakosban, még a múlt évben is járták a falut. Kicsit távolabb esett a központtól, kevesebb figyelmet fordítottak rá a hatalom emberei. Ez a község vegyes lakosú: magyar, ukrán, ruszin lakosságú, és él a ruszin betlehemes is. A bátyúi betlehemes variánsait nem találtam meg.

A betlehemes csapatok rendszerint karácsony első napjának délutánján, a második, és a harmadik nap járták a falut. Szenteste elmentek a barátokhoz, a jóembereikhez: ez volt egy-egy csapat főpróbája. Ha nem akarták, hogy bemenjenek vagy beteg volt a háznál, gyászoltak, már várták őket a kapuban, kérték ne menjenek be, a pénzt a jutalmat odaadták. Mások bezárták a kaput – ezt tiszteletlenségnek tartották, s a következő évben ide nem látogattak el. Általában megtiszteltetésnek számított, ha valakit felkerestek. A csapat szá-

montartotta hol mennyit adtak, s a következő évben újra mentek, ha megérte. A szereplők rendszerint suhanc legények voltak, nős emberek ritkán játszottak a csapatban.

1996-tól újra járják a falut, a felnőtteket nem sikerült rávenni. Szabó Gáborral együtt tanítottuk be a játékot. A legszebb az volt, hogy szülők, idősebbek, akik egykor maguk is játszották a betlehemes-játékot, segítettek bennünket. Közös fáradozásainknak meglett a szép eredménye: 1996. december 6-án tartották Bátyúban a Bátyúi Vasutas Művelődési Házban a III. Kárpátaljai Betlehemes Találkozót. Tíz együttes indult a nemes versenyben, s mi harmadikok lettünk. Szabó Gábor és Valla Miklós elkészítették a betlehemet. A ruhák, a kellekek a szülők segítségével a mi utasításunkra készültek el.

A szereposztás a következő volt: főpásztor: Volocsucsk László 12 éves, pásztor: Belovics György 13 éves, vezérangyal: Demjén Gergely 14 éves, I. angyal: Laczkó László 14 éves, II. angyal: Demjén István 14 éves, I. öreg: Valla Miklós 15 éves, II. öreg: Demjén Ernő 14 éves. Az eredeti szereposztásban öten játszottak: két pásztor, két angyal és egy öreg. Mi most hét szereplővel játszottuk: főpásztor, pásztor, vezérangyal, angyal, két öreg. Tartottunk attól, hogy a gyerekek közül valaki megbetegszik, nem lesz, aki beugorjon. Gondoltunk a jövőre is. A csapat mindegyike tudta a másik szerepét is.

1996. december 25–26-án újra járták a falut, s előadták a betlehemes-játékot. Mindenütt nagy szeretettel fogadták őket, ismét kísérte a betlehemeseket a kisgyerekek csoportja, s inckelkedtek az öreggel. A gyerekek betlehemes-játékát magnószalag örzi, az 1997-es szereplésüket pedig videoszalag. Mellékelem a kottákat, melyeket a felvételek alapján Riskó Györgyné készített el.

A vezérangyal tiszta fehér ruhába van felöltözve. Nadrág helyett hosszú fehér szoknya, az alja szépen kihímezve vagy bojt volt rákötve. Mi kihímeztettük a szoknyát. Régebben vászonból készült, ma lepedőből varrják. A *fején* fehér henger alakú papírból készült süveg, mely 30 cm hosszú. Erre ezüst és arany papírból félhold és csillagok vannak ragasztva. A tetejére aranyeső és színes pamutból készített bojtok vannak kötve, melyek lelőgnak. Később a karácsonyfa-díszek összetört üvegeit rászórták, melyet ragasz fogott oda, s ettől a süveg csillogott. Kezében kard, amit arany papírral húztak be.

Az *angyalok* ruházata: fehér ing és fehér nadrág, fejükön henger alakú sisak, ez azonban nem lehet olyan díszes, mint a vezérangyalé. Az arany szín csak a vezérangyal díszítéséhez tartozott, az angyalén csak ezüst lehetett. Kezükben kard, ami ezüstpapírral van betekerve. Lábukon csizma.

A pásztorok fehér ingbe, fehér nadrágba vannak öltözve. A fejükön báránybőr kucsma, a kezükben kampósbot, rajta kis csengők, melyeket csengetnek. A bot szára apró kis lemezeket szegeztek, de úgy, hogy az szabadon lógjon, s így csörgött, ha megrázták.

Az *öreg* rongyos ruhában szerepel. A csapatban néha egy, néha két öreg játszott. Hátukon púp, mely egy levágott szakító kosárból készült. Erre nagyokat lehetett ütni, amit nem éreztek meg. A ruha felett egy guba van, amit kifordítottak. Fejükön kifordított báránybőr-sapka. Arcukon rongyból készült álarc. A szemnek és a száznak a helyét kivágták, s azt kifestették. Az orr piros rongyból készült. Ebbe hat-hét gombostűt szúrtak nehogy leszakítsák, megjárta az, aki az öreg orrához nyúlt. Kezében balta, ami fából készült és korommal feketére festették. A kezükön rossz kesztyű. Az oldalukon egy kis pléhdoboz, melyen kis lakat volt. Ennek kulcsa annál volt, aki betanította. Az oldalán egy nagy kolomp, a hátán csengő. A második öreg a gyerekekkel játszott, s az asszonyokat ölelgette, azokkal bohóckodott. Minden szereplő lábán csizma volt. A betlehemes ruhákat úgy varrták, hogy rámenjen a meleg ruhára, hisz télen néha kemény fagyok voltak.

A *betlehem* alapja lécből készült, amit befestettek fehérre. A tetejére nádat tettek, a lécet behúzták fehér papírral. A betlehem mindig a templomunkra hasonlított: tornya volt, tetején kakas, felette csillag. Hosszú évek folyamán két típusa alakult ki: egyik ajtaja elől volt, s így lehetett belátni, a másiknak hiányzott az egyik oldala. A templom belsejében vatta volt, ami mindent fehérre változtatott, s egy jászol. A jászolban egy bábú, ami a Kiszézust ábrázolta, mellette szülei: József és Mária. Ezek is bábúk voltak vagy kivágták papírból. Az istállóban voltak papírból vagy porcelánból készült állatok: tehén, ló, bárány, szamár. A betlehemben volt gyertya, amit meggyújtottak. Később villanylámpa, ami elemmel működött. A betle-

hemben csengő volt felfüggesztve, amit egy madzag segítségével mozgásba lehetett hozni: csengett.

A betlehemet egy angyal és egy pásztor vitte. Elöl ment a vezérangyal, utána a pásztor és az angyal, vitték a betlehemet, majd a főpásztor és az öreg zárta a sort. A betlehemeseket a gyerekek hada kísérte: csúfolták, ráncigálták, azok nagyokat suhintottak a baltával, megmergették a gyerekeket. Ez a játék megmaradt játéknak, nem durvulhatott el.

A játék a következőképpen történt:

Főpásztor kopog. Bentről a házigazda kikiált: Tessék. Bejön a főpásztor. Köszön a napszaknak megfelelően: Jó napot! (Rendszerint a gazda fogadja, vagy a család legidősebb férfitagja és köszönnek a gyerekek is, akik már a kapuban lesték, jön-e a betlehemes és örömmel közölték előfutárként: „Jönnek a betlehemesek!”)

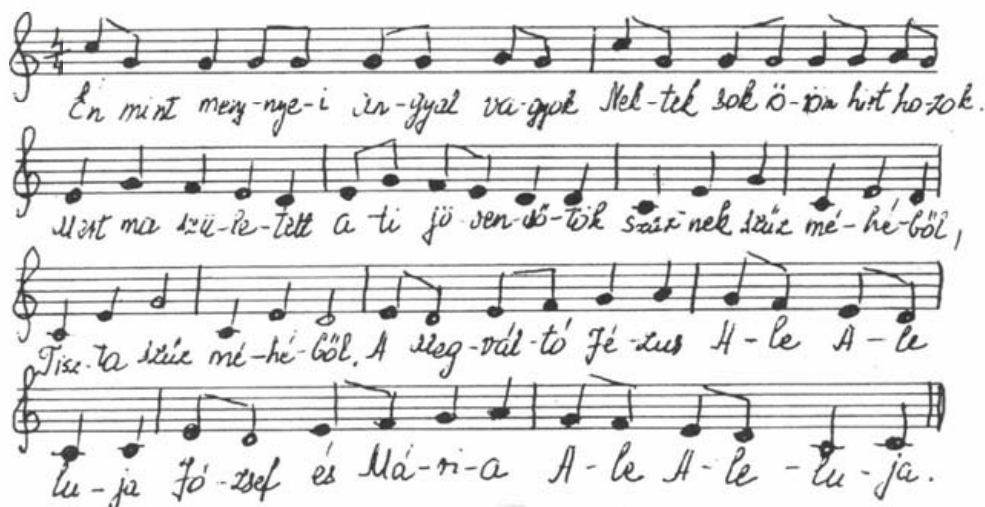
Főpásztor: Békesség e házhoz, dicsőitem Istent. Engedelmet kérek, hogy e ház küszöbét átlépjem. Nemcsak magam jöttem, társaim is vannak, Melyek nem minden bokorban akadnak. Megengedik, hogy a betlehemet behozzuk!

Házigazda: Igen

Főpásztor: (Kikiált a többieknek): Glória, Glória! Ének, szent szűz, Dea! (Bejön a két angyal, akik behozzák a betlehemet és már az előre elkészített székre leteszik)

Főpásztor: Ki vagy?

Angyal:

En mint meny-nye-i an-gyal va-gyok Mel-tek sok ö-tön hit ho-zok.
Most ma szü-re-telt a ti jö-ven-és-tök szex nek szüe mé-hé-ből,
Jise-ta szüe mé-hé-ből. A szeg-vál-to' Jé-zus A-le A-le
tu-ja Jó-zsef és Má-ri-a A-le A-le -tu-ja.

Alpásztor (bejön, a következő szöveget mondja): Hallod, Fedor, angyal szólott. Örömet hirdet, hogy megígért Messiás már megérkezett. Hol találjuk fel, e sötét éjjel Betlehembe? Mondd el nekünk teljes örömmel!

Főpásztor: Hipp, hopp, uraim. Hol én szedtem, vettem magamat. Hegyen völgyön sétáltam, tizenkét bakkecskére találtam. De egytől úgy megijedtem, hogy még szegény Géza, Feri pajtasomtól is eltévedtem. Egyet füttyentek! kettőt kurjantok! Hé- hé- hé! juhászok módjára.

Gyere be te, Pethő öreg!
Megtraktállak: hússal, borral,
Pecsenyével és fészkes fekete fenével!

Pethő, öreg: (Az ajtó előtt leselkedik, bekiabál)

Bemennék, de nem lelem a kilincset,
Lerágom a recetet.

(Megbotlik a küszöbön és nagyot esve érkezik a házba)

Hopp az öreg elesett,
összetörte csontját – botját,
még a porcikáját is.

(Nagy nehezen feltámaszkodik, nagyokat nyög)

Álom, álom, de mély álom.
Még ma a szememre nem jött álom.
Még ma nem ettem egyebet,
csak egy sült egeret.

(Négykézláb áll, majd így folytatja miután egy nagyot ugrott)

Mégis átugrom a Sínai-hegyet!

(Büszkén megveregeti a mellét)

A Sínai-hegyen sétáltam,
fogtam vakondokat.
Olvasztottam zsíriját,
több mint száz hordóval.
Aki ezt elhiszi szamarabb
a bátyúi szódás szamaránál.
Jó estét, jó estét!
Kedves gyermekeim

(A napszaknak megfelelően köszön)

Ti itt esztek, isztok! A nagyapátok penészes szakállára nem is gondoltok! Most is a legelső Vendégfogadóból jövök! (Büszkén alá-fel sétál és megveregeti a mellét, hogy magára felhívja a figyelmet, milyen fontos személy)

Főpásztor: Mi volt az első étel öreg?

Pethő, öreg: Egy rőf kolbász!

Alpásztor: De valami jót megennél, ha volna, ugye, öreg?

Pethő, öreg: Meg, ha a gazdaasszony jószívű volna!

Főpásztor: Hát a második fogás mi volt, öreg?

Pethő, öreg: Egy kemence nyő-nyő-nyögé- se és egy szekér zör- zör- gése!

Főpásztor: (nagyot üt a botjával, a betlehemben megszólal a csengő): Hallod öreg csengetnek Betlehembe!?

Pethő, öreg: Hallom, hallom, hogy a lábasban a kakas kukorékol, de nem eszel belőle. Ezzel többet nem beszélek, hanem lefekszem erre a sima gyepre (az öreg lefekszik a sima gyepre. A két pásztor rádől botjára és úgy tesznek, mintha aludnának)

Vezérangyal, angyal (együtt)

Óh, meg gyö-nyö-rü-se'-ge-len és va-to-ban,
de frí-ben. Él a ju-hász az er-dő-ben,
nyá-ját le-gel-tet a me-ző-ben

Lu-tyák örök nyá-ja-mat, hogy meg-ment-sék
ká-ro-mat. Fe-há-szem boj-tá-rim
de-g el-a-lud-ta-tok. En-nél a szép nyá-j-nál
ma-gam ott hag-g-ta-tok. Ez a szép nyá-jas-ság
ez a szép pász-tor-ság. Me-zé-l u-ra-ság

(Közben az angyalok felkeltik a juhászokat, akik morcosak, haragszanak. Nagyokat nyújtóznak. Nagynehezen felébrednek. Az angyalok folytatják az éneket, míg a juhászok törölgetik álmos szemeiket.)

Berki László felvétele

Főpásztor (a hátára csap az öregnek a botjával, és éneklí)

u - goj fel paj - táis, paj - táis a tal - pad - ra
Hogy ne le - gya gon - dod, gon - dod a nya - jod - ra,
A - mert egy dom - bos - ban jé - sük egy ju - hós - ka
ked - vé - led - ra él - me - gyünk mi va - la - há - ra,
É - zünk ma - gunk - kal a - ján - dék - ka.
c - gik egy ju - hós - kát, má - sik egy bá - rány - kát,
ál - do - zat - ra.

(az első sor eléneklése után Pethő, az öreg, felugrik, botjával veri az ütemet. Arra kell vigyázni, hogy az éneklőket a nagy zaj el ne verje. Angyalok, pásztorok is bekapcsolódnak. Közben Pethő, az öreg, tánc közben rázogattja kolompját)

No - sza, no - sza jó gaz - da! Bo - csás
min - ket u - tunk - ra! Há - lad - ra, ma - gad ra,
Száll - jon Is - ten ál - dá - sa.

Pethő, öreg: (tartja a perselyét és mutogat, hogy odategyék a pénzt.) Tíz, húsz grivenyt a kisjézuska számára. (Ez mindig a pénznemtől függ. Hisz itt Kárpátalján hol korona, hol pengő, rubel, cservonec, kupon, most a griveny a pénz neve.)

Egyes helyeken a gazda beleteszi a pénzt a perselybe. Ebben az évben a gyerekek 2-5 griveny közt kaptak. A felnőtteket megkínálták régen borral is. Nem nagyon fognak el italt, hisz még hosszú út vár rájuk. Megköszönik a pénzt. Búcsúznak és ezt éneklük:

No-sza paj-tás fogd az aj-lót, le-zed-be a
 bi-lis-tar-tót. Itt ne le-gyünk, bú-csút ves-sünk,
 in-nen to-vább me-hes-sünk. In-dul-junk to-dul-junk
 Gé-la Te-n paj-tá-sunk. Mat né-künk bú-le-tett
 a mi Me-si-d-sünk.

A betlehemes-játék szereplői együtt énekelnek, táncolnak. A szövegben annyi eltérés van, hogy ott az utolsó sort így éneklük: Éljen. Éljen a mi Királyunk. A betlehemes-játék szereplői énekelve távoznak. Ismét éneklük a Nosza, nosza jó gazda szöveget. Pethő öreg marad. Ismét magára akarja felhívni a figyelmet, s egyedül énekel és táncol:

Uc-cu gu-ba tán-col-junk, mu-zsi-ká-oul da-lol-junk
 él-jen, él-jen a mi ö-te-günk.

A Főpásztor bekiabál: Gyere már öreg, más helyen is várnak.
 Az öreg utánuk szalad.

Bagu Balázs

A kottákat Riskó Györgyné rajzolta

A kalotaszegi Körösfő évszázadai

Kalotaszeg egyik legismertebb települése *Körösfő* – a Sebes-Körös forrásvidékén, a Ríszegtető lábánál – Kolozsvártól 43 km-re nyugatra, a nemzetközi műút menték fekszik. Nevét a Körös-forrásától, *fejétől* kapta, országos híret népművészetének, gyönyörű varrottasainak, fafaragásának köszönheti. A falu a XIX–XX. század fordulóján vált ismertté, ekkor fedezte fel *Gyarmathy Zsigáné* varrottasait, *Bartók* és *Kodály* népdalait, *Edvi Illés* és *Körösfői Kreisch* csodálatos népművészetét.

Körösfő szélesebb határa – a Sebes-Körös forrásvidéke, a vízben gazdag mellékvölgyek területe – kedvező természeti környezetet kínált az itt megtelepedni kívánó ember számára. A régészeti leletek tanúsága szerint e vidék ősidők óta lakott terület volt, ahol kisebb-nagyobb megszakításokkal különböző kultúrákhoz tartozó embercsoportok éltek. Az őskori cserepek, pattintott kovakő pengék – *Ordományos*, *Lőrincbükke* határrészekben előkerült leletek – a kőkorszak emberéről vallanak, a *Szalapatakának* völgyében lévő barlangban talált agyagedények pedig arról, hogy ez a földalatti labirintus négyezer évvel ezelőtt a *bronzkori* ember mentevára volt.¹

A legendákkal övezett *Ordományosban* a római korban kisebb település ún. *villa* létezett, amely Napocát (később Kolozsvár) – Resculummal (Sebesvárral) összekötő római út mentén feküdt. A felszínre került római pénzek a réz „antoninianus”-ok, illetve az ezüst görög „dyrrachium” arról tanúsodnak, hogy a Sebes-Körös forrásvidéke a régi korokban sem volt elszigetelt világ, az itt élő lakosság kapcsolatban állt távoli országok népeivel.²

A mai Körösfő története szempontjából fontosabb az a tény, hogy az *Ordományos* területén a X–XI. században kis koraközépkori falu létezett, mely ismeretlen körülmények között elpusztult. Oklevelek 1391-ben *Ordumanus* formában említik. A kis falu nevét Szabó T. Attila Erdély tudós nyelvésze az *ortványos*, *irtványos* szavakból eredeztette, tehát a település bizonyára ún. „irtványfalu” volt.³

Körösfő és Ordományos alapjait az Erdélyt megszervező magyar királyi hatalom, a *bihari ispánság* kelet felé terjeszkedő népei rakták le. Az első telepések bizonyára az Almás-völgy felől jöttek, hiszen a vidék lakóinak nyelve a tiszai, illetve az északkeleti magyar nyelvjáráshoz kapcsolódik.⁴

A XIII. században Körösfő királyi birtok az *erdélyi káptalan birtokába* került, első említése 1276-ban *terra Crystew in comitatus Byhor* formában történet (1282-ben *villa Keresfew*, 1646-ban *Keoreos feo*, 1711-ben *Keres fű* néven szerepelt).⁵ *Terra* a korabeli oklevelekben földbirtokot jelentett, Körösfő határa tehát ekkor már művelés alatt álló terület volt.

Körösfő középkori történetére több adatot szolgáltat az a *határovia*, mely a falu, mint püspöki birtok, valamint Nyárszó és Sárvasár, mint királyi birtok között robbant ki és csaknem száz évig tartott. *Péter erdélyi püspök* (1389–1391) panasszal fordult *Zsigmond királyhoz* (1387–1437) a királyi népek garázdálkodásai miatt. A király, 1391. március 19-én megparancsolta a *Kolozsmonostori Konventnek*, hogy határolja el Körösfő, illetve Sárvasár és Nyárszó birtokait. Az elhatárolás megtörtént, de Sárvasár királyi népe lerombolta Körösfő határjeleit és a vita a XV. században is folytatódott.⁶

A XVI. század közepén Erdély életében döntő változások mentek végbe. 1556-ban a katolikus egyház javainak szekularizációja folytán *Gyalu* és a hozzá tartozó *vártartomány* – így Körösfő is – *kincstári birtok* lett és az erdélyi fejedelem kezébe került, aki később hosszabb-rövidebb ideig zálogba adta különböző birtokosoknak.⁷

¹ *Sebestyén Kálmán*: Bronzkori leletek a körösfői cseppkőbarlangban. Igazság (Kolozsvár), 1979. VII. 19.

² *Ferenczi István*: Körösfő–Ordományos. Igazság, 1970. IX. 16.

³ *Szabó T. Attila*: Kalotaszeg helynevei. I. Kolozsvár, 1942. 128. old.

⁴ Uő: A cibőka tájszó és alakváltozatai. Magyar Nyelvjárások, 1962. 8. sz.

⁵ *Györfly György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1987. 637. old.

⁶ *Mályusz Elemér*: Zsigmondkori Oklevéltár. I. Bp. 1957–1958. 1937. dok.

⁷ *Jakó Zsigmond*: A gyalui vártartomány urbáriumi. Kv. 1944. XVII.

Körösfő egyházilag kezdetben a *váradi püspökség kalotnai főesperességéhez*, majd később az *erdélyi püspökség kolozsi főesperességéhez* tartozott. Kalotaszeg reformációja – az új hitre tért Kolozsvár hatására – 1556 márciusában történt.

A *Körösfői templom* Kalotaszeg legszebb fekvésű egyházi építménye, karcsú négyfiatornyos fatornácós tornya messziről látszik, szinte vonzza az utazót. A régi templom – a XVII. századi török–tatár dúlások során megsemmisült és csak később, az 1690-es években a hódoltság elmúltával építették újjá. A templom régi virágdíszes-reneszánsz mennyezetét az 1700-as évek elején *Gyalui Asztalos János* festette, amelyet 1764-ben lebontattak, belőle ma már csak néhány karzatdeszka látható. Ezekből azonosítani lehet Gyalui mester négy virágmintáját: a reneszánsz szegfűt; a babérkoszorúból alakult tulipán-harangvirág koszorút; az ötször tagolt furcsa nyílt virágokat, amelyekben könnyen felismerhető az akantusz eredet; valamint a kigyózó stilizált levélpárokot, amelyek barokk hatásra utalnak.⁸

A templom jelenlegi festett kazettás mennyezete 225 kazettából áll, melyből 135 táblát 1764-ben a *szász Asztalos Umling Lőrincz* festett. (90 kazettát 1833–34-ben *Varga László* kolozsvári mester). Umling motívumait – akárcsak elődje – az olasz reneszánszból vette, de ezeket a kor ízlésének megfelelően barokkos formában átkomponálta. Kazettáin új formák jelentek meg: madarak és állatok képei, köztük a mester jellegzetes motívuma: a virágtövek tetején ülő madarak. Ezek a díszek azonban nem jelentésképző ornamentumok, hanem olyan jelképes ábrázolások, amelyeket a nép értett, ismert száz-kétszáz évvel ezelőtt. (Pl.: a virágdíszes mennyezet a korabeli értelmezés szerint a Paradicsomot jelképezte.)⁹

A templom harangjai közül a nagyobbakat 1788-ban, a kisebbet 1858-ban öntötték, tíz-regiszteres orgonája 1841-ben készült. Érdekes emléke a török időknek az ún. *Rákóczi szőnyeg*, mely egy Erdélyben gördesz-csomózással készült török imaszőnyeg. A legenda szerint *II. Rákóczi György* fejedelem a vesztes fenesi csata után (1660. május 22.) sebesülten Várad felé menekült, Körösfőn megpihent, ahol *Korpos György* helybeli lakos kimosta a fejedelem sebeit. Rákóczi, szolgálataiért megajándékozta egy szőnyeggel, amelyet utódai a református egyháznak adtak. Körösfő első ismert református papja *Mindszenti László*, akinek nevét 1646-ban egy ajándékkönyv őrizte meg, a könyv később a Kolozsvári Református Kollégium könyvtárába került.

Kalotaszeg népét a XVII. század közepe táján nagy megpróbáltatások érték: *II. Rákóczi György* (1648–1660) szerencsétlen lengyelországi hadjárata után a bosszúálló tatár hadak 1658 szeptemberében pusztítják e vidéket. Vég-Várad eleste után Ali pasa benyomult a Körös-völgyébe és Bánffyhunyadi elpusztítását követően 1661. június 28-án feldúlta Körösfőt, templomát lerombolta. A falu telkeinek több mint fele elpusztult, az 1679-es összeírás szerint a pusztá házhelyek száma 19, de „vannak olyanok is, kiknek házait mezővé lőttek”.¹⁰

Ezt követően Körösfő három évtizeden keresztül hódoltsági terület lett. A törökök adóját a Bánffyhunyadi tartózkodó, gyakran portyázó, rabló szpáhik szedték. E szomorú időknek emlékét a kalotaszegi népköltészet mind a mai napig megőrizte: a törökök eladott (és halva talált) leány balladája a vidéken több változatban is ismert.

Apafi Mihály fejedelem (1662–1690) az elpusztított kalotaszegi falvak segítségére sietett és 1674-ben 11 településnek – köztük Körösfőnek is – átengedte a fejedelmi dézsmát. A fejedelmi adomány lehetővé tette az elpusztult templomok, iskolák újjáépítését.¹¹

Kalotaszegen a török uralom 1685 novemberében ért véget, Bánffyhunyadra bevonultak az *osztrák csapatok*. Az új hatalom a visszafoglalt területeket a fegyverek jogán szerezte meg és annak megfelelően saját céljai és érdekei szerint kormányozta.

A feudális társadalomban a falu mindennapi életét az évszaknak megfelelő *mezőgazdasági munka* töltötte ki. A földművelés évszázadokon keresztül szinte változatlan módon folyt, a közösség teljesen önálló volt, külső segítségre a termés nagyobb részének megsemmisülése esetén sem számíthatott. Körösfő mezőgazdasági művelés alatt álló határáról az 1713-as

⁸ *Sebestyén Kálmán*: *Reneszánsz virágok festője*. Igazság, 1972. IX. 2.

⁹ *Ady László*: *Tanuljuk Kalotaszegét*. Művelődés (Bukarest), 1971. 9. sz.

¹⁰ *Jakó Zsigmond*: *im.* 209. old.

¹¹ *Mihálycz Elek*: *Egyháztörténeti adalékok (Kalotaszeg)*. Protestáns Közlöny, 1896. 34. old.

összeírás tudósít: „Ez a falu Bánffyhunadhoz közel vagy, északos sáros és seppedékes helyen fekszik, határa rossz, hat-nyolc ökörrrel szántható, fordulója kettő, magokhoz képest elegendő őszt és tavasz vetéssel élnek, de igen vékonyan.”

A lakosság számának növekedése szükségessé tette a termőföld jobb kihasználását, 1737-ben Körösfőn a határt már három fordulóra osztották.¹² 1820-ban a három fordulóban gabonafélékből búzát, rozsot, zabot, árpat, törökbúzát, a hüvelyesekből babot, borsót, lencsét, a textíliánövényekből kender, lent termesztettek. Az összeírás szerint a belső telkeken gyümölcsös, káposztás és veteményes kertek voltak.¹³

A feudális társadalom döntő gazdasági ágazata az állattenyésztés. A földművelés ugyanis megkövetelte a nagyállattartást, hiszen a korabeli nehéz ekét csak 4–6–8 ökör tudta vontatni. Körösfő híres volt állattenyésztéséről „gyönyörű szarvasmarhái” keresettek a kalotaszegi vásárokon.

A falu lakossága a szegénység diktálta önellátás körülményei között élt: szerszámaikat, háztartási eszközeit, ruházatát stb. maga készítette. A XVII–XVIII. században számos körösfői mesterember nevét említik a források, elsősorban olyanokét, akik mesterségüket a gyalui várban űzték. Gyalu – Várad török kézre kerülése után – igen fontos politikai-hadászati szerepet töltött be, végvár lett, ez a magyarázata annak, hogy igen sok mesterember munkájára tartott igényt. A körösfői mesteremberek közül gyakran emlegetik a kovácsokat és az ácsokat, akik földesuraiknak dézsmával nem tartoztak, ugyanis mesterségükkel szolgáltak: 1642-ben Márton kovács II. Rákóczi György fejedelem „szabados kovácsa”, 1679-ben András kovács „taxája száz patkó szegestül karácsonyra”. Ebben az időben híres ács és fafaragó György Márton és Korpos Márton, akik úgyszintén „dezsámát nem adtak”.¹⁴

A körösfőiek termékeleslegüket – ha egyáltalán volt ilyen – a közeli vásárokon értékesítették. Szarvasmarháikkal azonban távolabbi „sokadalmakat” is felkerestek, hiszen a marha volt az egyetlen olyan fontos áru, mely önmagát képes szállítani. Márpedig ebben az időben a szállítás a rossz utak miatt rendkívül nehézkes és költséges volt. Gróf Széchenyi István 1821-ben erdélyi utazása során naplójában leírja a Körös-menti útviszonyokat: „Feketetóból Kolozsvárra két út vezet, – írta – az egyik Bánffyhunadon keresztül, s ez a rövidebb, a másik Nyíresen át, ez az év minden szakaszában járható, az előbbi csak akkor, ha a vizek engednek, mert át kell kelni a Körösön és a Sebesen. Bánffyhunadtól Kolozsvár Kapuson át kb. hat óra”.¹⁵

A feudalizmus idején a jobbágy különböző szolgáltatással tartozott földesurának, amelyek közül a legjelentősebb az urbárilis tized vagy dézsma volt. 1679-ben a körösfői jobbágyok „mindenféle mezei gabonájok igaz tizedével tartoztak...dezsámában tizedet adtak báránnyokból és a makkoltatásra felhajtott disznókból is”.¹⁶ A legnyomasztóbb teher, mely sok visszaélésre adott alkalmat a robot volt, ezt a körösfőiek a gyalui várnál végezték, hetente két napot, tulajdonképpen minden harmadik héten ott dolgoztak. Később a robot a minden harmadik heti szolgálatból minden második hetivé növekedett: 1820-ban vallomások szerint: „Szolgálnak minden héten három napot, az ökrösök ökörrrel, kinek van, négy ökörrrel, kinek tehetőségük kevesebb cimborában kettővel. Kik marháikból kifogytak valamely csapás által, gyalogszerben”. A nők robotja a szövés-fonás volt. Körösfő a fenti esztendőben összesen 6400 napot robotolt, ami egy jobbágy számára 164 napot (!) jelentett, alig képzelhető el, hogy mikor jutott ideje saját földjének művelésére.¹⁷ A földesúr járandóságához tartoztak az ún. ajándékok is, a karácsony-tyúkjá (évente családonként egy tyúk) és a karácsony tojása (20 tojás).

A falu maga választotta vezetőit, akiknek az élén a *falusi bíró* állt. Körösfőn a bírót évenként választották, szolgálati ideje alatt jobbágyszolgáltatásokkal nem tartozott, helyette minden lakos egy-egy gyalognapszámot végzett. Helyettese és segítőjára a *kisbíró* vagy *polgár* volt. A

¹² Jakó Zsigmond: im. 376. old.

¹³ Conscriptio Czirákyana, 1820. Erdélyi Gubernium Lvt. in. Politicus. F. 52. OL. Bp.

¹⁴ Szabó T. Attila: Kalotaszegi mester- és foglalkozásnevek. In: Nép és Nyelv. Bukarest, 1980. 305–314. old.

¹⁵ Gr. Széchenyi István naplói. In: Hazai utazók Erdélyben. Kv. 1942. 56–57. old.

¹⁶ Szabó T. Attila: Kalotaszeg jobbágyosságának szolgáltatása és adózása. In: Nép és Nyelv. Bukarest, 1980. 470. old.

¹⁷ Conscriptio Czirákyana, 1820.

bíró kötelessége ügyelni a határ felosztásának rendjére, a falu tanácsával határozott a mezőgazdasági munkák megkezdéséről, az ő feladata a falu lakosságát rászorítani a felsőbb rendelkezések betartására, bíraskodott a falu székének nevezett törvényszéken, ahol az *eskiüttekkel* (hűtösökkel) a szokásjog alapján döntött a jobbágyok kisebb ügyes-bajos dolgaiban. A falu fiatalságának jó magaviseletére a *legénybíró* felügyelt hat *polgár-legény* segítségével. A botrányosan viselkedő, *káromkodó* legény büntetése 5–12 pálcautés (házasemberé 6 susták, a visszaesőké 2 magyar forint) a *szitkozódó* leány először 1 garast, másodjára 1 sustákot fizetett.¹⁸

A *bírságokból* befolyó jövedelem nagyobb részét a földesúr kapta és csak kisebb része jutott a falusi bírónak. Ezek jelentős összegek voltak: a *fejváltás bírság* (a halálra ítélt jobbágy megváltásáért fizették) és a *hatalom bírság* (birtokháborítás esetén) 12 forintot, a *kékbírság* (a sértett megmutatta testének megkékültségét) 66 dénár, a *véres-kékbírság* 1 forintot, az *orrbírság* (orrvágásra ítélt váltsága) 3 forintot jelentett.¹⁹

Körösfőn 1568-ból ismert névszerint az első bíró *Liika János*, az első ismert kisbírók 1607-ből, *Korpos Péter* és *Fekete Demeter* voltak.²⁰

Körösfő lakosságának száma az évszázadon során – a háborús pusztítások, inséges esztendők, járványok miatt – erősen ingadozott. A XVII. század második felében a jobbágycsaládok száma fokozatosan csökkent: 1640-ben 52 jobbágycsalád neve szerepelt az urbáriumokban, 1670-ben számuk 32, 1687-ben 25, majd 1713-ban már csak 21. A lakosság lélekszáma 1670-ben 334 (ebből 15 özvegy és 8 koldus), majd több mint egy évszázad múlva 1784-ben – az első magyarországi népszámlálás idején – szinte ugyanannyi 333 (179 férfi és 154 nő). A pusztítások, járványok megsemmisítették egy évszázad demográfiai szaporulatát (!).

A *családnevek* összevetéséből – az 1609–1820 közötti urbáriumok alapján – kiderül, hogy a falu lakosságának zömét tulajdonképpen öt család alkotta: *Kovács* (57-szer szerepelt a fenti időszakban), *Péntek* (55), *Bocz*, *Boczi* (51), *Antal* (50) és *Korpos* (44). A legkedveltebb férfi keresztnév a XVII. században a *János* és az *István*, a XVIII. században az *András*, *Márton* és a *György*, a leggyakrabban előforduló női keresztnév a *Kata-Katalin*, *Erzsók-Erzsébet*, *Anna* és *Ilona* voltak.

A falusi ember a határban a *helynevek* segítségével tájékozódott. Ezek az elnevezések nemzedékről-nemzedékre átöröklődtek, az évszázadok alig változtattak rajtuk. Körösfőn a helynevek többsége gazdasági vonatkozású, mint például: *Porkolat* (falukapu, mezőkapu), *Szénigető*, *Szőlőoldál*, *Újhatár*, de vannak birtokviszonyokat jelölők, ilyen a *Bírószere*, *Lőrincbükke*, *Papcsorgója* vagy történelmi-etnikai vonatkozásúak, a *Kurucoldalok*, *Oláhvölgy*, *Rákóczi kútja* stb. Érdekesek azok a helynevek, amelyeknek nyelvtörténeti vonatkozásuk van, ilyen a *Bodonkút*, mely egyetlen kivájt fatörzsből álló kutat jelentett vagy a *Ravaszosáj*, a rókák által lakott völgy neve. Az *áj* szó az erdélyi magyar nyelvjárásból már a XVIII. században kihalt, csak a helynevekben él tovább. (Az *oj*, *áj* szó az úz-türk nyelvben is völgyet jelentett.)

Az idők folyamán a körösfői ember képzelete a helynevekhez különböző hiedelmeket, mondákat fűzött, valóságos kis *mitológiát* teremtett. Ezek szerint az *Ordományos* területén hajdan Ordomvára állt, ahol egy király lakott. A tatárjárás idején Kalotaszeg népe ide menekült, kincseiket a várudvaron lévő kúta, két harang közé rejtették. A várat földalatti barlang kötötte össze Almás várával és a Ríszeg-tetővel. Ordományost a tatárok elpusztították, lakossága a Sebes-Körös forrásánál telepedett le, ők alapították Körösfőt. Az elrejtett kincseket azóta is keresik, de azt az ördögök őrzik, azért nem találják. Mások szerint a kincseket egy *kőkutyában* megtalálták, de azt egy pesti úr elvitte. Az Ordományosban a néhai kertkultúra emlékeként szilvafákat is találunk, de szőlőt ott már rég nem művelnek. Ordományos király ugyanis egyszer kijelentette, hogy országát és leányát annak adja, aki a *Szőlőoldalt* egy nap alatt letisztítja. Egy legény letakarította, azóta nem nő a szőlő.

II. *Rákóczi György* erdélyi fejedelem 1660-ban a vesztes fenesi csata után útban Váradra Körösfőn megpihent ennek emléke: a *Rákóczi fája*, *kútja*, *padja*. Babonás hiedelmek fűződnek több határrészhez: a *Lüdercek* felett évente egyszer lidércek repülnek és muzsikálnak, a

¹⁸ Körösfői Református Egyházközség anyakönyve. Kolos-Kalotai Egyházmegye Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerület Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában.

¹⁹ Szabó T. Attila: im. 479. old.

²⁰ Szabó T. Attila: Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. VII. 412. old.

Riszegtetőre egy asszony (talán boszorkány) bódító *riszeg-virágot* ültetett, de a tövét elátkozta, egy legény berúgott az illatától és egész életében a tetőn bolyongott. Híres volt – a képzelet szerint – a körösfői *csizmadiantanító*, aki nemcsak a betűvetés mesterségére tanította meg a gyerekeket, hanem csodálatos, tulipánokkal díszített piros csizmákat is készített. Abban az időben a szalmafedeles *rektória* pitvara tele volt piros csizmákkal.

Első *iskolatörténeti* adatunk Körösfőből 1652-ből való, ekkor *Adorján Gergelyné* özvegy jobbágyasszonyról az urbáriumok feljegyezték, hogy „fia Scholában lakik”. Az utalás bizonyára a Kolozsvári Református Kollégiumra vonatkozott, ahol a fiú deákoskodott, és ahonnan a kalotaszegi falvak iskolamestereiket hozták.²¹

Az első név szerint ismert körösfői tanító *Gyalai Sámuel* (1718–1819). Elhunytakor a kispetri eklézsia anyakönyve a következő sorokat írta róla: „Gyalai Sámuel 5 esztendőktől nyugalomban lévő, de 75 esztendőig a körösfői, magyarvalkói, damosi végre ... a kispetri ecclesia... igen jó emlékezetű Oskola Mestere eltemettetett több helyiségből is megjelent igen szép számú gyülekezet előtt életének a 101. évében”.²²

A tanító létalapját az egyházközség által megállapított *díjlevel* biztosította. Körösfőről 1754-ből ismerjük az első díjlevelet, amely évszázadok gyakorlatát tükrözte. E szerint: „Az oskolamesternek pediglen fizet az egész eccla 20 véka búzát, minden pár ember fél véka zabot, egy kenyeret, harangozásért egyszer főz neki egy esztendőben. Temetésért, mikor a pap prédikál 4 polturát, mikor pedig nem prédikál 8 polturát. Ád az egész eccla esztendőnként 5 szekér fát”.²³

A feudális társadalom idején a *falusi kisiskola* szalmafedeles szerény épület, egyszobás iskolaház, mely a sövényvel kerített mesteri funduson (telken) állt. A korabeli iskolázás egyik nagy kérdése a rendszertelen *iskolalátogatás*, az egyházi hatóságok gyakran megbüntetik a hiányzó gyermekek szüleit. Egy 1801. évi körösfői rendelkezés kimondta: „Mind a legények, mind pedig a leányok szüleit, ha az ő gyermekeik vakmerőképpen elmulattya a tanítást, fizessen egy vonás forintot”.²⁴

A vizitációs jegyzőkönyvek részletesen beszámolnak az *oktatás anyagáról és módjáról*, 1822-ben a körösfői gyerekek „olvasni, énekelni, számot vetni tanulnak, valamint Szent Históriat és vallást”. Az olvasást az úgynevezett *silabizálással*, a betűztető módszerrel tanították.²⁵ (A mássalhangzókat nem hangjuk, hanem nevük szerint ejtették ki a tanulók.) A silabizálás rossz módszere a „nagy hiábavalóság s kerengő útvesztés” alaposan megnehezítette az olvasás elsajátítását. A szalmafedeles kisiskolák tanítói azonban évszázadokon keresztül mégis csak oktatták a gyermeknép jelentős részét, lehetővé tették a legtehetségesebbek kiemelkedését a jobbágyorsból, biztosították a szellemi élet folytonosságát. E szerény keretek között folyó oktató-nevelő munka számottevő iskolai örökséget hozott létre, amelyet később a polgári népoktatás hasznosított.

Sebestyén Kálmán

Katona József történetírása

Katona Józsefben egyik legnagyobb nemzeti drámánk íróját tisztelhetjük. A Bánk bán és az előtte született többi drámafordításainak, drámáinak nagy része történelmi témákat dolgoz fel, történelmi alapokra épül. Ha csak ezeket a műveket tekintenénk, akkor is megállapíthatnánk, hogy Katona történelmi érdeklődése az átlagosnál mélyebb. A korai drámaátdolgozások, mint *A borzasztó torony*, a *Monostori Veronka*, a *Luca széke* történelmi miliőt teremt

²¹ *Jakó Zsigmond*: im. 79. old.

²² A Kispetri Református Egyházközség anyakönyve. Zilahi Állami Lvt. 775. sz.

²³ Kolos-Kalotai Egyházmege Conscriptiója, 1754. Kolos-Kalotai Egyházmege Levéltára.

²⁴ Körösfői Református Egyházközség anyakönyve. KKEhmlvt.

²⁵ Vizitációs jegyzőkönyvek a KKEhmlvt.-ban.

ugyan, de az alakoknak semmilyen valóságos kapcsolata nincs az adott korrall.¹ Ezért nem igazi történelmi drámák.

Történelmi anyaggal érzékelhetően először akkor dolgozott, amikor Franz Xaver Girzik Szent Istvánról németül megírt drámáját ültette át magyar színpadra, *István, a magyarok első királya* címmel.² Orosz László szerint a mű alapvetése, egyéb mozzanatai hasonlóságot mutatnak a *Bánk bán*nal.³ Mint ahogy három történelmi tragédiája, az *Augbigny Clementia*, *Zsika*, a *Jeruzsálem pusztulása* is egy-egy fejlődési fokot jelent a *Bánk bán* felé. A történetek esemény-sorozatai itt ugyan egy-egy vallási kérdés köré fűződnek, de feleletet keres arra a kérdésre is, hogy a tradicionálisan lojális főúr szembefordulhat-e hazája érdekében a királyával.⁴ Ezzel már el is érkeztünk a *Bánk bán*hoz, amelynek első változata az ismert körülmények között 1815-ben született. Ebben az évben jelent meg Fazekas Mihály *Lúdas Matyija*. A két különálló műfajt képviselő mű mélységében nem hasonlítható össze, de az mindenképpen jól látható, hogy Fazekas Mihály munkája lényegesen egyszerűbb történelemszemléletet tükröz.⁵

A XVIII. és XIX. század elején a nemzeti szellem jelentkezésével az ország történelme is fontossá válik. A saját nyelv fejlesztése, a művelődés, a nemzeti öntudat kialakítására való törekvés a reformkorban teljesedett ki. Ha Katonának az 1810-es években írt munkáit, akkor kifejtett tevékenységét nézzük, sok tekintetben megelőzte korát. A reformkorban megerősödő nemzeti érzés nemcsak az ország történetének megismerésére ösztönözte, hanem a helytörténetre is ráirányította a figyelmet. Katonánál a történelem tanulmányozásának a vágya együtt járt annak tragikus látásmódjával, amely a magyar múltból, jelenből származhatott. *Bánk bán* története alkalmas volt ennek a szemléletnek a kifejezésére. A történetet több krónikai feldolgozásból ismerhette.⁶ A valóságos alapoktól a drámaírás céljainak és eszköztárának megfelelően azonban eltér, hogy valódi összetett konfliktust teremthessen.

Célom azonban nem Katona drámaírásának elemzése, értékelése. Az előzőleg közöltekkel azt igyekeztem igazolni, hogy azok a munkák és jegyzetek, amelyek Katona József történetírói teljesítményeként tarthatóak számon, nem pusztán hézagpótló időtöltésként születtek, hanem évekig tartó, következetes törekvés részereiményei.

A Katonával foglalkozó művek, méltatások gyakran említik, hogy történelmi érdeklődése már diákkorában, egyetemi éve alatt megnyilvánult.⁷ Rendszeres látogatója volt a közgyűjtemények könyvtárainak. Pesti tanulmányai idején bejáratos volt az egyetemi könyvtárba, hiszen hosszú ideig Rocsnik Ignác, egyetemi könyvtárszolga volt a szállásadója.⁸ Csányi János rövid méltatásában fontosnak tartotta megemlíteni: „1808-tól 1820-ig folyvást Pesten lakván a nemzeti könyvtárban búvárkodott, és a 'mint nemcsak munkáji, hanem édesatyja' kezei közt fennmaradt számos, de csak diribdarab jegyzékei mutatják, többnyire a régi történetek nyomozgatásaiban 's világításaiban munkálkodott,...”⁹

Miletz János közli, hogy az egyetemi könyvtár anyagának jelentős részét kézbe vette. Katona készített egy jegyzéket is *Bibliothekai könyvek és auctorok* cím alatt. Ez arról tanúskodik, hogy görög, latin történetíróktól olvasott műveket, tanulmányozta a különböző népek, nemzetek történetét, de legrészletesebben a magyar történelmet.¹⁰ Miletz János 1853-ban Katona Sándornál akadt fontos kéziratokra, amelyeket közzé is tett.¹¹ A második világháború idején a különböző gyűjteményekben addig fellelhető értékes dokumentumok elpusztultak.¹² Katonát szinte minden érdekelte, őskor, ókor, modern nemzetek kialakulása, közel- és

¹ Orosz László Katona József. Kecskemét, 1954. 7. old.

² Orosz László Katona József. Bp. Gondolat, 1974. (Nagy magyar írók) 38. old.

³ Orosz László i.m. 38–42. old.

⁴ Orosz László Katona József. Kecskemét, 1954. 7. old.

⁵ Füzi László Katona József (1791–1830) Kecskemét, 1992. 20. old.

⁶ Füzi László, i.m. 64. old.

⁷ Miletz János Katona József családja, élete és ismeretlen munkái. Bp. Hornyánszky V., 1886. 58. old.

⁸ Toldy Ferenc Magyar Költők élete II. Pest, 1871. 177. old.

⁹ Csányi János Katona József. Katona emlékkönyv. szerk. Hajnóczy Iván. Kecskemét, 1930. 20. old.

¹⁰ Miletz János Katona József családja, élete és ismeretlen munkái. Bp. Hornyánszky V., 1886. 58. old.

¹¹ Miletz János, i.m.

¹² Orosz László A történetíró Katona József. Irodalomtörténet 1959. 2. szám. 266. old.

távol-kelet. Különösen jó érzéke volt a művelődéstörténethez.¹³ Ismereteinek gazdagítása során összekapcsolódott az önképzés a kedvteliséssel. Jellemző adat, hogy 1815-ben a joggyakorlati idő letöltése után hivatalfőnöke, Halász Bálint ajánlásában olvasottságát tartotta legfontosabbnak kiemelni.¹⁴

Az 1815-ös év fontos időpont Katona József életében. Egyrészt ez év nyarán alkotta meg élete nagy művét, a *Bánk bán*t, majd néhány hónap múlva sikeres ügyvédi vizsgát tett. Az ezt követő néhány év az elmélyültebb munka kora. Megfontoltan foglalkozott irodalommal, történelemmel, dramaturgiával. Ekkor írta verseit, és ekkor ragadta meg szülővárosának története is.¹⁵

Pesti tartózkodása idején, a *Bánk bán* első kidolgozása és kiadása közötti időszakban, olvasmányai és talán Horvát István hatása alatt határozta el, hogy megírja Kecskemét történetét.¹⁶ A helytörténet régóta foglalkoztatta, egy korai drámája a *Luca széke* bizonyos értelemben helyi ihletésű. Miletz János által közzétett történeti, művelődéstörténeti tárgyú jegyzettörédek bizonyítják, hogy a drámáihoz való adatgyűjtés során, de később is felfigyelt és kiemelten kezelte a Kecskemétet érintő adatokat.¹⁷ Bár Katona József több alkalommal is utalt arra, hogy kíváncsisága jóval régebbi indíttatású, s már kisgyermekkorában is megmozgatta a fantáziáját egy-egy „puszta templom” látványa.¹⁸

A kecskeméti tanácshoz 1818-ban egy beadvánnyal fordult, hogy levéltári forrásokat használhasson. Ezt nem tehetette meg a zavaros helyi viszonyok miatt,¹⁹ ezért egy kérdőívet küldött, így próbált forrásértékű, eredeti adatokhoz jutni.²⁰ Óvatosan fogalmazta meg kérését, pontokba szedte, hogy milyen kérdésekre szeretne választ kapni, és hangsúlyozta, hogy semmiképpen sem politikai célok vezérlik, hanem a „száraz történet” érdekli.²¹

Katona József 1820 végén visszaköltözött Kecskemétre, és elfoglalta az alügyési állást. Hazakerülése után gyakorlatilag teljesen elszakadt az irodalmi élettől.²² Történeti tárgyú feljegyzéseit azonban továbbra is folytatta. Kijelenthető, hogy szülővárosa történetének megírása tervével érkezett haza.²³ Katona történeti munkásságának áttekintése során teljes egészében befejezett művel nem találkozunk. Azok a részletek azonban, amelyek kutatásai során elkészültek, alkalmasak arra, hogy erről az oldaláról is megismerhessük. Maga a történeti teljesítmény a mai szaktudomány számára nem túlzottan jelentős. De vannak olyan motívumai, jellemzői, amelyek érdekesek és értékesek napjainkban is.

Dédelgetett tervét, Kecskemét helytörténetének összefoglalását, nem sikerült megvalósítania. Pedig a hozzágyűjtött jegyzetanyagot látva, igen komolyan készült a feladatra. A tervezett munka három nagy fejezetből állt volna össze: a Krisztus születésétől a honfoglalásig tartó időszak leírásából, a honfoglalástól Katona koráig terjedő eseménytörténetből, valamint az előző két fejezet társadalom-, és művészettörténetéből.²⁴

A mű címe *Szabados Kecskemét, alsó Magyar Ország első mező várossa' történetei*. Első szerkezeti egységének kiadására 1834-ben, már az író halála után került sor. A szöveget édesapja, id. Katona József gondozta, aki iskolázott ember lévén, több-kevesebb sikerrel megpróbálta

¹³ Balanyi György Katona, mint történétíró. A Katona József Társaság évkönyve 1933/1934. szer. Vöröss József, Kecskemét, [1934.] 22. old.

¹⁴ Miletz János Katona József családja, élete és ismeretlen munkái. Bp. Hornyánszky V., 1886. 63. old.

¹⁵ Orosz László Katona József. Kecskemét, 1954. 13. old.

¹⁶ Hajmóczy Iván Katona József Kecskeméten. Kecskemét, 1926. 42. old.

¹⁷ Miletz János Katona József családja, élete és ismeretlen munkái. Bp. Hornyánszky V., 1886. 228–314. old.

¹⁸ Katona József Szabados Kecskemét alsó Magyar Ország első mező várossa' történetei. Pesten. Trattner-Károlyi, 1834. Elő-beszéd, 50–51. old.

¹⁹ Révész László Kecskemét harca a beköltözött nemesekkel a 18–19. században. Kecskemét, 1956. (Kiskunság könyvtár, 2.)

²⁰ Orosz László Katona József. Kecskemét, 1954. 14. old.

²¹ Waldapfel József Katona József. Bp. Franklin-társulat, [1942.]

²² Orosz László Katona József. Kecskemét, 1954. 14. old.

²³ Balanyi György Katona, mint történétíró. A Katona József Társaság évkönyve 1933/1934. Szerk. Vöröss József. Kecskemét, [1934. 30. old.]

²⁴ Katona József Szabados Kecskemét alsó Magyar Ország első mező várossa' történetei. Pesten, Trattner-Károlyi, 1834. Elő-beszéd.

rendezni a kéziratot.²⁵ Hibás szerkesztését Katona összes műveinek kiadója, Solt András javította.²⁶ A cím megtévesztő, mert a kötet ténylegesen nem Kecskemét történet, hanem a környező terület népvándorlás kori leírása. Jellegzetes történetírói módszer, hogy minél régebről kezdik az események tárgyalását. Emlékeztet ez a gesztairás hagyományára, amikor az időszámítás előtti időkig, vagy akár a teremtésig is visszanyúlhatnak.

A műhöz a szerző által írt ajánlás és bevezető sok mindent elárul. Az ajánlás őszinte és mélyen gyökerező hazaszeretetről vall, amelyben összekapcsolódik a város, és az ország iránti ragaszkodása. Itt húzódnak meg a Kohári-Kóburg családhoz intézett sorok is. A család tagjai voltak ekkor Kecskemét földesurai. Nem zárható ki, hogy némi számíttással szerepelteti a család nevét, talán támogatást remélt tőlük további munkálataihoz.²⁷

Az Elő-beszéd oldalain leírtak több szempontra is ráirányítják a figyelmet. Egyrészt, hogy fontosnak tartja szülőföld történelmének megismerését. Néhány évtized eseményeit az emlékezet könnyen megőrzi, de az évszázados múltat már nem. A polgári öntudat ébredésének egyik jellemzője a hagyományok megőrzése, mert alkalmas a közösségi érzés megszilárdítására.²⁸ Katona is abból indul ki, hogy Kecskemét lakói nem jobbágyok, hanem polgárok. S az általa használható eszközökkel gyorsítani is szeretné a polgárság erősödését. Büszkén hangoztatja, ha bárki vitatná is munkájának, tudásának értékét, legnagyobb érdeme akkor is megvédi a művet, s ez az érdem: „hogy magyarul van írva.”²⁹

Kifejti, hogy a felhasznált források egy része, az addig megjelent irodalom, de igyekezett levéltári anyaggal is dolgozni. Itt akadályokba ütközött, nem férhetett hozzá egészében a városi levéltárhoz, és sokszor a szóbeli hagyományokra kellett támaszkodnia. Megjelenik a történetíró elégedettsége és optimizmusa, amikor azt írja: „olvasni fognak azok, kik engemet soha nem láttak, soha nem esmértek, és akiket én soha látni, soha esmérni nem fogok.”³⁰ Katonának igaza lett, de azt e sorok írásánál nem remélhette, hogy nem a történeti kutatása miatt fog hírnevet szerezni, hanem a *Bánk bán* hozza meg számára a megbecsülést.

Katona József történetírói teljesítményét Orosz László kimerítően elemezte e tárgynak szent tanulmányában.³¹ *A Szabados Kecskemét...történelmi* kötetben a szerző kivonatolta a Duna-Tisza köze honfoglaláskora előtt élt népeivel foglalkozó antik és kortárs műveket. Ténylegesen új adatokkal szolgálni nem tudott, nem is szándékozott, de egyéni szempontjait érvényesítette.³² Kecskemét városát a jazig Partiscummal azonosította, ami bizonyítottan téves. De Katona védelméül szolgál, hogy mint nem igazán gyakorlott történész, nem a megfelelő forrásra hivatkozott. Még Hornyik János monográfiájában is ez az adat szerepel.³³

Bátran élt a kritika eszközével, nem félt ellent mondani egy-egy neves történész elfogadott megállapításának. Csak példaként: vitába bonyolódik Fesslerrel az előkelők és alávettettek kérdésében.³⁴ De nem értett egyet Jordanessel sem.³⁵ Katona dicséretére válik, hogy nem esett abba a hibába, amelybe kortársai közül oly sokan, hogy a magyarságot a hunoktól származtassa. Azt viszont teljes bizonyossággal kijelenti, amit még a mai történetírás sem tisztázott végérvényesen, hogy Attila nem természetes halállal halt meg.³⁶

A munka általában nyitott, jó történeti érzékről tanúskodik, a legtöbb esetben sikerült a megfelelő következtetéseket levonnia. Mindez azért is elismerésre méltó, hogy mint az

²⁵ Csányi János Katona József. Katona emlékkönyv. Szerk. Hajtöcny Iwán. Kecskemét, 1930. 21. old.

²⁶ Orosz László Katona József. Bp. Gondolat, 1974. (Nagy magyar írók) 188. old.

²⁷ Orosz László A történetíró Katona József. Irodalomtörténet 1959. 2. szám. 274. old.

²⁸ Orosz László Katona József. Bp. Gondolat, 1974. (Nagy magyar írók) 189. old.

²⁹ Katona József Szabados Kecskemét alsó Magyar Ország első mező várossa' történetei. Pesten, Trattner-Károlyi, 1834. Elő-beszéd.

³⁰ Katona József, i. m.

³¹ Orosz László A történetíró Katona József. Irodalomtörténet. 1959. 2. szám.

³² Orosz László Katona József. Bp. Gondolat, 1974. (Nagy magyar írók) 189. old.

³³ Hornyik János Kecskemét Város története oklevéltárral I. Kecskemét, 1860. 3. old.

³⁴ Katona József Szabados Kecskemét alsó Magyar Ország első mező várossa' történetei. Pesten, Trattner-Károlyi, 1834. 41. old.

³⁵ Katona József, i. m. 42. old.

³⁶ Katona József, i. m. 76. old.

Elő-beszédben írja, ez a téma nem nagyon érdekli, de megírásával tartozik a városnak.³⁷ Ironikusan hozzátette, reméli nem okoz unalmas órákat könyvével, de ha mégis, bizonyosan nem ő az első.

Katona József e művével a történettudomány számára nem alkotott pótolhatatlant. Bizonyos értelemben mégis több, mint egy megszokott szakmunka. Megfogalmazásaiban nem hagyja cserben a tehetséges drámaíró nem mindennapi irodalmi érzéke. Mint ahogyan Orosz László is rámutat, amit egy hivatásos történétíró száraz eseménytörténetként közölne, azt Katona szinte dramatizálva, eleven képként idézi az olvasó elé.³⁸ Stílusa nem igazán a tudományos követelményeknek kíván mereven eleget tenni. De ez nem igénytelenséget jelent, hanem némi ízésséget, népiességet. Mondatai gyakran többszörösen összetettek, sok mindent szeretne tömören kifejezni. A talpraesett, értelmes parasztember gondolkodásmódja, beszédstílusa elevenedik meg, aki szót szóba öltve, sokat tud néhány mellékmondatlal megértetni.³⁹ Néha azonban nem előnyös ez a stílus.

A tervezett helytörténeti mű tényleges, Katonát leginkább foglalkoztató része, amely miatt a kutatáshoz fogott, nem állt össze egészszé. A töredékek egy részét, a már említett Miletz János kötetben olvashatjuk, nem értékeltlen írások.⁴⁰ Az összes kézirat kiadására itt sem került sor, ahogyan erre Waldapfel József is utalt. Kolozsváron is fellelhetők voltak részletek a történeti munka előkészületeiből. Egy itt őrzött írás címe: „*A Bevándorlott Lakosoknak rendes avagy rendetlen tsekedetekről, állapotokról. Hiteles Levelekből megírta Katona József*”.⁴¹ A jegyzetek illeszkednek a Katona által megálmodott koncepcióba. A társadalom-, és vallástörténeti írások meglepően felvilágosult látókörről tesznek tanúságot. Kár, hogy a törekvés torzó maradt, s kissé szerteágazó. Található írás többek között a kecskeméti öregtemplomról, vagy a reformáció országos elterjedéséről, és sok más kiragadott városi, de országos eseményről is. Jól látható, hogy a munka a kellős közepén abba maradt. Katona letett a monográfia megírásáról. Talán a levéltári munka objektív és szubjektív feltételei akadályozták meg a kitűzött feladat végrehajtásában.

Életében egyetlen rövidke történeti témájú tanulmánya jelent meg nyomtatásban, a Tudományos Gyűjtemény 1823. évfolyamának IV. kötetében.⁴² A ' *Kecskeméti Pusztákról* címmel írt cikk Pusztaszerről végzett levéltári kutatásait teszi közzé. Igényesen megírt dolgozatot olvashatunk, amelynek rendezett mondatait, egységét maga a szerző is nyomdakésznek ítélhette. A cikk közlésekor már túljutott a nagylélegzetű Kecskemét történetének megírása tervén, és csak ezt a rövid terjedelmű tanulmányt nyújtotta át kiadásra. Pusztaszere egyike volt a kecskeméti tulajdonú pusztáknak. Aktualitást az adott történetének kutatásához, hogy éppen az 1810-es évek végén jogi per tett pontot a tulajdonjog kérdésének tisztázására.⁴³ Katona módszeresen foglalja össze a Pusztaszerehez, romos templomához kötődő adatokat, amelyeket Hornyik későbbi munkájában részben hasznosított.⁴⁴

Miután némileg ismertté váltak Katona József történétírói próbálkozásai, már a XIX. században is eltérően vélekedtek róla.⁴⁵ Néhány jellemző azonban vitathatatlanul megállapítható. Személyiségét, énjét a *Bánk bán* mellett történétírása is megvilágítja, igazolja széleskörű olvasottságát, szülőföldje iránti szeretetét, kutatói, írói érzékenységét.

Törökne Gémes Tünde

³⁷ Katona József, i. m. *Elő-beszéd*.

³⁸ Orosz László A történétíró Katona József. Irodalomtörténet 1959. 2. szám. 279. old.

³⁹ Orosz László, i. m. 280. old.

⁴⁰ Miletz János Katona József családja, élete és ismeretlen munkái. Bp. Hornyánszky V., 1886. 228–314. old.

⁴¹ Waldapfel József A kolozsvári Katona-kéziratok. Irodalomtörténeti Közlemények, 1935. 306–307. old.

⁴² Katona József A' Kecskeméti pusztákról. Tudományos Gyűjtemény 1823. IV. 50–58. old.

⁴³ Hornyik János Pusztaszere, a honalapító magyar nemzet első törvényhozási közgyűlése színhelyének története. Kecskemét, 1865. VI–VII. old.

⁴⁴ Hornyik János i. m.

⁴⁵ Orosz László A történétíró Katona József. Irodalomtörténet. 1959. 2. szám. 281. old.

Budapest és vidék, hagyomány és megélhetés

Rurális hagyomány és tőkehiányos fejlődés – ez lehetne rövid, címszerű szűzsége annak a konferenciának, amelyet az MTA Politikai Tudományok Intézete és a Budapest Fórum munkatársai rendeztek az elmúlt év decemberében. A nemzetközi találkozó, illetőleg a megelőző kutatás vezetője, *Csanády András* szociológus volt, aki a *Hagyományos közép-európai térségek megélhetésének szerkezete* című kerekasztal-konferencia megnyitójában az erdélyi Homoródvidék, valamint a szlovákiai Felső-Bodroghköz falvaiban megfigyelt túlélési stratégiákat és megélhetésmódokat, mintegy harminc település általánosítható tapasztalatait villantotta fel. Kutatótársai, *Oláh Sándor* (Csíkszereda), *Erdélyi Judit* (Királyhelmec), *Vincze Mária* (Kolozsvár), *Tóth Attila* (Székelyudvarhely), *Simkó Attila* (Szirénfalva), *Kendi Zsolt* (Bodrogszentes) azt az exporttámogatás hiányában küszködő parasztságot, azt a nadrágszíjparcellás gazdálkodásmódot és rosszul termő térség-típust elemezték részletesen, amelynek Csanády meghatározása szerint alaptulajdonsága, hogy a térségek helyi társadalmait aligha méltatja figyelemre a befektető tőke, így azok kénytelenek egy másfajta, nem tőkefüggő, hanem tradicionális társadalmi szerkezetbe illeszkedő rendszerben keresni megélhetésüket. Változó falu-külső és az örökölt házbelső-kiképzés, a tárgyak rendje és a mentalitások erőssége, a fejlesztés-hiányos létkörülmények, informális kapcsolathálók jellemzik azt a kulturális sokszínűséget, amelyet az egységesítés, a perspektivikus romlás és a rendszerváltások okozta tulajdonosváltozási feltételek tesznek sok szempontból hasonlóvá. *Gergely Attila* (MTA TKKK) a japán kis- és középtermelői hagyomány modernizációs folyamatait, Laki László (MTA PTI) a nagykunsági falvak megélhetésének történeti előzményeit ismertette, s a „helyzetjelentések” nyomán ébredő vita végülis a „globalizációval” szembeni védekezés módok természetét, az informális gazdaság, a helyi-térségi csereviszonyok és a viszonyossági struktúrák kérdéskörét érintette.

A tanácskozás második napja a Budapest Fórum kutatóinak első magyar találkozója is volt egyúttal. *Csanády András* a felmerült vitakérdések összegzéseként a falukutatási tapasztalatok tudományrendszeri helyét firtatta, szociológia és néprajz, gazdaságelmélet és antropológia keretei között keresve annak lehetőségét, miképp elemezhető mostanság a változás-kori kelet-európai hagyományos térség. Mintegy színesítendő a palettát, melyen a túlságosan nagy kockázatot semmiképp sem vállaló paraszti gazdálkodás, a kollektív piakeresés lehetőségei és a modernizációs kihívásokhoz való alkalmazkodás modelljei már megvilágítást nyertek, *Táll Éva* a nemrég Hercegovinában töltött megfigyelő útjának tapasztalatait osztotta meg a hallgatósággal, *Kárpáti Zoltán* a közelmúlt években készült kutatások empirikus anyagából szűrt le érdemi következtetéseket, *A Gergely András* a hagyományos térségi szemléletmód, térhasználat és a nemhagyományos regionális egységek közötti ellentmondásokat, felfogáskülönbségeket mutatta be, *Lévai Imre* pedig a világgazdasági állapotok, nemzetközi és térségi tőkeképző folyamatok egy karakteres képletét rajzolta meg.

A résztvevők közös véleményen voltak a téren, hogy a megindult kutatások folytathatósága, a most induló vizsgálódások összehasonlításra alkalmassá tétele, valamint a Budapest Fórum legközelebbi nemzetközi konferenciájára elkészülő további kutatások összehangolása nemcsak lehetséges, de kívánatos is. Megannyi közös pont, számos összecsengő közelítésmód, és sok-sok hasonlóság ismertetése, sőt a hagyományos térségek megélhetési szerkezetéről készíthető összefoglaló is arról győzhetette meg a résztvevőket, hogy a regionális vagy földrésznyi méretekben gondolkodás csakis akkor juthat érdemi tudományos sikerre, ha a kutatók – a „városból nézve eszményi, faluból nézve reménytelen” megélhetési perspektívákat kistérségi-kistáji méretekben is elemezhetik. Remélhetőleg a Budapest Fórum, mint európai tanulmányok kutatói hálózata érdemben hozzájárul majd ahhoz, hogy egyre több térség, egyre több szakember tekinthesse át vagy hasonlíthassa össze a megélhetés, a hagyományos gazdaság és a modernizációs kihívásokra adott válaszok táji-történeti specifikumait.¹

Lévai Imre

¹ A konferencia előadásainak anyagából *A. Gergely András* felszólalását közöljük. Több előadás anyaga megjelent a Társadalmi Szemle 1998-as tavaszi-nyári eleji számaiban. A kutatás és a konferencia az OTKA Társadalomtudományi Bizottságának támogatását élvezve (T 018210, T 022600), szervezését pedig az MTA Politikai Tudományok Intézete biztosította.

Hagyományos térség – nem hagyományos régiók

A hagyomány, vagy ahogyan a társadalomtudományi és történeti szaknyelv gyakorta nevezi: a *tradíció* fogalma a kortárs gondolkodásban igen sajátos tartalomváltozáson megy át. A tradícióról való „történeti képünk”, szokás-kötötte fogalmunk egy ideig gyakorta valami olyasmit körvonalazott, ami a népi kultúra korábbi állapotának fenntartását, a múlt szellemi örökségének továbbadását és áthagyományozását jelképezte. Ennek az évszázados jelentéstartalomnak, talán kissé „romantikus” gyökerű „archaizmusnak” ma már egyre kevésbé a múlt felkutatása, a tradíciók kor-függősége a meghatározó vonása, inkább ellenkezőleg: a jelenben megragadható kulturális kincs, a gondolkodásban megmaradt, szokásokban megerősödött elemek tovább-építhetősége, folytonossága lett lényegi vonásává. A hagyományok kutatói fölfedezték immár, hogy a hagyomány hosszú láncai mindig úgy alakultak ki, és úgy „élték túl” az egyes korokat, hogy minduntalan feltöltődtek az épp akkori történésekkel, szimbolikus és jogszokás-tartalmakkal. Az új- vagy legújabb kori tradíció már régen nem a történelmi időtlenségbe vesző jelenség, hanem a közvetlen múlt és a régmúlt átlényegített tartalmait hordozó, de a jelenkor emberének „szolgáló” eszköz. Ekként a tradíció fogalma már korántsem korlátozható a teljesen töretlen, folytonos hagyományra, benne már korántsem csak a „tegnap megőrzése” dolgozik, hanem a megújulás révén a tradíció kiegészül új tartalmakkal, új jelenségekkel és összefüggésekkel is. A tradícióról, mint egyfajta újra megvalósítandó történeti eszményről gondolkodók tehát idealizálnak, megszipitenek csupán, csalfa eszmeképzetekben, sosemvolt valóságban hisznek, másképpen fogalmazva: a természetközelségben és történelemnélküliségben létező ember eszményképét kergetik. (E gondolatmenet korántsem új, alapjaként Hermann Bausinger kutatásai szolgálnak mintegy tíz-tizenöt évvel ezelőttről, s kiegészíti ezt a nézőpontot az a hagyományfelfogás is, amely a kulturális antropológia sajátja).

Nem éppen megtévedés vagy jellemhiba persze, hanem inkább válságokkal terhelő korunk egyik általános kívánalma talán, hogy hajlandóságot mutatsunk a mozgás és a változás kiiktatására egy egységesnek tűnő, sematikus, de szilárd kép kedvéért, a tradíciót merev értéként felfogva, sőt „pozitív előítélettel támogatott” objektumként szólva róla. Elfelejtünk arról, hogy van egy sajátos folyamatgyensúly is ebben a működésmódban, s a csupán divatos jelenségek minduntalan feloldódnak abban, amit bevált fogalommal „szokásnak” nevezünk, vagy normának nevezünk, s tágabban a népi kultúra, a hagyománytartó értékrend és más eszményített világdrabkák egységét értjük alatta.

Megtévesztő a helyzet: az „ősi”, romlatlan múlt felé fordulás ugyanis már meglehetősen régi hagyományt követ, jelesül azt, amelyben az időbeli visszakapcsolások vagy kulturális renaissance-ok egy háromszakaszos történeti képbe illeszkednek, amelyben egy kiemelkedő ősi kortól a hanyatlás korán át egy újra kiemelkedő „végső” (jelen)korig terjed az élet főárama. Ez a XIX. századi romantizáló világszemlélet, vagy történeletfilozófia rejti egyebek között az iparosodás és polgárosodás előtti formákat, tartalmakat, s nemegyszer arra is alkalmassá válnak e képzetek, hogy a népi társadalom eltűnő kulturális javait próbálják kompenzálni velük. Az iparosodás időszakában pedig, midőn az átkulturálódás (kultúráváltás, vagy kultúraátvétel) immár sokkal több, mint pusztán alkalmazkodás a külvilághoz, vagy érdeklődés és kötődés a közvetlen környezetben túlmutató változásokhoz, az már kialakul az a komplex rendszer, amelyben a távoli világot a környező világ horizontális kiterjesztésének lehet felfogni. Az ipari termelés, s az ennek forradalmasodását követő piaci rendszer kialakulása ezzel nemcsak az idő ura lesz, nemcsak a termelési teljesítmény növekedéséé, hanem a tér újabb dimenzióinak meghódítójává is, egyúttal a térbeli szemléletmód változásának elősegítője is lesz. Mert amidőn még a hagyomány biztosította térbeli kép, a „határolt horizont” kínálta biztonság „keretezte” az emberi, a termelői, a paraszti társadalom létének felületét, nem volt szükség a „meghosszabbított” horizontot lesni, nem kellett még a világgazdasági folyamatokra és válságokra figyelni, vagy a „globális racionalitás” viszonyai között keresni a saját lét ésszerűségeinek indokait. A *hagyományos térség a tradicionális társadalom* élettere volt, a táji és térbeli tudat egyúttal a társadalmi tudat tartalmainak is megfelelt, másképpen mondva származási, társadalomszervezeti háttérként, sajátos érték-térként és hagyományörző egységként biztos bázisa lehetett a paraszti létnek.

Mi mármost a *hagyományos térség* fogalmának változásában a zavaró momentum? Nos, a hagyomány éppen a hagyománytartó közösség nézőpontjából nézve a modernitás korában már nem „önmagában megértendő” rendszernek minősült, hanem kiegyesült etnikai, kulturális, politikai, gazdasági, antropológiai és más vonásokkal, tartalmakkal (illetőleg ezek szimbolikus megjelenítésével). A hagyományos „falusi társadalom” fogalma, s a parasztság felfogás általában már épp ennek a belülről nézve gazdagabb, de kívülről kritizálva „elmaradottabb”, „fejlődésképtelenebb”, ösztövérebb társadalmi építménynek tetszett a polgárosodó korban. A paraszt az – illetve: a *paraszt fogalma* azt a jelenséget takarja –, akinek vagy aminek keletkezésében és megmaradásában, életformájában és tudatvilágában túlnyomó szerepe volt az „öszönös spontaneitásnak”, az örökségként vállalt, de egyénien továbbfejlesztett „önkéntes” paraszttá válásnak. Számos más felfogás szerint viszont a paraszti helyzettudat és a spontán sorsvállalás a kényszerűségek tudomásul vételének, a hatalom felőli nyomás kivédésének, az uralmi erőszak semlegesítésének révén olyan eszközzé is válhatott, ami a paraszti önvédelem alapja lett. Általa olyan autonómiára tett szert maga a parasztság, ami védőburokká vált körülötte – egyfajta aktív vagy passzív ellenállás mód-szerévé.

Az erőszak, a külső nyomás, a kényszerítés tehát a paraszti, a hagyományos társadalom szerkezetének lényegéhez tartozik. Az intézményesített erőszak gyakorta beépül a falu élet-terébe, a védekezés pedig e kényszer ellen való alkalmazkodás állandósult eszközévé válik. Emellett (vagy talán sokszor éppen ezért) a falusi társadalom, a hagyományos, rangtartó rurális (vidéki, falusi, kisvárosi) közösség a tartós együttélés anyagi és emberi – vagyis természeti – formák örökségét viszi tovább. A falu formáit, mint például a munkacsere, a kölcsön, a kaláka, a termelési kooperáció, a belső termékforgalom, a piaci és háztáji munkamegosztás, a közérdek képviselőjében vállalt munka természetbeni honorálása stb. Önálló formaképződmény ez így együtt, amelynek azonban nincs már tere a modern piaci formák között, nincs „tiszta levegője” a cselekvéshez, nincs szuverén – a közösség számára kiemelt fontosságú és alapvető jelentőségű – értéke. S minél iparosodottabb körülötte a világ, minél inkább a perifériára szorultság, a szélre-taszítotttság érvényesül immár – mint a paraszti társadalmak meghatározója, alárendelője, függővé tévő vagy mellérendelő mechanizmusa, s minél függőbb lett maga a hagyományos termelői és kulturális közösség, annál esélytelenebb lett lépést tartania az erőszakolt modernizációval, a körülötte „megkívánt fejlődéssel”. Ezért azután a jól ismert paraszttársadalom-felszámoló folyamatok eredményeként megmozdul, városba tart, munkát és életlehetőséget az ipari szférában keres már régóta a paraszti társadalom. Kibillentsége, a hagyományos térségiség megkavaradottságából származó úzottsége pedig egyre nehezíti azt az alapszerepet, azt a fő funkciót, hogy a maradék falusi népesség a falu terében állítsa elő megélhetésének biztos alapjait. A paraszti („hagyományos”) társadalom szerkezetében egyre gyengébb az a belső készletettség, hogy a keresztl-kasul iparosított társadalom számára az össztársadalmi tevékenység egy speciális szegmentumát vállalja, magyarán az egész társadalom megélhetésének, élelmezésének felelősségét vállalja, a társadalmi léthez szükséges termékeket szállítsa vagy állítsa elő. Ezt az alaptevékenységet már elsősorban a városhoz kötött munkalehetőségek természete, a termékek városi piaca és kínálata szabályozza, ha egyáltalán megtűri maga mellett, s egyre inkább csak úgy tűri meg a paraszti létet az iparosodó nemzetgazdaság, hogy a városon kívüli telephelyezés láncolja, lakóhelyére száműzi a paraszti termelőt. Különösen így van ez a kilencvenes évek világ-gazdasági folyamatainak egyértelművé válása, a munkanélküliség arányainak megnövekedése óta.

A parasztság hagyományos térségisége így részint rákényszerül a visszaváltozásra, ugyanakkor menekülne is ettől. Más teret tanult meg, máshová szocializálódott, s megint másba kényszerült a paraszti népesség. A kényszerű térváltás a térbeli orientációk (tájékozási irányok) váltása is egyúttal, mindegyre megváltozik a térhasonlat, átalakul az egyes terek jelentése, jelképes tartalma, funkciója is, ennek révén pedig „korszerűsödik” a térbe kivetített megélhetési szerkezet is. A „hagyományos tér” ilyen módon a „modernizálódás” áldozataként megváltoztatja természetét is. A *hagyományos térség* karakteresen egypólusú – olyan történeti entitás, amelyet *természeti régió* (a termékek, haszonnövények, a táji kultúra megtűrte élelmiszerek és alapanyagok, természeti környezet, források és energia-kihasználási módok) vesznek körül, és amelyet szervesen egészített ki a *társadalmi kapcsolathálózat* megannyi eleme, megszokott jelentése, szimbolikus tartalma is. Ez a horizontális osztató tér a modernizáció

kényszere folytán vertikálissá, hierarchikusan tagolttá, sőt *többpólusúvá* válik: a város és vidéke közvetlen érdekei, függésvizonyai osztják meg immár, egyúttal mindkettő politikai szerepet is nyer, amelyet azután vagy „kamatoztatni”, érvényesíteni tud, vagy sem, de a falu a maga igazgatási státusa, régtől való besoroltsága mellett másfajta irányítási alárendeltségbe is kerül. Bekerül például a nemzetközi piacokra, vagy épp kiszorul onnan, tőkét telepítenek belé, vagy épp elvonják a tőkeképes egyének forrásait, nemzetközi útvonalat, autópályát, összeszerelő gyáregységet létesítenek, vagy épp lenyelik a gazdasági nagyhalak még azokat a kicsiket is, akik a községek létalapját adták korábban. Nem új, s főképp nem először tapasztalható gazdasági és politikai térfolyamat ez – talán már a települések maguk is hozzászórtak a korlátozott szuverenitás, a „függő önállóság” bizonytalanságához.

A térbeliség változása mellett a szemléletmód, a dimenziók érzékelése is meg-megváltozik. Főképp a térérzékelés szempontjából nagy a változás. Magát a folyamatot a tértudományok (főképp a térrel kapcsolatos) felfogásváltozása úgy definiálja, hogy a hagyományos tér-képzet (s még inkább a hagyományos térszemlélet) egyfajta „doboznak” tekinti az univerzum egészét, amelyet falak határolnak, vagy elkülönítő hálók vesznek körül, s benne a tér települési egységei valamiféle fogságban találhatók meg. E térszemléletet kiegészíti ma már a szimbolikus határforgalmaknak egész sora, olyanok, mint például a nyelvi, etnikulturális, kommunikációs, vallási vagy közlekedéshálózati határok egész sora. De mivel a paraszti társadalmakban régtől fogva érvényes volt a térbeliség effajta felfogása, például a növénytermelési zónák, a piackörzetek, az egyházi-felekezeti hierarchiák, a nagycsaládrendszerei hagyomány vagy épp a lakosok hovátartozás-vállalása, ezért megmaradt az „egység” nosztalgijája, az áttekinthetőség élménye, a rendezettség emléke is. A hagyományos termelőnek megvolt a „saját szőlője”, felvásárlója, piaca, tartozott a hegyközséghez, presbitériumhoz, adóhatósághoz, s a rangtartó falusi közösségekben a mérhető munkateljesítmény és árminőség alapján megvolt a tekintély is. Ezek azonban az államosított, vagy a szabadpiacosított világban egyre kevésbé maradhattak meg a lakosi hovátartozás biztosítóikaiként. A hagyományos (agrár)térségek mai gazdái immár a mozgásképességtől, a felvásárlóktól, a térbeli mozgásban előnyös közlekedési útvonalaktól és távolságoktól, a használtautó-piacot korlátozó intézkedésektől, a munkagépek szervíz-hálózatától, és más hasonló, a helyi közösségtől független intézményektől függenek. A helyi-ség értéke elfoszlott, a tér biztos pontjai szétködlenek már – s ebben szerepet játszik a gazdasági, politikai, kereskedelmi érdekek mellett a tudományos felfogásmód változása is: a modern (újkori) térszemlélet úgymond „relacionista” lett, a viszony(lagosság)okat érzékeli inkább, vagyis a tér egyes pontjai közötti kapcsolatot relativizálja, s nem tekinti zárt egységnek az univerzumot, (sőt magukat az egyes településeket sem), hanem a világmindenség nyitottságát véve alapul a hagyományos települést a határolhatatlan jelenségek közé sorolja.

A XX. században ez a modernebb térfelfogás kiegészül a harmadik világgal, a volt gyarmati területek beláthatatlanul nagy tömegével, s ezen a tér-képen túl bekövetkeznek olyan változások is, amelyekben már látszanak nyomai annak, hogy a meghódítható világ, a gyarmatosítható külső tér „bezárulásával” a saját területek, a hazai térségek gyarmatosítására álltak át a nemzeti hatalmak. E belső gyarmatosítás elsősorban a hagyományos paraszti társadalmakra, később a városokra nehezedik, legfőbb kárvallottjai ezért mindenképpen a vidékiek: akár párthatalozatoknak megfelelő hortobágyi rizstermesztés, akár hegyközi búza-termesztési kontingens, akár erőszakolt városiasítás, vagy iparterlepitési örület hordozta az előírt központi elgondolást, a „korszerűsítési” láz minden hagyományos térségében letarolta a helyi gazdasági és társadalmi erőter fennálló szokásrendjét, tradícióit. A gyarmati típusú gazdasági tér – és idővel az ebből látványosan kitüremkedő társadalmi változásfolyamatok is – hozzájárultak ahhoz, hogy másként artikulálódjék a térbeli uralom, a hatalom térben eloszló hatása, s az urbanizáció hiányát pótló keretként tűntek fel a modernizált térférfizetek is. A hagyományos és a modernizált társadalmi-hatalmi-gazdasági tér valóban új arcot öltött számos helyen – ám ebből az arculatváltozásból egyre látványosabban kimaradt néhány térség, főképp városiányos terület és vidék, amelyekben nem volt elegendő gyarmatosítható érték, kirabolható energia, mozdítható emberi erő. A hagyományos térség és a hagyományhű paraszti gazdaság ezért a nyolcvanas évek végére jelképesen azonossá vált a halálraítélt „zárvánnyal”, a piacképtelen, „fejlődni rest” elmaradottsággal. A „hagyományos társadalom” a huszadik század második harmadától, s az utolsó évtized hajnalán bekövetkező kelet-európai rendszerátalakulások időszakában még inkább a vidékiség tüneteit mutatta, mint a

részben vagy alig modernizált ipari térségek: „rurália”, mint a hagyománytartó paraszti közösségek hona, egyre inkább úgy mutatja meg önmagát, mint valamely „emlék-vidék”, mint „ős civilizáció” tere, mint hagyománykötött, lokális hierarchiába szerveződött érdektér, amelyben az identitás, a lakosi hovátartozástudat, a helyi társadalom kollektivitás-élménye a hajdani rokonsági rendszerek pótlásaként kínálkozik. A rokonsági rend, a családi gazdaság, a munkacsere és a kaláka világa pedig „nem Európa-képes” – ezért a mai, „európaivá” táguló hatalmi tér-tudatnak immár nem is lehet része, legföllebb ha szégyene...

Mitől oly kontrasztos a „modernitás” korában és a kelet-európai rendszerváltások időszakában a hagyományos térségek szerepe és a világgazdasági kihívások kényszere? Nem szükséges bővebben is igazolni, hogy a táji-téri tudat egyúttal *társadalmi tudatforma* is, a származás, a szervezeti hovátartozás, a ranghelyzet, az érték- és hagyománytartó gondolkodás és önérzet egysége. Ebbe a mélyen rögződött hagyományátvételbe és hagyománytartásba úgy ivódott bele a saját joga szerzett rang, az önérzet, és főképp a lokális (helyi, hovátartozási) szereptudat, hogy azt „a miénk” élménye, az „ős hagyomány” folytatásának feladata éppen az anciennitás, a „régteől valóság” alapján sajátos értéktartalmú fogalomként gazdagította. A régi, a saját – bármily „elmaradott” lett legyen is, mégiscsak a miénk, a mi szerves közegünk, amit még „modernizálni” is csak akkor hagyunk, ha megmarad benne az, ami érték volt... Márpedig a modernizációs ésszerűség éppen erre a legkevésbé hajlamos...

A rurális térség távolabbról, a városból nézve, vagy épp a hatalom magasából aligha más, mint „társadalmi ugar”, a modernizáció terén fölöttébb elhanyagolt kulturális terület, amelyet az „alsóbb rendek” szintjére süllyedt gazdasági, politikai, ökológiai racionalitás aligha enged más térbeli dimenziókba is áttérjedni. Márpedig „europaizálódni” nem lehet archaikus gazdasággal, „elavult” termékszerkezettel, múlt századi ökológiával... – vélekedik a társadalmi tudatot és értékszéméletet váltó intézményi közfelfogás.

Pedig a *vidékiség* éppen rendies jellege alapján tagolt, bensőleg is megosztott kulturális térként szintén értékelhető, ha másként esetleg nehezen, de mint a „fent és lent” hierarchiájában biztos helyet elfoglaló, biztos szerepet ellátó entitás okvetlenül. A vidékiségben, a „falusiságban” a hagyomány „örzése” és a hagyományhű felfogások tartósítása (s emellett termelése, kreálása, védelme) a kellő állapot fenntartásában érdekelt társadalmi egységek dolga marad. Maga az „örzés” fogalma azonban egy állandósult viszonyt, sőt egy jellegzetesen felvilágosodó (avagy felvilágosított) viszonyrendszert teremt a település és a paraszti léthelyzet köré – ami egyben a legnyilvánvalóbb jele annak, hogy akik ezt így definiálják, azok maguk már bőven eltávolodtak a paraszti világtól.

Érdemes mindemellett figyelembe venni azt is, hogy a rendies kultúrjavak termelése, rendszerül hatalmi-tudományos szempontú definiálása és javaik felé fordulás gesztusa nem megszünteti, hanem éppen megerősíti a társadalmi kihatásokat, és védi a *helyi-ség* tartalmait. Amint persze a kívülálló a vidék merevségének foghat föl, ha épp ezt tekinti érdekének. Ekként egy általánossá vált szemlélet jele is ez: ha vidéki, hagyományos, akkor elmaradott... Ami persze igaz olykor egy-egy településre, szokásjogra, kultúra-függő értékrendre, de e téren is jelentős fordulat következett be a hagyományos gazdálkodók iparba áramlásával, városi foglalkoztatásával: most, midőn a nemzeti gazdaság az európai fölzárkózás ígézetében él, szükség lenne a minőségi termelésre, mégpedig javarészt a hagyományos paraszti gazdaságok hozamára, ezt azonban szinte lehetetlenné teszi a második generációs falusi lakosság szakismerethiánya. Visszafordult tehát a hagyományos gazdaság értékelésében végbement szemlélet, miközben a modernizációs fordulat, amely a vidék szükségképpen megkésetttségének, elmaradottságának, s a világgazdasághoz, globális kihívásokhoz képest „nevetséges” rendűségnek előidézője lett, most ismét a vidék megmentését hozza föl a kiemelt célok közé. Ezenközben azonban a „hagyományos térségek” fogalma a rurális ellenállás, az állami beavatkozással szembehelyezkedő másság felé vett egy látványos fordulatot. A fordulat nemcsak a kulturális önmegőrzésnek, a mesterséges hagyománytermelésnek, a kreált múlt iránti elfogult ragaszkodásnak terepe lett, hanem a népi kultúra és az elitkultúra elkülönülésének szimbolikus határzónája is. A rendieség fenntartásának programjával szemben ez a folytonosság tétel olyan eszköz lett, amely meghúz, meghatároz egy kulturális horizontot, s ebből immár új fogalomkör születik: a regionalitás eszméje.

Nem véletlen, hogy épp a jellegzetesen öntörvényű kis- és nagytájak, autonóm régiók Franciaországában fogalmazta meg Paul Bois, s nyomában Pierre Bourdieu is, hogy a régiót nem tér, hanem az idő, a történelem teszi azzá, ami, s nem veti vissza az önmegfogalmazás illetlen igényét az sem, hogy a regionalitás (a térségi szemléletmód) egyfajta bélyege lett az elmaradottságnak, a korlátozottságnak. A régió ma már a régi viszonyrendszer terepe, természetes értékmérője, s a regionalizmus, mint az újkori nemzeti egység szétesését követő ellenfogalom a kultúra különböző fokain mindenkor *szerves egészként* mutatkozik meg, függetlenül attól, hogy mint az országnál alacsonyabb szintű térszervezeti egység már régóta megszűnt elfogadott forma lenni. A terület- és térség-, illetve régiófogalom megváltozásához így tehát hozzájárult nemcsak a ruralitás gyakorlati haszna, az egyes térségi szintek együttműködésének minősége és lehetősége – egyszóval a horizontális kapcsolatok fontosságának erősödése –, hanem mindez kiegészült a lokalitás és a térségi vagy országos központok viszonyában kialakuló konfliktusok állandósulásával is.

A regionalitás mintha valamiféle új, a települési-társadalmi és hatalmi térben zajló osztályharc funkciójába került volna. A régió immár nem oly kis egység, hogy ne tudná védeni magát helyi kapcsolatok szövetségével és központi akaratok elleni tevékeny ellenállással, de még nem oly nagy, hogy önállósulása egyfajta „államszintre-kerülés” alkupozícióját kínálná. A régió immáron a nemhagyományos térbeli folyamatok, a világméretű kihívások ellenszere, ellenszereplője kíván lenni, s e tartalmát mindegyre változtatni képes térbeli entitásként *új identitások* megerősítője, éltetője lesz. A hagyományos térségek szerepét a nemhagyományos térbeli szerveződésfolyamatok, koalíciók és szolidaritások, kiegyezések és kompromisszumok, kooperációk és helyi kezdeményezések veszik át. Úgy vélem, amikor a közép-európai térségek megélhetéséről, sőt „túlélési” tevékenységszerkezet-változásáról van szó, nem kéne felednünk, hogy e túlélő stratégiák egyike a *regionalizmus alternatívája*, a regionális hasonlóságok alapján kialakítható együttműködés iránya. S ha a tőkehiányos térséget tekinthetjük egyik oldalon a hagyományos térség alaptípusának, s ha a társadalmi és gazdasági struktúra-módosulást vehetjük a modernizáció-kori jelenségek egyik legjellemzőbbjének, akkor figyelembe kell vennünk azt is, hogy a tradicionális kultúra, a társadalmi kapcsolatháló még megmaradt elemi ugyancsak tőkeképző hatásúak. Hiszen a mentális tőkék, a kapcsolati tőkék, a kooperációk rurális típusaira jellemző cserefolyamatok szintűgy a társadalmi érték-előállítás részei, mint a leghatékonyabb gazdasági egységek teljesítményei. Figyelemre méltó lenne tehát, hogy azok az (eredetileg a harmadik világ társadalmainak példáján leírt) folyamatok, amelyek a társadalmi termékcseré, az áruk körforgása, a cseregesztusok rendszere formájában fogalmazódtak meg Polányi Károly, Bronislaw Malinowsky vagy Marcel Mauss műveiben, voltaképpen korunk kistérségi, regionális kooperációinak előképei, s aligha vagyunk távol a mai helyzet elemzésében attól, hogy megfeleltethető viszonyokat találjunk a rurális társadalmak és a (kivételesen lassan vagy sehogyan sem) modernizálódó kortárs paraszti társadalmak működésmódjában.

Úgy vélem, amikor a hagyományos térségek elemzésében a mai kelet-európai társadalmak elmaradott zónáit, hagyománytartó vagy tradíciókba kapaszkodó gazdasági csoportjait vesszük szemügyre, szinte kínálkozik a hagyományt és a racionalitást oly módon kezelni, mintha egymást kizáró vagy éppenséggel egymás ellen szerveződő formái lennének a létkérdelményeiket önállóan alakító paraszti közösségeknek. Holott a hagyomány sem más, mint valamiféle inherens racionalitás, az adott viszonyokba beépült sajátos ésszerűség, s a fennkölt politikai vagy államszervezeti racionalitás sem igen lehetséges hagyományok ismerete, megértése, továbbgondolása nélkül.

A nem hagyományos – vagyis, másképp szólva hagyományait csupán most megteremtő – régiók is ezt a sajátlagos megoldást, a struktúra (avagy a társadalmi-gazdasági szerkezet) és lokalitás (vagyis ennek helyi változata) viszonyából eredő térségi szemléletmódot viszik-vezetik tovább.

S hogy miként és merre – azt épp ilyen elemzéseknek, ilyen konferenciáknak, megértő és feltáró közelítéseknek kell majd figyelemmel kísérnie.

A. Gergely András

TÁRLAT

A főváros és a nemzet múltja iránti elkötelezettséggel

Skultéty Csabával beszélget Székely András Bertalan

A Budavári Palotában a Széchényi Könyvtár kéziratárában gyönyörű kiállítás nyílt nemrégiben Skultéty Csaba gyűjteményéből. A „Pest, Buda régi látképei és egyéb ritkaságok” címet viselő kiállítás, ahol Skultéty Csaba eddig kevesek előtt ismert oldalát: a térképeket, metszeteket, dokumentumokat, könyveket gyűjtő arcukat ismerhettük meg. Sokak számára, akik ismerünk, meglepetés volt ez a hatalmas és értékes anyag. Mi indított tulajdonképpen ezeknek a Pest-Budával és tágabban a magyarsággal, a történelmi országterülettel kapcsolatos dokumentumoknak a gyűjtésére?

Életem majdnem egészét – az utolsó tíz évet leszámítva, mert most már hazatelepültem nyugatról – kisebbségben töltöttem. Vagy a Felvidéken, Kárpátalján, nem éppen szívesen látott magyar kisebbségiként, vagy pedig a nyugati világban, enyhe jóindulattal nézett, de végeredményben közömbös magyarként. Münchenben a Szabad Európa Rádió szerkesztőségébe kerültem már a rádió megalapításakor, 1951 nyarán, mint az egyik legfiatalabb, a hírszerkesztőségbe. Összesen harminchárom évet töltöttem ebben a munkakörben, az első harmadban mint hírszerkesztő, a második kétharmadban mint a kisszámú nemzetközi politikai szerkesztők egyike, így a kommentárok, háttér információk, nemzetközi sajtószemlék és hasonlók tartoztak a feladatkörömbe.

Münchenbe kerülve az első években magyarul alig olvastam valamit. Magyarul dolgoztam, de a források angolok, németek, franciák voltak, esetenként olaszok, amely nyelveket magam is aktívan használok. Amikor legelőször mikrofonhoz ültettek, megkérdezték, hogy saját nevemen akarok-e szólni, avagy választok egy nevet, amihez végig ragaszkodnom kell, ez

A budai vár látképe mögötte a Duna, a pesti oldalon dombok; az előtérben magyar ruhás alak, mögötte fegyveres lovas.

tőlem függ. Akkor még édesanyám élt, hogy neki ne legyen semmi problémája – a kapcsolatot közöttünk a magyar politikai rendőrség nem tudta –, kerestem egy „alkotói” nevet. Az Ugocsa megyéből származó nagyapámat hívták Skultéty Ambrusnak, az akkor született kisfiamat Marcinak, így lettem én *Ambrus Márton* hirtelenjében.

A véletlen úgy hozta, hogy a szlovák szerkesztőség egyik tagja, akivel a gyermekeink révén barátságba kerültünk, azt mondja: nézz ide, most vettem egy múlt századi acélmetszetet Pozsonyból. Megnéztem, érdekesnek találtam. Másnap bementem egy müncheni antikváriushoz, csak úgy. Volt egy gyönyörű merián Budája az 1600-as évekből. Ötven márkába került, úgy gondoltam, ennyit ezért nem adok. Hazamentem, a következő éjjel nem aludtam: mégis valami csodaszép dolog, ami a kezemben volt. Visszatértem másnap délidőben, valaki már megvette. Ekkor elindult valami: először csendes düh, és aztán fokról fokra érdeklődés, és ez lett mindannak ami jött, a háttere.

A nyugati világban élés csak néha volt olyan idillikus, mint ahogy azt a vasfüggöny keleti oldalán elképzelhették. Azokkal szemben, akik a vasfüggönytől keletre, tehát Magyarországon vagy a szomszéd államok valamelyikében magyarként éltek ezekben az évtizedekben, ott nyugaton sok mindentől megkímélődtem. Egy dolgotól azonban nem, ez pedig a magyarkénti magányosság. És ilyen magányos órák nyújtották a lehetőségét a csendes búvárkodásra, antikvariátusok, aukciók látogatására Münchenben és másutt. Nemegyszer előfordult, hogy egy aukción szerepelt egy hungaricum, s nehogy az valamely német levéltárba, vagy könyvtárba kerüljön, megvettem, olykor bizony hitelbe is. Így jött létre esztendők során valami, amit gyűjteménynek lehet nevezni.

Vissza kell térnem a hungaricák gyűjtésének a történetére. Eszmeképe lett *Apponyi Sándor*, akinek rengeteget köszönhet a szaktudomány, maga a Széchényi Könyvtár is, mert a gyűjteményét legjobb tudomásom szerint nekik hagyta. Volt egy kiadója Münchenben, úgy hívták, hogy Jacques Rosenthal. Őket a háborúban megmentette egy bizonyos Koch nevű úr és családja Münchenben, később ők lettek az antikvaritatus utódai, kiköltöztek München mellé. Egyszer azzal fogadott engem: hát maga már megint itt van, tudja mit, üljön le, mindjárt jövök. Felment és lehozott egy poros mappát a padlásról, mondván: húsz évvel ezelőtt hagyta itt valaki, nem jön érte senki, hátha érdekel. Hát ez valóságos aranybánya volt, a *Podmaniczkyak* aszódi birtokáról való. Csak később tudtam meg, hogy az aszódi levéltár elpusztult, és abból valamelyik Podmaniczky vihette magával nyugatra ezt az értékes anyagot a múlt század elejéről.

Találtam közte olyanokat, mint az első magyar lóverseny hirdetés, egy másik dokumentumot *Széchényi* és *Wesselényi* nevével; megtaláltam egy aszódi vizsgajegyzéket, benne Stephanus Petrocivh és *Alexander Petrovich*, vizsgázott retorikából és még valamiből... Akkor teremtették meg *Kisfaludy Sándor* és társai a Balatonfüredi Színházat, amikor az első pestit még építették. Megleltem a prológusát, amit nem lehet tudni, ki írt, valószínűleg egy írnok, nem *Kisfaludy*tól származik. Az akkori *Podmaniczkyak* evangélikus egyházi és iskolai kegyurak voltak, így birtokomba került az aszódi evangélikus iskola több osztálya diákjainak a névsora, a szülők neve is a foglalkozásukkal. Asztalos István az aszódi múzeum igazgatója, akinek ezeket egy-két kivétellel ajándékba felajánlottam, s ki nagyon jó barátom lett, nagy hasznát vehette. Egy másik ilyen egy szép nagy hirdetés, hogy a *Podmaniczkyak* kegyúri területén az evangélikus templomokban hol van istentisztelet és mikor, egyikben ekkor és ekkor magyar, a másikban ekkor és ekkor tót, a harmadikban német nyelven. Ragyogó korszék! Az anyag zöme tehát a legkülönbözőbb helyekről származik, és így alakult ki az, amit hazahoztam, amikor visszatelepültem Magyarországra. Itt hevert budapesti lakásomon a fiókjaimban, amíg létre nem jött ez a kiállítás a Széchényi Könyvtárban.

A megjelent katalógus alapján a gyűjtemény öt fő csoportját éreztem elkülöníthetőnek. Az első nagyobb kategória – véletlen vagy nem, hiszen Pest, Buda és Óbuda egyesítésének 125. évfordulóját írjuk –, pontosan ennyi darabból áll a Pestet, Budát, Óbudát, illetve Budapestet ábrázoló látképek, térképek és velük kapcsolatos kiadványok egysége. Mit emelnél ki ebből az anyagból, ami szívedhez közelebb áll?

Sok áll szívemhez közel. Be tudtam szerezni a legelső Buda-ábrázolást, a Schedel-krónika egy-egy latin és német példányát 1493-ból. Ekkortól kezdve az ábrázolások még egy darabig a török foglalása előtti Budát mutatják, még akkor is, ha már Buda török kézen volt. Lassan a

1. Stadt 2. Innere Vistung 3. Außere Vistung.

1. Die Stadt 2. Die Vistung.

1. Vistung 2. Stadt 3. Markt Morava 4. Demant.

1. Stadt 2. Vistung 3. Boman 4. 4. Engl. Anst. 5. Novigrad 6. Stadtkirch 7. Tur 8. Bogen.

1. Demant 2. Stadt Pst 3. Blockhaus aufm Gharbort Berg 4. Wiering Bader 5. Ober-Stadt 6. Vistung 7. Waffer der Tudenstade 8. Ober-Vorstadt 9. Unter-Vorstadt 10. D. G. d. d. 11. Wallen 12. Schloßmaste.

1. Stadt Pst 2. Stadt Ofen 3. Alt Ofen.

1. Vistung 2. Demant 3. Turck Bogen 4. Alt Ofen Stadt.

1. Thom Kirche 2. Rats schloß 3. Ingelstade 4. Gemst. Stadt 5. Stadtweg 6. Zwey Innen Vorstädte 7. Sarcin 8. 8. Vassen 9. Alroy 10. Palast Thor 11. Ofen Thor 12. Turck Bogen.

Sigmund von Birken Der Donau-Strand című munkájának – Nürnberg 1664 – teljes, Jacob Sandrart készítette metszetek

templomokból mecsetek lettek, a városkép megváltozott. Volt olyan rajzoló, aki a helyszínen készítettt vázlatot, volt, aki sohasem járt ott. Magyarország lassan hadszíntér lett, a nyugati világot ez a hadszíntér érdekelte, erről jelentek meg rölapok, ábrázolások az atlaszokban, könyvekben. Olyasmik, amiket mi ma hírlapoknak nevezhetnénk, ezekhez illusztrációk. Ebből az időből a legtöbb kép Magyarországról valamilyen hadicselekményt ábrázol, folytatva a kuruc felkeléssel, majd Buda és más városok ostromaival, végül a visszavételekkel.

A nyugodt, az idillikus Pest-Buda csak a XVIII. század közepe táján kezd megmutatkozni, akkortól kezdve békét sugároz. Mit ragadjak ki? Van olyan metszetem Buda visszavételekor az ostromról, amit nézve az ember csodálkozik, hogy a budai vár ennyire is megmaradt. Van Bethlen Gáborral kapcsolatban valamilyen német nyelvű rölap. Vagy menjünk vissza korábbra: található gyűjteményemben egy Morvaországból való Mohács előtti felhívás, a közeledő török veszélyre figyelmeztetve. Van a Mohácsot megelőző évből egy részletes beszámoló a német birodalmi gyűjtésről, ahol rangos magyar küldöttség vett részt, és nem tudják, hogy mit csináljanak, fel nem fogva a török veszély nagyságát.

Nem is csupán az első egységről beszéltünk, hanem már a későbbiekéről is, ahol térképek, látképek, egyleveles nyomtatványok találhatóak a történelmi országterületről és a tágabb térségből, azután jeles magyar történelmi személyiségek képei, majd kéziratok a XIV-től egészen a XX. századig, végül pedig könyvritkaságok, sok esetben első kiadásúak.

Talán a kéziratokból kiemelhető: egy budai közjegyzői dokumentum 1384-ből, a pozsonyi plébánia pere. Ehhez a hat és fél méter hosszú, tizenegy darabból álló pergamentekercshez hasonló anyagok néha mellékmondatban is nagyon érdekes adatot nyújthatnak az adott korról, ennek a feldolgozása most szaktörténészek feladata lesz. Kiemelhetném a Mohácsnál Csele patakba fűlt II. Lajos okiratát, gyönyörű pecsétjével, az uralkodása első évéből; vagy a nagy humanista Zsámboki János, azaz Johannes Sambucus egy német nyelvű feljegyzését. Vagy Zrínyi Péter, tehát Zrínyi Miklós, a költő testvérének feljegyzése horvátországi birtokairól. Kossuth rendelete a cibakházi ütközet kapcsán, egy katonai utasítása, azon túl egy angol nyelvű levele az angliai tartózkodása idejéből, valakinél mentegetőzik, hogy Skóciában majd meg fogja látogatni. Munkácsy Mihály három levele, amelyek közül kettő az ezredéves kiállításához kapcsolódik, hogy bizonyos műveket nincs módjában kiállítani. Azon kevés darabok a gyűjteményekből, amelyeket már Budapesten szereztem, az *Ady-dokumentumok*: Ady Endre születési anyakönyvi kivonata, nagykarolyi első gimnáziumi bizonyítványa, fiatal

Ady Endre vasúti bérlete

újságíróként kapott kedvezményes vasúti igazolványa és egy verse. Én azóta, szinte naponta újra elolvasom, még ha tudom is ezt a verset, mert annyira csodálatos, csak úgy odavetve, a *Magyar fa sorsa*, és a túloldalra ráírva, hogy itt van a vers, közölhetik, mert megírtam gyorsan a lap következő számába. Ceruzával, csak úgy, ahogy az ő géniusza percek alatt ki tudott bármit fejezni, a legmélyébe volt képes nyúlni.

Erre hol sikerült szert tenni?

Borda Lajos antikvárius barátomtól, aki az egész könyvtári kiállítást rendezte. Élénk baráti vitám volt vele, mondván tréfásan, hogy ezt vagy azt csak akkor teszem, hogyha azokat a bizonyos Ady-dolgokat megkapom; könyvvél fizettem, ami viszont neki volt érdekes. Figyelemre méltó, gondolom, hogy egy német gimnáziumba járt, a szülői háztól távol felnevelkedett diák, otthonról, a családból magával vitte ezt az Ady-szeretetet. Ez a pár darab összesen, amit nem adok el, amit bizonyosan megőrözk.

Az egész anyagnak a jövőbeni sorsa aggaszt némiképp, hiszen ahelyett hogy közgyűjteményben együtt maradhatna, vásárlások révén most százfelé szóródik. Vajon van-e képed arról, hogy mennyire jelentette be bármelyik közgyűjtemény az igényét, illetve milyen konkrét vásárlási szándékokról tudsz eddig? Egyáltalán miért a közzététel eme formája?

Ahogy egy könyvtár a tulajdonosának az egyéniségére van szabva, hiszen ha egyszer az illető meghal, bárki legyen az utód, bármilyen közel álljon hozzá, nem ugyanazt a könyvtárat óhajtja. Ebből a könyvtárból egy rész nagyon fontos neki, más nem, vagy nem nagyon, mert ő neki más az érdeklődése. Egy gyűjteményt együtt tartani, ennyire nem egyetlen témájú anyaggal, gyakorlatilag lehetetlen, nem hiszem, hogy közgyűjtemény ilyenre vállalkozna. A Széchényi Könyvtár és az Országos Levéltár számára elővételi jogot biztosítottunk még akkor is, ha nem tudják azonnal kifizetni. A hozzátartozóim között nincs senki, aki úgy becsülne ezeket a darabokat, mint ahogy én becsültem, de így a lapok olyan kezekbe kerülhetnek, ahol ez a megbecsülés meglesz. Ez áll a döntés hátterében.

Borda Lajos barátom a megőrzés legjobb módjának azt tartotta, ha rendezünk egy kiállítást, és készítünk egy olyan katalógust, amelyik a gyűjtő nevéhez kapcsolódik, amelyben jó néhány egyedi darab van, és ezek már a továbbiakban a gyűjtő nevével együtt fognak szerepelni. Az eladás már nem az én feladatom. Nagyon remélem, hogy más közgyűjtemények is jelentkezni fognak, vagy már jelentkeztek. Garancia nincs, szomorú lennék, ha ezekből valami elhagyná az ország területét.

Bízunk benne, hogy az anyag döntő mértékben valóban itthon marad, s hogy további útját is némiképp sikerül majd követni. A gyűjteményben is kicsúcsosodó értékmentő tevékenységedhez sok erőt, egészséget kívánok neked a következő évekre is.

Kolozsvár, Erdély fővárosának létképe. Egidius van den Rye 1605 előtti rajza után készült rézkarc.

Képzőművészeti táborok az erdélyi Makfalván

Mondják vannak tájak, amelyeket az Úristen azért alkotott, hogy művészetek virágozzanak rajta. Sokkal inkább mint más vidékeken. Ilyen világ Erdély, egykor Magyarország keleti, ma Románia nyugati fele. Négy égtájból fújó, kemény szelektől szagztatott tájegység. Ahol megfagyhatnak a lelkek, avaron elbukhatnak a lábak a történelem fintora szerint, de ahol ennek ellenére, vagy talán éppen ezért mégis újra és újra talprakényszerülnek a hétköznapi és művészi forrásvidékek születnek a lelkek gazdagítására. Ilyen művészi forrásvidék van születőben a Maros megyei Makfalván.

A hetvenes évek elején az erdélyi magyar művészeti élet intézmény nélkül maradván, rejtett önszerveződéssel teremtett saját nemzeti közösségének művészi értékeit. Ebbe a mozgalomba kapcsolódott be Makfalva: „Érdekesnek indult Makfalván Fülöp Dénes kezdeményezése egy irodalmi és művészeti humor- és szatíratábor meggyökereztetésére.” – írta Banner Zoltán 1997-ben. A képzőművészeti tárlatok az irodalmi színpad tevékenységéhez kötődnek, amely 1968-óta működik. 1972-től rendszeressé váltak a kiállítások. 1976 májusában két állandó tárlatot rendeztünk be a falu szülöttei Kusztos Endre és Suba László művészek alkotásaiból. 1979 júniusában került volna sor az első képzőművészeti tábor megszervezésére. „Akkor azonban közbeszólt a sors, a kedvet, lendületet, megtörte a táborba utazó Nagy Pálék tragédiája. Aztán már a hatalom akadályozta meg, hogy a makfalvi művésztelep megnyissa kapuit s kibontakozzék valami szép, követésre méltó a Kis-Küküllő mentén. Ma a legfőbb akadályt az anyagiak jelentik, a krónikus pénzhiány, amivel a kultúra általában, nemzetiségi művelődésünk pedig különösképpen küszködik. A Wesselényi Művelődési Egylet vezetői, amint azt Fülöp Dénes elnök elmondta, minden nehézség ellenére vállalták, hogy amit elgondoltak, meg is valósítsák. Tudták, hogy számíthatnak a község, a környező falvak művészetszerető embereire, az egyházra.” (Nagy Miklós Kund 1992). Így nyitotta meg kapuit a művésztelep 1992, 1993, 1996 augusztusában és 1997-ben is. Az elmúlt 25 év alatt

Makfalvi ház (Kovács Géza rajza)

Szolokmai templom (Nagy Dalma rajza)

vendégeink voltak: Kusztos Endre (állandó tárlat), Suba László (állandó tárlat), Zsigmond Attila (1975, 1996), Molnár Dénes (1970, 1995–1997), Kálmán Éva (1976), Páll Lajos (1976), Gheoghe Olariu (1979, 1980), Tárnovan Vid (1976), Simon Endre (1976), Gámentzi Zoltán (1972), Benczédi Sándor (1979), Veress Pál (1979, 1980), Nagy Pál (1979), Balázs Imre (1979, 1980), Kazinczy Gábor (1976, 1992), Kovács Géza (1980, 1986, 1991, 1992, 1996), Kedei Zoltán (1992, 1993, 1996), Bocskay Vince (1986), Kuti Dénes (1986), Szécsi András (1979, 1980), Maszelka János (1992, 1993, 1996), Moldován Gyula (1993, 1996), Nagy Dalma (1996), Fekete Zsolt (1996), Sándor János (1992), Molnár D. Dénes (1992, 1993), Molnár Krisztina (1993, 1996).

Kiállítást szerveztünk még Páll Antal korondi fazekas munkáiból, valamint Bíró Mátyás naívművész alkotásaiból. 1996 júliusában gyűjteményes kiállítást szerveztünk a falutalálkozóra, novemberben pedig a marosvásárhelyi Bernády-házban.

Az irodalmi színpad, a néprajzi múzeum, a képzőművészeti tárlatok, az alkotó táborok, a művelődési egylet újjraalakulása mind-mind a „makfalvi szellem” ápolásának tudható be, amelyről Bözödi György így írt 1938-ban: „A híres maroszéki szellem él Makfalván... Műveltség tekintetében messze kiemelkedik a többi falvak közül. A Wesselényi iskola százéves tevékenysége nem maradt nyomtalanul.”

De hadd szóljanak azok, akiket ittjártukban megérintett ez a szellem, ami nem más valójában mint a szülőföld alázatos szeretete és szolgálata.

„... de nemcsak vásáros helye Makfalva a vidéknek, hanem szellemi központja is, melyben a vidék fiatalága szellemi táplálékot nyer.” (Orbán Balázs, 1870)

„Makfalva tanerői korszerű művelődési életet teremtettek, rendszeres képzőművészeti tárlatok, néprajzi múzeum, felnőtt és gyermekegyüttes, irodalmi színpad az ajándéka a művelődni vágyó közönségnek” (Ráduly János, 1971)

„... magam is kedvelem a Tekintő, Tatársir, Gyepükapu, Vésznyak szavakat, de örülök annak is, hogy az egykor kényszerűségből nyújtott lármafák tövében ma az értelem és az önként vállalt tudatos cselekvés fákljai világítanak, ... a lángja nem látszik, csak melege érzik- és nem csupán szép, egyben emberi.” (Zágoni Attila 1970)

„A lámpások lámpása pedig Fülöp Dénes, aki a község etnográfiai és történelmi múzeumanyagának gyűjtési munkálatait irányította, majd a tárgyakat rendszerezte.” (Bandi Dezső 1974)

„Ha sikerekről beszélhetünk egyáltalán, annak titkai a löbbszáz éves hagyományok, a szellemiekre fogékony emberek és az a lelkes és tevékeny értelmiségi gárda, amelynek és is tagja vagyok immáron 31 éve. Minden rendezvényünk jól tervezett és szervezett csapatmunka eredménye volt!” (Fülöp Dénes 1996)

Köszöntjük képzőművész barátainkat. Köszönjük, hogy a makfalvi szellem vonzásában hívásunkra újra és újra megtisztelnek jelenlétükkel. Léleekben gazdagabban, szellemiekben gyarapodva, az együvé tartozás felemelő érzésével, a teremtő művészet pezsdítő kisugárzásában reménykedünk az újabb találkozásokban.

Fülöp Irén

Csodaszarvas

(Sándor János faragó alkotása)

Emlékezés Lovassy Lászlóra

„Hol ifjú ajkad szótól hangozott,
Vén is gyönyörrel elnémula ott.
S föl kell-e tárnom még több bűnödöt?
Ez, a mi téged börtönébe vet!”
(Vachott Sándor)

Lovassy László sírja
Nagyszalontán

Másfél száz esztendőös évfordulót ünnepelünk: politikai történésekre és államférfiakra, fegyveres csatározásokra és hadvezérekre emlékezünk. Azokra, ahová és akikhez az a szép küzdelem tartozik, amelyet hazánk szabadságáért vívtak 1848–49-ben. A Batthyány-kormány hivatalos sajtóorgánumának tekinthető *Közlöny* 1848. július 14-i számában a Bihar megyei „tudósító” viszont olyasvalakire emlékeztetett, aki – gyakorlatilag és önhibáján kívül – már nem lehetett szereplője Európa, benne hazánk „tavaszának”; de akinek a neve elválaszthatatlan szabadságküzdelmeinktől.

Bihar megye törvényszékéhez egy harminchárom éves férfi fordult anyagi támogatásért: korán elhunyt szülei után kevés vagyon maradt rá, annak kamataiból napi szükségzeit sem tudja fedezni, tőkéjét lassan-lassan feléli. Ennek a férfinak – írja a tudósító – „Volt ugyan... egy emberéleten keresztül dús kamatokat ígért tőkéje: e tőke a lángész volt”; amit azonban a „megbukott burocratia” elrabolt tőle, s „...a dúsreményű ifjúból észbeteg, s anyagi szükségekkel küzdő férfiú lőn”. Nem akárkiről van szó, tulajdonképpen a metternichi adminisztráció elsőszámú ellenségéről: *Lovassy Lászlóról*. A *Közlöny* drámai kérdése: „Ki nem ösmeri e nevet, s hallatára ki nem emlékszik vissza a múlt kormány bosszúért kiáltó eljárására?”. Fordítsuk vissza e felvetést: ki ismeri ma ezt a nevet? Ki tudja, hogy milyen eljárás szenvedő alanya, áldozata volt ő az 1830-as évek utolsó harmadában?

1. A köztudat a *konceptiós perek* fogalmát valamiképp a XX. századhoz köti. Jóllehet az önkényuralom, politikája eszközeként, korábban is élt az előzetesen megtervezett, a koholt vádakra felépített, törvényességet sértő eljárással lefolytatott bírósági eljárásokkal. A XVIII. században is (a magyar jakobinusok pere), az azt követően szintúgy. A kettő összekapcsolható: a „szászvári apát” (Martinovics) és igazgatórsai elleni elbánást igyekeztek lemásolni az országgyűlési ifjak, Kossuth Lajos és Wesselényi Miklós báró perében.

A modern nemzetné válás menetében olyan fiatal értelmiségiek jelentek meg, akiket már nem kötöttek az idejétmúlt rendszer tradicionális kötelékei. Az „Ifjú Olaszország”, az „Ifjú Németország” mintájára az első reformországgyűlés (1832–36) politikai pezsgésében nálunk is feltűnt az „Ifjú Magyarország” köre. A célokat, a mozgalom módszereit – Wesselényi pesti üdvözlésekor elmondott köszöntőjében – Lovassy László foglalta szavakba: „...ahogy Wesselényi is csak békés haladást akar, a békés polgárnak is békésen kell haladnia, az ifjúság azonban, ha eljön az ideje, kész vérét is áldozni a szabadságért”.

Amíg az országgyűlés tartott, a kormányzat nem nyúlt sem a fiatalokhoz, sem szervezetükhöz, a Társalkodási Egyesülethez. De a vészjósuló jelek már felismerhetők voltak. A királyi személynök, Somssich Pongrác az öt felkereső Pulszky Ferencben (a Társalkodási Egyesület egyik alapítója) Martinovics sorsának említésével akart félelmet kelteni. A nagyhatalmú kancellár, Metternich 1837. január 7-én József nádornak immár ezt írta: „A megelőzés

már késő, tehát nem marad más hátra, mint büntetni”. Ezzel az országgyűlési ifjak sorsa megpecsétlődött. A többi már rendőrhatósági, igazságszolgáltatási, büntetés-végrehajtási kázusnak tekinthető.

Az országgyűlés 1836. május 2-án fejezte be a munkáját. Húsz nap múlva Nagyszalontán letartóztatták a rokont, csupán a nevében „bűnös” Lovassy Ferencet. Lovassy László május 30-án önként jelentkezett Nagyváradon Thurzó főszolgabírónál; három nap múlva már a pesti Újépület rabja. A megyék egész sorának tiltakozásával együtt emelte fel a szavát Deák és Kölcsey – mindhiába. Az ügyész („királyi ügyigazgató”) azzal a szándékkal kezdte összeállítani a vádpontokat, hogy Lovassyékát vérpadra juttassa: a társadalmi egyesületi tagságon, lengyel menekültek istápolásán, Wesselényi üdvözlésén („lázító beszéddel”) túl következtek a főbenjáró bűnök, mint republikánus meggyőződés hangoztatása, „népfellegi tanok vallása”, a kormány elleni izgatás. Lovassy szerencséjére a felségárulás tényét végül is nem sikerült rábizonyítani; amivel vádolhatták, az mindössze a szókimondó kritika. Metternich szerint ez lázítás, a bírák szerint felségárulás (Hochverrat); s így legalább a bitófát vagy a pallost sikerült elkerülnie. Somssich Pongrác most már hivatalosan is bizonyította, hogy a Pulszky előtt tett fenyegetése nem volt elszólás. Az elnöklete alatt működő ítélőtábla munkájában, stílusában hamar előbukkantak a Martinovics-analógia jegyei: lehetetlenné tették, hogy a védelemre kijelölt ügyvéd (Perger János) megfelelhessen tisztének; maga a per ugyanolyan titokban zajlott le, mint a magyar jakobinusoké negyvenkét évvel korábban.

Az 1837. február 27-én kimondott ítéleteket 1838. március 8-án a hétszemélyes tábla helybenhagyta. Még a két dátum között, 1837. március 31-én az uralkodó a Lovassy Lászlóra kirótt *tíz év* börtön letöltésének helyszínéül Spielberg várát jelölte ki.

2. A XVII–XVIII. század barokk építészetének sajátos válfaja volt az erődítmény, a citadella. A Habsburg-monarchia néhány, arra alkalmas helyén a már meglévő várakat alakították át katonai célok szerint (Spielberg), vagy építettek újat (Pétervárad). Ezek funkciója az évtizedek múlásával változott: a kaszárnyából, a hadianyag-raktárakból rabok őrzésére is szolgáló intézetek lettek.

Spielbergi közös cella. Lovassynak még ilyen „luxus” sem jutott.

A brüni vár, *Spielberg* (Špilberk) építését még II. Ottokár cseh király kezdte el a XIII. század második felében. 1783-ban, II. József fogházreformjának részeként ezt az erődítményt jelölték ki a legveszedelmesebb elítéltek őrzésére; az alsó szintet, a kazamatákat szánva az életfogytiglanra kárhozott fegyenceknek. A vár 1820-ban elvesztette hadászati jelentőségét, ettől kezdve teljes egészében „civil” fegyintézet lett (később, a börtönviszonyok „humanizálódása” következtében felhagytak a kazamaták igénybevitelével). A vérpadtól megmenekült „magyar jakobinusok” – köztük Kazinczy Ferenc – 1795. október 7-én érkeztek Spielbergbe, három hónap múlva azonban átszállították őket a lényegesen elviselhetőbb brüni provinciális fegyházba.

Lovassy László sorsának alakítói közül – Somssich Pongrác, Klemens Metternich, József nádor mellett – meg kell említeni Cziráky Antal grófot, a hétszemélyes tábla elnökét; Joseph Sednitzky grófot, osztrák rendőrminisztert; Alois Ugarte grófot, Morvaország és Szilézia kormányzóját. Ő maga 1837. április 8-án este 7 órakor érkezett meg Spielbergbe, ahol Ugarte önhatalmú rendelkezésének megfelelően *vasra verten* helyezték el a 6. számú kamrában (idézet a kormányzó utasításából: „Lovassy Lászlót külön kamrában, egyedül és az olasz felségárulási raboktól elkülönítetten, akként kell elhelyezni, hogy se az említett, se a többi rabokkal semmiképpen se juthasson érintkezésbe”). Az I. Ferenctől „örökölt” kormányzati stílus kisszerűségére mi sem jellemzőbb, minthogy a rendőrigazgatónak – a tartományi kormányzó közvetítésével – a birodalmi rendőrminisztertől kellett engedélyt kérnie például Lovassy kenyérporciójának emelésére, bajusz- és szakállviseletére, olvasmányainak kijelölésére stb. A döntéseknél a támpont, a hivatkozás a Martinovicsékkal való bánás volt. Ehhez az etalonhoz igazították e részletkérdésekben is intézkedéseiket. Külön nehézséget jelentett az, hogy a rendkívül önérzékes Lovassy nem volt hajlandó a császári fegyintézetekben rendszeresített munkát, a *harisnyakötést* végezni (e foglalatosság minősítésére idéznénk Maroncelli olasz fogoly visszaemlékezését: „Ha fát vágtam, vagy tépést csináltam, csak a kezem volt rabszolga, de gondolataim szabadok voltak. A harisnyakötésnél azonban kérélnem lehetetlenül a munkához volt láncolva ész, szem és kéz, és lehetetlenné vált a gondolkodás”).

Az első jelre, amely Lovassy kedélyállapotának romlásában mutatkozott, 1839 októberében figyeltek fel. Rincolini orvos jelentette, hogy a rab „pszichikai és fizikai állapotában betegesen rendkívüli izgatottság nyilvánul meg”. Az első, elképesztő gyógymód: Lovassy füle mögött pőccátt helyezték el, hogy azok a fejbe tóduló vért leszívják. Ugarte gróf e változásban kíméletlen elbánása (ugyanis az ítélet nem írt elő sem magánzárást, sem *vasra veretést*) pozitív eredményét nyugtázta: „Lovassy a több esztendő elkülönítés következtében kezd magába szállni”. 1840 januárjában már étkezése is rendetlenné vált, visszautasította a „szabadban való mozgás jótéteményét”; arckifejezése „bizonyos mértékben zavarodott”. A brüni rendőrigazgató január 17-én új szimptomáról tesz említést: Lovassy az agyára nehezéd nyomásra panaszkodik, amit „elhalt kedvese lelkének tulajdonít, amely őt kínozza”.

Csalódnánk a foglárók, a rendőrigazgató, a kormányzó szülőkörűségében, ha ők e tünetek mögött nem gyanítottak volna valami politikai indítóokot. Arra gyanakodtak, hogy Lovassy kívülről kap értesüléseket a készülő (1839–1840-es) országgyűlésről, ez izgalmanak okozója. 1839. október 16-án arról érkezett titkosrendőri jelentés Pozsonyból, hogy néhány ifjú Brünnen járt, s tudomást szereztek Lovassy hollétéről. Ugarte azonnal vizsgálatot rendelt el, mely csak azt derítette ki, hogy az őrszemélyzetben egyetlen magyar sincs, olyan sem, aki magyarul tudna; Lovassy csak „sejthette”, hogy 1839-ben országgyűlés lesz (ezt ki is lehetett következtetni, hisz 1827 óta köztudott, miszerint az uralkodó vállalja a törvényhozás három évenkénti összehívását), következésképp „szeretne magának azzal hízelegni, hogy érdeklődnek iránta és szabadon bocsátása végett lépéseket fognak tenni” (1839. november 20.).

A diéta ellenzéke – élén Deákkal – e lépéseket valóban megtette: hónapokig tartó huzavona után, 1840. április 29-én V. Ferdinánd amnesztiában részesítette Lovassyt, Kossuthot, Wesselényit. A spielbergi rabok könyvének bejegyzése: „A kegyelmet nyert Lovassy 1840. május 12-én öt órakor Maltz kormányzósági tanácsos és rendőrigazgató úrnak átadatott”. Másnap vasúton hagyta el Brünt, délután 4 órakor meg is érkezett Pozsonyba. Éppen aznap ért véget az országgyűlés, a törvények szentesítését ünneplő követek az akkori pozsonyi sétatér (ma: Hviezdoslavovo námestie) sarkán egy cukrászdában örömmel vegyes meglepetéssel pillantották meg Lovassyt. Az öröm érzése azonban csakhamar döbbenetre váltott:

„Zavart öröme volt arcán jele./ Szikrája volt már alvó lángnak ez,/ Mely hamviban még föl-föl éledez” (Vachott Sándor: „A külföld rabja”). Előfordult más megítélés is: Széchenyi István gróf naplójában egyenesen Rollerhez, Schiller: „A haramiák” című drámájának banditájához hasonlítja Lovassyt, akit társai mentettek ki a fogságból.

3. Lovassyt néhány évig a pozsonyi irgalmasok kórházában kúrálták, aminek eredményeként betegsége némileg enyhült. A kórházból távozta után, 1860-ig Nagyszalontán (ma: Salonta) élt, majd családja egy közeli faluba, Erdőgyarakra (ma: Ghiorac) vitte. Ebben az időben – unokaöccse visszaemlékezése szerint – a szó szoros értelmében nem volt örült, csupán valami fásultság és közöny ült a lelkén. „Mi, mint gyermekek, esténként sokszor hallgatóztunk, midőn magában beszélt, szónokolt a tisztelt Karok és Rendekhez” (Lovassy Andor). „Mindent elvesztettem – írta Lovassy közvetlenül a szabadulása után egy levélben –, de a haza képe törülhetetlen lebegett az én keblemben...; én alávaló koldusként nem nyaltam meg a tyrankezet...”; vagy: „...harangszó volt a törvénytelen ítélet, mellynek kíséretében engem, ha nem a templomba, de a brüni játékhegyre (németül: Spielberg) elvittek”.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy volt-e valami üzenete ennek a „harangszónak”. Az 1830-as évek elején formálódó probléma: hozzá szabad-e nyúlni a hanyatlás egyértelmű jeleit mutató feudális intézményrendszerhez? Metternich – s ebben vele kivételesen egyetértő Kolowrat – válasza: *nem* (ezt nyomatékosította Lovassyék aránytalanul súlyos ítélete). A megyék természetesen értettek a szóból: a törvényszékek ilyen eljárása láttán a polgárok élete, szabadsága felett a *puszta önkény határoz*, a törvények nem adhatnak többé védelmet (Horváth Mihály). Az 1840-es amnesztia után, amely tulajdonképpen a tagadást kényszeredett *igenre* változtatta, újabb kérdés vetődött fel: meddig lehet elmenni a fennálló viszonyok reformálásában? Ebbe Lovassy már nem szólhatott bele. Vagy ha mégis, akkor csupán a nagyszalontai, majd az erdőgyaraki „tuszkulánium” szobáinak magányában.

Lovassy László 1892. január 6-án hunyt el. A nagyszalontai régi sírkert felszámolása során az új temetőben ismét biztosítottak helyet hamvainak. Ott alussza ma is örök álmát Arany Juliána és Zilahy Károly „szomszédtságában”. Sírkövén két mondat utal arra, hogy nem hétköznapi halandó nyughelye előtt állunk:

*Életéről a történelem beszél.
Aldás és béke dicső emlékezetén.*

Varsányi Péter István

Irodalom: Közlöny, 1848.; *Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*, Genf, 1864. I. köt.; *Rédey József: Magyar tragédia száz év előtt*. Lovassy László pere és rabságának titkos iratai. Századunk, Budapest, 1938.

Tariczky Endre emlékezete

Ahogy folyóiratunk legutóbbi számában olvashattuk, 1997. november 18-án Tiszafüreden nagyszerű emlékünnepeket rendeztek a tiszafüredi múzeum fennállásának 120. évfordulója alkalmából. (Füvessy Anikó: 120 éves a tiszafüredi múzeum. Honismeret, XXVI. 1998. 3. 15–16. old.). Az emlékünnepeken Tariczky Endréről legfeljebb Ujváry Zoltán ünnepség-levezető elnök nyitó, összekötő és befejező szavaiban esett szó: különben említetlen maradt. Pedig lehetetlen, hogy a tiszafüredi múzeumból szólva ne emeljük ki Tariczky Endre alakját, személyiségét.

Egyik múzeumtörténészünk az 1818-ban, Gyöngyösön született Tariczky Endrét, mint múzeumalapító-múzeumszervezőt, a nálánál 13 évvel idősebb, Gyulán született Mogyoróssy Jánossal hasonlította egybe. Megállapítva róluk, hogy rokonlelkek voltak, életpályájuk a sok különbség ellenére is több helyen, pontban hasonlít egymáshoz. Mindketten a reformkor gyermekei voltak ugyan és mindkettőjüket a nemzeti múlt, népünk őskora, a honfoglalás kora foglalkoztatta. Csakhogy Mogyoróssy a kezdeti, a még inkább romantikus, viszonylag kevés anyaggal dolgozó előreformkor lelkes híve volt, de Tariczky már inkább az érett, sok vo-

natkozásban letisztult és a reformkor vívmányainak betetőzését jelentő 1848/49. évi forradalom és szabadságharc közvetlen előkészítését szolgáló kései reformkor gyermeke volt. Mogyoróssy a helytörténet, a gyulai vár, a középkor folyamán olyan jelentős város történetén keresztül haladt a nagy cél, a múzeumszervezés–múzeumalapítás felé. Ezzel némileg szemben, Tariczky Endre a millennium eszmevilágában élve, a honfoglalás története, a honfoglalás-kori régészet, de az irodalom felől is közelítette vállalt feladatát, a múzeumalapítást–szervezést. Mindketten katolikusok voltak, de Mogyoróssy kevésbé volt „egyházias”, mint Tariczky, aki teológus és lelkész, 1862-től haláláig Tiszafüred plébánosa volt.

Tariczky Endre 1818. november 18-án született Gyöngyösön. Elemi iskolába és gimnáziumba szülővárosában, Gyöngyösön járt. Teológiát az egri érseki teológiai akadémián végzett. 1842-ben szentelték fel. Három helyen volt káplán – Tiszánánán, Árokszálláson, Zsercén – majd 1862-ben Tiszafüredre helyezték plébánosnak. A felszentelése és Tiszafüredre kerülése közti húsz esztendő írással, irodalommal töltötte. Nem egy reformkori újság, színvonalas hetilap közölte verseit, elbeszéléseit, cikkeit. Jó barátja és szemináriumi társa volt az a Pájer Antal (1817–1881), aki rövid ideig Tariczky elődje a tiszafüredi plébánián, költő, később jászapáti plébános. Róla ugyanis mint barátjáról, de úgy is, mint költőtársáról és mint elődjéről is Tariczky írt azután nekrológot, 1881-ben (Pájer Antal emlékezete) az Egri Egyházmegyei Közlönybe (1881. 101–102. old.)

Tariczky Tiszafüredre kerülve széleskörű közművelődési munkába kezdett. Szerencsésje volt, hogy jól együtt tudott működni a tiszafüredi református iskolába 1865-ben került Milesz Béla tanító-, neves ifjúsági íróval. Milesz is a közművelődés jelentős munkása volt. Tanítás mellett hírlapírással foglalkozott, 1888-ban megalapította a Tiszafüred és Vidéke című lapot. Tariczky több írása is ebben az újságban jelent azután meg.

Tariczky Endre „főmunkaterülete” a közvetlen terepbejáráson alapuló régészkedés és ahogy akkoriban csinálták: múzeum- és könyvtár alapítása, illetve ezt megelőzően Régészeti Egylet életre hívása volt. Tariczky Endre és Milesz Béla közleményei már csaknem száz éve ismertté tették a kutatók előtt a Tiszafüred-Ásotthalom nevű tellt, Tiszafüred keleti határában, a Tisza egyik holtágának a partján. Tariczky Endre 1877-ben létrehozta a Tiszafüredi Régészeti Egyletet és a korábbi ásatásaiból származó 400 kiváló leletével a Tiszafüredi Múzeumot. A Századok már 1881-ben behatóan ismertette az Egylet (Tiszafüredi Régészeti-Egylet. 1881. 91–92. old.) Milesz Béla azután még két füzetben ismertette a tiszafüredi múzeum- és könyvtáregyletet (A tiszafüredi múzeum- és könyvtár-egylet (közkönyvtár) könyveinek jegyzéke. Tiszafüred, 1903.; A Tiszafüredi Múzeum- és Könyvtáregylet működése, 1898–1912. Eger, 1912.)

Tariczky állandóan, következetesen végzett terepbejárásokat, gyűjtötte a felszíni gyűjtéssel elérhető anyagokat-leleteket és kisebb ásatásokat is végzett. A terepen való tájékozottságáról szolgáltatót bizonyítást Tiszafüred és környéke történetéről szóló tanulmánya (Tiszafüred és vidéke a népvándorlástól kezdve. Eger, 1892. 32. old.). Foglalkoztatta a honfoglalás, az államalapítás korának története. Érdeklődése felkeltésében bizonyára nagy része volt a millenniumnak, az országra–világra szóló emlékünnepegeknek, az ekkor emelt számtalan emlékműnek. Tariczky Endre két dologgal is emlékeztetését tette a honfoglalás 1000. évfordulóját Tiszafüreden. Először is azzal, hogy 1896-ban gyűjtést szervezett egy nagyszabású millenniumi emlékmű felállításához. Gyűjtése eredményes volt. A nagyszerű millenniumi emlékoszlopot nemcsak általában a honfoglalás ezeréves jubileuma tiszteletére emeltette, hanem arra is emlékeztetőül, hogy a honfoglalás idején Tass és Szabolcs vezérek, itt Tiszafüred környékén táboroztak. (A Millenniumi emlékművet 1896. szeptember 12-én leplezték le országos ünnepség keretében, Tariczky idevágó tanulmánya azonban csak 1909-ben jelent meg. *Tariczky Endre*: Tass és Szabolcs honfoglaláskori vezérek tiszafüredi ezredévi oszlopa története. Tiszafüred, 1909. 16. old.) Tariczky Endre Tiszafüreden 1912. május 10-én halt meg 94 éves korában. Tiszafüreden temették el, sírját ma is gondozzák a tiszafüredi temetőben.

A Tariczky Endre alapította tiszafüredi múzeum életképesnek bizonyult. Sőt, a századfordulót követően nagyban kiterjesztette gyűjtőkörét. Egyrészt az 1848/49-es emlékekkel, másrészt a közben nagyhírűvé vált tiszafüredi fazekasság anyagával, tágabb értelemben néprajzi tárgyakkal. Átvészelte a két világháborút, a forradalmakat, a különféle természeti csapásokat. Helyét többször volt kénytelen változtatni. Ma is él és virágzik (*Füvessy Anikó*: 110

éves a tiszafüredi Kiss Pál Múzeum. Szolnok, 1987.). Valami méltatlan is van abban, hogy az ország egyik legrégebbi múzeumát nem alapítójáról, az egyébként is kiváló Tariczky Endréről nevezték el, hanem a bihariórszegi görög–macedón kereskedő származású 1848–49-es tábornokról, Kiss Pálról (1809–1867). Félreértés ne essék, a különben is eléggé elfeledett Kiss Pálról minden körülmények között meg kell, meg kellett emlékezni Tiszafüreden, de talán nem a múzeumot kellett volna elnevezni róla (*Vadász István: Kiss Pál az 1848/49-es forradalom és szabadságharc tábornoka. Honismeret 1998. 3. 69–75. old.*). 1952-ben, amikor az öreg és hányatott életű múzeumot a Lipcsey-család műemlék kúriájában helyezték el, el is nevezték. 1952-ben nem igen neveztek el papról egyetlen intézményt sem. Tiszafüred sem volt kivétel, a tiszafüredi múzeumból sem lehetett Tariczky Endre Múzeum. Lett tehát a tiszafüredi, Örvényi úti temetőben nyugvó Kiss Pál után: Kiss Pál Múzeum. Újabb fejlemény a tiszafüredi múzeum névadásában az, hogy azt az utcát, amelyben a Kiss Pál Múzeum áll, Tariczky-sétánynak nevezték el.

Bizony, kegyelettel kell gondolnunk a múzeumalapító, kiváló régész Tariczky Endrere, Tiszafüred oly hosszú időn át volt plébánosára is.

Dankó Imre

Dunaszentgyörgyi Tolnay Lajos (1837–1918), a MÁV első elnöke

Méltó tiszteletadás egy iskola centenáriumán! Történetének legfontosabb évfordulóit ünnepelte az utóbbi időben egy 3600 lakosú Pest megyei község, Inárcs. 1996 májusában Fodor István honvédelmi államtitkár nyitotta meg a falu történetének tárgyi emlékeit, írásos dokumentumait a bronzkortól napjainkig bemutató honismereti kiállítást, mely a millettcentenáriumi rendezvényeket koordináló országos bizottság vezetője szerint anyagában leggazdagabb, igényes kivitelével és szakmai színvonalával is kiemelkedő tárlata volt a térségnek. Könyvismertetőjében hasonlóan értékelte Asztalos István ny. múzeumigazgató, a Pest megyei Monográfiabizottság megalapítója és akkori elnöke azt a kétkötetes helytörténeti tanulmányt is, melyet ugyancsak a honfoglalás 1100. és a község első írásos említésének 730. évfordulója tiszteletére jelentetett meg a községi önkormányzat.

1997 szeptember végén a község ennél is nagyobb rendezvénysorozat színhelye volt. Ekkor tartották a „centenáriumi iskolanapokat”, melynek keretében az intézmény megnyitásának 100. évfordulóján méltó és maradandó értékű emléket állítottak az alapító, Tolnay Lajos emlékének, akinek a 15 éves háború óta pusztai állapotban szunnyadó Inárcs újratelepítését köszönheti. Az 27-i díszünnepségen az általános iskola (és az iskolautca) felvette Tolnay Lajos nevét, ami az önkormányzattól kapott iskolazászlón, bronzba vésett portréja pedig az aulában felavatott márványtáblán látható. Báthory Zoltán, a kultuszterca helyettes államtitkára a jeles évfordulót, Bajnai Gábor, a MÁV RT főosztályvezetője az alapító közlekedéstörténeti jelentőségét, Asztalos István Az Inárcsi Tolnay Lajos Általános Iskola centenáriumi évkönyvét méltatta, s emléktáblát avattak a vasútállomáson is. Az ünnepség keretében dr. Krenkó József polgármester jelentette be, hogy az önkormányzat Tolnay Lajos érdemeit posztumusz díszpolgári címmel ismerte el, melynek jelképét, Kampfl József kisplasztikáját a család

nevében a névadó dédunokája, Tolnay Lajos Ybl-díjas építész vette át, s ekkor adták ki a Kurucz Imre által készített első Tolnay Emlékermeket is az iskolai munkát támogató személyiségeknek. Nagy sikere volt egyebek között az iskola- és vasúttörténeti kiállításnak, melyhez az eredeti dokumentumokat a Tolnay család, a tárgyi emlékeket a Közlekedéstörténeti Múzeum bocsátotta a község rendelkezésére; a helytörténeti vetélkedőnek, melynek műsorvezetője Geszler Dorottya, az MTV műsorvezetője volt; a családi sportnapnak és az évforduló tiszteletére rendezett megyei szavalóversenynek is.

A kezdethez méltó a folytatás. Az idén is megkoszorúzták Tolnay Kerepesi úti temetőben lévő, Fadrusz-szoborral megjelölt sírját, a tanév végén tartott *Tolnay Napokon* pedig felavatták Polyák Ferenc, a Népművészet Mestere által tölgybe faragott emlékoszlopot, melynek talapzatáról egy család, csúcsáról Tolnay portréja tekint ránk.

Ki volt Tolnay Lajos? – e reprezentatív községi programsorozat főszereplője, vetődik fel a kérdés. Nevét Inárcson eddig csak az öregek tartották számon, a helyi kiadványok és az Inárcsi Hírmondó tudósításai óta azonban egyre többen ismerik. De vajon szerte e hazában tudják-e azt, hogy ki is volt ő? A válasz lehangoló! A tízkötetes Magyarország története meg sem említi nevét, s nem pótolja a hiányt a Magyar Életrajzi Lexikon, Révai Nagy Lexikona vagy Kempelen Béla almanachja sem. Ezek ugyanis csak egy kisebb olvasóréteghez jutnak el, akár a vasúti szaklapok és kiadványok, melyekben nagynéha felbukkan Tolnay Lajos neve. Pedig ma is igaznak érezzük Miklós Imre 60 éve megjelent vasúttörténeti munkájának sorait: *„Amerre egykor a szárnyaskerék népe őrt állt az utazó és szállító közönség élete és öngyona felett, amerre dübörögtek a büszke acélparipák, mindenütt igaz szeretettel és hódolattal gondoltak minden idők legnagyobb tudású, legmelegebb szívű MÁV-elnöke: Tolnay Lajosra.”* Nem azért, mert ő ült elsőként a MÁV elnöki székében, hanem azért, mert a MÁV akkor nőtte ki magát európai szintű szervetvé, amikor ő ült abban a székben. Azért, mert e tisztség hatalmat s tekintélyt csak jelképileg adott neki, a tekintélyt munkájával és tehetségével ő maga vívta ki magának és a MÁV-nak is! Tolnay Lajos mérnöki és elnöki munkássága maradandó értékekben öltött testet, s pályáját akár szakmai/mérnöki, akár szervezői/politikai, akár hazafiúi szempontból vesszük szemügyre, fejünkent egyaránt meg kell hajtani előtte! Ezt igazolják az általa tervezett és épített vasutak; hogy egy *„kis állampályából nagy és tekintélyes államvasutat varázsolt”*; bár *„életlen anyagokkal foglalkozott, ...az anyag alsóbbrendűségének a lelket soha, egyetlen percre sem rendelte alá... [mert] rendíthetetlenül hitt az erkölcs íratlan törvényeinek isteni eredetében”*.

Tolnay családja a Vas megyei kismemességéből emelkedett ki, és számos jelentős személyiséggel ajándékozta meg a hazát. A dunaszentgyörgyi előnevet viselő Tolnayak Györgyöt tekintik ősiüknek, aki 1643. július 6-án III. Ferdinándtól kapott armálist. (A címer pajzsán kék mezőben zöld halmon fehér oszlop áll, felette lebegő arany csillaggal és feléje ugró ezüst egyszarvúval, mely növekvőleg a kék-arany, vörös-ezüst takaróval borított pajzs felett a sisakdíszben ismétlődik meg.) A XVIII. sz. elején élt István családjából először Sándort (1748–1818) ismerte meg a világ: a pesti egyetem tanára- s az állatorvosi főiskola első igazgatójaként. A testvére, Ádám ágából származó János a herceg Batthyány-, azonos nevű fia (1813–1849) a hg. Coburg család jószágigazgatója volt. Lajos az ő és iglói Szontagh Erzsébet házasságából Pesten született 1837. május 31-én, egy évvel az első hazai vasúttársaságokat megalapozó 1836. évi XXV. tc. szentesítése után. Kilencéves korában nyílt meg az első gőzvonatású Pest-Vác közötti 33 km-es szakasza (1846. július 11.) és akkor kezdte meg működését a (később Politechnikummá, majd Műegyetemmé szervezett) pesti József Ipar-tanoda is, melynek a pesti evangélikus főgimnáziumban 1853. szeptember 24-én megszerzett érettségije után ő is hallgatója lett. Tanulmányait 1857-ben kénytelen volt megszakítani, mert behívták katonának. 1859. április 29-július 11. között részt vett az olasz-osztrák háborúban, ahol egy műszaki alakulatban hidak, műtárgyak építésénél kamatoztatta tudását. Őrmesteri rangban leszerelve visszatért az egyetemre s befejezte tanulmányait. Pályáját a diploma megszerzése után, 1862-ben a Magyar Északi Vasúttársaság vasúttervező-, építő- és szervező mérnökeként kezdte, ahol közreműködött a majdani első MÁV-vonal, a Pest-Hatvan közötti vasúti összeköttetés megtervezésében és kiépítésében. 1865-től a Kassa-Oderbergi Vasúttársaság főmérnöki feladatait látta el, 1870-től pedig a Duna-Dráva Vasúttársaság hívta meg építési igazgatónak.

Kiváló szakmai eredményei alapján hamarosan új feladat várt rá a Magyar Államvasutak kiépítése és munkájának megszervezése terén. A MÁV elnevezés használatát csak 1869. október 31-én rendelték el, a Magyar Királyi Államvasutak „születési bizonyítványának” az 1868. június 30-án megkötött szerződést tartják, amellyel az 1867. évi XIII. tc. felhatalmazásával a Magyar Északi Vasúttársaság Pest és Salgótarján között már üzemelő vonalát megvásárolták. Ekkor kezdte meg működését a Magyar Kir. Államvasutak Üzletigazgatósága is. Az ily módon létrejött magyar állami vasút igencsak nehéz helyzetben volt. Továbbra is a régi vezetők irányították, jóllehet még a magyar nyelvet sem ismerték. A valóságos „vasútépítési láz” vállalkozásait eleddig gyakorta kísérték botrányok, csődök és csalások, másfelől a pozícióit veszélyben érző magánvasutak a még gyenge lábakon álló államvasút megsemmisítésére törekedtek. A problémák láttán az országgyűlés 1871-ben egy átfogó koncepció kidolgozásával bízta meg a kormányt, s Gorove István miniszter Tolnay Lajost állította az Országos Vasútépítészeti Igazgatóság élére. Az 1868-ban létesült igazgatóság hatáskörébe tartozott az állami vasútépítkezések (vasútvonalak, vágányok, állomás- és más épületek, műtárgyak, al- és felépítmények) tervezése, munkálatainak irányítása és ellenőrzése. A 34 éves mérnök emellett nem kisebb feladatot kapott, mint az említett parlamenti határozat államvasutakra vonatkozó részének kidolgozását. Tolnay, írja kitűnő elemzésében Kántor László, ekkor vált az államvasúti rendszer elkötelezettjévé. Széchenyi nyomdokain haladva azt vallotta, hogy „a vasúti közlekedés fő irányai (nemzetközi kapcsolatai) az állam kezében legyenek”. Az új igazgató rövid idő alatt rendezte a rábízott szervezet dolgait. Az igazgatóságot megerősítette, és kötelezővé tette a magyar nyelv használatát, bár német kollégáival e téren kellő türelmet tanúsított. Eredményei alapján a kormány 1872. február 16-án kinevezte a MÁV igazgató tanácsosává, az államvasutak üzleti igazgatóságának ideiglenes vezetőjévé, és megbízta az „államvasút okszerű vezetésére és szervezésére” vonatkozó javaslatok kidolgozásával. Indítványát az igazgatótanács és a minisztérium elfogadta. Augusztus 1-jétől megszüntették a vasútépítészeti igazgatóságot; az összes államköltségen épülő vasút ügyeit összевonták az üzletigazgatóságéval, és létrehozták a magyar kir. államvasutak igazgatóságát (igazgatóvá Tolnay Lajost nevezték ki); a magánvasutak ügyeit pedig az új vasúti felügyelőség vette át.

A MÁV „Tolnay-korszaka” – így nevezi a szakirodalom a vasutak fejlődésének egyik legdinamikusabb 13 éves szakaszát, amikor Tolnay Lajos állt elnökigazgatóként az államvasutak élén. Koncepciójának megfelelően az önálló nemzeti közlekedéspolitikai szempontok alapján megkezdődött az addig osztrák befolyás alatt álló magyar vasút újjászervezése. Működésének első évében Magyarországon 966 km (853 km magán- és 113 km állami) vasút épült, vagyis tetőzött az vasútépítési láz. Az ellenállással mit sem törődve Tolnay ilyen hangulatban intézkedett 1873-ban a pályafenntartási főnökségek megszüntetéséről és 19 szakaszmérnökség megszervezésével a pályafenntartás és -felügyelet megerősítéséről. Tolnay érdeme annak a (Budapest–Zimony, Budapest–Győr stb.) vasúthálózatnak a kiépítése, mely alapvető szerepet játszott Budapest országos központtá válásában, gazdasági fellendülésében. A növekvő tarifaverseny fékezése 1874-ben új tarifarendszert vezetett be, és a kocsiakománnyá árukra a Monarchia legalacsonyabb díjtételeit állapította meg. Tolnay programjával az 1875-től kormányra került Szabadelvű Párt, illetve Tisza Kálmán kormánya is egyetértett, s minden segítséget megadott a vasúthálózat egyesítéséhez és egységes hálózattá szervezéséhez. Így került sor pl. több ütemben a csödbe jutott magánvasutak államosítására, a kamatbiztosításos vasutak erősítésére és/vagy állami kezelésbe vételére; a beruházási hitelekkel erősített versenyvonalak építésére és 1877. október 23-án a budapesti összekötő vasút és Duna-híd megépítésére, mely a MÁV fejlődésének jelentős állomása volt. Tolnay hozta létre a MÁV Északi Főműhelyét. Az 1870-ben létesült M. Kir. Államvasutak Gép- és Kocsigyárát (a MÁVAG-ot) kifejezetten új gépek és vagonok gyártására rendezte be, a hazai mozdonygyártás megszervezésével pedig egy európai hírű új iparágat honosított meg hazánkban. Elnöksége idején több mint 30 vonalon 1700 km állami vasút épült, s az államosított vonalak hossza 2000 km fölé emelkedett. Ezzel párhuzamosan kidolgozta és bevezette a MÁV új helyzetnek megfelelő szolgálati és illetményszabályzatát, melyet Miklós szerint később „csak rontani lehetett – javítani alig.” Elnöki működésének számos olyan területe van, melyet méltatói általában külön is kiemelnek a vasúttörténeti munkákban. Közéjük tartozik a MÁV északi vonalain folyó munkák és az Adriai-tengerhez vezető vasút építésének befejezése, a szerbiai és romániai vasúti összeköttetés megteremtése, a déli határőrvidék és a

Duna jobb parti vonal építési munkálatainak megkezdése, a budapesti körvasút építésének megindulása. A magyar vasútépítés kiemelkedő szervezetségét számos rekordteljesítmény bizonyítja. A feltűnően nehéz terepviszonyok és jelentős nyomvonal-korrekciók ellenére három és fél év alatt készítették el a Magyar Északi Vasúttársaságtól befejezetlenül átvett vonal Salgótarján–Ruttka közötti 189 km hosszú szakaszát. A déli határörvidéken, a Dálja–Brod közötti 96 km-es pályát 75 nap alatt építették meg s helyezték üzembe, ami mindmáig rekordnak számít. A Pest–Zimony közötti vasutat a kapcsolódó szárnyvonalakkal együtt mindössze két és fél év alatt készítették el. Másutt a szakmai bravúrnak számító megoldások keltenek figyelmet. A Fiuméhez vezető vasút építésénél pl. rendkívüli nehézségeket kellett legyőzniük (4,2 km hosszúságban 15 alagutat, 5 hidat és 3 völgyhidat készítettek), s jelentős műszaki teljesítmény volt a Kárpátokon átvezető 25 km-es vonal megépítése is Brassó és az országhatár között. Az ő vezetősége alatt készült el az újvidéki vasúti híd (1882–1883), valósult meg a Budapest–Bécs közötti vasúti összeköttetés s a Keleti Pályaudvar üzembe helyezése is.

Elismerés és visszavonulás. Szinte hihetetlen, de igaz: Tolnay Lajos alig 13 év alatt valószínűleg meg olyan eredményeket, melyekhez talán egy egész emberi életet is kevésnek tartanánk. Munkájáért számos magas elismerést kapott. 1878-ban a közmunka- és közlekedési miniszter előterjesztése alapján (díjmentesen) elnyerte Ferenc Józseftől a miniszteri tanácsosi címet s 1880-ban a Vaskoronarend, majd a Lipót-rend lovagkeresztjét. Nemzetközi elismerését magas román és szerb érdemrendek s a francia becsületrend lovagrendje is kifejezte, és az is, hogy 1881-ben megválasztották a német vasútegylet műszaki bizottsága elnökévé. Tolnay a versenyvonalak építése (1882–1884) idején érkezett el a csúcusra, ám a történelem egy váratlan fordulata épp ekkor törte derékba pályáját. Az ok egyszerű és banálisnak is nevezhető: lényegében az a történelmünkben nemegyszer előforduló szituáció, amikor két különböző koncepciót képviselő markáns egyéniség kerül szembe egymással a politikai küzdőterén. Ezúttal Tolnay Lajos és Baross Gábor (1848–1892): vagyis az eddigi munkásságával hatalmas eredményeket felmutató, a Magyar Királyi Államvasutakat európai méretű és színvonalú szervezetté fejlesztő MÁV-elnök a modern idők közgazdasági eszméivel felvértezett, nála fiatalabb, ám nem kevésbé markáns, dinamikus célratörő új államtitkárral – a leendő „*vasminiszterrel*”, akinek nagyra törő elképzelései voltak a vasutak fejlesztésére, és kellő ambíciói ahhoz, hogy meg is valósítsa ezeket. Az eltérő koncepciók kirajzolódása közben politikai és szakmai körökben egyre világosabbá vált, hogy előbb vagy utóbb kenyértörésre kerül sor közöttük, az államtitkár ugyanis csak a nagytekintélyű MÁV-elnök félreállása (vagy félreállítás) esetén lesz képes megvalósítani terveit. Ahhoz, hogy a közvéleménnyel el lehessen fogadtatni a döntést – Miklós szavaival: „*Tolnay elfűrészelését*” –, mint ilyenkor lenni szokott, különféle okokat kerestek. A témával foglalkozó szerzők legtöbbször megemlíti, hogy Tolnayt többen túlköltekezéssel vádolták a Keleti pályaudvar építése során. Távozásának oka mégsem az ellene folyó kampány eme érve volt, hanem az előbbieket, az adott helyzetben Tolnaynak nélkül is mennie kellett volna. A pályaudvar építésének többletköltségeire a vizenyős, laza talajszerkezet ad magyarázatot, a helyeül kijelölt terület ui. a Duna hajdani ősi ágának árterébe esett. Az épület súlya, a szerelvények mozgásával járó rezonancia miatt csak úgy tudták megakadályozni a pályaudvar megsüllyedését, hogy sok tízezer facölöpöt vertek le az épület alapjainak stabilizálására. Ez kétségtelenül jelentős, de a geológiai alapzat miatt elkerülhetetlen költségekkel járt, Tolnayt nem is tudták felelősségre vonni miatta. Másik okként Baross Gábor szakmai féltékenységét is megemlíti, hiszen Tolnay eltávolítása a MÁV éléről nagy kihívást jelentett számára. Minden este, a várható államosítások hatására Tolnay még kidolgozta a független és önálló vasút igazgatásának szervezeti rendjét, de végrehajtására már nem maradt ideje. Viszonya egyre feszültebbé vált ui. Baross Gáborral, akit a miniszter, br. Kemény Gábor 1883. március 30-án kinevezett államtitkárnak. Tolnay Lajos szerint „*a vasút nem csak üzleti vállalkozás [volt], hanem az állam fennállásának szilárd oszlopa* – írta Miklós –, melyet az anyagi és erkölcsi kihasználás korhasztó szúja nem örölhet meg állami életünk veszedelme nélkül”. Baross viszont a vasúti és forgalmi intézményeket a kereskedelem szolgálatára való eszközöknek tekintette, amelynek értéke az ország érdekeinek előmozdításában rejlik. Az eladósodott társaságok szanalása helyett a hálózat kiegészítésére vagy a fontos kereskedelmi irányokkal való összekapcsolására törekedett. Az intézkedéseivel egységessé váló vasúthálózatban az állami vasút megőrizte túlsúlyát, de a magánvasúti

kezdeményezések lehetőségeit is. A Tolnay által elkezdett mű ezekkel a változásokkal, ill. gazdasági életet serkentő díjpolitikával, a zónadíjszabás bevezetésével s azáltal vált teljessé, hogy a magyar államvasút elnyerte a Nyugat-Európa felé vezető legfontosabb vonalakat, ily módon „kivezette az országot gazdasági elzártságából, megnyitotta a magyar ipar és mezőgazdaság számára a külföldi piacokat”. Baross Gábor már minisztersége előtt hozzáfogott a MÁV saját elveit követő átalakításának kidolgozásához, de Tolnay intézkedéseit megakadályozni még nem tudta. Ellentéteik egyre mélyültek, témát adva az újságíróknak és az élclapok karikatúristáinak. Végül Baross javaslatára Lukács Béla képviselő egy olyan szervezeti módosítási javaslatot terjesztett a Ház elé, mely előírta, hogy a MÁV elnöke ezentúl a közlekedési tárcán kívül a pénzügyinek is jelentéstételi kötelezettséggel tartozzon, a MÁV vezetésének feladatait pedig négy igazgató között osztotta meg. Az önállóságának megszüntetését jelentő megoldást Tolnay nem fogadhatta el, Bécsbe ment és a kormányfő segítségét kérte. Tisza azonban az 1878. évi országgyűlés óta lekötöztette volt Barossnak, aki a boszniai okkupáció ügyében rázúdult súlyos vádakkal szemben melléje állt, s most neki adott igazat. Tolnay ezért kétheti szabadságot kért, majd levelet intézett Keményhez, melyben közölte, ha a Baross által tervezett átalakítást nem változtatják meg, lemond az elnöki tisztségről. A miniszter ezt nem kis megkönnyebbüléssel tudomásul vette, és 1885. december 13-án nevenségesen alacsony összeggel, évi 3000 forinttal nyugdíjazta őt. (A lemondását kiváltó átszervezési javaslat egyébiránt nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, így egy év múlva visszavonták. Ez is igazolni látszik a gyanút, hogy Tolnayt igazságtalanul távolították el abból a székéből, ahol tudása legjavát nyújtotta a nemzet szolgálatában; mely pedig európai mértékkel nézve sem volt kis teljesítmény.) Annyi év eredménye után e döntés megdöbbenetű a közvéleményt és az ereje teljében lévő 48 éves férfút is, de meg nem törhette. A Magyar Mérnök és Építész Egylet, melynek 1872-től alapító tagja és alelnöke volt elnökké választotta, mely tisztségét hat évig látta el, de a német Ferdinánd Kaiser Nordbahn (északi vasúti társaság) által felajánlott elnöki tisztséget nem fogadta el. 1887-ben a IX. kerületben megválasztották országgyűlési képviselőnek. Három cikluson át, 1897-ig szolgálta a Ferencvárost, illetve tanácsaival, hozzászólásaival a képviselőház közlekedésügyi és gazdaságpolitikai munkáját, emellett részt vett a Fővárosi Közmunka Tanácsban is, ahova 1889-ben választotta meg a székesfőváros. A millennium küszöbén egy időre elhagyta a főváros zajos életét, vidéki birtokot vásárolt, de itt sem tagadta meg magát.

Tolnay Lajos inárcsi évei mindeddig elkerülték az életrajzírok figyelmét, noha az itt eltöltött (másik) 13 esztendő e falu életében is gyökeres változásokat hozott! Birtokszervező munkájával vette kezdetét a „*Kakucs község által bekebelezett Inárcs pusztán*” betelepülése, mely az általa lerakott alapokon fél évszázad alatt népes községgé fejlődött. Az 1893. évi statisztikában még hiába keressük a nevét, de 1895-re a „felsőinárcsi” birtok már az ő (a fele ekkora alsóinárcsi/csikosi rész pedig a Rötzer család) tulajdonában volt. A csaknem 300 éve külterjes állattartásra használt homokbuckás pusztát, melynek mocsarakkal szegélyezett nyugati peremét vezetett az 1889. július 8. óta működő Budapest–Lajosmizse helyiérdekű vasút, hamarosan virágzó árutermelő gazdasággá fejlesztette. Ezen a téren is rekordidő alatt produkált maradandó értékeket. A 2596 kat. holdas birtok már működése első éveiben jelentős változásokon ment keresztül. Ezt jelzi, hogy az addig domináns rét- és legelőterületből 1200 holdat töretett fel szántónak, 62 holdon kertészkedni kezdett, melyen főleg dohányt termesztett és gyümölcsöst telepített. 30 holdon megkezdte a homoki földek szőlővel való betelepítését is, melyet később ő és utódai is tovább folytattak. Majorjában ekkoriban 361 sertést és 314 szarvasmarhát tartottak. Javarészüket a 65 ekére való s a szűzföld feltörésére szolgáló igásökör volt, míg az 50 lovat a 32 szekér elé fogták, de a mezőgazdasági munkák gépesítésére is gondot fordítottak. A föld jelentős részét lokomobillal (gőzgéppel) művelték meg, és a gépparkhoz cséplőszekrény, 2–2 járgány, henger és trieur, 3–3 vetőgép, szecsavágó, 5 borona tartozott. A gazdaság központja a mai tsz-major volt, a mellé épített intézőlakkkal és a közelében lévő kétszintes, eklektikus stílusú úrilakkal, melyet szép parkkal vették körül. (Az előbbi orvosi rendelővé alakították, a kúriában pedig 1949-től szociális otthon, az előtte lévő park helyén sportpálya működik.) Eleinte 55, később több állandó gazdasági cselédet alkalmazott, akiknek tucatszámú két- és négylakásos cselédházat épített. A jellegzetes alakú épületek egy része szerencsésen átvészelt a millenniumot követő évszázad gyakran viharos eseményeit, és ma is áll. Az alkalmazottak és leteleplők számának növekedését látva

szükségét érezte annak, hogy a cselédyerekek számára iskolát alapítson. Ennek érdekében új kúriájában már inárcsi birtokszervezés kezdetén, 1895-ben megkereste őt Halász Jenő szolgabíró, ui. 63 minden napi és 24 ismétlőiskolás korú tankötelest írta össze a pusztán. Tolnay jegyzőkönyvileg elismerte, hogy „az iskolaállítás elsősorban a birtokos érdeke és kötelessége”, ezért erre a célra hajlandó egy egyholdas ingatlan szőlőjéből kiszakítani, és azon saját költségén egy 10x5 öles házat építeni, mely a „*törvényes kívánalmaknak megfelelő tantermen kívül két szobából, konyha és szükséges mellékhelyiségekből álló lakást is tartalmaz*”. Az iskola egy év alatt felépült (ma ebben van a napközi konyhája), és a „*pusztainárcsi állami elemi iskolában*” 1897 őszén Szegszárdy Árpád vezetésével elkezdődhetett a tanítás. A falu és az iskola alapjait tehát feleségével, Krajcsovits Kornéliával (1841–1913) együtt Tolnay Lajos vetette meg. 1906 körül (főleg 100–500 holdas szőlőbirtokok céljára) az inárcsi birtokot kiparcellázták, így az itteni működésük alatt megtelepedett félezer „*öslakos*” száma 1945-ig megháromszorozódott. Inárcs így vált ismét önálló községgé, mely napjainkra egy modern közművekkel jól ellátott, urbanizálódó, fejlődő községe az M5-ös mentén sorjázó településeknek.

A vasútépítő, faluszerző, iskolaalapító Tolnay Lajos 1906 után tehát visszatért a fővárosba. Három évig Székesfővárosi Közmunkák Tanácsa alelnöke volt, majd 1913-ban elnökké is megválasztották (1870, azaz 43 év után ez volt az első alkalom, hogy a tisztelet betöltötték, ui. e szervezet eredetileg gr. Andrássy Gyula miniszterelnökkel az élen, gr. Tisza Lajos alelnök irányításával működött). Magas tisztjéről 77 éves korában, 1914-ben köszönt le. Elnökké választotta a Szentkorona Országainak Vasutas Szövetsége is. Iskolája, az 1871-től egyetemi szintre emelt egykori ipartanoda az első közt őt ismerte el tiszteletbeli doktori címmel. Szintén 1910-ben kapta meg az uralkodótól a valóságos belső titkos tanácsosi méltóságot, a háború kitörésekor, 77 éves korában pedig (az 1859-ben őrmesteri sarzsival leszerelt) Tolnay Lajos mérnök-vezérőrnagyi rangot kapott. Családjának számos tagja kötötte össze sorát a vasúttal. Két testvére: János (1841–1904) és Sámuel (1842–1907) a MÁV főfelügyelője volt, s 1898-tól e beosztásban dolgozott Kornél fia is, míg Lajos országgyűlési képviselőként kísérhette figyelemmel a magyar közlekedésügy sorsát. Az unokák közt a kiváló tudású mérnök, Lajos is a MÁV vezető tisztségeiben dolgozott, 1945 után ő állt a MÁV Építési és Pályafenntartási „D” ügyosztálya élén. Kiemelkedő munkásságát 1948-ban (az első közt) ismerték el a Magyar Köztársaság Érdemrend arany fokozatával. Ha nem következnek be az ismert fordulatok, alighanem ő lett volna a harmadik MÁV-elnök a családban. Ámde egy koncepció ügyben (melynek során Varga László, a MÁV akkori vezetőjét kivégezték) az ÁVH őt is letartóztatta. Ártatlanul bebörtönözték, s a vasúthoz a törvénytelen ségek megszűnése után, a Kádár-korszakban sem engedték vissza. Sajátos fintora a sorsnak, hogy a történelmi Magyarországon először Tolnay Lajos, utóljára pedig fia, Kornél (1865–1936) állt a MÁV élén. Neki abban volt jelentős szerepe, hogy elnöksége (1914. jan. 22–1918. nov. 7.), vagyis a háború idején a vasút meg tudott felelni feladatának. Követte atyját abban is, hogy vasúti pályafutását szintén lemondással fejezte be.

Tolnay Lajos életműve méltó arra, hogy számon tartsuk nemzeti nagyságaink között. A háborús években már visszavonulva élt, s a teljes összeomlás előtt, 1918. április 21-én, 81 éves korában fejezte be életét. A Nemzeti Múzeum kupolacsarnokában ravatalozták fel, ahol Rákóczi, Kossuth és Bem havai fogadták néhány órára a nemzet hódolatát. Tisztelőinek ezrei Tolnaytól is itt vettek végső búcsút, majd felesége mellett, a Kerepesi (Fiumei) úti temető 45/7. tábla 20. sorában helyezték örök nyugalomba, nem messze Deák Ferenc mauzóleumától. *„Tolnay elnöksége a MÁV történetében korszakot alkotott. Csak egyet nem lehetett eléggé csodálni, azt, hogy róla sem utcat nem neveztek el, se a vasutasság szobrot nem állított mindmáig emlékének”*; de még születésének százéves évfordulóján sem helyezték el egy emléktáblát szülőházának falán, olvashatjuk a magyar vasutasság történetéről 1937-ben megjelent kötetben. Nem tudni, hogy ezen intelmek nyomán vagy másként, de tény, hogy a 30-as években Kecskeméten, Komáromban és Inárcson is volt Tolnay utca. Az 50-es években azonban ezeket is megszüntették, s lakhelyén, az Odeschalchi palota falán, az Üllői út 19. sz. alatt ma sincs egy tábla, mely reá emlékeztetne. Születésének 150. évfordulóján életművének kutatója, Kántor László, a MÁV mérnök-főtanácsosa emlékezett meg tisztelettel róla, s a méltatás a Sínek Világában nyomtatásban is megjelent. De az 1937-ben hiányolt gesztusokból ekkor sem valósult meg több. Még sírjának tervezett megkoszorúzása is elmaradt!

Tíz év alatt nagyot változott a világ... – Tolnay életrajza egy 1994-es MÁV-kötetbe is bekerült. Talán most már mégis történni fog valami?! Erre szolgáltatott példát egy kis 3600 lakosú község. Mert ami Tolnay Lajos monumentális életművében csak egy (még lábjegyzetben sem említett) epizód volt, Inárcs történetében meghatározó jelentőségű. Ezért a nagyszabású beruházási programok mellett, megannyi gondok közepette sem feledkezhetett el a falu és az iskola megalapítójáról. Ezért érzett erkölcsi kötelességet arra, hogy a 160. születési évfordulón kifejezésre juttassa tiszteletét e történelmi nagyság iránt. Ennek jegyében nevezett el Tolnay Lajosról iskolát és utcát, ezt tudva véste márványra nevét, bronzba arcának vonásait, s mutatta be kiállításon életművének dokumentumait. Vagyis megtette mindazt, amivel a vasút és talán maga a nemzet is tartozna neki.

Czagányi László

Felhasznált irodalom

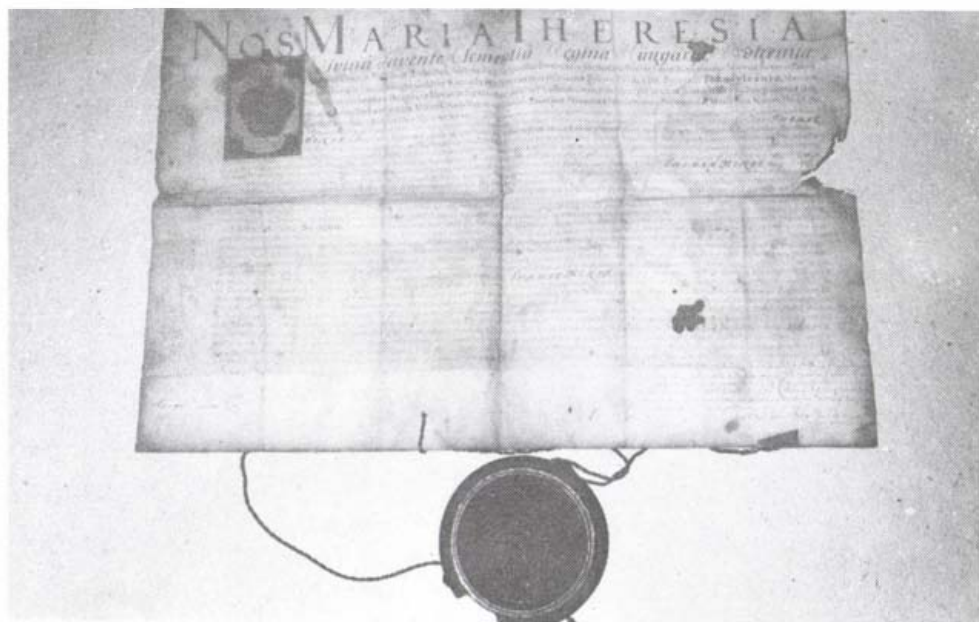
Tolnay vasúttörténeti munkásságáról bővebben *Kántor László*: Tolnay Lajos, a MÁV első elnöke (Sínek Világa, 1993/2.); *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok, X. k. (Bp., 1931); *Kovács László dr.* szerk.: Akik a Magyar Államvasutakat 125 éven át irányították (Bp., 1994); *Miklós Imre*: A magyar vasutasság oknyomozó története (Vác, 1937); *Révai Nagy Lexikona*, XVIII. k. (Bp., 1925); Inárcsi éveiről *Czagányi László-Kulesár Gabriella*: Inárcs története I-II. k. (Inárcs, 1995) és Cz. L. szerk.: Az Inárcsi Tolnay Lajos Általános Iskola centenáriumi évkönyve, 1897–1997 (Inárcs, 1997).

Korondi Monos Tamás nemeslevele

Korond egyik régi híres embere Monos Tamás volt, a gubernium kancellári jegyzője.

Bizonyíték erre az 1742. augusztus 4-én Bécsben kiadott és Mária Terézia kézjeggyével s a nagy függőpecséttel ellátott nemesség- és címeradományozó levél (kutyabőr).

Ezt a nemeslevelet a Monos-család leszármazottai az eltelt két és fél század alatt megőrizték, mégpedig úgy, hogy „mindég a legidősebb Monos-férfitű birtokában kellett hogy legyen.”

Azóta a Monos nevezetű családok száma – Molnosra változva – több mint nyolcvanra emelkedett, csaknem 270 számmal, akik közül többen éppen a Tami megkülönböztető nevét viselik a tizenöt Molnos-ragadványév közül, emlékeztetőül e neves ősiakra.

A nemeslevél utóbbi fél évszázados története eléggé veszélyeztetett volt: az államvédelmiék kérték, követelték, kutatták, el akarták venni, meg akarták semmisíteni. Ilyenkor éjnek idején titokban menekítették egyik rokontól a másikig, egyik távoli faluból a másikba (el egészen Székelyszentistvánig), hogy aztán a veszély elmúltával újból visszakerülhessen az „öriző-jéhez”. E sorok írójának már az 1960-as évek közepétől többször is megígérték, hogy megmutatják, de erre csak 1993 nyarán kerülhetett sor. Félő óvatosságuk nem volt indokolatlan, ezért kitartó ragaszkodásukat tiszteletre méltónak tartom. Bárcsak minden értékünkre így vigyáztunk volna!

Jelenlegi „örizőjének” beleegyezésével lemásoltam, lefényképeztem, és 1993 októberében – pécsi meghívásom alkalmával – lefordítottam.

A fordításért ezúton mondok köszönetet a Pécsi Hunyadi Mátyás Kollégium történelem-latin-filozófia szakos tanárának, dr. Énekes Ambrus Úrnak.

Szőcs Lajos

„Mi Mária Terézia (...) a jelenlevők emlékezetébe ajánlva tudtára adjuk mindenkinek, akiket illet, hogy a mikor felségünkhöz folyamodtak alázatosan a mi hűséges alattvalóink közül közbenjárásunkért, hogy a valóban tartós megfontolt és hűséges szolgálata megbízható MONOS TAMÁS, aki az Udvarhely Székely székben lévő Korondon nyert birtokról származó valamely nemese a felségeknek, miután iskolai tanulmányait szokás szerinti filozófiai tanulmányait sikeresen befejezte, és a mi erdélyi fejedelemségünk örökösödési jogának megismerésére törekedett.

Ismereteit közszolgálatlalt és a kormányzéki kancelláriánkon mint jogvégeztet jegyző, mint kancellári hivatalnok növelte, tehetségéből származó, alkalmas ismereteivel, melyek ismeretekkel alátámasztottan kiemelkedőek. Már napjaink hatéves török háborújában szolgálataival kitűnve a tartományi csapatok mellett szolgált mint hadbiztos, hűségesen leleményével tűnt ki és fáradozott.

Jóindulatúan reméljük, hogy tehetsége a későbbiekben, sőt jobbra a becsületes alkalmazkodásával fog kitűnni, miként szolgál.

Ugyanezt MONOS TAMÁST és az ő örököseit és mindkét nembeli leszármazóit, a királyságunkból fejedelmi hatalmuk teljességéből, különleges kegyüinkből állapotunkból, bölcsen uralkodván, az előbb említett és a mi erdélyi fejedelemségünk, valamint a mi, magyar királyságunk és más királyságok és fejedelemségek és mi örökös tartományaink valódi és kétségbe nem vonható nemesei közé bevezettük és hozzászámítottuk, jóváhagyva a beiktatást és a hozzáírást és biztos tudásunkkal és megfontolt lélekkel megengedjük, hogy az elkövetkezendő jövőben, minden években (...) kiváltságokkal és immunitásokkal, melyekkel (...) a már említett erdélyi fejedelemségünk és a mi magyar királyságunk és más királyságaink és örökös tartományaink kétségbe nem vonható született nemesei, amelyek a mi régi szokásainkkal élnek, örvendeznek, azt gyümölcsöztetik, és megterhelni van lehetőségük, ez vonatkozzon az előbb írt örökösökre mindkét nembeli leszármazóira, hogy éljenek vele a lehetőségek szerint.

(...) hogy kegyünket megmutassuk szabad végrendelkezést, a nemességnek kétségbevonhatatlan bizonyítékát a címert (...) A pajzs álló katonai pajzs, a jobb alsó részén kürt, a bal alsó részén vastag vonalakkal és vörös színnel kiformált rézsütösen levágott kar amelyben hiüvelyéből kivont kard van hegyével felfelé tartva, markolatát lefelé tartott hegygel tartva. Azonkívül a felső része a kürtöz a baloldalon égszínkék színnel van festve a sugarait rezgetető nap, jobb alsó részen nádasok között élő égszínkére festett hatlyú, mely saját úszását mutatja be, sisakdíszként zártrostélyú sisak és ezen királyi korona ékkövekkel és gyöngyökkel díszítve, és azután egy férfialak kékszínű ruhában és turbánba öltöztetve nyúlik túl a pajzs gombján.

A hiüvelyéből kihúzott kardtól balra egy levágott babékoszorú ágat jelenít meg. Legfelül a sisak csúcsán égszínkék és ezüst színű szalagok bíborral és arannyal kevert színekkel vannak megkülönböztetve. A pajzs széle ércel van futtatva. Azt igen szépen díszítik jelen oklevelünk elejét, a festő veleszületett tehetségével, fényes jeleivel ábrázolva került szemünk elé.

Ugyanez a MONOS TAMÁS örököseinek és mindkét nembeli leszármazóinak megengedjük, és ránk ruházott eltökéltséggel és biztos ismereteinkből származó szabad lélekkel megengedjük, hogy ő maga és az elkövetkező utódok mindig örök időkben a nemesség jelvényeit kétségbe nem vonható módon, az előbb

említett magyar királyságunk és más királyságunk és hercegségünk, és az örökös tartományaink nemességének jogával és kiváltságaival és mentességeivel, amellyel természetes módon, vagy régi szokásaikkal éltek (...) használják és annak örvendezzenek a mezőkön, a küzdelmekben a kézitusákban a dárdatelési gyakorlatokban a harci tornákig és bármely katonai gyakorlatokban, és a nemesi pecsétet használják bársonyokban és kárpitokon (...) pecsétgyűrűkön, zászlókon, pajzsokon, sátrakon és a temetőben, és általánosságban bármilyen ügyben és hadi vállalkozás bármely fajtájában.

A nemesség valódi, igaz, és kétségbe nem vonható jogán és címén (...) amellyel az emberek előtt számára valamiféle helyzettel ranggal feltétellel, méltósággal és kiváltsággal van megjelölve és feldíszítve az előbb említett személy, akarjuk és megbízzuk, hogy hordja s viselje (...) és azt gyümölcsöztesse használja, és örvendezzen neki és éljenek vele az örökösök és a mindkét nembeli leszármazottak.

Nemesítjük a családot, melyhez hozzájárulunk és feljegyeztetjük, hogy jelen elhatározásunkat nagyobb függő pecsétünket ráhelyezve (...) megerősítjük, a jelen oklevél rendelkezésének megfelelően.

Kelt a mi Bécs városunkban Ausztriában az Úr 174.-ik esztendejében augusztus havának negyedik napján, uralkodásunk második évében.

Mária Terézia"

Megjegyzés: A pergamenre írt nemeslevélhez jó arasznyi átmérőjű „nagyobb függő pecsét” tartozik, melynek köriratán ez áll: „MARIA THEREZIA REG.HUNG.BOHA.CHID.EUX.BUR. BRAMESTY.KCAR.PRIN.TRANC.COMH. B, Fl...GOR...”

A Bárdosok ünnepe

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Lénárdaróc, amely mintegy négyszáz fős kisközség ünnepélyes keretek között emlékezett meg 1997 júniusában a település 1050 éves történelméről és az ősök 350 évvel ezelőtt kapott nemességéről. Lénárdaróc lakosságának csaknem 90 százaléka a Bárdos nevet viseli.

III. Ferdinánd magyar király 1647. június 9-i dátummal nemességet, címeres nemeslevelet adományozott Bárdos Péternek és hat testvérének. Ezt a nemeslevelet 233 éven keresztül Lénárdarócon őrizték, a hagyomány szerint ez mindig a legidősebb Bárdos tisztsége és kötelessége volt. 1880-tól hányatott sora lett, mert először elvitték Selmechányára, majd Kassára, onnét Egerbe, aztán Budapestre került, mindig Bárdos családokhoz, nemességük igazolása céljából. Többé nem került vissza a faluba. Végül 1911-ben a biztonságos megóvás és védelem érdekében a nemeslevél a Magyar Országos Levéltárba került, és azóta is ott őrzik. Szerencsésen átvészelte a II. világháborút és épségben megmaradt az utókor számára.

Az Országos Levéltár vezetője hozzájárult ahhoz, hogy a lénárdaróci Bárdos családok nemeslevele a 350. évforduló ünnepére – 117 év után – néhány napra a faluba kerüljön, hogy a ma élő nemzedék is lássa és megismerhesse.

A Bárdos-ősök emlékére a templomkertben kopjafát avattak, Bárdos Lajos zeneszerző, az *Éneklő Ifjúság*-mozgalom létrehozójának tiszteletére pedig márványtablát helyeztek el a templom falán.

Bárdos B. Viktor, az ősei emlékét őrző kopjafa avatásakor egyebek között elmondta: Bárdos Péter a Kesellő várnál (ma Szlovákia) egy éjszaka levágta a törökök vezérének fejét. A janicsárok amikor megtalálták a megcsónkított törököt annyira megijedtek, hogy elmenekültek a területről. III. Ferdinánd osztrák császár ezért nemességet és földet adományozott a családnak. A szerzett rang, valamint a kapott birtok alapvetően megváltoztatta a lénárdaróciak jobbágyorsát, további életét.

Az emlékhelyeket Bárdos Ferenc plébános szentelte fel, majd a Bárdos Asszonykórus műsorát hallgathatták meg az ünnepség résztvevői.

A rendezvénysor része volt az a kiállítás is, amelyet a Polgármesteri Hivatal épületében rendeztek a község relikviáiból: korabeli lakberendezési tárgyak, népviseletek, kézimunkák,

pénzek, egyházi kellékek, eredeti írásos dokumentumok sokasága volt itt látható. Bárdosné Szabó Anikó, a kiállítás rendezője elmondta, most támadt az ötlet, hogy jó lenne egy tájházat összehozni ebből a gazdag anyagból. Időközben már az épületet is kiszemelte. Reméljük ez is valóra válik, ha a Bárdosok is úgy akarják.

Kerékgyártó Mihály

Mi, harmadik Ferdinánd, Isten kegyelméből mindig választott felségnek római császár és Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát, Horvát-, Szlavon-, Róma-, Szerbia-, Lodóméria-, Galícia-, Kumánia és Bulgár stb. országok királya... Jelen soraink tartalmánál fogva tudtára adjuk mindenkinek, akit megillet, hogy néhány híviünk alázatos kérelmének engedve és tekintetbe véve hű és tevékeny Bárdos Péter hűségét és szolgálatait, melyeket ő mindenekelőtt a magyar királyi koronának és azután Felségünknek több helyen és különböző időkben tanúsított és tett s ígéri, hogy jövőben is tanúsítani és tenni fogja. Egyrészt tehát ezért, másrészt pedig királyi kegyelmünknel és nagylelkűségünknel fogva, mellyel mindenkit, aki keresztény országunk mellett érdemeket szerzett és az erényesség után törekedett. Elődeink, boldogult magyar királyok példája szerint elhalmozni és erényeinkre emlékeztető jelvényeket, melyek őket még nagyobb tevékenységre buzdítanák, elrendelni és meghatározni szoktunk. Ennél fogva tehát Bárdos Pétert és általa Bárdos Pált, Simon, János, István, Benedek és Miklós testvéreit a nem nemes állapotból, melyben eddig létezni mondtak, királyi teljhatalmunknál fogva és különös kegyelemből kiemelve őket, magyar királyságunk és hozzá tartozó részeinek igazi és kétségtelen nemesei sorába és számába felveendőkné tartottuk. Beleegyezvén és biztos tudomásunknál fogva és szabad elhatározásunkból megengedvén, hogy ők mostantól fogva örök időkre, mindazon kegyelmet, tiszteletet, engedményeket, szabadságokat, jogokat, kiváltásokat, előjogokat és sérthetetlenégeket, melyeket a többi igazi, régi és kétségtelen magyar nemesek eddig akár jognál, akár pedig szokásnál fogva viseltek, illetve élveztek, ők is élvezhessék, valamint örökösök és mindkét nembeli utódaik is. Ezen irántuk tanúsított kegyelmünk és nagylelkűségünk bizonyítéka gyanánt szükségesnek tartottuk a címer megadását, mint az igazi, kétségtelen nemesség jelvényét. Az álló katonai pajzs égszínű kék, melynek alját egy zöld színű dombocskára képezi, melyen a pajzs jobboldala felé forduló és szétterpesztett hátsó lábaira támaszkodó, természetes színben feltüntetett oroszlán áll kettéosztott, feléje hajló farkkal, nyitott szájából kilógó piros nyelvel, az első bal lába zsákmány után kap, jobbáiban pedig egy hármás ágú liliumot tart. A pajzson fekvő katonai nyitott sisakot királyi korona ékesíti, melyből egy páncélozott emberi kar áll ki, markában kardot tartva. A pajzs tetején díszítések vannak, még pedig egyik oldalán arany és kék, a másik oldalon pedig ezüst és vörös, melyek a pajzs szélein szétfutnak és magát a pajzsot ízlésesen díszítik, mint ezen jelen levelünk kezdetén a festő keze és művészete által saját színeiben világosan le vannak festve. Ugyanazon Bárdos Péternek és általa a fent nevezett testvéreinek és mindkét nembeli összes leszármazottainak és utódainak kegyesen adományozandónak és átengedendőnek tartottuk. Biztos tudomásunkkal elhatározza és eltökélt szándékú megengedve, hogy ők mostantól kezdve örök időkhöz ezentúl, mint nemesi jelvényt említett Magyarországnak és az aljára rendelt részek többi magyar nemeseinek példájára háborúkban, csatákban, fegyvergyakorlatoknál, zászlókon, pajzsokon, gyűrűkön, házakon és sírmelekeken használhassák és meghagyjuk, hogy őket és mindkét nembeli valamennyi utódaikat, bármily méltóságban levők, igazi nemeseknek nevezzék és tartsák. Mindez emlékére és megerősítésére ezen nemeslevelet királyi pecsétünkkel megerősítve Bárdos Péternek és általa a fent említett összes testvéreinek és azok mindkét nembeli utódaiknak, valamint a már született és születendő leszármazottaik részére is kiadandónak tartottuk. Kelt Pozsonyi királyi várunkban, kedvelt Szelephényi György veszprémi választott püspök s ugyanazon vármegye örökös főispánjának és magyar udvari kancelláriának tanácsosának saját kezel által 1647. június hó 9-én.

Ferdinánd sk.

Szelephényi György sk.
veszprémi püspök
Orosy György sk.

Az eredeti nemeslevél felhajtott alsó részén kívülről a következő kihirdetési záradék olvasható:

Az Úrnak 1652-ik esztendejében, május hó 8-án Borsod és Csongrád egyesített vármegyéknek Aszaló városában tartott közgyűlésében Ó Királyi Felségének legkegyelmesebb urunknak a fent felsorolt személyek részére kiadott nemes címeres és kiváltságos adománylevele ünnepélyesen és megszokott módon kihirdettetett,

általam Székely András sk.
helyi hites jegyző által

Magyar vonatkozású műkincsek a New York-i Metropolitan Museum gyűjteményében

A New Yorkba érkező és képzőművészet iránt érdeklődő látogató igen gazdag kulturális kínálatból válogathat. A galériák és múzeumok sorából azonban vitán felül kiemelkedik egy közgyűjtemény: a *Metropolitan Museum of Art*. A múzeumot 1870-ben alapították. A gyűjteménynek éveken át ideiglenes otthona volt, csak 1879-re épült fel a Fifth Avenue-nak a 80. és 84. utca közötti szakaszán – *Calvert Vaux* és *J. Wrey Mould* tervei alapján – az eklektikus stílusú főépület.¹ Az 1880. április 13-án megnyitott múzeumot több ízben bővítették. Legutóbb 1980-ban a háromemeletes *American Wing*, majd 1987-ben a *Lila Acheson Wallace Wing* épületszárnyaival gazdagodott a *Metropolitan Museum*.² (A több mint 3,3 millió darabból álló, rendkívül gazdag gyűjteménynek így is csak kis része látható a kiállításokon.)

A múzeum termeit járva mindenütt érezhető a rendezés mögött rejlő magabiztos szakmai tudás és a törekvés, hogy minden művet lehetőleg saját jellegzetes környezetébe illesztve, esztétikus elrendezésben mutassák be. A bejárati nagycsarnokból a látogató a középkori művészetet bemutató, hatalmas földszinti kiállítóterembe érkezik, ahonnan jobbra indulva, az európai reneszánsz szobrászat és iparművészet remekeiben gyönyörködhet. Ezt követi az 1906-ban létrehozott Fegyvergyűjtemény állandó kiállítása, melynek központi csarnokában angol, német és olasz lovagi tornavértezetek láthatók. A balról nyíló kisebb kiállítótermekben több magyar vonatkozású fegyver található az üvegfalú tárlókban. Itt van Mátyás király díszes számszerija, amely a leltári szám³ tanúsága szerint, 1925-ben került a múzeum tulajdonába.

A tárgyleírásból megtudható, hogy „*Matthias Corvinus (1443–1490) Magyarország és Csehország királyának számszerija*” fa, vas, elefántcsont, halsont és ín felhasználásával készült 1489-ben. A fegyvert elefántcsont berakások díszítik, a felső részt több címerábrázolás díszíti. A középső pajzsban Magyarország címere látható, alatta a Hunyadi-család híres hollójával. Érdemes megemlíteni, hogy a viszonylag ritkán előforduló hármás felosztású címerpajzsot nem királyi korona, hanem – a heraldikában egyébként gyakran használt – sisakdísz ékesíti. Mellette balra Dalmácia jellegzetes címere a három koronás leopárdfejjel, jobbra a két lábán ágaskodó oroszlán Csehországot jelképezi.

A fegyver törzsének felső lapján az 1489 évszám olvasható, mely minden bizonnyal a számszerij készítésének időpontjára utal. Az új két oldalsó lapján – ugyancsak elefántcsont berakásokon – a sárkánnyal küzdő Szent György képét láthatjuk.

A következő kis terem egyik vitrinének középpontjában iparművészeti fegyverremek található: *II. Lajos magyar király sisakja*.⁴ Mivel a szöveg természetesen több magyar vonatkozást tartalmaz, érdemes a sisak melletti – a szokásosnál lényegesen hosszabb – tárgyleírást teljes terjedelmében magyar fordításban ismertetni:

II. Lajos, Magyarország és Csehország királyának tornasisakja.

Acél, aranyozott maratáással. Kolman Helmschmid-nek (1471–1532) tulajdonított német munka (Augsburg), 1525 körül.

¹ Metropolitan Museum, New York. (Összeáll.: *Claudia Gimferrari*. Szerk. *Tiziana Frati*.) Bp., 1993. 6. old.

² *Christine Metzger*: New York. Bp., 1994. 55. old.

³ *Ltsz.*: 25.42.

⁴ *Ltsz.*: 29.153.1.

A sisak a Scharfrennen nevű harcjátékhoz készült, melyet két, lovon ülő versenyző vívott hegyes lándzsával. A sisak díszítésében látható, egyesített L és M kezdőbetűk II. Lajos, Magyarország királya (1506–1526) és felesége, Ausztriai Mária nevére utalnak. A sisakot Isztambulban, az egykori császári fegyvertár gyűjteményében fedezték fel. Valószínűleg a törökök zsákmányolták, amikor 1526 és 1529 között Kelet-Európa jelentős részét elfoglalták. II. Lajos az 1526. augusztus 29-i mohácsi csatában esett el, ahol megpróbált szembeszállni a Magyarországot fenyegető török invázióval.

Baschford Dean Memorial Collection. Mr. és Mrs. Alexander McMillan ajándéka.

Welch 1929.

A díszesen kivitelezett zárt sisak alsó karimája a salade típusú sisakokhoz hasonlóan, lefelé hajolva a tarkót védte. A felső résszel egybefüggő alsó rész eleje a harcos állát óvta az ellenfél fegyvereitől. Érdemes megemlíteni, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum is őriz egy, sokáig II. Lajosnak tulajdonított gyermekkori páncélt. Ha a Budapesten található díszvértezet burgundi sisakját összehasonlítjuk a New York-ival, megállapítható, hogy művészi szempontból az utóbbi a szebb kivitelű: díszesebben cizellált, maratott ornamentikája igazi mesterkézre vall.

Egy közeli tárlóban a tárgyleírás szerint „három magyar stílusú pajzs” látható. Mindegyikük Kelet-Európában készült 1500 és 1550 között. Anyaguk fa, bőr, gipsz (ez utóbbi a restaurálás tényére utal) festett színezéssel. Kettő közülük – a nevéből ítélve nyilvánvalóan magyar származású – Stephen V. Grancsay ajándéka 1942-ből. Az első pajzs⁵ fekete, csupán a hosszúkás alakú védőfegyver felső sávja fehér színű, amit néhány szál színes szegfű képe díszít. A második műtárgy⁶ alapszíne barna. Jobb felső szélétől, illetve bal alsó szélétől egymással szemben farkasfog-minta vág bele a barna felületbe. A farkasfogazással határolt területet sárgára festették.

Formáját tekintve mindkét fegyver tipikus magyar huszár tárcsapajzs. Alul széles, felül ívelten keskenyedek, míg jobboldali csúcsa egészen a testhez hajolva védte a nyakat. Ezt a könnyű súlyú pajzstípust a végvári küzdelmek lovassági harcaiban, elsősorban a magyarok használták, de a törökök is gyakran alkalmazták.⁷

Külön említést érdemel a harmadik – az előző kettőnél némileg szélesebb, zömökebb – pajzs⁸ díszítése, amely kétpengéjű kardot tartó kart ábrázol. A kétpengéjű kard Mohamed próféta fegyvereként ismert. A pajzs viszont – az egyedi jelkép ellenére – bizonyára nem

⁵ Ltsz.: 42.50.29.

⁶ Ltsz.: 42.50.30.

⁷ Temesváry Ferenc: Fegyverkincsek, díszfegyverek. Bp., 1982. 22. old.

⁸ Ltsz.: 49.57.1.

islám munka, hiszen törökök aligha festették egyik legszentebb jelképüket olyan pajzsra; amely eleve ki volt téve az ellenfél kardcsapásainak. E védőfegyvert ugyanis nem dísznek, hanem használati tárgynak szánták. Erre utalnak a kardot tartó kar körüli egyszerű, de erős kis acélkeresztek, melyek a pajzs külső felületét erősítették a kardcsapásokkal szemben. Az utóbbi harci eszköz 1949-ben került a múzeum gyűjteményébe – Mátyás király számszerűjához hasonlóan – a Roger Fund révén.

Az európai képzőművészetet bemutató, hatalmas alapterületű kiállítás egyik kis termékének közepén ismerős alkotás látható a vitrinben. *Leonardo da Vinci* egyetlen fennmaradt plasztikai alkotásának, a híres ágaskodó ló szobrának egyik változata áll az üveg alatt. Az alkotás ismerős a magyar látogatók számára, hiszen Leonardo művének egy példányát (ráadásul lovasának alakjával együtt) a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi. Az 1925-ben a Metropolitan Museum tulajdonába került szobor 1969-ben megfordult Budapesten, amikor a XXII. Nemzetközi Művelődéstörténeti Kongresszuson lehetőség nyílt több, Leonardónak tulajdonított ló-modell eredetének tisztázására. A kutatások végső eredményét G. Aggházy Mária önálló kötetben publikálta.⁹ A szakavatott összehasonlító vizsgálatok során úgy tűnt, bizonyítást nyert, hogy a Szépművészeti Múzeum lovas szobra minden kétséget kizárólag Leonardo alkotása, míg a New Yorkban, Dublinban, illetve Londonban őrzött bronz lovak másolatok. (Feltehetőleg Leonardo da Vinci egyik tanítványa, *Leone Leoni* művei.) Később mintha „felpuhult” volna ez a koncepció, hiszen magának a Szépművészeti Múzeumnak egy, nemrégiben megjelent katalógusa¹⁰ is óvatosabban fogalmaz a budapesti mű kizárólagossága tekintetében. A Metropolitan Museumban kiállított ló láthatóan testesebb a budapestinél. Ágaskodása is alacsonyabb, inkább koci vagy harci szekér vontatására, mint harci viadalra teremt. Ettől függetlenül, felirata szerint a mű *Leonardo da Vinci* alkotása. Annyit azért megjegyez az ismertető, hogy „a *legszebb változat Budapesten található*”.

A múzeum földszinti szobrának dél felé eső termeiben remek állandó kiállítás látható a századforduló korának európai iparművészetéről az art deco jegyében. Francia érmek és angol háztartási eszközök szomszédságában, az egyik vitrinben ismerős történelmi személyiség, *Erzsébet királyné* kisméretű főfőhéher porcelánszobra¹¹ látható. Az osztrák *Hermann Klotz* alkotása 1906-ban készült Bécsben. Az Erzsébet álló alakját megörökítő mű sokban hasonlít Róna József 1901-ben Gödöllőn felállított művéhez.¹² De a munkát eme – talán véletlen – hasonlóságon kívül, komolyabb kapocs fűzi Magyarországhoz. A kiállítás rendezői az osztrák művész és a Bécsben készült porcelán alapján joggal gondolhatták, hogy az alkotás Erzsébet császárné portréja. Pedig a mű valójában Erzsébetnek mint magyar királynénak állít emléket. A szobor életnagyságú gipszmintája a budavári királyi palotában 1908. január 15-én megnyitott kis emlékmúzeumban volt látható. „A szobornak Klotz Hermann bécsi szobrásztanár által fehér márványból készített eredetijét báró Nopcsa Ferencz, a királyné főudvarmestere, gróf Festetics Mária, a királyné udvarhölgye és Ferenczy Ida, a királyné felolvasóhölgye készítették és ajánlották föl «örök halájuk és legmelyebb hódolatuk» jeléül a budapesti Erzsébet Örökimádás-templom számára” – írta a korabeli katalógus.¹³

Az életnagyságú márványszobrot tehát magyar magánszemélyek megrendelésére, a budapesti IX. kerületi Üllői úton 1904 és 1908 között, Aigner Sándor tervei alapján felépült templom számára mintázta a művész. Más kérdés, hogy Hermann Klotz alkotásának kisméretű porcelán változatát a Wiener Kunstfabrik Förster gyár is forgalmazta. (Ahogy a hazai Zsolnay és Herendi Porcelángyár szintén elkészítette számos köztéri alkotás kicsinyített változatát.)

Klotz eredeti Erzsébet-szobrát már hiába keresnénk az eredeti helyén. 1956 novemberében az Örökimádás templomot és a hozzátartozó lelkigyakorlatos házat – ahol ekkor a szobrot őrizték – súlyos tűzérzési találatok érték, amelynek során elpusztult a királyné szobra is. Az Erzsébet-müemlék eredeti neogótikus építészeti háttere azonban épségben megmaradt a templom főbejáratától jobbra eső oldalkápolnában. Az alkotás biszkvit porcelán változatának egyik 45 centiméter magas – a New York-ival lényegében azonos – példányát a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. (A nagyközönség legutóbb 1992-ben láthatta az Erzsébet királyné-emlékkiállításon.)¹⁴

⁹ G. Aggházy Mária: *Leonardo lovas szobra*. Bp., 1972. 5. old.

¹⁰ Szmodisné Eszláry Éva: *A Régi Szoborgyűjtemény kincsei*. Bp., é. n. [1994.] 20., 22. old.

¹¹ Ltsz.: 67.212.2.

¹² A szobor történetéről lásd Róna József: *Egy magyar művész élete*. Bp., 1929. II. kötet 666–673. old.

¹³ Szalay Imre: *Az Erzsébet királyné emlékmúzeuma*. Bp., 1908. 17. old.

¹⁴ Erzsébet, a magyarok királynéja. Katalógus. (Szerk. F. Dózsa Katalin.) Bp., 1992. 65. old.

A Metropolitan Museum of Art gyűjteményében az említett, kiállított műveken kívül más magyar vonatkozású alkotás is található. Mihalik Sándor 1965-ben megjelent tanulmányában¹⁵ említi, hogy az egykori párizsi Rothschild-gyűjteményből a múzeum tulajdonába került a magyarországi művészettörténet egyik XIV. századi remeke, Róbert Károly felesége, Erzsébet királyné szárnyas oltárkéja. A feltehetőleg az 1340-es években, Párizsban készült 25,4 cm magas, zománcos, aranyozott ezüst triptichont 1541-ben a törökök elől menekülő óbudai klarisszák vitték Pozsonyba, ahonnan az apácarend 1714-ben hozta vissza Óbudára. A szerzetesrendek felosztásakor, 1782-ben elárverezték. Később többször is gazdát cserélt, majd a Rothschild-tulajdonba került.¹⁶ A Metropolitan Museum 1962-ben szerezte meg a műkincset, amely a Cloisters Collection anyagát gazdagítja.¹⁷

A festménytárban magyar művésztől származó – ha kiállításon nem is látható – munka *Benczúr Gyula* kisméretű (78 x 100 cm) olajfestménye, a *Lajos bajor király táncterme*.¹⁸ E mű nyilvánvalóan azon időszak terméke, amikor az 1870-es évek elején II. Lajos bajor király hosszabb ideig foglalkoztatta a festőt. *Munkácsy Mihály* valamivel nagyobb (89 x 167 cm) fára festett olajképe szintén zsáner témájú. A mű – amely 1908-ban került a múzeum tulajdonába – angol nyelvű címe: *The Music Room*¹⁹ Végvári Lajos máig alapműnek számító Munkácsy-monográfiájában ez az alkotás a *Zongora előtt* címen szerepel, a Metropolitan katalógusától némileg eltérő adatokkal, helymegjelölés nélkül.²⁰ A hazai szakirodalom szerint²¹ Munkácsy 1874-ben készített *Zalogház* című (165 x 240 cm) híres olajfestménye is a Metropolitan Museum of Art tulajdona.

New York leghíresebb közgyűjteményének állandó kiállításain ha csekély számban is, de láthatók magyar vonatkozású műkincsek. Érdemes tudni róluk és raktárban őrzött társaikról.

Prohászka László

FELKÉRÉS

Lorántffy Zsuzsanna születésének közelgő 400. évfordulójára – 2000-re – szükségesnek tartjuk hazánk nagyszonyjának szülőhelyén, Ónodon emlékmű állítását.

Lorántffy Zsuzsanna férjével, I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel együtt óriási áldozatot hozott hazánkért, egyházunkért, népünkért, a magyar közművelődésért és iskolagyért. Nemcsak anyagilag támogatta a szellemi termékek, új könyvek kiadását, hanem maga is írt könyvet, és részt vett a XVII. század szellemi életének felvirágoztatásában. Ő volt az első magyar asszony, akinek nyomtatásban jelent meg könyve. Lorántffy Zsuzsanna méltó arra, hogy szülőhelyén is – az általa annyira szeretett Ónodon – szobor őrizze emlékét.

Felkérünk minden magyar hazafit, egyházközöséget, szervezetet, egyesületet a közös összefogásra és áldozathozatalra, hogy kifejezésre juttassuk e példamutató személyiség iránti hálánkat, megbecsülésünket és tiszteletünket.

Számmlaszámunk: Ónodi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület

Ha Isten segítségével és közös összefogással emléket létrehozunk, az emlékmű felavatásáról és annak pontos idejéről tájékoztatással leszünk.

Ónod-Miskolc 1998.

Dr. Udvarny Sándor
alelnök

Csizmadia László
titkár

Dr. Ágoston István György
elnök

¹⁵ Mihalik Sándor: Magyar ötvösremekék Amerikában. Művészettörténeti Értesítő 1965/4. szám. 247. old.

¹⁶ Magyarországi művészet 1300–1470 körül. (Szerk. Marosi Ernő.) Bp., 1987. I. kötet 230., 380., 706. old.

¹⁷ Ltsz.: 62.96. Leírását közli Margaret B. Freeman: A Shrine for a Queen. Metropolitan Museum of Art Bulletin 1963, June.

¹⁸ Kathrine Baetjer: European Paintings in the Metropolitan Museum of Art by the Artists Born in or Before 1865. New York, 1980. I. kötet. 9. old. és II. kötet 320. old. Ltsz.: 90.30.

¹⁹ Kathrine Baetjer: i.m. I. kötet 132. old. és II. kötet 320. old. Ltsz.: 08.136.11.

²⁰ Végvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Bp., 1958. 190., 326., 384 és LXXXIX. old.

²¹ Végvári Lajos: i.m. 323. old. és Székely András: Munkácsy Mihály. Bp., 1979. [7., 9., 10. és 13.] old.

A IV. Abaúji Szabadegyetem

Ha ma ezt a szót halljuk vagy olvassuk: *Abaúj*, akkor *Borsod-Abaúj-Zemplén megyére* gondolunk, vagy ennek az abaúji részében található s a nevükben is hagyományörző helységeire (*Abaújalpár, Abaújkér, Abaújlak, Abaújszántó, Abaújszolnok, Abaújvár*). Azt már nem mindenki tudja, hogy az egykor önálló *Abaúj vármegye* északi irányban – *Kassa* székhellyel – messze túl terjedt a mai országhatáron.

Érdeemes fellapoznunk egy történelmi atlaszban a századokkal ezelőtti Magyarország térképét, és megkeresnünk rajta Abaúj vármegyét. Látjuk, hogy a régi Magyarországnak ezt a megyéjét észak-déli irányban a Hernád folyó szeli ketté, s a legnagyobb városa *Kassa* szabad királyi város. További jelentős helységei a megyének már a XV. században: *Jászó, Szepsi, Nagyida, Forró, Szikszó, Telkibánya* és *Gönc*.

*Losontzi H. István*nak az 1770-es években megjelent és száz éven át hetvennél több újabb kiadásban is használt népszerű tankönyve, a *Hármas kis-tükör* ezt írja a vármegyéről: „Abaúj vármegye néz s hallgat Kassára, / Országunknak egyik híres városára, / Itt mehetsz Gönc, Szikszó, Szepsi, Nagyidára, / S a jászoviai praepositorára.” Az utolsó verssor a jászói prépostságra utal.

Trianon után a történelmi Abaúj vármegyének csak a déli fele maradt meg Magyarországnak, az északibb részek Kassával együtt ma Szlovákiához tartoznak. Am közös érdekünk – magyaroknak és szlovákoknak –, hogy minél jobban megismerjük az egykori Abaúj vármegye múltját és jelenét. A sátoraljaújhelyi székhelyű *Kazinczy Ferenc Társaság* a maga részéről ebből a célból rendezte meg az *Abaúji Szabadegyetem* előadásait 1990-ben Göncön, 1992-ben Encsen, 1996-ban Szikszón, most pedig – 1998-ban – Felsővadászon, ebben a Szikszótól északra kb. 20 km-re levő községben.

1998. június 18-án délután a felsővadászi Rákóczi-kastélyban gyűltünk össze, amely most általános iskola, de egyben értékes Rákóczi-emlékkiállítás helye is. Meghatottan olvastuk a díszterem emléktábláján, hogy 1544-ben ott született *Rákóczi Zsigmond*, a későbbi erdélyi fejedelem, s 1697–1701 között többször volt lakója az épületnek *II. Rákóczi Ferenc* is. Tárogató hangja és az iskolás gyerekek felejthetetlenül szép műsora, valamint a falu polgármesterének és az iskola igazgatójának szavai köszöntöttek bennünket. Az első előadást *R. Várkonyi Ágnes*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzora tartotta Táj – történelem – irodalmi hagyomány címmel. Utána *Nyirkos István* debreceni és *Kiss Endre József* sárospataki tagtársunk érdekes előadását hallgattuk meg ugyanebben a tárgykörben.

A szállásunk Felsővadásztól 10 km-re, az Abaújlak közelében levő Szanticskán volt, amely az országnak talán legkisebb faluja, s mindössze húsz házból áll. (Itt jegyzem meg, hogy az egész abaúji, cseréhati táj igen szép és lélekűdítő.)

A második nap délelőttjén három előadás hangzott el: *Högye István*: A zemplén irodalmi kultúra kutatásáról; *Porkoláb Tibor*: Az emlékjeleállítás mint rituális (ön)legitimáció; *Pásztor Emil*: Költészet és valóság Mikszáth Különös házasság című regényében. Délután *Fehér József*, a Kazinczy Társaság elnöke Irodalmi örökségünk Abaújban és Zemplében címmel tartotta a bevezető előadást. Ehhez négy korreferátum társult: *Bojtor István*: Károlyi Gaspár irodalmi hagyatéka; *Kováts Dániel*: Kazinczy Ferenc és az irodalmi hagyomány; *Kovács Ferencné*: Dayka Gábor és XVIII. századi irodalmunk; *Dienes Dénes*: Erdélyi János régióink kultúrájának szolgálatában. (Úgy tudom, a IV. Abaúji Szabadegyetem főbb előadásai jövőre megjelennek a Kazinczy Ferenc Társaság *Széplatom* című, immár 10. évkönyvében.)

Késő délután autóbusszal átmentünk a 15 km-rel délebbre fekvő Alsóvadászra, a több száz éves református templomba, ahol a falu népével együtt vettünk részt az istentiszteleten. Ehhez

kapcsolódott – ebben a csodaszép parkkal övezett templomban – Cs. Kovács Ágnes nevelés-történész Lelkész írók Alsóvadászon és Dienes Dénes Czövek István emlékezete című előadása. Ezt Mátyus Gabriella orgonaművész és Szabó András László tárogatóművész nagy élményt nyújtó hangversenye követte.

Együttlétünk harmadik, utolsó napjának reggelén autóbusz-kirándulásra mentünk Kassa-ra. Örömmel állapítottuk meg, hogy milyen szép, gondozott és tiszta város. Itt Kovács Miklós, a magyar tannyelvű középfokú ipariskola tanára volt a vezetőnk. Fölkerestük Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid és Batsányi János emléktábláját s a Rákóczi-múzeumot, amelynek épülete tulajdonképpen II. Rákóczi Ferenc rodostói ebédlőházának a másolata. Sajnos, e múzeumban a szlovák feliratok mellett egyetlen magyar nyelvű feliratot sem találtunk, annak ellenére, hogy ezt az emlékhelyet főképp magyarok látogatják.

1910-ben Kassa 44 ezer lakosából még 75 százalékuk vallotta magát magyarnak; ezzel szemben a város mai kb. 250 ezer lakosából csak mintegy 10–20 százalék a magyar. 1906-ban ide tértek haza II. Rákóczi Ferencnek és más törökországi bujdosó kurucoknak a hamvai. A gyönyörű gótikus székesegyházban a nagy fejedelem és édesanyja, Zrínyi Ilona sírjánál elhelyeztük a Kazinczy Társaság koszorúját, s történelmünk kuruc kori hőseire emlékezve énekeltek a Szózatot.

Pásztor Emil

Honismereti találkozó Dombóváron

A Somogy Megyei és a Tolna Megyei Honismereti Egyesület, valamint a dombóvári Fekete István Kulturális Egyesület közös szervezésében tartalmas, jól sikerült honismereti találkozóra került sor a Dombóvári Városi Könyvtárban, 1998. április 30-án.

A két megyéből összegyűlt, csaknem harminc honismereti aktivistát Bodó Imre, a Fekete István Kulturális Egyesület elnöke köszöntötte. Ezt követően az első előadást Bodó Imre tartotta *Fekete István élete és munkássága* címmel. A dombóvári agrármérnök és helytörténész, akárcsak Fekete István, maga is göllei születésű és egyúttal Fekete István életének és munkásságának egyik legteljesebb kutatója. A nagyívű, élvezetes előadás az életút és életmű minden sarkalatos problémájára kitért, nem hallgatva el azt sem, hogy Fekete István 1945 után tíz évi némaságra kárhoztatták. Hogy mit jelentett (jelent) ő a magyar irodalomnak, azt talán legszebben Veres Péter fogalmazta meg: ha Fekete István angol nyelvterületen születik, olyan híressé vált volna mint Kipling.

Dr. Szőke Sándor ny. gimnáziumi tanár, Dombóvár helytörténésze előadása két részre tagolódott. Először a *Dombóvár* című, három kiadást megélt monográfiát mutatta be. Az eltelt évtizedek alatt a kézikönyv újabb adatokkal bővült és vált gazdagabbá, nemcsak tartalmában, hanem formájában is. Ezután dr. Szőke Sándor a Dombóvári Városszépítő Egyesület tevékenységéről beszélt.

Gálné Jáger Márta, a Somogy Megyei Honismereti Egyesület alelnöke, Somogy honismereti életéről szólt. Az immár több évtizedes *Somogyi Honismeret* című módszertani folyóirat elismerését is jelzi, hogy a honismereti kiadványok szerkesztői ez évi országos tanácskozásának Somogy ad otthont az ősz folyamán.

Az utolsó előadást Kaczián János, a Tolna Megyei Honismereti Egyesület elnöke tartotta, az egyesület ez évi terveiről. Az előadó is kiemelte a megyék közötti honismereti tapasztalatcserék fontosságát. Szólt arról is, hogy mai rohanó, értékvesztő korunkban a honismereti egyesületek gondjaiban is sok a közös vonás. És mégis megszülehetnek, sőt, folyamatosan napvilágot láthatnak újabb és újabb honismereti kézikönyvek. Kaczián János bemutatta a közelmúltban megjelent hatalmas Tolna-monográfiát is.

A délelőtti záróprogramjaként a résztvevők megtekintették a Fekete István emlékmúzeumot, az alapító Bodó Imre értő, részletes kalauzolásával. Az idén harmadik évébe lépő múzeum Fekete István életének és életművének egyedülálló gyűjteménye. A különösen gazdag könyvgyűjteményből sokat az író özvegye adományozott Bodó Imrének.

Az értékes tanácskozás és összejövetel méltó záróakkordja volt a szigeterdei (Dombóvár vasútállomása mellett) Kossuth szoborpark megtekintése, ahol a vendégeket dr. Szőke Sándor és felesége kalauzolta. A tavaszi verőfény, a sokszínű madárkoncert még lenyűgözőbbé tette a többméteres fehérmárvány szobrok hatását, Horvai János alkotását, melyek oly sok hányattatás után Dombóváron megkaphatták méltó helyüket.

Dr. Sipos Csaba

Templomavatás Facsádon

*„Kicsoda az, a ki megmondhatná
az embernek, mi következik ő utána a nap alatt?”*

Vajon mindazok, akik 1977-ben a mai Romániában, a Maros és a Béga közötti Erdőhát déli részén fekvő, már elnéptelenedett magyar falu, Bunyaszekszárd bontásra váró templomában könnyes szemmel a 90. zsoltárt énekelték, vajon hihették-e, hogy egyszer még újra lesz templomuk? Templomuk, mely miként a régi, *lelkes adakozásból, s keserves munkával* épült.¹

Templomot csak hitében erős, sorsában bízó közösség épít. A csaknem 120 fős facsádi református gyülekezet minden biztonnal ilyen: Tökés László 1998. augusztus 16-án szentelte fel templomukat. A gyülekezetet, s nagyszámú, magát még most is bunyaszekszárdinak valló tagját a hivatalosan túl személyes kapcsolatok kötik az egykori származási hely, Tolna megye, s Szekszárd város mai lakóihoz.

A város ajándékozta harangok mellett nemcsak a szekszárdiak pénzbeli adományai emlékeztettek erre, hanem az a facsádi gyülekezetnek ajándékozott, Steig Ágnes és Jaszenovics Géza fazekasok műves munkáját dicséző boroscancsó is, amely eredetijét 1786-ban az akkor még maroknyi szekszárdi református gyülekezetnek úrasztali edényül készítették a fazekascéh mesterei.

Az ünnepben osztozás nemcsak emlékeztetni kívánt, de biztatni is, megerősítve a hitet: elérkezett az építés, az egybegyűjtés, a megőrzés *rendelt* ideje.

Nagy Janka Teodóra-Szabó Géza

Ötvenéves a csávolyi Bunyevác Klub

Hazánkban, különösen a falun élő bunyevác-horvátok életében, anyanyelvi kultúrájuk ápolása szempontjából a kluboknak – egykori olvasóköroeknek –, és a hasonló civil szervezeteknek kiemelt jelentőségük volt és van ma is, az elnevezéstől függetlenül. *Ötven évvel ezelőtt 1948. május 2-án szervezték meg a csávolyi bunyevác-horvátok a Bunyevác Klub-ot. Elnök Ikotity Mihály borbély lett, segítője Dácsin Danica, a bunyevác iskola tanítónője. A klubfoglalkozás nyitott volt a fiatalok és idősek, valamint a más nemzetiségűek előtt is. 1949 őszén lettem a bunyevác iskola vezetője, s Ikotity Mihály után választottak elnöknek, s ma is az vagyok. A Klub – a Honismereti Baráti Kör keretében – ma is ápolja az anyanyelvi kultúrát, továbbra is vállalja a településen élő nemzetiségek érdekképviseletét.*

1945 után új szárnyakat kaptak a bunyevácok, éltek is jogaikkal. Aktívak voltak, tevékenységük elismerésként álljon itt néhányuk neve is: Mero Pančić, Albo Milašin, Mate Vodovič, Pilip i Stipan Vidakovič – leányai Marija és Róza – a költő –, Mato Vida. Sajnos a kezdeti lendületet egy időre megzavarta a személyi kultusz időszaka, amikor Csávolyon is sokaknak az üldöztetés jutott osztályrészül.

¹ Bunyaszekszádról bővebben ld. a Honismeret 1996. 2. 91. oldalán megjelent írást.

A klub életében jelentősek voltak a közösségi megmozdulások: az évenkénti prélók megrendezése, kirándulások, író-olvasó találkozók, kiállítások, kultúrcoportok fellépése. A klub fiataljaival háromszor jártunk országos körúton a Kulturális Minisztérium szervezésében. Együttesünk megkapta *Bács-Kiskun megye legjobb délszláv egyiüttese* címet is. A klub életéből ellesett pillanatokról most látható a *Falmúzeumban* az időszakos fotókiállítás.

A klubfoglalkozások az anyanyelven folyó jóízű beszélgetések közben a megjelentek sokszor még tánca is perdültek. 1987-ben ünnepeltük országosan a *bunyevácok letelepedésének 300. évfordulóját*, amit emléktábla őriz a községháza falán. Az országos rendezvény műsoros záróestje a mi községünkben volt számos országhatáron-túli vendég jelenlétében. A *millécentenárium esztendejében* megemlékeztünk a csávolyi születésű nevezetes egyházi személyiségekről: *Milassin* Miklós püspökről, *Petress* János pap író-költőről, akinek életútjáról szerkesztéssel *A csávolyi Helytörténeli Füzetek* kiadványsorozatban három nyelven olvashatnak az érdeklődők.

A történelmi visszatekintés után szólni kell a jubileumi ünnepségről is. A szép számmal megjelent érdeklődők szórakoztatására fellépett a bajai CSITANICA ének-zene és táncgyiittes *Jakab* Árpád vezetésével, a *felsőszentiváni* ifjúsági *tamburazenekar* *Vörös* Szilárd vezetésével. *Osztrogonác Zita*, *Viola* főiskolás pedig *Dékity* Márk költő „*Bunyevácoknak*” című versét szavalta el.

Az ünnepség végén *Mándity* István – az egykori tanítvány – és az ünneplő közönség köszöntötte Apáczai-díjas, aranydiplomás elnöküket. A kellemes meglepetést ezúttal is hálásan köszönöm, jól esett.

Dr. Mándics Mihály

Ónodi Napok – 1998

1998 júniusában is megtartották a hagyományos „Ónodi Napok” rendezvény-sorozatát a Rákóczi-szabadságharc és az 1707-ben lezajlott ónodi országgyűlés emlékére. A község önkormányzata a helyi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület és a művelődési ház vezetősége szervezte a két napon át tartó megemlékezéseket. Az erre az alkalomra összehívott történelmi nagygyűlést gazdagította az 1848–49-es szabadságharc 150., az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, Ónod várkapitánya halálának 350. és gróf Török Lajos a miskolci szabadkőműves páholy megalapítója ónodi születésének 250. évfordulója. Az 1848-as szabadságharcról Fazekas Csaba a miskolci egyetem tanára, I. Rákóczi Györgyről Nagy Magdolna a Megyei Levéltár munkatársa, gróf Török Lajosról dr. Ágoston István György ny. ref. lelkész, a Lorántffy Egyesület elnöke tartott előadást.

Az Ónodi Napok változatos kulturális programjában két festőművész –, a helyi általános iskola iskolatörténeli – és a helybeli patkoló-mester kiállítása is helyet kapott. Szép bemutatókkal szerepeltek a kassai színház művészei, a Felvidék és a környező települések hagyományörző egyiittesei. Közreműködött az Ónodi Napsugár Népdalkör, a helyi Lorántffy Zsuzsanna Általános Iskola tanárai és diákjai, valamint a helybeli sportkör.

A kétezredik jubileumi év mind a keresztyén világ, mind a magyarság nagy emlékeztető éve lesz. Emlékeztünk Krisztus születésére, aki időszámításunk központja lett és emlékeztünk államalapításunk 1000. évfordulójára. Emellett nem feledkezhetünk meg I. Rákóczi György feleségének Lorántffy Zsuzsannának, a magyarság nagy patrónaasszonya születésének 400. évfordulójáról: aki önzetlenül olyan szellemi és anyagi javakkal ajándékozta hazánkat, melyeknek áldásos következményei ma is élnek és jelen vannak.

Ezért tartjuk indokoltnak, hogy szülőhelyén történő emlékmű létesítéséhez a köz anyagi támogatását kérjük.

Á. I. Gy.

Domonkos Ottó 70 éves

Ha valaki nevét a néprajzban, de messze azon túl is, kiejti mindjárt két dolog kapcsolódik hozzá. A kisiparok kutatásának legjelesebb magyar képviselője, aki nemcsak részleteket dolgozott ki, hanem kitzúte az elvégzendő feladatokat és eljutott a nagy összefoglalásig. De rögtön feltűnik a magyar-német műveltségű Sopron is, ahol 46 éve dolgozik, alkot és él, nagy szerepe van abban, hogy szeretett városa ma már számos múzeummal rendelkezik.

Nem e tájon, hanem a Duna-Tisza közén Orgoványban 1928. augusztus 17-én született és külsőleg nagyon sima egyenes utat futott be. 1947-től néprajz-muzeológus szakos egyetemi hallgató a budapesti egyetemen; majd rövid ideig a Néprajzi Múzeumban gyakornok, de már 1952-ben muzeológusként Sopronba kap kinevezést, ahol 1958-tól kezdve *Csatkai Endre* (1896–1970) Kossuth-díjas múzeumigazgató helyettese. Mikor pedig ő nyugdíjba akart vonulni, megkérdeztem tőle, hogy kit javasol utódjának. Senki más nem jöhet számításba csak Domonkos Ottó – mondta, akit 1963-ban én iktathattam be hivatalába, amit 1989-ig, nyugállományba vonulásáig, példamutatóan látott el. Utána pedig, mint tudományos tanácsadó segíti az utódok munkáját. Megszerezte a kandidátusi (1983), majd a Magyar Tudományos Akadémia doktori fokozatát. A néprajz a 'Györffy István Emlékéremmel', a muzeológia a 'Móra Ferenc Emlékéremmel', Sopron 'Pro urbe' kitüntetéssel ismerte el munkásságát, életművét.

Domonkos Ottó tudományos munkássága a kisiparok kutatása területén egyszerre helytörténet, néprajz, művelődéstörténet és sok más tudományág eredményeit foglalja össze és azt igyekszik európai környezetben elhelyezni. Eleinte egy-egy kisipar helyi történetét, eredményeit, kapcsolatait dolgozta fel. A soproni gombkötők, a kapuvári szabók, a tiszántúli szőrtarisznya készítés, a keszthelyi kötelesek munkája, a kesztyűkészítés, több helyen a kékfestés munkamódszerét vizsgálta. Hatalmas tapasztalati anyag alapján, úgy látta, hogy az elért eredmények és a célokat összegezni kell. Ezért 1974-ben közreadta *A kisiparok néprajzi kutatása* (Ethn.: 18–37. old.) című tanulmányát, melyben leszögezi, hogy a kutatást a mai élő anyagon kell kezdeni, de nagy gondot kell fordítani a már használatból kiszorult eszközökre és azokat lehetőség szerint a legidősebb generációval meg kell szólaltatni. Rendkívül fontosnak tartja a paraszti gazdálkodás, háztartás kapcsolatát a kis- és kézműparral és ezért javasolja leltár készítését. Ebben elkülönítve a gyári termékeket meg kell állapítani, hogy mi, honnan származik, meddig használták azokat.

A történeti szempontú vizsgálatnak rendkívül nagy figyelmet szentel. Ezért az árszabályozásokat megynként összegyűjtötte és munkatársaival együtt kiadta (*A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere 1463–1848* I-II. Bp. 1986. Kiss Máriaival és Nagybakay Péterrel), mely e területen alapforrásnak számít. A történeti kutatások elvezetik a céhek világába, a legények vándorlásának vizsgálatát éppenúgy fontosnak és kutatódnak tartja, mint a vándorkereskedők útvonalait. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni az árvai tót (szlovák) gyoicsosok Székelyföldre vezető útvonalát, akik hímzéseket is árultak és terjesztettek. Itt merül fel bennem az az emlék, amikor egy Wrocław-i (Boroszló) múzeumban sok székely kerámiát láttam, amit nem tudtak meghatározni, de a székely fazekasok számon tartották, hogy valamikor a XIX. sz. első felében Lengyelországba, Németországba is szállították termékeiket.

Különös mélységgel foglalkozott a kékfestés kérdésével (*A magyarországi kékfestés* Bp. 1981.), mely ipar és művészet textil anyaga a XVII. században került a francia királyi udvarba Indiából az egyre erősödő hajó-kereskedelem révén. Magyarországon a XVIII–XIX. században honosodott meg és elsősorban a paraszti viseletben játszott nagy szerepet. Összefoglaló könyvében felderíti a Kárpát-medence legfontosabb kékfestő műhelyeit, melyek közül néhány az 1970-es évekig működött. Vizsgálja a tájegységek jellegzetes formakincsét és azok kapcsolatát a külföldi központokkal. Szerencsére sok mintafa és mintakönyv maradt fenn a még élő műhelyekben és a múzeumokban, nagyon sok került éppen Domonkos Ottó révén gondos megőrzésre. Az 1960–1970-es években a kékfestő textiliák újraéledtek és különösen a női divatban jelentős szerepet játszottak. A szép kiállítású és gazdag tartalmú könyvet nyomott textiliák, népviseleti öltözékek, a vásári árusítás jelenetei, a mesterség eszközei, a munkahelyek 129 fekete-fehér és 37 színes kép teszi látványosan érdekessé. Az Ethnographiában (1983:641.old.) ismertetésemben ezt írtam: „A könyv nemcsak tartalmilag kiváló, hanem a

megjelentetése is elsőrendű, ami a kiadót dicséri. Bárcsak minél több ilyen szinten kiadott néprajzi könyvvel találkozhatnánk a jövőben. Éppen ezért örömmel nyugtázzuk, hogy a belső tartalma és külső megjelenése, művészi megvalósítása egyaránt nívódíjban részesült.”

Négy és fél évtizedes működése alatt sok-sok olyan munkát adott közre, rendezett kiállításokat, melyek valami újat hoztak a helyi és az országos tudományosság számára is. Ennek alapján kapott meghívást a *Magyar Néprajz* szerkesztőbizottságába és egyben megbízást a 2. kötet főszerkesztői teendőinek ellátására. Ez a *Kézművesség* (főszerkesztő: Domonkos Ottó, szerkesztő: Bákay Péter, a szerkesztő munkatársa: Tomisa Ilona. Bp. 1991. 824 oldal + 71 térkép + 13 táblázat + 137 ábra + 413 fénykép) című kötet, mely nemcsak kitűnő részstanulmányokat tartalmaz, hanem bevezetőben Domonkos Ottó tisztázta az elvi és gyakorlati kérdéseket a gyűjtés, feldolgozás területén egyaránt. A dolgozatok nemcsak a nemzetközi kapcsolatokat vizsgálják, de kiemelik a jellegzetes magyar vonásokat. A vizsgálat kiterjed az egész Kárpát-medencére, bár az elszakított részekben sokkal kisebb mértékű néprajzi és levéltári kutatást lehetett végezni. A tanulmányok történeti szemléletűek és a lehetőséghez mérten a XIV–XX. század közötti időszakot ölelik fel. Idők folyamán az iparos réteg a mezővárosokból a falvakba áramlik és készítményeivel a parasztság önellátását jelentős mértékben korlátozza. Domonkos Ottó megállapítja: „Úgy véljük, hogy a magyarság európaivá alakulásának egyik fontos területe a kézművesek országokat átszelő vándorútjainak kultúráközvetítő szerepe. Úgyanakkor fontosnak tartjuk, hogy a parasztság polgárosulásának fogjuk fel a falu kézműveseinek ténykedését még akkor is, ha életmódjukban sokszor nem különböznek a parasztságtól. Speciális tudása révén nem parasztiparosnak, hanem iparosnak tartjuk a kétlaki kézművest is, aki potenciálisan a kapitalista fejlődés során a szakmunkás réteghez számítható.” A kötetben az egyes tanulmányokból mindehhez sok példa mutatható ki.

1998. augusztus 17-én tisztelői, barátai, munkatársai, tanítványai Sopronban gyűltek össze és átadták Domonkos Ottónak 70. születésnapján azt az emlékkönyvet, mely nemcsak értékeli eddigi munkásságát, hanem az egyes dolgozataiból kiindulva újabb eredményeket értek el. Mi is kívánjuk, hogy erőben, egészségben dolgozzék tovább és minél többet adjon át az utódoknak abból a kincsestárból, melyet egy fél évszázad alatt szorgos munkával összegyűjtött.

Balassa Iván

Díszpolgári cím honismereti munkáért

Újszentiván község 1998. június 20-án a szentiván naphoz kapcsolódó falunap keretében a hetvenéves Vecsernyés Jánosnak, helytörténésznek, a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület választmányi tagjának díszpolgári címet adományozott.

Vecsernyés János 1928. május 28-án született Újszentivánon, szegényparaszti családban. Az elemi iskolát szülőfalujában, a polgári iskolát és a kereskedelmi iskolát pedig Szegeden végezte. A szegedi egyetemen, a bölcsészettudományi karon magyar-történelem szakos tanári képesítést szerzett. Egyetemi tanulmányai után egy évig tanársegéd volt a szegedi egyetem Nyelvtudományi Tanszékén. Ez után Ószentivánon (ma Tiszasziget), és Szőregen tanít. Mindkét település szülőfaluja szomszédságában van. 1960–1970 között a Csongrád Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztályán dolgozik, majd a Pedagógus Szakszervezet Csongrád Megyei Bizottságának a munkatársa lett, ezután a Csongrád Megyei Továbbképzési és Módszertani Intézetben dolgozik, ahonnan rokkantsági nyugdíjba került.

Mindig érdekelte szülőföldje és annak népe. Egyetemi szakdolgozatát is az Ó- és Újszentiván dohánytermelőről írta. Falusi tanárként tanárának, Bálint Sándor néprajzprofesszornak a javaslatára összegyűjtötte az Ó- és Újszentiván, valamint Szőreg határrészeinek a neveit. Ezekből az anyagokból Bálint Sándor a Szegedi szótár című művében mintegy félszáz szakszót, helynevet átvett, hivatkozva Vecsernyés János munkáira. Száznál több cikke és tanulmánya jelent meg, elsősorban szülőfaluja történetéről, néphagyományáról helyi és országos lapokban. Nyugdíjazása után kezdett Újszentiván történelmének és néphagy-

mányának a rendszeres gyűjtéséhez és földolgozásához azzal a céllal, hogy a megye számos községéhez hasonlóan szülőfalujáról is készüljön monográfia.

Két lányát is a helytörténet gyűjtésére és földolgozására buzdítja. A nagyobbik főiskolai szakkolgozatát Újszentiváni szölások, közmondások témakörében írta. A másik lánya, aki jelenleg Finnországban a turkui egyetemen nyelvi lektor, szintén foglalkozott Újszentiváni nyelvjárási sajátosságaival.

Vecsernyés János egyik szervezője volt az 1991-es Hungarológiai Kongresszus újszentiváni programjának, amely Nátly János, a falu szülöttje, az első szegedi tájszótár megalkotójának a munkásságával foglalkozott. Egyik szervezője volt 1995-ben az újszentiváni svábok kitelepítésének ötvenedik évfordulóján megrendezett emlékünnepeknek. 1996-ban a Csongrád Megyei Levéltári Napok keretében tevékenyen részt vett a községben megrendezett levéltári napon, amely a település helytörténetét mutatta be. Ez a rendezvény adott indítást az azóta a falunap keretében megrendezésre kerülő helytörténeti előadásoknak.

Vecsernyés János a honismereti mozgalomba 1970-ben kapcsolódott be. Lektora, majd később szerkesztője a Csongrád Megyei Honismereti Híradónak, és tagja a Csongrád Megyei Honismereti Bizottságnak. 1990-ben egyik szervezője a Csongrád Megyei Honismereti Egyesületnek, amely titkárává választja. Jó kapcsolatot alakított ki a megye településeivel, önkormányzataival, iskoláival, közművelődési intézményeivel és közgyűjteményeivel. Tevékenyen részt vesz a különböző honismereti rendezvények – honismereti napok, diáktáborok, vetélkedők – szervezésében, megrendezésében.

Sokoldalú, elsősorban szülőfaluja történelmének és hagyományainak a gyűjtő és földolgozó munkáját ismerte el Újszentiván a megtisztelő díszpolgári címmel. A kitüntetéshez – kedvenc szóalkotásával, szójárással – az ország „honismerői” is gratulálnak.

Bogdán Lajos

„Hazahív a harangszó”

A Csemadok Féli Alapszervezete 1998. szeptember 5-én emléknapot rendezett az 1948 szeptemberében Magyarországra telepített felvidéki családok még élő, Félben született tagjai számára. Tolna megyéből csaknem százan keltek útra a harangok hívó szavára.

A kétezer lakosú felsőcsallóközi falu lakosainak többsége ma is magyar. Félből 1948. szeptember 12-én 42 család bútoraival, gazdasági felszerelésével és állataival, nemzedékek munkájának mozdítható, még menthető maradványával indultak útnak a vonatok. Az első-

A Félből elszármazottak egy csoportja a kopjafánál

sorban a Tolna megyei Mórágyra és Bátaapátiba áttelepítettek közül volt, akit már nyolc év után hazahúzott a szíve az „*asszonynak valóhoz*” – vállalva a börtönt, a pénzbüntetést. S bár a közelmúltban egyre gyakoribbakká váltak a rokonlátogatások, az iskolai találkozók, a szülőföld hívása ezúttal sem maradt visszhangtalan. Hivatalos dokumentáció híján a féléiek és a mórágiak emlékezete alapján sikerült összeállítania Varsányi Borbálának és Machán Istvánnak a meghívandók névsorát. S akit hívtak, *hazaindult*, még ha napszámot kellett is vállalnia, hogy előteremtse az útiköltségre valót.

A szülőfalu, Fél, s az otthonná vált település, Mórágypolgármestereinek köszöntő szavai, a kölcsönös figyelmességek, a Pörsök László által faragott kopjafa szentelése és a kitelepített családok legidősebb tagjai számára az emléktábla átadása csak keretet adott az emlékezésnek. Medret az évtizedek alatt el nem mondott szavak áradásának, s lehetőséget az egymásra ismerésre. Mert vannak pillanatok, amikor a távolság és az idő nem elválaszt, hanem összeköt. Akkor is, ha félévszázadnak kell eltelnie, mire megszólal a hazahívó harangszó.

Nagy Janka Teodóra–Szabó Géza

Huszonöt éves a Magyar Vízügyi Múzeum

Az éppen negyedszázados alapítási jubileumát ünneplő múzeumot 1973-ban hozta létre az Országos Vízügyi Hivatal, elsősorban azzal a céllal, hogy a vízügyi államigazgatási szerveknél fellelhető, muzeális értékű dokumentációs és tárgyi emlékegyek ne kallódjanak el, hanem rendezett formában nyilvántartva, kiállításokon bemutatva az utókor épülését szolgálja. A több mint 150 évvel ezelőtt megindult átfogó vízszabályozási munkákat egyrészt a folyam- és kultúrmérnöki hivatalok, másrészt a magánérdekeltségű ármentesítő- és vízszabályozó társulatok végezték el. A társulatok 1948-ban végrehajtott államosítása során egy évszázad munkáit dokumentáló történeti anyag is az állami vízügyi szolgálat tulajdonába került.

Amikor a vízügyi múzeum létrejöttének kezdeteiről beszélünk, akkor nemcsak a 25 évvel ezelőtti eseményekről kell megemlékeznünk. Ez úgyben az első megmozdulás a múlt század végének millenniumi időszakában történt, amikor a magyar vízgazdálkodás az ezredéves kiállításon saját pavilonban mutatta be az addig eltelt időszak eredményeit dokumentáló térképeket, tárgyakat (nagy számú modell és makettet), valamint fényképeket. Elődeinknek volt mire büszkén visszatekinteni. Nagyjából ez idő tájt záródott le az ország ármentesítésének első meghatározó korszaka. A kiállításon valamennyi ármentesítő és vízszabályozó társulat saját bemutatóval rukkolt ki, sőt, magának a pavilonnak a költségeihez is tetemesen hozzájárultak e szervezetek, hiszen jelképes módon az ármentesített területek minden egyes holdja után 1 krajcárt fizettek be a közös kasszába.

Az itt összegyűlt történeti értékű anyagot azután a kiállítók részben visszavették, részben pedig az akkor létrehozott Mezőgazdasági Múzeumba adták be. Amikor 1934-ben a Mezőgazdasági Múzeumot átszervezték, az új vízügyi bemutatót fel nem használt anyagotól a múzeum meg kívánt szabadulni. Ekkor Sajó Elemér, az állami vízügyi szolgálat főnöke vette kézbe a dolgok irányítását, s a műszereket a Műegyetem vízügyi tanszékének juttatták, a dokumentációs anyagot pedig a Földművelésügyi Minisztérium vette át. Innen az anyag jelentős része a Vízrajzi Intézethez került, ahol megalakították a Vízrajzi Intézet Múzeumát. Ezt annál inkább is szorgalmazta a vízrajzi szolgálat, mert már a korábbi időkben is itt gyűjtötték a megszűnt vízügyi állami hivatalok, valamint a létező állami hivatalok (mint pl. a kultúrmérnöki és folyammérnöki hivatalok) – ügyvitelben már nem szükséges – iratait és terveit.

Tekintettel arra, hogy hazánkban a magyar műszaki emlékeket nemcsak egy országos múzeum, hanem számos szakterület múzeumi gyűjtik egybe, s így – az Országos Műszaki Múzeummal együtt – közösen alkotják a magyar műszaki múzeumot; a vízügyi szolgálat is létrehozta a hazai vízgazdálkodás valamennyi szakágazat emlékeit gyűjtő múzeumát, valamint levéltárát. Ezt a lépést az is indokolta, hogy Magyarország gazdaságtörténetében egészen sajátos és megkülönböztetett szerepe volt a vízgazdálkodás mindenkorai állapotának, tekintve, hogy az ország mezőgazdaságának évszázadok óta árvizek és aszályok szélsőségei között kellett az ország népének ellátásáról gondoskodnia. Kevés európai ország van hasonló hidrológiai helyzetben, mint éppen Magyarország.

A vízügyi muzeális emléktárgy állandó kiállításon történő bemutatására az alapítás utáni hetedik esztendőben, 1980-ban került sor. Az esztergomi, műemlék jellegű múzeumépületben a *Duna és a magyar vízgazdálkodás története* című kiállítás lényegesebb változtatás nélkül immár 18 éve fogadja a látogatókat. Ez az örvendetes tény persze arra is felhívja a figyelmet, hogy a kiállítás régen megérett már a gyökeres megújításra, hiszen az eltelt idő alatt a kiállítási technikában, a muzeológusi szemléletben is „rendszerátalakítás” zajlott le. Az előzetes tervek szerint a magyar államiság ezeréves évfordulójára, az ünnepek egyik kiemelt városában a Duna Múzeum is új állandó bemutatóval állhat a nyájközönség és a szakemberek elé.

A vízügyi múzeumi szervezet, amelynek munkáját a vízügyi igazgatóságokon dolgozó – a történeti dolgok iránt az átlagosnál nagyobb érdeklődést mutató – múzeumi összekötők is segítik, 1988-ban újabb feladatot kapott. Amikor a vízügyi és a környezetvédelmi szakterület irányítása közös minisztériumban egyesült, önként adódott a lehetőség a múzeum gyűjtőkörének környezetvédelmi tematikával történő kibővítésére. Miközben a politikai változások a minisztériumi feladatmegosztásban újra szétválasztották a két terület állami irányítását, a múzeumi gyűjtőkör nem követte ezt a változást. Amikor a vízügyi közgyűjteményi egységek (múzeum, levéltár és könyvgyűjtemény) 1993. évi újjászervezése megtörtént, az akkor létrehozott Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény szervezetén belül megmaradt a Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum, valamint a környezetvédelmi szakfeladatokat is ellátó Vízügyi Levéltár (VL).

Noha a központi vízügyi múzeumi kiállítás Esztergomban üzemel, az ország számos pontján található vízügyi történeti bemutató. Ilyen például Szegeden a Marostoroki Gátórház Emlékhely, vagy Szolnok-Milléren a Szabadtéri Vízügyi Kiállítás, Hosszúfokon a Bodoky Károly Múzeum, a nagyecsedői Szivattyútelep Kiállítás, s hogy a Dunántúlon is hozzunk példát, az előbbiekhez hasonlóan a lankóci és lesvári szivattyútelepeken berendezett kiállítások. Ezek fenntartója a területileg illetékes vízügyi igazgatóságok, miközben a szakfelügyeletet a vízügyi múzeumi látja el.

Végezetül néhány szót arról, mit is őriznek a vízügyi múzeum gyűjteményei?

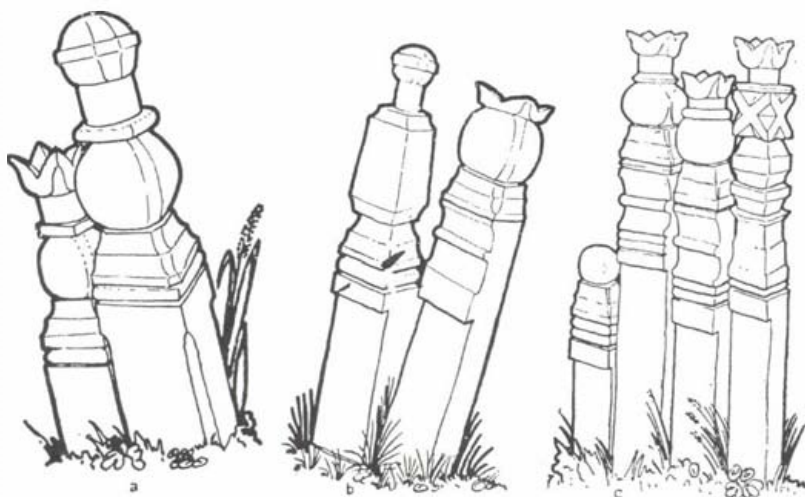
A tárgyi gyűjteményben megtalálhatók a vízrajzi térképezés műszerei, eszközei, a vízszabályozásoknál dolgozó kubikusok szerszámai és felszerelési tárgyai, különféle munkahajók modelljei, hajóácsok eszközei; külön egységet képeznek a csatornaépítés és -tisztítás felszerelési tárgyai, a régi halászszerszámok – hogy ízelítőt adjunk a gazdag választékból. A történeti képgyűjtemény számos metszetet és archív fotókat őriz, amelyek egyrészt a szabályozások előtti természeti állapotokat tükrözik, másrészt dokumentálják a vízügyi történelem kisebb-nagyobb eseményeit. A múzeumban őrzött kéziratok és nyomtatott térképek sok tekintetben egyedülálló lenyomatai a magyar táj történelmi átalakulásának.

Az Esztergomban őrzött történeti dokumentációs gyűjteményben megtalálható Széchenyi István irat- és levelezési hagyatékának jelentős része, jeles vízmérnökeink által a múzeumba hagyományozott fényképek, iratok és könyvek, számos olyan dokumentum, amelyek az eltelt évszázad kisebb-nagyobb vízimunkálataival kapcsolatosak. Mindezeket felsorolva még nem is beszéltünk a muzeális könyvekről, a hangtárról, a videofelvételek gyűjteményéről stb.

A kiállítások és gyűjtemények mellett szót kell még ejteni a múzeum és a levéltár munkatársainak kutató és publikációs tevékenységéről. A múzeumban dolgozó szakemberek szerény létszámuk ellenére nemcsak a szaklapokban jelentetik meg kutatásaik eredményét, hanem gondozzák a Vízügyi történeti füzetek című sorozatot, amely a történelmi kutatások szintézis értékű eredményeit adja közre. Ebben a sorozatban látott napvilágot többek közt Andrásfalvy Bertalannak a sárközi ártéri gazdálkodásról szóló ismert tanulmánya, vagy Károlyi Zsigmondnak a Tisza-szabályozás történetét több társszerzővel együtt feldolgozó hat kötete stb. A történeti füzetek párja a levéltárosok által szerkesztett Források a vízügy múltjából című kiadványsorozat, amely kifejezetten egyes érdekesebb, vagy valamilyen szempontból időszerű témák levéltári forrásanyagából ad közre eddig még publikálatlan dokumentumokat. Itt is említést érdemel a Múzeum Széchenyi-gyűjteményének katalógusa, a Vízügyi Levéltár fondjegyzéke, vagy a víztársulatok történetének válogatott bibliográfiája stb.

Az elmúlt negyedszázadban sok kitűnő múzeumszervező és technikatörténész dolgozott a múzeum falai között, vagy kívülről segítette munkájával az egyébként nem túl népes intézményt. Közülük álljon itt azok neve, akik már eltávoztak az élők sorából, s akikre hálásan emlékeznek a jelenlegi munkatársak: Bendefy László, Vázsonyi Ádám, Mészáros Vince, Károlyi Zsigmond, Lászlóffy Woldemár, Bernolák Jenő, Jánosi Sándor, Raffay Anna, Pataki Zoltán., Bihary Gyula, Kenedi Ferenc és Szilvay Gyula.

Fejér László

Hadadnásadi fejfák (Dr. Kós Károly rajza)

László Gyula

(1910–1998)

Csaknem kilenc évtized adatott számára a földi életről, ami irigylésre méltóan hosszúnak tűnik, hiszen kortársai többségét túlélhette, s utolsó esztendeiben valami kevés kijutott neki abból az elismerésből is, amit már évtizedekkel korábban meg kellett volna kapnia.

Unitárius székely család sarjaként egy erdélyi szász kisvárosban, a máig épségben álló várral ékes Kőhalomban látta meg a napvilágot.

Egyszerre, egyaránt vonzotta a képzőművészet és a régmúlt idők emberei életének megismerése. A Képzőművészeti Főiskolán Rudnay Gyula tanítványa lehetett, akire mindig szeretettel emlékezett. Rajzolt és festett életében mindvégig, azonban a régészet mellett a képzőművészet másodlagossá vált életében.

Egész rajzoroszatot készített kortársairól. Baráti beszélgetések vagy unalmas értekezletek egyaránt alkalmat jelentettek számára, hogy egy-egy arcot megörökítsen. Ezekből a rajzokból az elmúlt években már két kötetre való jelent meg *Az Új Horizont* kiadásában Veszprémben, kézírathasonmásokkal együtt (Arckép és kézírás). László Gyula ugyanis az ország egyik legnagyobb és legértékesebb XX. századi kézirat-gyűjteményét is magáénak mondhatta.

Kisgyermekként éppen csak eszmélkedni kezdett a világra, amikor szétesett a monarchia, s el kellett hagynia szűkebb hazáját, a számára oly kedves Erdélyt. A Magyar Nemzeti Múzeumban eltöltött évek után 1940-ben azonban visszatérhetett, s az újjáalakult kolozsvári magyar egyetem professzoraként egy évtizedet dolgozhatott ott. A világháború, a hatalomváltás, a kiépülő kommunista diktatúra, majd az újra kikényszerített távozás időszaka ez, tehát igencsak viharos szakasza századunknak. Mégis, ennek ellenére a tudós életének egyik legtermékenyebb, legörömtelibb évtizede. Kolozsvárt jelentette meg 1943-ban *A honfoglaló magyar nép művészete Erdélyben* című alapvető összefoglalását. Ekkor írta *A honfoglaló magyar nép* élete című monumentális művét (megjelent 1944-ben, Püski Sándor kiadásában), összefoglalhatta Budapest környékének népvándorlás-kor történetét, s ekkor érlelődött meg benne több olyan téma, amely tanulmány, cikk vagy könyv alakjában – többnyire kényszerűségből – évtizedekig szunnyadásra ítéltetett.

Kolozsvár történelmi levegője és értelmiségi légköre olyan környezetet jelentett, amelyenhez fogható élete utolsó négy évtizedében nem kapott meg. A kolozsvári Erdélyi Múzeum Egyesület közgyűjteménye annyit jelentett ennek az országrésznek, mint a Királyhágón innenieknek a Magyar Nemzeti Múzeum. A századfordulón Pósta Béla régészprofesszor fejlesztette korszerű közgyűjteménnyé, s szervezte meg a kolozsvári egyetemen a legkorszerűbb magyar régész-képzést, amelynek rendszerét csak fél évszázaddal később tudta elérni a budapesti egyetem! A trianoni diktátumot követően a kolozsvári egyetem románná tétele lefejezte ezt a magyar kutatóközpontot. Kitűnő professzorok távoztak – kényszerűségből – Erdélyből a megcsonkult Magyarországra. 1940-ben, Észak-Erdély Magyarországhoz csatlósával újraindított kolozsvári magyar egyetem egycsapásra rangos tudományos központtá válhatott ismét. Ígéretes fiatal kutatók kaptak lehetőséget arra, hogy új tudós-tanár generációt neveljenek. A régész László Gyula mellett a művészettörténész Entz Géza, a történész Jakó Zsigmond, a nyelvész Szabó T. Attila, a néprajzkutató ifj. Kós Károly azok, akiknek nevét – sokak közül – ezúttal megemlíthjük.

Ám az újra Romániához kerülő Erdélyben nemkívánatossá váltak a lelkes magyar professzorok, akiknek pusztá léte is ingerelte a mindenkori politikát kiszolgáló román kutatást. Kikényszerítették László Gyula, Entz Géza és mások távozását. Akik maradhattak, azokat viszont igyekeztek minden módon háttérbe szorítani. A felsoroltak közül ma már csak a László Gyulánál hat esztendővel fiatalabb Jakó Zsigmond él és alkot Kolozsvárt.

Szekér Ernő felvétele

A Rákosi-rendszer legvadabb időszakában érkezett meg László Gyula Budapestre, ahol a hatalmat már egymás között elosztó új tudományos elit ellenségesen vagy fanyalogva fogadta. 1957-ben kaphatott csak egyetemi katedrát, ásatási lehetőséget azonban sokáig nem teremtettek számára. Az 1950-es években nem kapott lehetőséget sem újabb könyvek írására, arra pedig még kevésbé gondolhatott, hogy keresett könyvritkasággá váló monumentális összefoglalása a honfoglalókról újra megjelenhessen.

De legalább taníthatott, ami annyit jelentett, hogy az ELTE Régészeti Tanszékén fél- vagy legfennebb egy tucatnyi régészhallgatónak mondhatta el tapasztalatait, villanthatta föl ötleteit, vallhatta meg kétségeit. Az, hogy – a szűkös anyagi lehetőségek ellenére – a magyar népvándorlás- és honfoglaláskori, valamint a középkori régészet figyelemreméltó eredményeket ért el az utóbbi négy évtizedben, igen nagy részben László Gyulának köszönhető.

Akár az egyetemen adott elő, akár a fővárosban vagy vidéken ismeretterjesztő előadásokat tartott, a diákokat, illetve a közönséget egyaránt magával ragadta, lenyűgözte varázslatos egyénisége. Érzelemtől, lélektől átfűtött meleg hangján szólt hozzánk az ő tolmácsolásában a régmúlt idők üzenete. A nagytudású ősök tolmácsának tekintette magát, aki a földből, a tárgyakból, a nyelvből, s a nép körében napjainkig továbbélő hagyományokból megpróbálja elénk vetíteni az egykori színes világot. Elődei és kortársai tudását a magáéval ötvözve László Gyula lett a magyar régészeti-néprajzi szemlélet igazi kimunkálója. Előadásain (csakúgy, mint könyveiben) tudatosan került az idegen szakszavakat. Úgy írt és úgy beszélt, hogy minden mondatát megérthesse minden magyar, az is, aki magasabb iskolát nem végzett. Az 1960/70-es években ez a tudományos stílus az átpolitizált, fensőbbes „akadémiai” modortól élesen különbözött. A XX. század második felének magyar tudománypolitikáját az is minősíti, hogy László Gyulát nem választotta tagjai közé a Magyar Tudományos Akadémia. Kiténtetésekre is csak a rendszerváltás után méltatták.

Csupán élete utolsó évtizedében kapott lehetőséget arra, hogy a rádióban (időnként a tv-ben is) beszélhessen kutatásairól. Közérdeklődésre számot tartó előadás-sorozatokat lehetett volna rá építeni, ám ettől igencsak óvakodtak a rendszerváltás előtt, hiszen történeti látásmódja gyökeresen eltért attól, amit az akkori kultúrpolitika támogatott.

Előadásainak (tanulmányainak) szerves részét alkották rajzai, amelyeket hallgatói ámulatára fölényes könnyedséggel, szinte a táblára sem nézve, beszéd közben rögtönzött. Az 1950-es években diasorozatot is rajzolt: Arany János Rege a csodaszarvasról című csodálatos költeményét illusztrálta szinte sorról-sorra. Évtizedekkel később jelenhetett meg könyv-alakban. Ennek szinte párja a honfoglalókról készített rajzsorozata, amit az 1980-as években (két kiadásban) is kinyomtattak (50 rajz a honfoglalókról. Móra, 1982 és 1986.)

A művészeti élettől sosem szakadt el, egyetemi hallgatóit is elvitte a legnagyobbak és a „kismesterek” műtermébe: ötvösökhöz, szobrászokhoz, festőkhöz, grafikusokhoz. Saját művei önálló kiállításokon szinte csak az utóbbi évtizedben váltak a nagyközönség számára is láthatóvá. Akár az őskor művészetéről, akár a nagyszentmiklósi kincsről, akár a Szt. László hermáról, akár Leonardóról, vagy XX. századi művészekről, pl. Medgyessyről, Rudnayról vagy másokról írt, élvezet volt olvasni, hogyan tárja fel mindazt, ami a művekben rejtőzik. Az alkotóművész, aki egyben a régészet, a néprajz, a művelődéstörténet széles látókörű kutatója, olyan összefüggésekre világított rá, ami elkerülte a korábbi kutatás fegyelmét.

Diákjainak megtanította, hogyan kell a tárgyakat nézni, meg meglássák mindazt, ami az egykori emberi alkotásokban benne rejtőzik, s hogyan lehet egy-egy – önmagában akár jelentéktelennek látszó – tárgyból kiindulva megeleveníteni a régmúlt korok életét.

Mindvégig azt vallotta, hogy ő nem az előkelők, hanem a köznép múltjának, a névtelen milliőknak kutatója. Nem egy szűk tudományos vagy értelmiségi körnek írt, rajzolt vagy beszélt, hanem mindenkire szólt. Tanítványai ma ott vannak szinte minden magyar múzeumban, s neki is köszönhető, hogy a régészek általában lelkes támogatói a honismereti mozgalomnak. Ez a kapcsolat kölcsönösen előnyös, hiszen jónéhány nagyfontosságú régészeti lelőhely megmaradását a honismeret lelkes munkásainak köszönheti.

Nem egy ilyen megemlékezés feladata, hogy elemezze az életművet, mi az, ami belőle maradandó, s mi az, amin túllépett a tudomány. Kétségtelen, hogy legnagyobb hatású írásai az ún. kettős honfoglalás témakörével kapcsolatosak, amelynek elméletét (korábbi előzmények után) ő dolgozta ki. A régész-történész szakma nagyobb része (köztük tanítványainak többsége) nem tudta elfogadni ezzel kapcsolatos nézeteit. Ma már, amikor sokszorosan több a

népvándorlás- és honfoglalás kori régészeti leletek száma, mint évtizedekkel korábban, amikor László Gyula első nagy hatású összegzései születtek, érthető, hogy másképpen látja a kutatás népszerűségi életének egyes kérdéseit. Viszont László professzor kutatási módszere, sajátos látásmódja évtizedek alatt a régészek olyan magától értetődő szakmai alapjává vált, hogy hivatkozás nélkül építik bele előadásaikba, tanulmányaikba, könyveikbe. Életművének legértékesebb, legidőtállóbb része tehát úgy maradt meg, hogy maga a szerző „elfelejtődik”. Látta, tudta, tapasztalta ezt már életében. Nemhogy ágált volna ellene, hanem inkább örült neki, hogy gazdagíthatta népének tudományát, s a múlt jobb megismerésével járulhatott hozzá egy szebb, boldogabb jövő építéséhez. Egy olyan jövőhöz, amely majd remélhetőleg méltóképpen megbecsüli a tudást, az emberi tisztességet.

Hosszú élet adatott meg neki, monumentális életművet hagyott maga után. Ám még sokkal többet adhatott volna nekünk, de nem rajta múlt, hogy nem kapott erre lehetőséget. Évtizedekig Erdélybe sem látogathatott haza, hiszen a román „tudományosság” számára nemkívánatos személynek számított. A halál – s ez elégtétel a sorstól – Erdély közelében, Nagyváradon érte, Szt. László városában, akinek alakját székely ősei templomainak falára festették, hogy a nagy király alakja még holtában is óvja az ellenségtől a határokat. A szent király hermájáról László Gyula írt mintaszerű elemző tanulmányt. A Szt. László legendát ábrázoló falképeket összegyűjtő monográfiája – jellemző módon – csak egy évtizeddel a megírása után, nemrégiben (1993) jelenhetett meg.

Amikor most László Gyulától búcsúzunk, nehéz felmérni, mit veszített halálával nemcsak a tudomány, hanem a magyarság-székelység egésze. Emlékét nemcsak a tanítványai, barátai, tisztelői őrzik meg, hanem életműve halála után remélhetőleg még számosabbak közkinccse lesz, mint életében lehetett.

Csorba Csaba

Búcsú Kaposvári Gyulától¹

Drága Gyula bácsi!

Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo.

A vízcsepp a követ nem erejével, hanem gyakori esésével vágja ki.

Mit mondhatnék ennél nemesebbet rólad én, aki végig Melletted voltam a Városházán azon a végzetes Szent István napon, amikor lelked visszaadtad a teremtőnek. Váratlan haláloed vilámcsapásként ért bennünket.

Nagyívű életművedet formáló vízcseppek közül tudományos és műzeumszervező tevékenységed mindörökké beivódott szeretett városod, Szolnok, valamint a megye és országunk életébe. Reneszánsz ember voltál a szó klasszikus értelmében. Munkásságod annyira szerteágazó volt, hogy teljességében értékelni ma még lehetetlen. Mindig újat kereső szellemed, vibráló egyéniséged hiányát minden percben érezzük. Nem tudok vigasztalót mondani családodnak, barátaidnak és tisztelőidnek. Gazdag életutadnak csupán néhány fontosabb állomását van erőm méltatni.

¹ Elhangzott 1998. augusztus 31-én Szolnokon, a Kőrösi úti temető ravatalozójában.

Csaknem 60 esztendő a múzeumügy szolgálatában, tele örömmel, csalódással, szeretettel és szenvedéssel. Méltán tekinthetjük Őt a korszerű múzeum létrehozójának. Tevékenysége a századelő múzeumalapítóinak működésével állítható párhuzamba.

Kaposvári Gyula 1940 tavaszán kötelezte el magát egy életre szólóan a könyvtár- és múzeumügynek. Kezdetben csupán egyetemi hallgatóként, majd a háborút követően önkéntes segítőként dolgozott Szolnok város Közkönyvtárában és Múzeumában. A II. világháború utáni újrakezdés nehéz időszakára a következőképpen emlékezett vissza: „Hónapokig tartott a válogatás és csoportosítás, míg megtudtuk állapítani a megmaradt könyvállományt és a veszteségeket. Métermagas beszémmégből kellett kiválogatnunk a könyveket, vagy annak részeit.” 1946 és 1950 között a múzeum és a könyvtár tevékenységét párhuzamosan irányította. 1951. január 1-jén államosították a múzeumokat. Ekkor feladta a könyvtárigazgatói állást, s minden alkotóenergiáját a múzeumi munkának szentelte.

Kaposvári Gyula egyszemélyben olyan múzeumnak teremtette meg az alapjait, mely teljességében átfogta a megye kulturális örökségének gyűjtését, megőrzését és feldolgozását. A régészet, történelem, néprajz, irodalom és képzőművészet kutatása területén egyaránt maradandót alkotott. A múzeum gyűjteményének gyarapodása 1960-ig egyedül az Ő munkájának köszönhető.

A legkülönbözőbb kötetekben, folyóiratokban, évkönyvekben, újságokban és más kiadványokban megjelent írásai egy nagyformátumú, művelt emberről tanúskodnak.

Az Ő vezetése alatt költözött át a múzeum a városi bérház alagsori helyiségeiből mai helyére. Ugyancsak Neki köszönhető, hogy az egykori szolnoki zsinagóga műemléki épülete a Damjanich János Múzeum országos színvonalú kiállítóhelyévé vált.

Kaposvári Gyula tevékenységében a különböző tudományok művelése mellett kezdettől fogva hangsúlyos szerepet játszott a tudományszervezés és a tudomány népszerűsítése is. Az 1960-as évek végétől számos regionális és országos tudományos konferenciát szervezett. Létrehozója és szerkesztője volt a megyei múzeumi szervezet évkönyvének, a múzeumi közleményeknek, a múzeumi adattárnak és a Múzeumi Leveleknek. Ugyancsak nevéhez fűződik többek között a Jászkunság és a Jászkunsági Füzetek című folyóiratok megjelenítése. Kaposvári Gyula vezetése alatt a múzeum a város és a megye tudományos, kulturális életének meghatározó intézményévé vált. Hosszú évtizedeken át végzett tevékenységével kiérdemelte a szakma legmagasabb elismerését: a *Móra Ferenc* és a *Bugát Pál Emlékérmét*, a Honismereti Szövetség *Bél Mátyás-díját*, Szolnok városától pedig a *Pro Urbe* és az *Ezüst Pelikán díjat*.

Drága Gyula bácsi!

Hosszú, szép és boldog életed volt. Nagyon sokan tiszteltek és szerettek Téged ember-ségedért, beszületességéért, segítőkedéségedért. A múzeum munkatársa voltál az utolsó pillanatig. Együtt terveztük a múzeum jövőjét, s Te tele voltál új ötletekkel. Munkabírásd, hivatástudatod, városszereteted követendő példa előttünk. Hosszú szolgálatod itt, a Földön befejeződött, szellemiséged bennünk él.

Sárközi György költő *Esőcseppek* című versét akár Te is írhattad volna búcsúzásként:

*Eljön a nap, hogy többet nem leszek,
s könyvespolcon kis kötet leszek.
Mi életem volt: öröm, szenvedés,
sötét sorok örök csendjébe vészek.*

*Néhanapján egy kéz értem kinyúl,
s zörgő lapjaimon váratlanul
fölsüt egy szó, mint másvilági hold,
s új életet kezd, ki fölém hajlott.*

*Mint lehellet a hideg ablakon,
úgy sorvad el emlékem egy napon
s mint a porszem, mely sivatagba hull,
az időbe veszek nyomtalanul.*

*Gomolygó századok fojtó ködöt
lehellnek szét a holt sorok fölött:
tartsátok lapjaim a fény felé
és lássátok meg rejtett vízjelét!*

*Holtan is élek, míg irgalma tart
a papirosnak s míg a fölkaavart
korok örvénye majdan elnyeli
min szólt a dal, az ősi nyelvet is.*

Legyen Neked könnyű a föld, Isten Veleđ, Gyula bácsi!

Dr. Kertész Róbert

Réthy Zsigmond

(1946–1998)

Elment egy melegszívű, kedves ember. Fiatalon, vágyakkal és tervekkel telten távozott. Hazáját, megyéjét szülővárosát forrón szerette. Jóllehet három földrészen, és Európa sok országában megfordult, s bár második hazájaként tisztelte a távoli Svédországot, szívverése felgyorsult, amikor gyakori utazásaiból hazatérőben megpillantotta az Alföldet, a szeretett békési tájat.

Mostanában két gondolat foglalkoztatta: rég látott, nagyon hiányzó unokáihoz készült Svédországba. Alig néhány nap választotta el az utazástól. A békéscsabai múzeumban pedig korszerű szemléletű, nagyszabású, Békés megye természeti értékeit bemutató természet-tudományi állandó kiállítás megvalósításán fáradozott munkatársaival.

Réthy Zsigmond Békéscsabán, Szarvason, Debrecenben és Szegeden végezte tanulmányait. *Biológiai tanári, könyvtárosi és népművelői diplomát* szerzett. Kiváló ornitológussá képezte magát, aki számos tudományos dolgozatban adta közre Békés megyei aviofaunisztikai kutatásainak eredményeit. Nevéhez fűződik szakmája kiemelkedő fontosságú művének, a *Magyar Madártani Bibliográfiának* a szerkesztése. Teljesítményét a legmagasabb szakmai kitüntetéssel, a *Chernel István Emlékéremmel* ismerték el. Alázattal művelte választott szakmáját, de érdeklődése messze meghaladta egyetlen szakma határait. Egyaránt kutatta a természeti környezet életét, a táji környezetben megjelenő emberi kultúrát. A békési kastélyok történetének elsősorú ismerője volt, de dédelgetett, s a pihenés éveiben megvalósítani szándékozott kastélymonográfiáját már nem írhatja meg. A természeti környezet kutatása során ráébredt a felvilágosító munka fontosságára. E felismerését jól illusztrálja a szakma és a nagyközönség körében egyaránt sikert arató két könyve, a *Békés Megyei Természetvédelmi Kalauz* és a *Körösök vidéke*. Szuggesztív előadó volt, aki gazdag tudását és korszerű természet-szemléletét negyed évszázadon át fáradságot nem kímélve osztotta meg hallgatóságával.

Elkötelezett természetvédőként fiatalok nemzedékeit tanította meg természeti környezetünk tiszteltetésére és védelmére, miközben gondot fordított a fiatalokat nevelő tanárok szemléletének változtatására is. A hetvenes évek elejétől, országos viszonylatban is egyedülálló eltkéltéssel vezette a múzeum égisze alatt szervezett nyári természetvédelmi táborait, amelyek sok-sok iskolást tettek a természetet értő és óvó fiatallá. A jelen szakemberei közül számosan a pedagógusként is jeles muzeológusnál tették meg első szakmai lépéseiket.

Elvitathatatlan érdemei vannak a Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi osztályának megszervezésében. A megyei múzeumi szervezet e növekvő fontosságú szakmai műhelyének a kezdetektől vezetője volt.

Tudományszervezői, szerkesztői munkásságának köszönhetően fontos tanulmánykötetek sorozatával, a *Környezet- és Természetvédelmi Évkönyvek* hét kötetével gazdagodott a megye tudományos élete. A *Békés Megyei Múzeumi Közlemények* hatodik, természetrajzi, valamint a *Dobozai Tanulmányok* címet viselő kötete is az ő szerkesztésében látott napvilágot.

A fajsúlyosabb dolgozatok mellett szívesen vállalkozott rövidebb lélegzetű, színes ismeretterjesztő cikke írására. Számos természetrajzi televíziós adáshoz kérték fel szakértőnek, és

gyakori riportalanya volt a megyét népszerűsítő televíziós és rádiós adásoknak, újságcikkeknek.

Az általa vezetett természettudományi osztály erőfeszítéseinek köszönhetően megyénknek alig számba vehetően sok élőhelye nyert védelmet az elmúlt évtizedben. Neki és munkatársainak komoly érdemei vannak a *Körös-Maros Nemzeti Park* koncepciójának megalkotásában. Tagja volt a *Magyar Biológiai Társaságnak*, a *Magyar Madártani Egyesületnek* az *MTA Ökológiai Munkabizottságának*, és a *Pulszky Társaságnak*.

Évtizedek szorgos munkájával összegyűjtött, csakis alázattal megszerezhető tudás birtokosát, emlékezetes, nagyszerű kiállítások rendezőjét, egy igaz ügy igaz képviselőjét, jeles természettudományi szakembert, kitűnő embert és kollégát veszítettünk el.

Emlékét megőrizzük!

Grin Igor

HIREK

Ózdon a helytörténeti kutatókat bemutató sorozat legutóbbi programján É. Kovács László néprajzkutatót, képzőművészt, fafaragót, a Kelemér-Gömörszőlősi Tompa Mihály Emlékbizottság vezetőjét és családját ismerhették meg közelebbről a résztvevők a Városi Könyvtár dísztermében. Különösen nagy érdeklődés kísérte az intézmény előterében rendezett kiállítást, ahol É. Kovács László festményeit, fafaragásait, É. Kovácsné Babus Éva szötteseit és É. Kovács Judit grafikáit, akvarelljeit állították ki.

É. Kovács László, évtizedek óta lelkes kutatója Gömörszőlős és a táj múltjának. 1959 októberében kezdeményezésére és szervezésében alakult meg a Tompa Mihály Emlékbizottság. 1978-ban Gömörszőlősön létrehozta a Kisgalériát, valamint a Néprajzi Gyűjteményt, s elévülhetetlen érdemeket szerzett a keleméri Tompa Mihály Emlékmúzeum megteremtésében is. 1988-ban valóra váltotta a Népi gazdálkodás-erdőgazdálkodás szabadteri gyűjteményét Gömörszőlősön. Ez már a 27. Kiállítási egysége volt, a Tompa Mihály Emlékbizottságnak. Sok-sok írása jelent már meg különböző újságokban, folyóiratokban, könyvekben, s több anyaga vár jelenleg is publikálásra. A 75 éves É. Kovács László ahhoz a nemzedékhez tartozik, amely a Sárospataki Népfőiskola harmincas éveken eszmeiségéhez kötődik. A Kovács család élete, példája annak, hogy miként maradhatnak életben egy település hagyományai.

É. Kovács László és Tokaji Magdolna népművelő, műsorvezető

Ezen a napon az Országos Honismereti Szövetség az ózdi Lajos Árpád Honismereti Kört „A honismereti mozgalomban végzett kiemelkedő munkáért” kitüntetésben részesítette. Az elismerést dr. Lénárt Béla, a megyei Honismereti Egyesület elnöke adta át Nagy Károlynak, a kör vezetőjének. Mint elismerő szavaiban kifejtette: nem sok olyan kör létezik az országban, mint az ózdi, amely példaértékű munkát végzett az elmúlt évtizedekben is.

Kerékgyártó Mihály

KÖNYVESPOLC

TÓBIÁS ÁRON

A magyarok vére¹

Olyan században élünk, amikor mindenkinek megvan a maga speciális küldetése. Mi vagyunk a tanúk, mi vagyunk egyszerre az aktív és a passzív szereplők egy színpadon. Azzal a különbséggel, hogy nekünk írják, vagy mi írjuk a történelmet. Legyen az más idők történelme, vagy éppen az 1956-os forradalomé.

Ritkán vállalom író-olvasó találkozót, nem ez a dolgom. De itt van egy kifizetetlen adósság, és az ember nem szívesen marad adós. Olyan kevés tisztességes emberrel találkoztam a történelemben, ennek a századnak ebben a szakaszában, amikor élünk adatot, azokat legalább becsüljük meg.

Tóbiás Áronnal kettős kapocs köt össze. Egyszerre voltunk osztályidegenek, a „nép ellenségei”, és az összes kellék, ami ehhez járt. Nagyjából a férjemmel egyidőben vesztette el az állását, nekem pedig egyáltalán nem volt állásom.

Egy bizonyos történelmi szituációról rendkívül sokféleképpen lehet beszélni. Lehet élesen is. Lehet szeliden is. Árnál élesebben és gyilkosabban, ahogy Tóbiás Áron válaszolt, igazán nem lehetett volna. Pedig látszólag olyan szelid és olyan csendes, mintha erre külön tanították volna. Ezek a legrettenetesebb indulatú emberek. Akikben gyűl és gyűl a mondanivaló. Kiváló memóriája van, és egy bidermeier hajadonnál sokkal érzékenyebb a lelkiismerete.

Azt szeretném Önöknek mondani, hogy az én harmadik szakom történelem. Ami nagyon tanulmányos szak. És ezt a könyvet bemutatni Önöknek nem tudom másképp, mint hogy Magyarországnak egy krónikása Magyarország történelmének egy darabját megfogalmazta. Nem is kell különösebben tudatosítanom Önökben, hiszen tudjuk, hogy minden történelem olyan, amilyenek az uralkodó udvari krónikása ábrázolja.

Tóbiást nem lehetett megvenni. Tóbiást nem lehetett rávenni arra, hogy manikűrözze az emlékeit. Tóbiás emlékezik.

És anélkül, hogy meg akarnám ijeszteni, azt hiszem, legvilágosabb alkotó pillanataiban sem tudta, hogy mit csinál, amikor *azt* rögzíti, *úgy* rögzíti, és *abban a formában* rögzíti, ahogyan megtörtént.

Tanúk vagyunk, akik itt vagyunk. És ez a kisbíbik csoda, pedig az maga is csoda, hogy ha az ember tanú, nagy idők tanúja lehet. Még nagyobb csoda, ha így lehettünk tanúk, hogy ami ebben a könyvben van, az egy idő múlva tananyag lesz.

Eljön az a korszak, amikor mi már réges-régen nem leszünk, és nem mindegy, hogy mi marad rólunk írásban.

Nem mindegy, hogy ki írta. Nem mindegy, hogy ki hallotta. Ki értett bennünket. Ki látta például egységben azt a népet, amit úgy nevezünk, hogy magyar. Magyarországgal, mint földrajzi egységgel és a magyarsággal is történt egy és más.

A krónikást nem érdekelte a saját élete, pedig igazán nagyon nehéz élete volt. Gyűjtögette az emlékeket, és amikor megethette, nyilvánosság elé bocsájtotta. Azt hiszem meg fogják köszönni neki a végén azok, akik nem lehetnek közöttünk.

Megható élmény, holnapután megyek Révkomáromba a Jókai Színházba, megnézni egy előadást. Még a fülemben van a szó: gondolatok ránk, és vigyázatok... És vissza mondtam én is: gondolunk rátok, és vigyázunk. És megyek – hogyan mennék! Akárhogy esik az eső, és akármilyen fáradt vagyok. Tóbiás mindig tudta, hogy menni kell. Ha másképpen nem, akkor cikkekben és riportokban megörökíteni azt, amit látott, és amiből egyszer történelem lesz.

Ha Önök, velem együtt, a régi – még a kommunizmus előtti – tanügyi oktatásnak voltak a nevelői, akkor nagyon jól tudják, hogy bizonyosfajta filozófiát, erkölcsöt, magatartást – bizonyosfajta etikát – megtanult az ember a gimnáziumban. Pontosan tudják, hogy Octavianus császár mit kívánt attól, aki sérthetetlen jellemű és bátor férj.

A mi korszakunknak is megvolt a maga etikai kódexe. Aki vinni akarta valamire benne, sokat választhatott. Választhatott magának sírt, egyfajta száműzetést, mint annakidején Ovidius, aki nem volt hajlandó másképpen írni, nem volt hajlandó mást írni, mint amit látott.

Választhatott magának börtönt, választhatott magának újfajta életformát, választhatott egy – mondjuk befogadó, átmeneti – nemzetet, amelyhez a maga módján hűséges kell, hogy maradjon később is, hiszen az jó volt hozzá, és szállást adott neki. Azután vitte magával azt a parányi fájdalmat, ami olyan, mint a katolikus templomokban az örökmécses, ami kevés kivádorolt magyar szívében égett. És akiében mégis, az ismeri azt a fájdalmat, ami semmihez nem hasonlítható. Azt a nevenincs honvágyat, amit vállaltak.

Tóbiás felvállalta, hogy megszólaltatja őket. Hogy megkeresi őket, akiknek el kellett menniök. Megszólaltatja azokat, akiknek vállalni kellett a legnagyobb brutalitást. Mindenkit megkeresett, akiről azt érezte, hogy van valami titkos üzenete. Ez a titkos üzenet nagyon messzire kell, hogy hangozzék. Mert azt kell éreznie mindenkinek, hogy végig szenvedte ezt a korszakot, de ez a szenvedés nem történt hiába. Nem magukért szenvedtek a hősök, nem magukért koplaltak, akik éhesek ma-

¹ Elhangzott a Kodex Könyvtárházban, 1997. december 1-jén. (Szerk.)

radtak. Valahol nőnek a gyerekeink, nőnek az unokák, valahol van Magyarország jövődjéje.

Amikor elolvastam 1956 ábrázolását – különösen nem lehet állítani rólam, hogy sok érzékem lenne a szentimentalizmushoz –, akkor már mögöttem volt mindaz, amiből a jövő kor drámaírója meg tudja csinálni azt, amihez nekünk még túlságosan könnyes a szemünk, még túlságosan reszket a kezünk. De ott van a nagy dráma, a tragédia, ennek a teljesen modern Bánk báni sikolynak a kifejezése, amikor azt mondják merániaknak: elég!...

Természetesen ott vannak ezek a drámai és kathartikus elemek ezekben az életrajzokban, amelyeket különös érzékenységgel vázol fel.

Tóbiás Áron valójában nem tudja mit csinált. Azt gondolom, hogy egy nagyon kiváló, nagyon sokra hivatott riportert, aki azt képzelte magáról, hogy ő riportert és nem vette észre, hogy ő krónikás, a jövő tanúságtévője.

Ebben a könyvben az a csodálatos számomra, hogy ennyire ártatlanul ilyen iszonyatokról még nem beszélt senki. Ezeknek az iszonyatoknak a terhét és a sorsát tisztességgel viselte addig, amíg meg nem szólalhatott és amíg ki nem mondhatta valamennyiünk nevében.

Mind az öt világrészről beszél, minden benne van, ami a magyarsággal kapcsolatos, de a centrum Magyarország. Mindenki benne van, aki kénytelen a határokon túl élni, vagy úgy döntött, hogy a határokon túl akar élni, vagy nem jöhet el onnan, pedig jönne.

Nem is mozaik-kövek ezek. Valamikor a középkorban nagy kelmék borították a paloták falát, csodálatos gobelinek, amelyek egész történelmet, egész mitológiai mondasort ábrázoltak. Valaha valamelyik észak-olasz templomban kirakták apró kövekből ezt, vagy azt a bibliai eseményt. Itt, a mi krónikásunk, bár nem vette észre: megcsinálta a magyar ablakot, a saját maga átélte élményekből összeállított anyagból. Azt a székes-egyházi ablakot, amelyen keresztül másokat látunk, és magunkra ismerünk.

Nagy szó az, hogyha a krónikás igazmondó és hűséges. Ebben a könyvben minden benne van, ami nekünk fontos.

A könyv egyfajta dallam, ha a hálát, a megbecsülést, a tiszteletet, az ellenállást, a felháborodást, a dacot, az igazi vértünk szerinti vér lobogását ábrázolni lehet. Nagyon nagy felelősséget vett magára, nagyon nagy a vállalkozása.

Azt hiszem, nem lesz Önök között senki, aki ha a könyvet kezébe veszi, rég nem látott, rég nem hallott ismerősének legalább a nevével nem találkozik, vagy nem ismer rá arra a szituációra, amelyet akarva-akaratlan megismert.

Engem vallásosan neveltek, meg is tartottam azt, amit a vallásom törvényként előírt. Kívánonk hát Tóbiás Áronnak, Isten segítsen tovább azon az úton, amelyen elindultál. Be tudd fejezni, amit elkezdted.

Szabó Magda

Kisebbségi közérzetünk barométer¹

Aki követi a jugoszláviai magyar irodalmat és publicisztikát, az előtt ismeretes, hogy ezekre az alkotásokra egyáltalán nem a patriotizmus volt a jellemző, még kevésbé a nemzeti öntudat. A II. világháború után a kommunizmus tanaival átitatott jugoszláviaság volt a követendő eszmeiség, feldúsítva, kicicomázva egy nagyfokú, „hurra optimizmussal”, a hatvanas évek elején pedig a Symposion nemzedéke, bár forradalmi változásokat, új stílust és új mondanivalót hozott, de ez a már letűnőfélben lévő nyugati hang és formavilág nem tudta meghódítani a jugoszláviai magyar olvasótáborát. Nem is a stílus volt ennek a valódi oka (részben az is), sokkal inkább a téma idegensége, az álproblémák boncolgatása, a semmitmondás, az itteni gondok tudatos elhallgatása vagy ravasz elkerülése, de legfőképp a patriotizmustól való félelem és menekülés. Sokan azt hitték, hogy a különböző izmusok majmolásával elkerülhetik a provincializmust, és a gyökértelességgel vagy a kozmopolita magatartás megjárásával megszabadulhatnak a vidékiességüktől. A valódi problémák, a 44-es megstorlások, a kisebbségi jogfosztottság vagy a magyarság létszámának katasztrofális csökkenése nem volt témája ennek az irodalomnak. Ha időnként, például az 1970-es évek elején vagy Sziveri János Symposion-i főszerkesztősége idején meg is próbálkozott valaki az itteni gondokról írni, azt nem csak a hatalom, sokkal inkább a jugoszláviai magyar irodalom hangadói és irányítói, tehát a magyar human csúcsértelmiség tiporta porba. A legsajnálatosabb az volt, hogy az anyarszág íróitársadalmának nagy része, mivel a honi irodalomban a nyugati stílusformák tiltva voltak, lelkesen fogadták ezeket az alkotás szabadságát hirdető irányzatokat, nem véve tudomást (még ma sem) a csupán a formára törekvő, a lényegét pedig mellőző jellegéről.

Ezért hatott meglepetésszerűen ez a most megjelenő antológia, amely azt bizonyítja, hogy az irodalmi közvélemény ellenére, mégis voltak és vannak a jugoszláviai magyar irodalomnak olyan alkotásai, amelyek a jugoszláviai magyarság sorskérdéseivel is foglalkoznak és egy bizonyos (kisebbség-nagyobb) ellenzéki magatartást is képviselnek. Nem törekedve a teljességre, egy kötetnyi szépirodalmi, publicisztikai, szociográfiai és statisztikai munkát gyűjtött össze a könyv szerkesztője, aki nem is e környezetbeli és nem is irodalomtörténész vagy kritikus, hanem művelődésszociológus, kisebbségkutató. A művek kiválogatásával és rendszerezésével óriási munkát végzett dr. Székely András Bertalan, hisz több mint ötven év irodalmi és publicisztikai terméséből kellett kiválasztani azt a kötetnyi anyagot, amely, ahogyan a könyv alcímében maga is megfogalmazta, híven tükrözi az ex-YU magyarság közérzetének irodalmát. Kalangyába szedte azokat az alkotásokat,

¹ Barométer. Az ex-YU magyar közérzeti irodalom antológiája. Szerkesztette: Dr. Székely András Bertalan. Kiadó: Bim-Bam Szabadka, Thurzó Lajos K.K. Zenta, Logos Tóthfalu, 1997.

amelyek népünknek a szülőföldhöz és az egyetemes magyarsághoz való ragaszkodását tükrözik, vagy a többségi nemzethez, illetve a mindenkori hatalomhoz való viszonyát ábrázolják, és amelyekben a kisebbségi sorsunk összes nyomorúsága kifejezésre jut. Kár, hogy az 1940-es évek végén megjelent, és mindmáig feltáratlan szamizdat-irodalmat ez alkalommal sem sikerült felkutatni és feldolgozni. Sajnálatos az is, hogy az egyes munkák végén nincsen feltüntetve a közlés időpontja és az sem, hogy hol jelent meg. Ez ugyanis (főleg a megjelentetés ideje) lényegesen befolyásolhatja a jugoszláviai magyar irodalomról alkotott képet, hisz nagyon sok mű nem a titói korszaknak, hanem az 1990-es éveknek termése, vagy csak akkor jelenhetett meg, amikor a látszólagos rendszerváltás után már a merészebb hangvételű írások is közölhetők lettek. Különösen megtévesztő például Fehér Ferencnek a Vajdasági kesergő 1949-ben című verse, amely csak 1997-ben jelenhetett meg, tehát megírása után majd 50 évre. Ennek tudatában az sem meglepő, hogy a könyvben a versek vannak túlsúlyban, és azok képviselik főleg a korábbi irodalmi alkotásokat, mert a magyar nemzetvállalást és nemzet tudatot csak a költészet elrejtő forma-, és eszköztárára át lehetett legkönnyebben megjeleníteni. Ezt erősíti meg az antológia szerkesztője is, amikor az előszóban a következőképpen vall: „...elsősorban a verseket éreztem alkalmasnak a fenti tények, érzések, viszonyulások ábrázolására...” Nem kétséges, hogy a költészetben kifejezésre jutó nemzeti öntudat nem olyan szembeötlő és magától értetődő, mint egy prózai vagy publicisztikai műben.

A bevezetőben a szerkesztő arra is feleletet ad, hogy milyen elvek alapján kerültek egy kötetbe, sőt egymás mellé a jugoszláviai, a horvátországi és a szlovéniai magyar irodalmi alkotások. „Nem valamiféle nosztalgia vezetett az egykori Jugoszlávia iránt, hanem csupán az a nehezen kétségre vonható tény, hogy e szövegek zöme – Fehér Ferenc szeptemberi kifejezetésével élve – 'egyazon ég alatt' ... születtek.” Ez még annak az ismeretében is igaz, ha tudjuk, hogy a kötet szerzői közül sokan már nem ezen a tájon élnek és dolgoznak. A téma, a mondanivaló, de legfőképp az Illyés Gyula által megfogalmazott patriotizmus mindenképp összeköti, egy homogén egységbe tömöríti a műveket.

A könyvet hat fő rész alkotja. Az első, az itthoni tájhoz, az otthonhoz való kötődést fejezi ki. A következő az 1944-es megtorlásokat és az 1950-es évek sötét korszakát dokumentáló műveket gyűjti össze, azt a rejtőzködő keveset, ami e kor „hurra optimizmusa” ellenére akkor vagy utólag megjelenhetett. A harmadik fejezet a délvidéki magyarság sorskérdéseivel és szociológiájával foglalkozik. Ezt követi „a kisebbségi skizofrén életérzés lenyomatait” tartalmazó fejezet. Az ötödik rész az 1990-es évek háborús korszakát foglalja össze. A hajdani Jugoszláviaba bekebelezett délvidéki magyarság mostani szétdarabolását, elűztetését, a magyarlakta települések „fölszabadítását” és szétlővetését, valamint e területek etnikai összetételének az erőszakos megváltoztatását ábrázoló munkákat tartalmazza. A befejező részt, „a meg-

maradásba vetett hit, az egyéni és a közösségi tartás irodalmi példái zárják.”

A kötetbe sorolt szerzők és a közölt írások száma semmiképp sem jelentenek valamilyen értékelést, még kevésbé a művek esztétikai és irodalmi értékének a rangsorolását, csupán azt fejezik ki, hogy a „válogató által föllett anyagból milyen arány kerekedett ki végül”. Természetesen nem véletlen, hogy Sz. Kanyó Leona ugyanannyi művel van jelen, mint például Sziveri János, ha tudjuk, hogy a költőnő verseinek hazai kiadását Székely András Bertalan rendezte sajtó alá. Így a válogatásnál már adva volt az anyag. Nem is a besorolt szerzők ellen emelhet kifogást az olvasó, hisz a fent említett elvek alapján ezt nem is teheti. A hiányérzetünk inkább abból fakad, hogy néhány, arra érdemes alkotó kimaradt a kötetből. Legjobban Burány Nándor neve és műve hiányzik az antológiából, aki az Összeroppanás című regényében elsőként szövegezte az 1944-es kivégzésekről, amit a hatalom a maga jól ismert módszereivel meg is torolt. Persze Burány mindezek után most is számtalan írásában foglalkozik a délvidéki magyarság problémáival. Mivel azonban ez az antológia a teljesség igénye nélkül készült, ezért ez semmiképp sem róható fel.

Ne tévesszen meg senkit az sem, hogy a könyvben közölt írások hazafiassága nem mindig azonos az író attitűdjével, magatartásával, még kevésbé a tetteivel. Némely esetben az írásban közölt patriotizmus csak egy divatos álarc, póz, amit mostanában előnyös emlegetni, de ha változna a helyzet, az alkotó is valószínűleg más elveket vallana, mint ahogyan tette azt a múltban is. Különben a könyv zárófejezetében tájékozódhatunk az antológiába besorolt írók életrajzáról és munkásságáról, ami mindenképp a szerkesztő ezirányú jártasságát dicséri. A hasznos ismertetőnél csak az kifogásolható, hogy az életrajzi adatok nem egységes mércék alapján készültek. Így például míg másoknál a doktori titulust feltüntették, sőt azt is, hogy hol és milyen témából szerezte az illető ezt a rangot, addig Vajda Gábornál ez elmaradt. Az is kifogásolható, hogy a régi bolsevista időkre jellemzően, az iskolai végzettségéről azt is feltüntették, hogy egyes alkotók mely egyetemen nyertek felvételt, még akkor is, ha az első szemeszternél tovább már nem jutottak.

Mindezek valójában csak apró hibák, amelyek semmiképp sem befolyásolják a könyv fontosságát, értékét és jelentőségét, nem csak azért, mert óriási munka fekszik benne, sokkal inkább azért, mert új megvilágításba helyezte a jugoszláviai magyar irodalmat. Olyan értékeket fedezett fel, amelyek eddig elhallgatásra voltak ítélve, és annak bizonyosságát adta, hogy a délvidéki magyarság irodalmának is vannak olyan alkotásai, amelyek rendelkeznek értékeremtő, befogadó és nem agresszív patriotizmussal. A magyar irodalomnak ilyen jellegű bemutatása mindenképp hasznos és kívánatos lenne más régiókban is. „Főleg a felnövő nemzedék ön- és helyzetismeretét, közelmúlt-tudatát” gazdagítanak ezek az antológiák.

A keménykötésű könyv izléses kivitelezésű, a fedőlapot és a fejezeteket elválasztó oldalakat Péter László grafikusművész munkái díszítik és teszik

vonzóbbá. Érthetetlen egy ilyen fontos és értékes könyv eddigi agyonhallgatása, pedig mindenképp megérdemli az olvasók érdeklődését és a kritikusok figyelmét.

Dr. Gubás Jenő

Új néprajzi kiadványok az 1848/49-es forradalom és szabadságharcról¹

Köztudott, hogy a szabadságharcról gazdag szájhagyomány szólt, mondák és visszaemlékezések őrizték a hősök tetteit, események sikereit, veszteségeit, üldözések viszontagságos tényeit. Ezek egyrésze hiteles tény tartalmaz, míg más része túlzásokkal kiegészítve, mesei elemekkel színezve szólt letűnt idők eseményeiről. Ebből a gazdag anyagból válogatott *Dömötör Ákos*. Régi kéziratokból, megsárgult füzetekből szedte össze a szabadságharc hőseire, eseményire vonatkozó mondákat és visszaemlékezéseket, különösen figyelve az ún. centenáriumi gyűjtés kevésbé ismert feljegyzéseire, de felhasználta a helyi közleményeket, más múzeumok kéziratos gyűjteményeit is. A bevezető tanulmány a népköltészet törvényszerűségeinek ismeretében konkrét témákat mutatja be, hogy a szájhagyomány az új történelmi szituációban a folklór ismert motívumait eleveníti fel és színesíti a valóságot. Így például Kossuth alakjához kapcsolódik az árulós király motívuma meg a menekülő hőse, aki a lovára fordítva vereti a patkót, hogy megtévessze az ellenséget, de közismert a megkésve érkező kegyelem motívuma, ami az aradi vértanúhoz kötődött. A szabadságharc idején még élt a régi gyökerekkel rendelkező folklór és ennek sztereotípiáival tudta részletezni a közel-múlt eseményeit. A példatár a szájhagyományban élő műveltség sokféleségéről, az egymásnak ellentmondó véleményalkotásról és látásmódról nyújt színes képet. A leghíresebb hős Kossuth és Petőfi, akiknek nemcsak az erényeit foglalták epikus keretbe, de emberi gyengeségeit is számontartották. Hasonlóképpen változatos a Görgeiről szóló folklór, hiszen a nemzet árulójának tartott hadvezérről számos rokonszenvet hirdet, elismerő, értekeit részletező visszaemlékezés került feljegyzésre. Némely vidéken a kiváló hadvezért, katonáival embérségen bánó bátor hősként emlegetik, és kényyszerű tettnek a fegyverletét. A híres hősökkel egyenrangúan szól a folklór a betyárokról, de nem feledkeznek meg az árulókról sem. A történelmi tudat alakulását a helyi mondakör, az isko-

lai tananyag és az olvasmányélmény alakította. Ennek következtében a másfél száz éves történelmi esemény visszhangja sokféle hatás alatt formálódott és a kiadványunk is változatos élményt nyújt az érdeklődőknek.

A mondákhöz hasonlóan a 48-as dalok is népszerűek voltak másfél évszázadon át. *Tari Lujza* 116 szabadságharc-hoz kapcsolódó népdalt, népies műdalt, indulót, nemzetordalt tárt elénk ismert vagy elfeledett változatok alapján, illusztrálva egykorú kiadványok képeivel. A sok népszerű 48-as dal mellett számos alig ismert vagy átformált szöveg, illetve dallam is található ebben a kötetben. A gyűjtemény összeállításakor a szerző figyelemmel volt a zene- és szövegfolklor kérdéseire, sőt azon túl a művelődéstörténeti összefüggésekre. Az egyes daltípusok előtt olvasható áttekintésben a kortörténeti dokumentumok segítenek tájékozódni abban, hogy valóban milyen is volt 1848/49-ben a divatos dallamvilág. A kötet anyagából egyértelmű, hogy a múlt században meg élt a régies népdalkincs, amelyre ráépült az új stílus, amelynek társadalmi bázisa elsősorban a harcoló katonaság volt. A katonai életmód, a gyakori helyváltoztatás, a masírozás kedvezett a nemzeti öntudatot erősítő szövegeknek. Ezalatt összefügg, hogy az a dallam lett népszerű, amelyre jól lehetett gyalogolni, katonásan lépkedni vagy esetleg táncolni, továbbá egyszerű felépítése miatt könnyű volt megtanulni. Azok a dallamok, amelyekben nem szerepel semmilyen aktualizálás, 48/49-es eseményekre, nevékre utalás, azok is ebben a stílusban váltak népszerűvé a múlt század utolsó harmadában. A közös dallamkincs segítette a szövegek és a dallamok cseréjét. A könyv szép példája annak, hogy egy dallamra többféle szöveget énekeltek illetve, hogy egy szöveg többféle dallammal került előadásra. Így például a Kossuth rádió szignáljaként 50 éve mindenkinek a füleiben élő Kossuth-dal számos változatát találjuk meg itt. *Tari Lujza* könyve alapvető forráskiadványa nemcsak a Kossuth-daloknak, de sok más népszerű 48-as indulóknak. A szerző zenepedagógusi tapasztalatából kiindulva tekintettel volt a gyakorlati célokra, hogyan kell és lehet a régi dallamokat előadni. Ilyen utalásokat is találhatunk a kották mellett. A rövid bevezetőből megismerhető a kor eseményeire vonatkozó hagyomány és annak kutatása, a sokféle eredetű énekes és hangszeres zene, valamint az örökké változó szövegkincs egymáshoz való viszonya. A pontos, szakszerű dallamközlés jelentős része most jelenik meg először, emellett kiemelkedő, hogy az anyagban való tájékozódást megkönnyítik a mutatók a laikusoknak és a szakembereknek egyaránt.

A harmadik kiadvány a népi díszítőművészetben fellelhető 48-as hagyománnyal foglalkozik. A véletlen ajándékának tartjuk *Vajkai Aurél* 50 évvel ezelőtt készített tanulmányának előkerülését, amelynek kiadását a Magyar Néprajzi Társaság magára vállalta az évforduló alkalmából. Fél évszázaddal ezelőtt a néprajzkutatók széleskörű gyűjtést szerveztek a 48-as hagyomány megismerésére. Az ún. centenáriumi gyűjtés az egész országra kiterjedt és tematikája felölelte a történelmi tudat és változás minden részletkérdését.

¹ *Dömötör Ákos: Hősök és vértanúk. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról.* Szerk.: *Kríza Ildikó.* MNT Bp. 1998. 150 old.

- *Tari Lujza: Magyarország nagy vítétség. A szabadságharc emléke a nép dalaiban.* Szerk.: *Kríza Ildikó.* MNT Bp. 1998. 186 old. 116 kotta.
- *Vajkai Aurél: 1848 emlékei a népi díszítőművészetben.* Bevezetőt írta *Vajkai Zsófia.* Szerk.: *Kríza Ildikó.* MNT Bp. 1998. 42 old. 41 rajz, 57 kép.

Az egykori gyűjtők és kutatók szándéka szerint feltárta a sokféle hagyományban fellelhető, szabadságharcra vonatkozó szellemi és tárgyi emlékeket. Ebből a gyűjtésből mindössze néhány tanulmány született, és még kevesebb jelent meg, hiszen a „fordulat éve” után a régi gyűjtések „értéke” megváltozott és a feldolgozásra vonatkozó elvárást csak néhányan fogadták el. Vajkai Aurél 1952-ben írta meg *Az 1848 emlékei a népi díszítőművészetben* című cikkét hatalmas anyag ismeretében, de az akkori politikai helyzetben kiadatlan maradt. A cikk teljes terjedelemben 42 oldalon 41 rajzzal, 60 tárgy fotójával kiegészítve jelent meg. A hatalmas anyag jól bizonyította, hogy a nemzeti öntudat kifejezése a lakásdíszeken, használati tárgyakon mind erőteljesebb lett az önkényuralom szorítása után. A kiegyezést követő években népszerűsége tovább erősödött, éppen ezért az anyagbemutató és a sok kép ma is üzenetértékű.

A gazdagon illusztrált kiadvány összeállítása Vajkai Zsófia gondos munkájának eredménye, aki a budapesti Néprajzi Múzeum anyagán kívül még tíz múzeumban található 48-as szimbolikájú vagy vonatkozású tárgyak fotóit gyűjtötte össze a tanulmány adatai alapján. A régi képeket pedig Magyar Mónika grafikája tette szemléletessé. Az ábrázoló-művészet jól mutatja, hogy a 48-ra utaló jelképek a történelmi időkől távolodva egyre inkább szimbolikus értelmet kapnak és összefüggnek a nemzeti önazonosság kifejezésének ígé-nyével.

K. I.

Bessenyei György és Nyíregyháza, 1747–1997.

Kárpáti Aurél egy remek „miniatűrjében” (*A bihari remete* – 1917) a világtól csaknem húsz esztendeje elzárkózó Bessenyei György magányának egy kietlen délutánját álmolta meg. Hőse az ismert kúria ablakánál múlta az időt, a búcsúzó fények szélfúttá mezőit vizslatva borong. Egy ősztői napon, amikor fagyot ígérőn világít még a tűzgolyó a tarlok felett, a Váradtól induló úton megmozdul a vidék: a poros akácok során szíjakon rugózó batár tart a fárstalan udvarház felé. A kapunál befordul, a kesztyűs inas egy évtizedek óta nem látott, elegáns, idősen is ápolott hölgy előtt csatolja le a kinyíló ajtó lépcsőjét. „*A bétsi grófné...*” – villannak elő a harmadnapos borostával, elnyűtt házikabátban toporgó, meglepett remetében emlékei. Megretten, hiszen a csillagfényű múltat megfáradtságában sem illik felkészületlenül és bejelentés nélkül fogadni, nem is célszerű. A nyitott ajtón átkiált a talán éppen költői kedvében ábrándozó hűgának, *Annának*: az udvaron köszöntse a grófnét, és hazudja azt, hogy akit keres, már évek óta nyugszik a gonddal ápolott kert kopár almafája alatt. Majd hátralépve figyel, amint magányos társa híven teljesíti a rábizottakat, az örömteljes múlt részese és tanúja pedig elfehéredve pillant a megjelölt, maradék leveleit hullató gyümölcsfa

felé. A hír és az emlékezés súlyától nehezülten, porköpenyét az avarban húzva lépdél a kinyújtott jobb iránt, majd kezeit imára kulcsolva megáll, búcsúzik egykori önmagától is. Néhány perc után kissé imbolyogva tér vissza a hintóhoz, amely felhorkanó lovakkal tűnik el saját nyomában az akácok között.

De felindultan nyergeltet az udvarház ura is: a vele együtt elnehezült hátsárára kapva csendes lépésben poroszkál a távolodó landauer után. Nem siet. A közeli dombtetőn megáll, szeméit tenyérével emyözve tekint a porfelhőbe, távozó vendége, majd még távolabbra, a folyókon és hegyeken túli múltja, napnyugat felé.

A „*történelmi miniatűr*” majdhogy hasonló végzetű írója az elképzelt kalandban találóan életre kelti a meghasonlott keserűség dacában önként vállalt magányt, egyben az elfojtott vágyakozást az élet- és sikerdúsabb emlékek társai közé. Evilági dolga a remetének ekkor már kevés maradt, a megkövült sértődöttség ingatag derűjében már minden elrendeztetett: kéziratai a pesti, egri és pataki tudósok levéltáiraiban várják az utókor figyelmét, az alfama hasonló békében várakozik. *Anna* pontosan teljesít mindent a ház körül, a borbé kötetett Voltaire-kötetek pedig értelmet adnak az egyre korábban rájukzuhanó esték gyertyavilágú óráinak. A hálókamrákban tisztára simított ág, friss víz a mosdótálban, a kívülről fűtött kemence is szolgálátkszen ontja melegét. *Anna* halk szóval rendelkezik. Személyes dolga csak a tékás szobában akad: az asztalon napjában nyesett lúdtoll, tinta, hófehér árkus várakozik. Néha hetekig csak fény színezi.

És bár az ifjú Batsányi János a korosabb mester munkáit egykor nagy gonddal mutatta be (*Magyar Museum* – 1799), „az utókor” a nekológok múltján (1811) az érték és művek „felfedezésére” majd hosszú idő teltevel szánja el magát. Közel ötven év után támadt ismételt érdeklődés az eltávozott író élete, műve és hagyatéka iránt.

Az író bár csak talán gyerekkorában utazgathattott át Nyíregyházán az otthon és az iskola közötti útjain, a város értelmisége „szabolcsivá” emelte az egykori „bihari” remetét. A száz éve alakult *Bessenyei Kör* gazdagodó tevékenységében megjelenő szándék és vállalás végül elvitathatatlaná tette a várostól a vidék most éppen 250 éve született írófiát. A kitaró vonzódás pedig évszázadra termi „*a kapcsolat*” gyümölcsseit.

Ezúttal korábbi írásait nem kevés nívummal frissítve és egybegyűjtve *Katona Béla*, a tevékeny irodalomtörténész ünnepli a kettős évfordulót: a közhasznú művelődési egyesület és a szívesen vállalt író-filozófus kapcsolatáról szóló új kötetben tanulmányaival és bizonyítékaival. Az itt olvasható első írás a *Bessenyei Kör* tevékenységét és eredményeit összegzi, egy további pedig kellő dokumentációval „*legendákat osztal*” az egykori testőr utóélete és „*a kapcsolat*” körül. Pontosán sorolja „*a kultusz*” írásos és tárgyi dokumentumait. Majd alapos „*a táji*” bibliográfia, „a költők tisztelgése” a helyi és megyei emlékek történetje és fényképei, „a kultusz művelőinek” arcképei következnek a Bessenyei-művek és a róla szóló címlap-másolatai

előtt. Az értekezések egyben a város értelmiségének történetét is elemzik, nem kevés perlekedésről szólva a filozófus utókorra és ez utókor vállalói körül.

Könyve záróívein még külön értékkel súlyosbított: a kedvelt költő és unokahúg, a bihari remete szintű magányos gondozója, a kedves *Beszenyei Anna* (1767–1859) költőnő portréját adja, majd a helyi múzeumban őrzött 19 levelét mutatja be. Felelevenítve a már-már elfeledett nagyszerű rokon életét és írói munkásságát, a gávai birtokon töltött évtizedek baráti környezetét, innen származó híradásait. Az olvasóban nem kevés analógiát (pl. *Dukai Tatkách Judit*) ébresztve fel. Egyben a folyamatos gyanút, egyúttal reményt, hogy a topográfiából megismert „megyebéliek” munkássága körül még nem kevés, további kutatásra méltó téma és alkalom kínálkozik. (Nyíregyháza, 1997.)

Bodri Ferenc

Két kiadvány a 70 éves Szabadfalvi József tiszteletére

A miskolci Herman Ottó Múzeum ez év nyarán két új kiadványával köszöntötte két évtizeden át volt igazgatóját, Szabadfalvi József nyugalmazott egyetemi tanárt. A volt munkatársak, tanítványok, barátok, a debreceni és a miskolci egyetemek képviselői bensőséges körben köszöntötték az ünnepeket, s adták át az erre az alkalomra megjelentetett könyveket.

Az egyik munka egyfajta számadás: önéletrajzot és bibliográfiát tartalmaz. ¹ Részletesen megismerjük belőle a jeles etnográfus és múzeumszervező életútját a debreceni indulástól az egyetemi éveken, majd oktatói tevékenységen át a Herman Ottó Múzeum igazgatói székéig, később – a múzeumi nyugdíjazás után – a Miskolci Egyetem bölcsész-képzésének szervezéséig, a Miskolci Universitas Egyesülés vezetéséig. Részletesen megemlékezik önéletrajzában két meghatározó tanáráról, *Bárczi Gézáról* és *Gunda Béláról*, s igen sok érdekes adattal szolgál mind a magyar néprajz, mind a múzeumügy elmúlt fél századáról. A kötet második része, a publikációk listája pedig önmagáért beszél: a felsorolt 386 tétel még akkor is imponáló teljesítmény lenne, ha nem vennék figyelembe Szabadfalvi oktatói, múzeumszervezői, sokirányú közéleti tevékenységét.

A másik könyv nem a most divatos ünnepi kötetek sorába illeszkedik, hanem magának az ünnepeltnek a munkásságából ad közre válogatást. ²

Az íráskötetbe rendezését nyilván befolyásolta, hogy a szerzőnek tematikus tanulmánygyűjteményei már korábban is megjelentek, de egészében nem maradtak ki jelen kötetből az azokban érintett témák sem. ³

A könyv hét tematikus fejezetre bomlik, az egyes témák elé a szerző rövid bevezetőt írt, amelyek hasznosan informálják az olvasót az adott tematika vizsgálatának időrendjéről és főbb összetevőiről. Az íráskötet Szatmártól, Debrecentől, Karcagtól Zempléngig és Miskolcig kiválasztott, gyűjtőmunkán alapuló, de az adott téma tágabb kapcsolatait is felölelő kutatómunkán nyugszanak, s időrendjük is átíveli szerzőjük munkásságának *ötödfél évtizedes* szakaszát. Nincs itt lehetőségünk részletező bemutatásukra, meg kell elégedni rövid felsorolásukkal.

Az első egység a *mézeskalácsosság* köréből tartalmaz három korai tanulmányt (Debrecen, Nyíregyháza, Karcag), külön fejezetben taglalja a magyar mézeskalácsosság kialakulásának kérdését, végül a magyar mézsörkésztés kialakulását ismerteti. Az utóbbi témakör tágabb a tanulmány címében foglaltnál: a kérdéskör európai történetét is vizsgálja, s rámutat, hogy ez a régi ital az antikvitásban is ismert volt a mediterrán térség népeinél, s fogyasztása főleg a szőlőművelés meghonosodásával hanyatlott vissza. Valamelyest illeszkedik az első részhez a kötet második tematikai blokkja: a magyar *méhészkedés* történetével, a kéziratos méhész-könyv-irodalom kérdéseivel foglalkozik. Ezek az íráskötet jól kifejezik, hogy egy-egy téma miként érik, formálódik egy kutató tevékenységében: három és fél évtized telt el a fejezetrész első és utolsó tanulmányának születése között.

A könyv harmadik nagy egységét a *népművészet* körében született íráskötetből válogattak adják. A szerzőnek ez is vissza-visszatérő témája, s a – Borsod-Abaúj-Zemplén népművészetét bemutató monográfia fejezetei mellett (1997) – több önálló könyvben publikálta eredményeit. (Pl. *A megyszoói festett asztalomunk 1735-ből*. Borsodi kismonográfia 9. Miskolc, 1980., *A magyar feketekerámia*. Budapest, 1986. stb.). Itt a magyar feketekerámia kelet-európai kapcsolatairól, Hajdú-Bihar megye népművészetéről és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei templomok festett mennyezetdeszkáiról írott tanulmányait közli újra.

A negyedik blokk *Északkelet-Magyarország* címet visel, ami kifejezi, hogy nem tematikai, hanem regionális kötődés van az itt közölt íráskötet között. Közreadja itt a szerző a Zempléni-hegység népi kultúrájának kutatását (1964-ben) áttekintő munkáját, ami figyelmeztet is a frissebb összegzés elvégzésére. Hasonló módon veszi számba a térség népei interetnikus kapcsolatainak kutatásában elért eredményeket, majd – részben az északkeleti országrészhez, illetve Miskolchoz kapcsolódóan – az *Avas* földrajzi név néprajzi-gazdaságtörténeti hátterét vizsgálja.

³ *Tanulmányok a magyar pásztorok köréből*. Studia Folkloristica et Ethnographica 10. Debrecen, 1984., *Íráskötet Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumból*. Borsodi kismonográfia 25. Miskolc, 1988.

¹ Szabadfalvi József munkássága. Szerkesztő: Veres László – Viga Gyula. Miskolc, 1998. 76 lap. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumok munkatársainak bibliográfiája 2.

² Szabadfalvi József: Ötödfél évtized természetéből. Néprajzi és művelődéstörténeti tanulmányok. Officina Musei 7. Szerkesztette: Veres László – Viga Gyula. Miskolc, 1998. 300 lap.

A következő nagy egység a szerző kutatásainak sokáig homlokterében álló témakörrel, a pástor-kodás kérdéseivel foglalkozó tanulmányokból közül csokorra valót. A pástorvándorlások jellemzői mellett foglalkozik a külterjesség és a belterjesség történeti és üzemszervezeti problémáival, a kossarzás, ill. a termőföld legeltetett állatokkal való trágyázásának, javításkorúságjensegivel, a kárpáti és az alföldi pástorokadás kapcsolatainak ezek révén felmerülő lehetőségeivel.

A könyv hatodik szakasza *Herman Ottóval* foglalkozó írások kis gyűjteménye: a sokoldalú nagy tudós múzeumszervező tevékenységét, a Tisza szabályozásáért és a Hidrográfiai Intézet létrehozásáért vállalt szerepét és kultúrpolitikai működését ismerteti a szerző. Munkásságában Herman szerepe ugyancsak visszatérő kérdés, önálló könyvek témája.⁴

A könyv utolsó fejezete a *Tudománytörténet* címet viseli, de részben számot ad arról a tudomány- és oktatásszervező munkáról is, amit Szabadfalvi – főleg a miskolci évei alatt – eddig elvégzett. A magyar néprajzi kutatás szervezeteiről és fórumairól, a Miskolci Univerzitasról, Északkelet-Magyarország művelődéstörténeti kutatásáról szóló tanulmányok mellett, külön figyelmet érdemel a *Gunda Béla debreceni évei. – Létezik-e debreceni néprajzi iskola?* című írása, ami arra is emlékeztet, hogy 1999-ben 50 esztendő lesz a Gunda Béla által indított debreceni néprajzos képzés.

Anélkül, hogy a főbb vonalaiban ismertett munkák érdemeit külön hangsúlyoznánk, meg kell állapítanunk, hogy a miskolci múzeum két kiadványa hasznos a honismeret művelői számára is. Elég csak arra utalnunk, hogy az elmúlt *ötödél évtized* alatt újabb nemzedékek nőttek fel, akik az itt újra kiadott írásokat lassan már könyvtárakban – beleértve a tudományos könyvtárakat is – sem érik el. Ugyanakkor mind a bibliográfia, mind a tanulmánykötet egy rendkívül eredményes, sikeres életpályá tukre is.

Viszóczy Ilona

A Partiumi Füzetek

Az utóbbi időben soha nem tapasztalt felendülést, fejlődést elért helytörténeti-honismereti tevékenységnek amellet, hogy ez a munka egyre inkább szakmai lesz, az is az egyik legfontosabb jellemvonása, hogy a kiadványok, megjelentetés terén mind jobban előnyben kezdik részesíteni a sorozati formát. Ennek az az előnye, hogy egy-egy szerkesztő (maga is jelentős, ha nem a legjelentősebb helytörténész) köré csoportosult szerzői gárdá munkái eleve, már jóval a megjelentetés előtt, átesnek egyfajta érdekes „belső” lektoráláson ezekben a közösségekben. Arról nem is szólvá, hogy az ilyen laza közösségekben folyó munka

közben lényegesen könnyebben és alaposabban tudnak a „tagok” egymás segítségére lenni (a tárgyalástól, az adatok átengedésén, javításán, létel-tári-könyvtári tájékoztatáson át az illusztráltság lehetőségeinek megbeszéléséig stb.). A kiadvány-sorozat eleve feltételez egy bizonyos közösséget és egyfajta közösségi munkát, talán éppen a megjelentetés érdekében. Éppen ezért nagyobb bizalommal fordulunk a sorozatban megjelent munkákhoz, mint a sorozatokat elkerülő, az egyedül megjelentek felé.

Különösen nagy az örömünk akkor, ha egy, az országhatárokon túl megindult kiadványsorozat-ról vehetünk tudomást. Illeszen ezeknek a sorozatoknak a megszervezése, megjelentetése jóval nehezebb, körülményesebb, mint a hazaiaké. Viszont éppen ezért jobban érvényesül bennük, velük kapcsolatosan az a baráti-közösségi előlektorálás, amit a fentiekben „belső” lektorálásnak mondtunk.

A Partiumi Füzetek a *Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékely Bizottság*, a *Királyhágómelléki Református Egyházkerület*, a *Nagyváradí Római Katolikus Püspökség* és esetenként még más és más, a kiadványban közvetlenül érintett falvak vagy városok egyházainak, vagy valamilyen más társadalmi szervezeteinek, intézményeinek a támogatásával jelennek meg. Az alig egy év alatt megjelent négy számból is láthatjuk, hogy a kiadványsorozat folyamatosságra törekszik, hogy szinte minden számmal valamit lépett előre, vagyis fokozatos fejlődésben van. Mindez, akárcsak maga a sorozat megszervezése, megszerkesztése és megjelentetése is *Dukrét Géza* sorozatszerkesztő, a nagyváradi, partiumi, mondjuk így is, hogy *bihari helytörténeti-honismereti kutatások*, és sok minden más, ezekkel a kérdésekkel összefüggő tevékenység, munka, feladatvállalás, tervező-szervező egyéniségének érdeme.

A Partiumi Füzeteket forgatva könnyen rájövünk, hogy a füzet sorozat legnagyobb érdeme az, hogy van, hogy létrejött, hogy megjelenik. Természetesen kínálkozik egy másik követelmény is a kiadványsorozat tartalmi értékét illetően. Ehhez több kérdés merül fel és vár megválaszolásra: Megfelelő-e a tárgyválasztás? Szükséges-e a kérdéses téma felvetése, feldolgozása, és a feldolgozás megjelentetése? A felvetett kérdést népszerű módon, a közművelődési igények kielégítésére dolgozták-e fel vagy sem? A feldolgozás követet-e vagy sem valamiféle tudományos célkitűzést s ha igen, akkor az miből állt, hogyan sikerült a célkitűzést megvalósítani, milyen tudományos haszon származik a közlésből, bír-e valamiféle ösztönzéssel a további kutatásokat-feldolgozásokat illetően stb. Egyszóval: tudományos munkáról van-e szó vagy sem? Félreértés ne essék, a népszerűsítő, a közművelődési célokot szolgáló irodalomnak is megvan a maga sajátos értéke és ezeknek a kérdéseknek a felvetése egyáltalán nem a népszerűsítő, a közművelődési érdekeket szolgáló irodalom bármiféle lekezelését jelenti. Különösen nem olyan gazdasági-, társadalmi- és kulturális körülmények között, ahol sokszor a népszerűsítő, a közművelődés céljait szolgáló irodalom látja el, vagy segíti elő a tudományos feldolgozás feladatait. Az, hogy feltesszük ezt a kérdést

⁴ *Herman Ottó, a parlamenti képviselő*. Officina Musei 5. Miskolc, 1996.

ebben a konkrét esetben, a Partiumi Füzetekkel kapcsolatosan is, csupán azt jelenti, hogy megalapozott igényekkel, a kiadvány természetének megfelelő szempontok figyelembevételével akarjuk kezelni a kiadványsorozat egészét, vagy ép-penséggel egyes számaikat.

A *Partiumi Füzetek* eddig megjelent számai a következők: *Borbély Gábor, Csernák Béla, Mahajduda János*: Bihar. Helytörténet. Nagyvárad, 1997. 16 old. – *Kordics Imre*: Sírok, sírjelek a várad-olaszi temetőben. Nagyvárad, 1998. 48 old. + 27 képlap + 1 térképlap. – *Péter I. Zoltán*: Félixfürdő. Helytörténet. Nagyvárad, 1998. 37 old. – *Dánielsz Endre*: Nagyszalonta. Városismertető. Nagyvárad, 1998. 92 old. + 1 térképlap. Ebből a felsorolásból is kitűnik, hogy a *Partiumi Füzetek* kiadványsorozat rövid fennállása alatt is fokozatosan és nagyot fejlődött. Ez nemcsak a terjedelem növekedéséből látható, hanem abból is, hogy míg az első szám szerény külsővel, fekete-fehér borítóval jelent meg, addig a második számtól következően színes borítóval találkoznak. Mind a címodalal borítón, mind a hátsó borító külső lapján egész oldalas színes kép illusztrálja a szóban lévő község nevezetes látnivalóját, templomát, község-városházát, látképet stb.

Az egyes füzeteknél, a cím után általában, tehát nem minden esetben, jelzik a kiadvány műfaját. Például az első számnál a *Bihar* cím után azt írták ki, hogy *Helytörténet*. Bármily műfajjelzéssel is látják el a füzeteket, mindről az állapítható meg, hogy gyakorlati célok érdekében készült leírások-ismertetések, a történeti részekre (bevezetők) nézve pedig azt, hogy ezek kompilációk. A kompilációkkal kapcsolatosan általában két dolgot kell megjegyezni.

Az első megjegyzés az, hogy a szerzők nem mindig a legmegfelelőbb, a legújabb kutatásokat tükröző történeti munkákat, kézikönyveket idézik. Furcsa módon például nem minden történeti bevezető hivatkozik *Jakó Zsigmond* alapvető munkájára, az 1940-ben kiadott *Bihar megye a török pusztítás előtt* című népiségtörténeti összefoglalására. Ez két szempontból is érdekes: mindenekelőtt azért, mert *Jakó Zsigmond* „hazai”, izzig-vérig bihari származás, a másik pedig az, hogy nem látják-nem tudják, hogy mindazt, amit 1940 után valaki is Bihar megye és települései középkori történetéről írt, vagy kiadott, az szükségszerűen *Jakó Zsigmond* munkáján alapul, abból indul ki, azt egészíti ki, ha szükséges és lehetséges, illetve azt cáfolja-javítja, ha olyan természetű új adatokhoz jutott. Nyugodtan hivatkozhat mindenki, nyugodtan idézheti *Jakó* megállapításait, mert ha *Györfffy Györgyöt* idézi is, ha *Györfffy Györgyre* hivatkozik is valaki, voltaképpen *Jakó Zsigmond*-ból idéz, *Jakó Zsigmondra* utal. Átnézve az egyes füzetek végén található irodalomjegyzékeket úgy vélem, hogy a következőkre nézve nem lehet haszontalan, ha felsorolom azt a négy, a bihari helytörténeti-honismereti tevékenységben kézikönyvvé magasztosult munkát, amelyekre Bihar megye középkorával foglalkozó egyetlen helytörténetész sem nélkülözhet. *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5. Bp. 1940. – *Györfffy György*: Az Árpád-kori Magyar-

ország történeti földrajza. I. Bp. 1966. – *Györfffy György*: István király és műve. Bp. 1977. – *Maksay Ferenc* (szerk.): Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén. I-II. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 16. Bp. 1990.

A másik megjegyzés arra vonatkozik, hogy az adatokat, az utalásokat, idézeteket, ha már különben is készítettünk irodalomjegyzéket, írjuk pontosan. Senki sem követelhet meg ilyen esetekben abszolút bibliográfiai leírásokat, de azt nyugodtan elvárhatjuk, hogy egyazon kiadványt minden esetben egyformán idézzünk. Például nem lehet arról szó, hogy az egyik helyen a Bihari Múzeum Évkönyvéből idézzük *Bél Mátyás* leírását, egy másik helyen pedig a Bihari Múzeum emlékkönyvéből. Törekedni kell a helyes bibliográfiai adatszolgáltatásra; két okból is. Először azért, hogy munkánkban az ellenőrizhetőségen alapuló tekintélyt szerezzünk és tartsunk meg. Ezzel is biztosítva munkánkban – még egyszerű kompiláció esetén is – egyfajta tudományos megalapozottságot. Másodsorban pedig azért kell törekedni a helyes bibliográfiai adatszolgáltatásra, hogy másoknak is hasznára, a továbbgondolás, a továbbkutatás elősegítésére lehessünk.

A *Partiumi Füzetek* első száma az ősi, még a honfoglalást megelőző időszakból származó Bihar, hajdan mezőváros, majd nagyközség történetéről szól. Az összefoglalás 3 részből áll: *Történelmi visszapiantásból*, *A református templom* ismertetéséből és *A katolikus templom* bemutatásából. A történeti visszapiantással kapcsolatosan helyesebb lett volna *Jakó Zsigmond* Biharra vonatkozó megállapításaira utalni (sok helyen, de különösen a 24–25., 64–65 és a 213–215. oldalakon találhatóak *Jakó Biharról* szóló megállapításai). A református templom nemcsak a templommal foglalkozik, hanem rendkívül sűrítetten ismerteti a község reformációját, az egyház történetét is. Hasonlóképpen a katolikus templom bemutatása sem kizárólag a templom történetéről szól, hanem a Bihari római katolikus egyház múlt- és jelenbeli életéről is beszél.

A második szám, *Kordics Imre* munkája, a Várad-Olaszi temető pusztulásáról, a sírok, sírjelek méltatlan sorsáról szól. A szerző nem szemlélhette tétlenül, belenyugvással a Várad-Olaszi temető pusztulását és pusztítását, hosszas kutató- és gyűjtőmunka után, de főleg saját megfigyeléseire, tapasztalataira támaszkodva megírta a Várad-Olaszi temető (és egy kicsit a nagyváradi temetők) történetét, számba vette a legöregebb, a legnevesebb halottak sírjait, a legszebb, illetve művészi-és műemléki szempontból értékes sírjeleket, sírpléményeket. Voltaképpen egy nagyszerű katalógust készített, kiemelve minden egyes esetben a pusztulás veszélyét, az eddig elisnevdedt pusztulás-pusztítás mértékét, és rámutatva sok-sok szembevetendő, felháborító méltánytalanságra, amelyet számos, a Várad-Olaszi temetőben nyugó neves, nemcsak a váradi, hanem az országos közéletben is jelentős szerepet játszott ember sírjával, sírelkével elkövettek. A könyv különös értéke az a 108 fénykép, amelyekkel *Kordics* a különböző szempontok alapján csoportosított sírokat-sírem-

lékeket katalógus-szerűen ismerteti. A szerző természetesen tiltakozik a Várad-Olaszi temetőben történtek ellen és nem győzi eléggé és elégszer hangsúlyozni, hogy mindenkinek a saját felelőssége is megállítani ezt a megbotránkoztatást, barbár vandalizmust. Bizzunk benne, hogy tiltakozását sokan – még a legilletékesebbek közül is – meghallják, megértik és magukévá is teszik. Ennek a számnak az elején olvasható *Dukrét Géza* szerzőszerkesztő *Előszó* című írása, amiben bejelenti, hogy „A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság 1997. szeptember 26–28-i bihari honismereti konferenciáján elindított egy új kis-könyv-sorozatot, Partiumi Füzetek címen. Célja településeink helytörténetének, műemlékeinek, népszokásainak ismertetése a Partium és a Bánság területén.”

A harmadik szám, *Péter I. Zoltán*: Félixfürdő című munkája, ami mellett ott áll a műfaji megjelölés is: *Helytörténet*. A könyvecske sok, részben archív fotókból álló fénykép-illusztrációval gazdag helytörténeti összefoglalás. A tárgyalás nem mentes bizonyos idegenforgalmi célok szolid szolgálatától és a következő fejezetek tagolt: *Földrajzi fekvése* (igen rövid, pár soros fejezet csak geológiai, morfológiai, hidrológiai kérdésekről nem szól), *Történelmi visszapillantás* (szerencsés kompiliációja a vonatkozó történeti-helytörténeti irodalom mellett a régi- és az új balneológiai irodalomnak is), *Századfordulói kép* (plasztikus képét adja Félixfürdő virágkora fürdőéletének), *A fürdő legutóbbi száz éve* (igen jó és jól szemléltetett fejezet a román balneológiai- és helytörténeti irodalom számontartásával), *Epilógus* (tanulságként azt vonja le, hogy a fürdő tulajdonjogi viszonyainak tisztázása nyit utat a további fejlődésre), *Felhasznált irodalom* (34 tételben sorolja fel a Félixfürdővel foglalkozó régi magyar (és latin), az újabb magyar és román irodalmat).

A negyedik szám: *Dánielisz Endre* Nagyszalonta című munkája, ami mellé odatették, hogy Városismertető. Dánielisz Endre Nagyszalonta történetének, a nagyszalontai hajdúk, a nagyszalontai református egyház és iskola, Szalonta nagy fiainak, elsősorban Arany Jánosnak krónikása. Ki tudja, hogy ez a füzet hányadik összefoglalása a szeretett városról tudhatónak- és tudandóknak? Elannyira, hogy Dánielisz Endre már leginkább saját magát, valamelyik régebbi feldolgozását idézi. E között az összefoglalás és más Nagyszalontáról szóló írása között az a különbség, hogy ezt tudatosan városismertető kalauznak írta, nem titkolt idegenforgalmi célok szolgálatában. Külön kell szólnunk a nagyszalontai illusztrációról, a szöveges részt *Képek a régi és a mai Nagyszalontáról* címen 32 fotó-illusztráció kíséri. Fontos része a kiadványnak a *Könyvészet* című fejezet, ami 25 tételben jegyzi föl a felhasznált irodalmat. Nemcsak idegenforgalmi célokat szolgál, hanem a kiadvány megjelenítéséhez is jelentősen hozzájárult a könyvecskéhez csatlakozó *Közszolgáltatások* című jegyzék.

Elmondhatjuk, hogy mind a négy könyvecske – annak ellenére, hogy merőben különböznek egymástól – rendkívül jó szolgálatokat tesz saját magunk, saját dolgaink megismerése, megbecsülése, megőrzése területén. Az is az önszámlelt szol-

gálja, hogy az ennek a négy könyvecskének a kiadásával szerzett tapasztalatokat felhasználva a Partiumi Füzetek további számai még eredményesebben szolgálhatják helytörténeti-honismereti tevékenységünkkel az önszámlelt nagy ügyén túl mind a tudományos, mind pedig a közművelődés érdekeit, sajátos feladatait.

Dankó Imre

A Jászkunság összefogása¹

A Jászság, a Kiskunság és a Nagykunság lakói 1995-ben ünnepelték az ún. redempció, az önmegváltás 250. évfordulóját. Amint azt a Jászkunság szinte minden mai lakója számontartja, a jász és kun ősök a XIII. század óta élnek a Kárpát-medencében, és évszázadokon át a nemesi kiváltságokhoz hasonló jogokat élveztek. 1702-ben azonban I. Lipót a fegyverjóra hivatkozva eladta a Jászkunságot a Német Lovagrendnek, 1731-től pedig a pesti Invalidusok Háza lett a terület földesura. A jász és kun helységek vezetői nem nyugodtak bele, hogy a lakosságot jobbágyi sorba süllyesszék, és folyamatosan ostromolták a császári udvart a kiváltságok visszaszerzése érdekében. A háborút viselő Mária Teréziának katonára és pénzre volt szüksége, és ez a történelmi helyzet lehetőséget teremtett a Jászkunságban élők számára, hogy ha vállalják az önmegváltás igen súlyos terheit, megszabadulhatnak földesuraiktól. A szabadparaszti kiváltságokkal rendelkező, a jobbágysort nem ismerő Jászság és a két Kunság újkori története tehát 1745-tel: a redempcióval kezdődött.

A társadalmi mozgalommal szélesedett, látványos és nagyszabású ünnepsorozat szervezését a *Redempciós Történelmi Emlékbizottság* vállalta magára, a 250 év előtti történelmi tettehez méltó emlékkiállításra túl arra is törekedve, hogy fórumot adjon a Jászkunság legavatottabb kutatói számára: mutassák be újabb tudományos eredményeiket. A közös ünneplés után egy esztendővel megjelent kötet, amely a tudományos üléseken elhangzott előadásokat, valamint forrásközléseket tartalmaz, kiegészült az ünnepi esztendő szöveges és képes krónikájával is, így lett mind a Jászkunság-kutatás, mind az ünnepsorozat maradó értékű dokumentumává.

A Jászkunság sorsfordító dokumentumainak – az 1745-ös kiváltságlevelelnek, a „Királyi Reguláció”-nak (1751), a „Liber Fundi”-nak, a „Jászkun Statutum”-nak (1799) – az elemzését (részben közreadását is) *Órsi Julianna* végezte el. Tanulmányából megtudhatjuk, hogy mit jelentett a XVIII. században s a XIX. század első felében a redemptus, az irredemptus és az inquilinus jogállás, mely két évszázadra meghatározta a tulajdonjogot: a szántóföldek, a közös legelők, a rétek használatát.

¹ *Bellon Tibor–Órsi Julianna* (szerk.): *A Jászkunság összefogása – Tanulmányok a Jászkunság történetéből*. Kiadja Karcag Város Önkormányzata 1996. 205+52 old.

Azt is gondosan áttekintette Őrsi, hogy miként vált a Hármaskerületi közigazgatásilag jól megszervezett és irányított földrajzi egységgé.

A redempciónak a paraszti gazdálkodásra gyakorolt hatását *Bellon Tibor* tanulmánya vizsgálja. Amint azt részletesen igazolja Bellon, a redempciónkor megváltozott saját határ és a külső puszta az önellátó földművelés és az árutermelő célú legeltető állattartás szinterei voltak. A redemptusok, tehát földbirtokkal rendelkező gazdaközösségek képviselőiben a választott mezővárosi, s az ugyanilyen feladatkörű falusi tanácsok szervezték, irányították a legeltetést, valamint az állatok, az állati termékek értékesítését.

A Hármaskerület pénzügyi igazgatásának történetét *Bánkiné Molnár Erzsébet* vizsgálta. Abból indult ki, hogy a kiváltságlevél felsorolta az állam számára fizetendő tételeket (hadiadó, nádori census stb.), a helyi adókat azonban nem részletezte. Az adókiivetés alapja egységesen a vagyon volt, de az adózás gyakorlata helységenként változott, s a redemptusok érdekvédelmének felelt meg. 1770-től egy helytartótanácsi rendelet megszabta az adókiivetés és adószedés módját. Ettől kezdve a szabad királyi városokban követett gyakorlathoz igazodva szervezték meg a Jászkunország települései pénzügyi igazgatásukat.

A református és katolikus vallású Jászkunország vallási problémáinak, érintőleg a görögökkel és a zsidókkal kapcsolatos konfliktusoknak az elemzésére *Bagi Gábor* vállalkozott. A vallási feszültségek hátterében gazdasági érdekek álltak: a református közösségeket arra kötelezte az államhatalom, hogy földet adjanak a betelepülő katolikusoknak, biztosítsanak számukra szenátorhelyeket és állítsanak fel számukra plébániákat. Azt is sérelmezték a reformátusok, hogy a kun kerületek székhelyét a református mezőváros Karcagról a katolikus Kunszentmártonba helyezte át Mária Terézia, a Hármaskerület tisztségeit pedig elsősorban a katolikus jázsok viselték.

Novák László dolgozata a Jászkunország középkorától kezdve XVIII–XIX. századi összefoglaló felhasználásával szemlélteti a falvak és mezővárosok külső képét. Mivel 1802-ben – a gyakori tüzesetek miatt – rendelettel szabályozta a Kerület az építkezési módot, a központi irányításnak is komoly szerepe volt a települések jellegzetes arculatának a kialakulásában.

II. József telepítési pátensének (1782) hatására a Bácskába áttelepült reformátusok sorsáról *Penovitz Antal* készített tanulmányt. A Nagykunországból és Tisza menti falvakból származó telepesek sok küzdelem árán, szinte a semmiből építették fel négy bácskai falujukat, folytonosan harcolva önkényeskedő földesurak ellen.

Szilágyi Miklós a történeti és néprajzi szakirodalom, valamint kúszászállási adatgyűjtések alapján a „nagykun öntudat” összetevőinek az elemzésére tett kísérletet. Megállapítja, hogy a kun származásról szóló történeti mondák hiányoznak, illetve nehéz eldönteni, hogy az etnikus különállás töredékes emlékei milyen mértékben táplálkoznak az olvasmányélményekből, az iskolában tanultakból. A leggyakrabban idézett szövegelemek, a „kun

miatyánk” akkor tűnt fel a XVIII. században, amikor a kiváltságok visszaszerzéséhez szükséges volt az etnikai folytonosság bizonyítására is. A kun eredethagyomány – hangsúlyozza a szerző – másodlagos jelentőségű volt a redempciónhoz, mint a társadalmi helyzetet hosszú távra meghatározó történelmi eseményhez képest: az ősök redemptusok voltak, az önmegváltásban való részvétel volt és maradt az igazán presztízs-növelő a mezővárosi közösségek tagjai számára. Függetlenül attól, hogy az önmegváltás anyagi terheit vállaló ősök kun származékok vagy más vidékekről beköltözők voltak-e.

A kötet végezetül egykori hiteles források alapján a nagykunországi települések – Karcag, Kisújszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Kunszentmárton és Túrkeve – azon lakóinak névsorát közli, akik 1745-ben részesei voltak a redempciónak. Mivel a redemptusok múlt máig egyik legfontosabb tényezője a helyi közösségekben a rangnak, a megbecsülésnek, ez a – műfaja szerint – „történeti forrásközlés” is, melyet amúgy a helytörténeti kutatás szintén jól hasznosíthat, igen sok érdeklődő helyi olvasóra számíthat. Reméljük azonban, hogy nem csak a Jászkunország lakói lesznek a kötet olvasói! Mindazoknak a figyelmébe szeretnénk ajánlani, akik ösztönző példáját keresik annak, hogy miként vált és válik napjainkban a múlt sorsfordító eseménye a mindennapok részévé.

Sz. Bányai Irén

PANDUR JÓZSEF

A másik Rippl-Rónai

Napjainkban Rippl-Rónai József (ki tudja, hányadszor) újra reneszánszát éli. Tanulmányok sora foglalkozik művészetével, s időnként egy-egy képe is felbukkan az aukciókon, borsos árával is jelezve az alkotó elismertségét és nagyságát. Kiváló festőművészünk 70 éve halott, de mégis szinte megfogható szellem sugárzásban itt él közöttünk. A szeretet jelének egyik legszebb bizonyítéka: a kaposvári Keleti temetőben lévő sírján mindig friss a virág.

És a másik Rippl-Rónai? Az öccs? Ödön? Róla szinte teljesen megfeledkeztünk. Pedig, szürke eminenciásként a háttérben maradván, hihetetlen szívóssággal ő tette a legtöbbet bátyja művészetének elismertetéséért.

Dr. Pandur József, a JPTE docense, maga is ismert festőművész, évek óta foglalkozik Rónai Ödön (az öccs ezt a névváltozatot használta) életével és tevékenységével. A közelmúltban napvilágot látott, adatokban gazdag és emellett rendkívül olvasmányos monográfia a legfőbb bizonyíték arra, hogy Ödön milyen szívóssággal ragaszkodott bátyjához és a támadások pergőtüzében hányszor bizonyította be tetteivel is hűségét.

Pandur József így fogalmazta meg műve célját: „Feladatom, hogy Rónai Ödönről valós, igaz képet

rajzolja, bemutassam a két Rippl-Rónai mély, testvéri, baráti összetartozását..." A kötet elején, a vallomások gyűjteményében nemcsak a báty viszszaemlékezéseiből olvashatunk. A fiatalabb kortársak (Bernáth Aurél, Martyn Ferenc) is sok szeretettel idézik föl Ödön alakját.

A nyitó fejezet – milyen találóan – az Állomások címet viseli. Hiszen Ödön polgári foglalkozásként a vasutaságot választotta. Ezek az állomások (Kiskorpad, Görgeteg, Kéthely, Somodoraszaló, Fiume, Somogyoszob) nemcsak az életút, de egyben a munkahelyeknek is állomásai. Ödön már 1895-ben, alig 30 évesen megkezdte bátyjával kapcsolatos gyűjteményének összeállítását és ezt 1921-ben bekövetkezett haláláig folytatta. („Ez az Ödön, a vasúti főnök, bizony nálamnál jobban tudná életem történetét elbeszélni...” – írja Rippl-Rónai József Emlékezéseiben.) És Ödön gyűjt és megőrzi mindent. Képeket, leveleket, bírálatokat, kritikákat egyaránt, szinte látnokként megmentve az értékeket az utókorra. Ahogy Pandur József írja: „Rónai Ödönt csak két dolog érdekelte igazán: az egyik bátyja élete és művésze, a másik: „magánmúzeumának» a gyarapítása és annak sorsa”.

Rónai Ödön ezt a magánmúzeumot egy 1920. évi örökösödési szerződéssel Somogy vármegyének hagyományozta. Mindennél többet mond, hogy a gyűjtemény több száz képet tartalmazott, s számos fiatal tehetséget Ödön fedezett föl. Ennek a hatalmas gyűjteménynek a darabjai ma, tartalmuk és jellegük szerint szortírozva, a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum féltett kincsei közé tartoznak.

Rónai Ödön életét szűkre szabta a sors, a betegségek sorozata. 1921. január elsején még összeállítja bátyjával műtárgyainak jegyzékét, de két nap múlva a hirtelen ráört betegség végez vele.

Szinte egyedülálló, gazdag képanyag, bőséges jegyzetapparátus, kiváló tipográfia teszi a monográfiát még értékesebbé. Pandur József hézagpótló műve egy szerény és éppen ezért méltatlanul elfeledett kiváló személyiségnek állít méltó emléket. És egyúttal nélkülözhetetlen Rippl-Rónai munkásságának tanulmányozásához is.

Magá a művész is így búcsúzik testvérétől: „Édes Ödönöm, miért hagytál itt. Nagyon hiányzol, igen nagyon szerettelek...”

Dr. Sipos Csaba

PETERCSÁK TIVADAR

Néprajzi tanulmányok az Északi-középhegység területéről

A jeles etnográfus, egri múzeumigazgató Petercsák Tivadar tanulmánykötete válogatás harmadfél évtizedes munkásságából, korábbi írásaiból, de mint ilyen mégis megérdemli a bemutatást, méltatást. Részben azért, mert szerzőjének munkamódszere, a terepmunkán nyugvó, adatgazdag, történeti szempontokat is figyelembe vevő feltáró munka igen sok ténnyel gyarapítja ismereteinket. Azért is, mert témái, mint azt a kötet címe is

sugallja, egy összefüggő, ugyanakkor földrajzilag és műveltségben erősen tagolt nagytáj népének életmódját, az ott élő ember alkalmazkodási formáit tárják fel, s feldolgozásuk egy nagy tematika sokirányú közelítéseként is értelmezhető. Ha figyelembe vesszük Petercsák másutt közölt írásait is, akkor érezzük, hogy az itt (újra) közreadott munkák is jól tükrözik egész kutatói érdeklődését, módszerét. A kötet nagyon hasznos segítséget adhat az abauji Hegyköz, a Zempléni-hegység és a Mátra-vidék népelete, honismerete iránt érdeklődőknek.

Érdemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a hasonló, egy-egy kutató életművéből fejezeteket közreadó tanulmánykötetek megjelenítése „divatos” lett a magyar néprajzban. Nem mindenki lelkesedik ezért a „műfajért”, kétségtelen, lehet szakmai érveket ellene és mellette is felsorakoztatni, aligha vitatható azonban, hogy – különösen a nem túl széles tematikát felölelő kötetek – hasznosak a szaktudomány számára. Mögöttük fel kell ismernünk azt is, hogy a múzeumokban dolgozó néprajzkutatók tevékenységének csak egy része a tudományos feldolgozás, évtizedek alatt igen sokféle munkában kell résztvenniük, s csak viszonylag keveseknek adatik meg az önálló könyv megírásának túrelme és energiája. Petercsák ezek közé tartozik, több lokális és tematikus (kis)monográfia szerzője, számos kisebb-nagyobb tanulmánya és közleménye mellett.

Jelen kötet írásai négy fejezetbe rendeződnek, azok azonban csak laza keretek: a nagyobb ívű, összegző tanulmányok át-átfedik őket mind tematikailag, mind a kutatás helyszínét illetően.

Az első fejezet *Ablakosok, drótosok, teknővíjő cigányok* címet viseli, de nem csupán ezeknek a mesterségeknek a bemutatására vállalkozik. Vándoriparosok a Zempléni-hegységben és a történeti Felső-Magyarországon című, eredetileg az Ethnographia hasábjain közreadott tanulmányában – jóllehet bemutatja a zempléni hegyvidéken legtovább élő vándoriparosok és művelőiket –, igényes összegzést adja a sajátos tevékenység kialakulása földrajzi, történeti, társadalmi összefüggéseinek.

A következő nagy egység a *Hegyköz állattartásának és pásztorkodásának* problematikáját tárgyalja hét írásban, különös figyelmet szentelve a szerző szülőfalujára, Filkeháza adatainak (sertéstartás, lótarítás, baromfitartás, szarvasmarhatartás). Már itt megnyilatkozik későbbi fő érdeklődése: önálló tanulmány foglalkozik az erdő szerepének a hegyközi pásztorkodásban betöltött szerepével.

Magam a kötet legerőteljesebb fejezetének a harmadikat, az *Északi-középhegység – jobbára a Zemplén és a Mátra – népi erdőhasználatról* foglalkozót érzem. Ebben nagy figyelmet szentel az erdőbirtoklás, az erdőgazdálkodás problematikájának, valamint a famunkáknak, „erdei foglalkozásoknak”, amelyek a Magyar Alföld népével folytatott árucserében is kijelölték a hegyvidék népének helyét, szerepét. Igen tanulságosan mutat rá arra is, hogy az erdőhasználatban a központi és a helyi szabályozásnak már a feudális korban is nagy jelentősége volt, s hogy az erdő nem egy-

szerűen sajátos jogi-birtoklástörténeti problémákat vet fel; ebben a vonatkozásban a jobbágyi és paraszti tevékenység nem egészen öncélú, nem csak a táji feltételekhez való alkalmazkodás egyik formája az erdős és az erdei munka sem.

A kötet utolsó, lazábbra szerkesztett fejezete *Falu és táj* címet visel, s – a kutatásban kiemelt Hegyköz mellett – a Taktaköz építkezéséhez és lakáskultúrájához is közöl adalékokat.

A fentiekben már minősítettem Petercsák Tivadar könyvét, így – annak kapcsán – még egy dologra hívnám fel a figyelmet. A kötet a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének egyik kiadványsorozatában jelent meg, a *Folklor és Etnográfia* sorozata közel jár a századik kötetéhez. *Az Ujváry Zoltán* professzor által szervezett és irányított könyvműhely az elmúlt két évtizedben a magyar néprajz legnagyobb kiadója volt. Ha csak ezt a sorozatot nézzük, akkor is feltűnik, hogy a debreceni tanszék nem csupán volt tanítványainak munkáit jelenteti meg, hanem igen széles kört ölel fel a hazai etnográfia és folklorisztika egészéből. Ez rendkívüli szakmai jelentőséggel bír, legfeljebb sajnálhatjuk, hogy a kiadványok közül néhány nem pl. az Akadémiai Kiadónál jelent meg, egész szakmánk rangjának kifejezésére és okulására.

Jelen kötettel az 50 esztendő szerzőt is köszönti a Kiadó, hadd csatlakozzam ahhoz magam is, Petercsák Tivadarnak további sikeres alkotó munkát kívánva. (*Folklor és Etnográfia* 98. Debrecen, 1998.)

Vigna Gyula

Néprajzi dolgozatok

Válogatás a Jászberényi Tanítóképző Főiskola néprajz szakkollégiumi hallgatóinak szakkollegozataiból

A honismereti munka sajátosan új területét jelenti a nép- és honismeret iskolai oktatásban történő megjelenése. A közoktatás tíz évfolyamán a hazai iskolákban folyó nevelő- és oktatómunka követelményeit rögzítő, a tantervek, tantárgyi programok, tankönyvek és más taneszközök, továbbá alapműveltségi vizsgakövetelmények kidolgozásának alapját szolgáló Nemzeti Alaptantervben a hon- és népművelés, e sajátos tárgyú és módszerű ismeretanyag az egyes műveltségterületeken speciális oktatási követelményekkel, feladatokkal jelenik meg. Alapvető célul tűzve, hogy minden tanuló megismerje szülőföldje kulturális örökségének jellemző sajátosságait, értékeit, hagyományait, hazánk népcsoportjait, néprajzi tájait, becsülje ezek értékeit, kultúrájuk sajátos jegyeit. A követelmények az ismeretszerzésen túl bizonyos, a szűkebb és tágabb környezet történelmi, kulturális és vallási emlékeinek, hagyományainak feltárására, ápolására irányuló készségek elsajátítását is feladatként jelölik meg. E mind határozottabban és sokrétűbben megfogalmazódó kívánalmak megvalósulásának alapját a szakmailag felkészült, elhivatott szakemberek jelenthetik.

Komoly gondot jelent azonban, hogy mindeddig nem folyt néprajzos pedagógusképzés. Néprajzi ismereteket intézményesen, állami feladatként a pedagógiai főiskolákon nem oktattak, az egyetemek által képzett néprajzosok muzeológus, s nem pedagógus diplomát kaptak. A tanítóképző főiskolákon például az alapvető jogszabályi feltételek hiánya miatt az oktatás csak a meglévő keretek közé beillesztve, szétszabdalva történhetett. A hatályos jogszabályok jelenleg is csak arra adnak módot, hogy a képzés során közvetve, vagy a NAT valamelyik műveltségterületéhez kapcsolódva, illetve ehhez szorosan kötődve, legfeljebb részben önállóan, *specializáció* keretében szerezhesse meg a hallgató a sajátos tárgyú és módszertanú ismeretanyag tanításának lehetőségét.

Az adott körülmények között a közelmúltban azok az intézmények, amelyek a néprajzot a tanítóképzés fontos részének tekintették, a legváltozatosabb módokon igyekeztek megtalálni a lehetőséget a néprajz, a honismeret minél szélesebb keretek között folyó oktatására. A tanítóképző főiskolák (többek között a budapesti, a kaposvári, a szekszárdi, a zsámbéki) ezirányú tevékenységei közül kiemelkedik a jászberényi képzés, ahol a tanító-népművelés szakon szerveződött néprajz szakkollégium keretében a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Munkatársainak (H. Bathó Edit, Szabó László, Horváth Mária és Gulyás Éva) közreműködésével folyik a néprajzi oktatás. Csaknem évtizedes munka eredményeiről ad számot a néprajz szakkollégiumi hallgatók által írt, több mint negyven szakkollegozat legjobbjából válogatott írásokat tartalmazó, a Jászberényi Tanítóképző Főiskola 80. évfolyomára a Jász Múzeum kiadásában a Jászszáji Füzetek 26. számaként megjelent *Néprajzi dolgozatok* (válogatta, szerkesztette és előszóval ellátta *Hontiné dr. Bathó Edit, dr. Gulyás Éva és dr. Szabó László*).

A hozzáértő válogatás alapvető szempontja az volt, hogy olyan eredeti gyűjtésen alapuló anyagközlő írások kerüljenek közreadásra, amelyek mind pedagógiai, mind néprajztudományi szempontból figyelemre méltóak (szerzőik: *Molnár Melinda, Bori Szilvia, Kaló Andrea, Fekete Anita, Pádár Edit, Katus Erzsébet, Kemenesi Gabriella, Décsi Mónika, Réti Szilvia, Salga Krisztina, Szappanos Edit, Kókai Magdolna, Kelemen Orsolya, Kenyeres Andrea, Fodor Krisztina, Bata Beáta, Hidvégi Agnes, Mészáros Zoltán, Tábori László, Spisák Mária, Pató Ágnes és Pletenyik Tíme*).¹ A gyűjtés körét földrajzilag meghatározza, hogy a hallgatók olyan településeken gyűjtöttek, amelyhez saját személyük vagy családjuk révén kötődtek. A táji mellett tematikai vonatkozásban is sokszínű válogatásból csupán szemelve is szembe tűnő, hogy a tárgyi néprajz köréből az erdőhasználat, a méhészkedés, a település-szerkezet vizsgálata mellett többen választottak a népi táplálkozás és a viselet köréhez kapcsolódó témát. A szellemi néprajz kedves területét a jászberényi főiskola hallgatói számára is az emberélet fordulóihoz kapcsolódó és a kalendáris szokások, a

¹ Az írások címlírását ld. a Honismereti Bibliográfiában. Honismeret 1998. 4. sz. 109. old. (Szerk.)

társadalomnéprajzét a munkával összefüggő szokások jelentik.

Szolnok megyében egyébként nem előzmények nélküli a honismereti gyűjtések szélesebb körű közreadása. A cél – miként a jelenlegi munka esetében – hasznosítani, a tudományos élet vérkeringésébe is bekapcsolni a különböző szervezeti keretek között megvalósuló gyűjtések eredményeit. Ezt segíti a néprajzi tárgyú szakdolgozatok jegyzéke és adattári lelőhelyük megjelölése a kötet végén. Bár Szolnok megyében hagyománya van a néprajzi gyűjtések kiadványi formában történő megjelentetésének, a *Néprajzi dolgozatok* ezen túlmutatva – miként a képzés történetét és tantervi programját összegző előszóban Gulyás Éva fogalmaz – a néprajz felsőfokú, nem csupán egyetemi oktatásának szükségességét és létjogosultságát is bizonyítani kívánja. Azt, hogy szükség van olyan pedagógusokra, közművelődési szakemberekre, akik számára természetes, hogy a jelen megértéséhez a település múltját, hagyományait is tudni kell – és másokat is meg kell tanítani ennek ismeretére, tiszteletére. (Jászberény, 1998.)

Nagy Janka Teodóra

A Borsodi Tájház Közleményei

A Miskolc és Aggtelek között nagyjából félúton, a Bódva völgyében fekvő Edelényhez 1950-ben hozzácsatolt Borsod község – amely a honfoglalástól a tatárjárásig várispánsági székhely, de századunkban is még körjegyzőségi központ volt – északi részén, a középkori földvár dombja mellé 1791-ben felépült, kazettás famennyezetű református templom közelében álló, 1909-ben átépített, oszlopos tornácos – kertje lábában a Bódvával – nagygazdaházban és tágas portája melléképületeiben működik a Borsodi Tájház, Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyik legismertebb, pezsgő életű, gyűjteményekben bővelkedő, de diáktáborozásra és hagyományos közösségi szórakozásra is alkalmas tájmúzeuma. Fenntartásáért, gyarapításáért az Edelényi Városi Rendezvények Háza és Könyvtár igazgatója, Laki Lukács László könyvtáros, tanár, a népi szöveg mesteré felel.

Egyik tapasztalt és tevékeny helytörténész munkatársa, Hadobás Pál segítségével ő indította útjára 1997 májusában a Borsodi Tájház Közleményei című, három ív terjedelmű, évente kétszer meg-

jelenő periodikát; amelynek célja az Edelény város és a Bódva mente múltja iránt fogékony, felelősséget érző emberek tájékoztatása a helyi művelődéstörténeti, néprajzi, ipartörténeti kutatások eredményeiről, a gyűjtemények gyarapodásáról, a megemlékezésre méltó évfordulókról, a kisváros rendezvényeiről és a tájház szolgáltatásairól.

Az első szám a borsodi földvár 1987-ben megkezdett, gazdag eredményeket hozó feltárási munkálatait ismertető tanulmányt közöl a kitűnő régész, Wolf Mária tollából, de tartalmazza Hadobás áttekintését Edelény honfoglalás előtti régészeti leleteiről, valamint Lukács cikkét – az 1997 májusi fehérhúzmész-kiállítás kapcsán – a Kachelmann család által adományozott edelényi textil- és kézimunka-gyűjteményről.

A második szám az Egerben élő kutató, Szecső Károly tanulmányát teszi közzé Farkas Zsigmond (1862–1926) római katolikus lelképásztorról, aki, a többi között, az Edelény környéki Szuhogyon, Szendrőben, Hangácson és Nyomáron évtizedekig szolgálta híveit; építve és fejlesztve azok templomait és iskoláit, emellett pedig kiváló méhészt, gyógynövénytermesztőt és természetgyógyászt hírében is állott. Közli a második szám az 1727-ben Borsod községben született Vadászi László, híres debreceni ügyvéd és városi „Senátor” 1805-ös végrendeletét; az edelényi temetőben nyugvó neves közéleti emberek listáját, valamint – ugyanúgy, mint az első számban – a Bódva mente időszerű évfordulónaptárát. A Borsodi Tájház Közleményei füzeteit grafikák, metszetek és kézimunka-faksimilék díszítik.

1998 májusában megjelent a harmadik számú füzet is. Tudósít a Ragályi Tamás reformkori politikusról elnevezett Fiökkönyvtár és a vele egy fedél alatt elhelyezett Bódva-völgyi Könyv- és Könyvtártörténeti Gyűjtemény megnyitásáról: köszönti az ötvenéves Fecske Csaba költőt és publicistát; Hadobás Sándor írásával bemutatja az 550 éve született kiváló humanistát, Lászlai Jánost; Abonyi Lajos életrajzi regényének részletével emlékezik Csermák Antal XIX. századi zeneszerző és hegedűművész edelényi tartózkodására. Ismerteti a Borsodi Tájház Közleményeinek harmadik száma az utóbbi hatvan évben Edelényben megjelent újságokat és alkalmi kiadványokat, de beszámol a Tájházban 1998. május 17-én átadott rekonstruált falusi kovácsműhelyről, valamint a szintén most berendezett muzeális „suszerájáról” is.

M. Tinkács Lajos

Honismereti bibliográfia

Ábrám Zoltán: Szentegyháza. Editura Juventus Kiadó. 1998. 351 old. – A Hargita tetején fekvő székely falu múltja és jelene.

Balanyi Béla: Ásatási napló. A középkori Bög község templomai. *Népfőiskolai Füzetek*, 3. *Lezsák Sándor* és *Gémes Mihály* előszavával. Antológia Kiadó és Nyomda Kft. Lakitelek, 1998. 65 old.

A Barcaság 1848–1849-ben Szerk: *Hochbauer Gyula*. Disz-Típo Kft. Szecseleváros. 1998. 15 old.

Beke György: Boltívek teherbírása. *Barangolások Erdélyben* 2. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp. 1998. Szatmár és Máramaros megyék magyar hagyományai és mai élete.

Beke Pál: Közjogi kiskaté. Kiadja a Közösségszolgálati Alapítvány, Bp. 1998. 111 old. – A demokratikus átalakuláshoz, az önkormányzatisághoz, a civil szerveződésekhez szükséges fogalmak és magyarázatuk gyűjteménye.

Benkő Pálné Demeter Irén: Élni akarok! Kiadja a Pécsi Püspökség, Pécs, 1998. 230 old. – Önéletírás.

Bereg Vármegye főispánjának iratai, 1342–1800. Iratjegyzék. *A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai*. Nyíregyháza, 1998. 110 old.

Csáky Károly: Györgymártonfalvától Csáb községig. Vydavatelstvo KT Kiadó. Komárom 1998. 142 old.

Deák Ferenc a haza bölcse. Írta és összeállította: *Simon Dezső*. Kiadja az MVSz Zala Megyei Szervezete. Zalaegerszeg, 1998. 98 old.

Demeter Zsófia: A pákozdi győzelem. *A Szent István Király Múzeum Közleményei* B:48. Szekesfehervár, 1998. 128 old. - Irodalmi művek, egykorú dokumentumok és visszaemlékezések a dunántúli védelmi hadműveletről.

Dömökné Iván Mária: Vásárok és hetipiacok Letenyén. Kiadja a Deák Ferenc Megyei Könyvtár. Zalaegerszeg, 1997. 87 old.

Dömökné Iván Mária: Füttyöl a Tito vonata... Szólások, mondások, szokások és hiedelmek Letenyén. Kiadja a Deák Ferenc Megyei Könyvtár. Zalaegerszeg. Zalaegerszeg, 1997. 104 old.

A Felvidék történeti földrajza. Szerk: *Frisnyák Sándor*. Nyíregyháza. 1998. 538 old. – *Pinczés Zoltán:* Az Északnyugati-Felvidék gazdasági életének természetföldrajzi alapjai; *Szabó József:* A Cserehát domborzati adottságai a változó társadalmi-gazdasági igények tükrében; *Kerényi Attila:* A természet és az ember kapcsolata a Zempléni hegységben; *Horváth Gergely:* A Medves-vidék természeti képe; *Somogyi Sándor:* A Felvidék folyóhálózatának kialakulása; *Dóka Klára:* Folyószabályozás a Felvidéken; *Bogoly János:* Adalékok a Felső-Bodrogköz és környéke flórájához; *Erdélyi István:* Szlávok és honfoglaló magyarok a Garamtól a Felső-Tiszaig; *Kocsis Károly:* Az etnikai térszerkezet változásai a mai Szlovákia területén (1920 előtt); *Hunyadi László:* A Felvidék történeti vallásföldrajza; *Kostalík, Jm:* A szlovák lakosság mozgása

és vándorlásának irányai a XVII–XIX. szd-ban; *Ujváry Zoltán:* Gömör etnikai arculata; *Keményfi Róbert:* A Kelet-Felvidék etnikai szétdarabolása (1920); *Borsos Balázs:* Demográfiai változások a Bodrogközben a folyamszabályozási munkák hatására; *Hujdú Zoltán:* „Csehszlovák” térképek az államteremtés szolgálatában; *Kubassek János:* A Felvidék magyar feltárói, felvidéki származású jeles magyar utazók eredményei öt világrészen; *Klinghammer István* Nemzetiségi térképek szerkesztésének története; *Sümeghy Zoltán:* A mai Nyugat-Szlovákia területének etnikai térszerkezetében 1910 és 1991 között bekövetkezett változások vizsgálata földrajzi információsrendszer segítségével; *Papp-Váry Árpád:* Lipszky János élete és életműve; *Csüllög Gábor:* Tervezőbizottsági irányok a Felvidék regionális tagozódásában (X–XV. szd.); *Tóth János:* A Felvidék szerepe a Kárpát-medence formálódó térszerkezetében; *Németh Péter:* A karthauziak gazdálkodása a középkori Szepességben (A menedékkői kolostor); *Dénes György:* A Torna megyei Galyság középkori történeti földrajza; *Zsámboki László:* Bányászat és kohászat a Felvidéken a magyarok évezedre alatt; *Veres László:* felvidéki üveghuták a XVI–XIX. szd-ban; *Hahn György-Hudák Éva-Técsy Zoltán:* A Thurzó–Fugger vállalkozás hatása a magyar történelemre; *Illés Zoltán:* Életmód, tájhasználat, kulturális mintakövetés a Bars megyei németeknél; *Udvari István-Viga Gyula:* A táj és az életmód néhány összefüggése a Garam völgyének településein a XVIII. szd. utolsó harmadában; *Takács Péter-Udvari István:* Háziipar, huták, hámorok, stompok és a szepesi jobbágyság a XVIII. szd. utolsó harmadában; *Vuics Tibor:* A nyugat-felvidéki vármegyék XVIII–XX. szd-i gazdaságának összehasonlító elemzése; *Frisnyák Sándor:* A Felvidék mező- és erdőgazdasága a XVIII–XIX. szd-ban; *Dobány Zoltán:* A Cserehát gazdasági élete a XVIII–XIX. szd-ban; *Konkolymé Gyuró Éva:* A tájpotenciál hasznosításának történeti változása a Zempléni-hegységben (XVIII–XIX. szd.); *Antal Zoltán:* A Felvidék vaskohászatának fejlődése nemzetközi összehasonlításban; *Szabadfalvi József:* A görömbölyi téglagyár dolgozói vonzáskörzete; *Boros László:* Az ásvány- és gyógyvizek hasznosítása a Felvidéken; *Beluszky Pál:* A Felvidék városalózata a XX. szd. elején; *Gál Zoltán:* A Felvidék városainak pénzügyi funkciói a századfordulón; *Dám László:* A Felvidék népi építészetének táji, történeti tagolódása; *Móga János:* Természetföldrajzi tényezők hatása a település-szerkezetre a Gömör-Tornai-karszt területén; *Erdősi Ferenc:* A Felvidék vasúti fővonalhálózatának kialakulása; *Majdán János:* A helyi érdekű vasutak kiépülése a Felvidéken; *Dobrossy István:* Miskolc kereskedelmi szerepe és közlekedés-földrajzi jelentősége; *Högye István:* Zemplén vármegye területi és közigazgatási változásai 1711–1950.

Fleisz János: Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában, Charta Könyvkiadó, Nagyvárad, 1997. 207 old.

Gazda Klára: A székely népviselet. *Néprajzi Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó. Bp. 1998. 211 old.

Harangozó Imre: „Krisztusz háze aranyosz...” Archaikus imák, ráolvasások kántálók a gyimesi és a moldvai magyarok hagyományából. Kiadja az Ipolyi Arnold Népfőiskola. Újkígyós 1998. 361 old.

Jászkunság. Az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Testülete folyóirata. Szolnok 1998. 3-4. sz. 101–216. old. A tartalom: Cseh Géza: Szolgálati bizonyosságlevél a nagykun kapitánytól; Nánási Mihály: Nagykunsági Mária Napok 1948 májusában; Szabó István: Mária-napok Türokszentmiklóson jó ötven évvel ezelőtt; Órsi Julianna: A vasutak szerepe a helyi közösségek életében; Berta Ferenc: Az első fényírások Szolnokon; Barabás Imre: Kútkitörés Cserkeszőlön; Fütessy Anikó: A kötelester mutatta a figurákat; Kovács Előd: A Császár tömlőcéből szabadult úrfiak típusú magyar népballadák eredetéről; Fodor Dénes: A Csörsz-monda egy régi jákóhalmi verses változata.

Kalmáncsi Papp László: Svábok a paradicsomban. Corvin Kiadó. Déva. 1997. 238 old.

Köborlás és helytállás. Erdély felfedezése 1. Magyar Újságírók Romániai Egyesülete-Bressói Lapok. Marosvásárhely-Brassó, 1998. 220 old.

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6. Kolozsvár, 1998. 285 old. – *Olosz Katalin:* Szabó Sámuel és a Vadrózsapör; *Demény István Pál:* A világfa kivágása; *Nagy Olga:* A nők szerepe és helyzete a paraszti társadalomban; *Gazda Klára:* A népi ornamentika terminológiájának állatokkal kapcsolatos rétege; *Keszeg Vilmos:* A béka a hiedelmekben; *Mitruly Miklós:* Karácsonyi kántálás Krasznán; *Balázs Lajos:* Bábakalás; *Major Miklós:* Szüreti szokások – szőlőhegyi mulatságok a Szilágyságban; *Mód László-Simon András:* Szőlőhegyi hálaadó ünnep két avasi református magyar faluban; *Dánielisz Endre:* Bihardiószegi táncalkalmak; *Magyar Zoltán:* Szent László alakja a gyimesi csángók szóhadományában; *Takács György:* Hárompataki csángó imák; *Gál Irma:* Pásztorkodással kapcsolatos gyergyóalfalvi hiedelmek és szokások; *Gub Jenő:* Borogatók, kenőcsök, sebtapaszkok a Sövidéken; *Kicsi Sándor:* Vérzésesillapító tapló és pofeteg a magyar népi gyógyászatban; *Székely Ferenc:* Népi gyűjtögetés Vadason.

L. Juhász Ilona: Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1987–1988). Lilium Aurum. Dunaszerdahely, 1998. 142 old.

Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle. Kolozsvár, 1998. 1. sz. 340 old. A tartalom: Hozzászólások *Molnár Gusztáv* Az erdélyi kérdés című cikkéhez; *Kötő József:* Hazánk Európa; *Schöpfung György:* Interetnikus kapcsolatok Erdélyben – retorika és valóság; *Bárdi Nándor:* Az erdélyi kérdés mint politikai probléma; *Gyárfás Elemér:* Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei; *Müller Hermann:* Erdély lehetséges jövője; *Romul Boilă:* Tanulmány a területileg kiegészült román állam újjászervezéséről; *Hódi Sándor:* A magyar kisebbségpolitika bukása a Vajdaságban.

Magyar Zoltán: Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban Studium Könyvkiadó. Kolozsvár, 1998. 99 old.

Molnár Mátyás emlékkönyv. Készült a Vay Ádám Múzeum alapítója születésének 75. évfordulója tiszteletére. Kiadja a Vay Ádám Múzeum Baráti Köre. Vaja, 1998. 111 old. – *Köpeczi Béla:* Bethlen Miklós önéletrajzána forrásai, morál és önismeret; *R. Várkonyi Ágnes:* Rákóczi a hatalom felelősségéről (részlet); *Heckenast Gusztáv:* A Rákóczi-szabadságharc szenátusa; *Zachar József:* Az Ónodi országgyűlés; *Németh Péter:* A Vayak ősei; *Ujváry Zoltán:* A mondatkutatás újabb eredményei; *Dankó Imre:* Nagy múzeumalapító egyéniségek; *Margócsy József:* Molnár Mátyásról szólva; *Farkas József:* Molnár Mátyás a „csendes terrorista”; *Nagy Gáspár:* Molnár Mátyással álmodom; *Zachar József:* „Nemzeti múltunk megbecsülésére akarjuk nevelni az embereket.”

Papp József: Szülőföldem, a hortobágyi Tisza mente. Etnica Kiadó Debrecen, 1998. 210 old.

Pfeiffer János: Egyházaskozár története a szerb falu keletkezésétől a németek kitelepítéséig. Szerzői kiadás, 1997. 486 old. – A szerző csak a XVII. szd végétől a XX. szd. közepéig dolgozza fel a település történetét. Német nyelvű összefoglalóval.

Ráduly János: Vettem gyöngyöt. Népköltészeti tanulmányok, kölölések. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely, 1997. 156 old.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Füzetek I. Kiadja a Levéltár, Nyíregyháza, 1998. 98 old. – A tartalom: *Ulrich Áttila:* Bevezetés a numizmatikába; *Pók Judit:* Szabolcs és Szatmár megye földrajzi képe a XVIII. szd. végén; *Henzsel Ágota:* A nemesi vármegye és a vármegyei jegyzőkönyvek a XVI–XVII. szd-ban; *Janka György:* A katolikus egyház szervezete és igazgatása Magyarországon.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Füzetek II. Kiadja a Levéltár, Nyíregyháza, 1998. 84 old. – *Németh Péter:* Szabolcs megye az Árpád-korban; *Szakállas Sándor:* Szabolcs megye rövid története és társadalma 1526 és 1790 között; *Szabó Géza:* Szabolcs megye kapitalizálódásának feltételei a dualizmus korában; *Bene János:* Nyíregyháza katonasága 1867–1944); *Reszler Gábor:* Cselédsors a századfordulón; *Vinnai Győző:* A szovjet típusú hatalomgyakorlás Szabolcsban és Szatmárban 1948–1953 között.

Szentkatolnai Bálint Benedek. Szerk: *Borcsa János.* Ambrósi Farm Kézdivásárhely, 1998. 60 old. és 45 kék. – *Borcsa János:* Előjáróban; *Murádn Jenő:* Bálint Benedek életéről és munkásságáról; *Bakk Pál:* Bálint Benedek Szentkatolna emlékezetében; *Borcsa János:* Bálint Benedek népies iparművészetéről; *Márton Árpád:* Bálint Benedek időszerűsége; *Szentkatolnai Bálint Benedek:* A székely népművészetéről; *dr. Hermann Antal:* Az EKE és a népművészet.

Vasi Szemle. Kiadja Vas Megye Közgyűlése. Szombathely, 1998. 5. sz. 515–648. old. – A tartalom: *Varga András:* Emlékezés Sedlmayr Kurtra; *Varsányi Péter István:* A szombathelyi egyházmegye szerepe és története a forradalomban és szabadságharcban I.; *Brenner Vilmos:* A hienc (vasi német) néptörzs egykor és ma; *Kuntár Lajos:* Rab-ságom története.

A Honismeret 1998. XXVI. évfolyamának tartalomjegyzéke

A honismereti mozgalom a Kossuth Rádió Nap-
közben műsorában 4/3

Andrásfalvy Bertalan: Torzkép a magyarságról
5/3

Dr. Fazekas Sándor: A XXVI. Honismereti Aka-
démia köszöntése 3/3

Dr. Boross Zoltán: Vécsey Károly honvédtábor-
nok 2/13

Böszörményi István: Losonci csaták 1849-ben 2/48

Csalóközi Zoltán: Elpusztított 48-as emlékműve-
ink 2/56

Fancsovits György: Gyerkcőc katonák 1848–1849-
ben 2/36

Horváth Lajos: Román képviselők az 1848-49-es
országgyűlésben 2/41

Dr. Gelencsér Gyula: Pest megyei honvédek 1848–
1849-ben 2/21

Kanyar József: 1848-1849 másfél százados tanul-
ságai 2/3

Karacs Zsigmond: Földes az 1848/49-es szabad-
ságharcban 2/27

Kolta László: 1848 Bonyhádon 2/10

Konczné Nagy Zsuzsanna – Nagy Ferenc: Kor-
szakvég-korszakkezdet: magyar és román törté-
nések konferenciája az 1848-as esztendő emlékére
6/6

Kováts Dániel: Honismereti kiadványok szerepe
az iskolában 6/3

Márki Zoltán: Szeged 1848 tavaszán 2/6

Néző István: Kisvárdra 1848–1849-ben 2/11

Sokcsévi Dénes: Magyarország, mint példakép, a
horvát nemzeti mozgalomban 2/37

ÉVFORDULÓK

Bona Gábor: Külföldiek és magyarországi nem-
zetiségek a 48-as honvédseregben 6/20

Dankó Imre: Hetvenöt esztendeje halt meg K.
Nagy Sándor 3/16

Fehér József: Szemelvények az 1848/49-es emlék-
irat-irodalomból 4/25

Fericsán Kálmán: Kétszáz esztendeje született
gróf Károlyi István 2/75

Füessy Anikó: 120 éves a tiszafüredi múzeum
3/15

Gaal György: Kolozsvár 1848/49-ben 4/13

Halász Péter: Vadüzés és erdőüzág. Száz esz-
tendeje született Széchenyi Zsigmond 1/3

Hoppál Mihály: Emlékezés Diószegi Vilmosra
2/77

Kaposvári Gyula: Az 1848-49-es forradalom és
szabadságharc Jász-Nagykun-Szolnok megyében
3/10

Lukács László: 1848-49 emléke a néphagyomány-
ban 6/24

Pásztor Emil: 1848 költői előhangja: a Toldi 5/12

Pazderák Bertalan: Történelmi emlékhelyek a
Kassa melletti Magyarbödön 5/14

Somogyvári S. Gyula: Cigányzenészek az
1848/49-es szabadságharcban 5/9

Szecső Károly: Reményi Ede és Eger 4/32

Verebics Géza: Dr. Kovács Pál – orvos, szerkesztő,
kulturális szervező 5/18

Veszprémi György: Kétszázötven éves a győri
Szentháromság Kórház 6/14

A MAGYAR NYELV AZ EZREDFORDULÓN

Dr. Ágoston Mihály: „anyanyelvemet gyer-
mekkorom óta mindegyik nyelvénél jobban szeret-
tem” 4/47

Beke György: „Amíg lesz család, addig lesz anya-
nyelv is 5/23

Bod Péter Ákos: „A magyar nyelvet nem az idegen
nyelvek tanulásától féltém” 5/20

Gyurkovics Tibor: „Ebből a kulturális közösségből
származunk...” 6/36

Jakab István: vallomása 3/7

Jakó Zsigmond: vallomása 3/5

Ősz Erőss Péter: Őszinte vallomás anyanyelvem-
ről 4/53

EZERÉVES A MAGYAR ISKOLA

Gödéné dr. Török Ildikó: „Szolgálat és hivatás”
3/26

Kanyar József: Eötvöstől Eötvösig 3/18

SORSKÉRDÉSEK

Bagu Balázs: Boldog embernek érzem magamat.
Beszélgetés Bányász Árpád kárpátaljai tanárral
5/58

Tófalvi Zoltán: Az erdélyi Mezőség „nagy rom-
lása” 5/53

EMLEKHELYEK

Kerékyártó Mihály: Kicsiny ördög, mely mindent
tovacipél magával 1/12

Nagy Lajos: A türjei nemzetiségi kolostor 1/8

Székelyhídi Ferenc: Szentmihályiné Szabó Mária
1/11

TÁRLAT

Fülöp Irén: Képzőművészeti táborok az erdélyi
Makfalván 6/71

Hajdú Demeter Dénes: Elszakíthatatlan gyökerek
Tízéves az Erdélyi Művészetéért Alapítvány 5/61

Székely András Bertalan: A főváros és a nemzet
múltja iránti elkötelezettséggel. Skulptúra Csabával
beszélget 6/66

TERMÉS

A. Gergely András: Hagyományos térség – nem-hagyományos régiók 6/61

Dr. Ágoston István György: Az ónodi országgyűlés II. Rákóczi Ferenc emlékirataiban 2/66

Bagi Gábor: Társadalmi és politikai küzdelmek a reformkori Jászságban 3/59

Bagu Balázs: A bátyui betlehemes játék 6/44

Bartha Júlia: A '48-as törökországi emigráció és a kunsági emlékek 3/75

Csonna Zsigmond: Pesty Frigyes és a honismeret 2/59

Dánielisz Endre: Sinka István és Nagyszalonta 1/33

Demeter Zsófia: Lajoskomárom, a „legelső rendes falu” 1/26

Elek György: Város a hátországban: Karcag 1848-49-ben 3/61

Frankovics György: Reformáció és rekatolizáció a török kori Dráva-melléken 5/68

Frankovics György: A szigetvári várkapitányok ebédje 4/34

Dr. Gábrriel András: Máramaros 1/17

Góg Imre: Sinka István gyulai évei 1/36

Halász Boglárka: Szülőhelyem, Albertfalva 1/37

Konrád László: Kiskonyhák, nyárikonyhák Medinán 5/79

Dr. Kovács Valéria: A műemlékek védelmére, a kincsek beszolgáltatására vonatkozó törvénykezés 6/39

Dr. Kovács Valéria: A régészet népszerűsítése és oktatása Magyarországon a XIX. szd.-ban 1/43

Lévai Imre: Budapest és vidék, hagyomány és megélhetés 6/60

Dr. Merényi László: Terray Károly 1/31

N. László Endre: Aranymosó cigányaink 5/64

Pásztor Emil: Túrinné Cseh Viktória 1/23

Pifkó Péter: Petőfi és Jókai Váradi Antal esküvőjén 2/71

Pusztai Tamás: A középkori Muhi újabb régészeti feltárásai 2/61

Rapajkó Tibor: A csonka Arad vármegyére is emlékezve 4/45

Réthy Zsigmond: Az ember és a táj 1/13

Sebestyén Kálmán: A kalotaszegi Körösfő évszázadai 6/51

Szenássy Zoltán: Török világ, német világ Komáromban 3/57

Szőcsné Ganzda Enikő: A Sepsi széki vásárokról 5/74

Szűcs István: A szatmári táj magyarszürke ökrei 5/81

Timkó Gyula: Örmények a Gyimes völgyében 5/71

Dr. Tóth József: A csillebérci egykori úttörőtábor és az úttörővasút 5/83

Török Gemes Tünde: Katona József történetírása 6/55

Udvarhelyi Nándor: Batthyány Ignác és a gyulafehérvári Batthyáneum 4/40

Dr. Vadász István: Kiss Pál az 1848-49-es forradalom és szabadságharc tábornoka 3/69

HAGYOMÁNY

Andrásfalvy Bertalan: Megjegyzések Lanczendorfer Zsuzsanna közleményéhez 5/49

Dr. Babulka Péter: Dr. Kóczián Géza etnobotanikai kutatásai 2/84

Báti Anikó: Lakodalmi étrend Cserépfaluban 4/62

Bellon Tibor: A Nagy-kunságról, történelméről és népről 3/40

Dr. Bóra Ferenc: A nyári napforduló tüze Szent István ünnepén 3/53

Czagányi László: Dunaszentgyörgyi Tolnay Lajos, a MÁV első elnöke 6/79

Dankó Imre: Tariczky Endre emlékezete 6/77

Domonkos Ottó: „Ha valamit csinál az ember, akkor azt csak jól érdemes csinálni.” Tóth Ágnes népi iparművész 5/50

Fercsik Mihály: Mállott kövek árnyéka 5/39

Gábori Imréné: Könyvajándék Kórógyra 4/72

Gulyás Éva-Szabó László: A Tisza-mente néprajzi tájai Jász-Nagykun-Szolnok megyében 3/29

H. Bathó Edit: A Jászföld és népe 3/37

Harangozó Imre: Egy székely szentember, az oroszhegyi Bálint I. László 1/56

István Lajos: Hagyományos határháznál a Sóvidéken 5/27

István Lajos: Tavaszti tapasztási és meszelési szokások Korondon 1/64

Karacs Zsigmond: A földesi közigazgatás hagyományai 5/29

Kenyéri Kornélia: Hány János kalandozásai Csákváron 1/61

Kerekes Imre: A Pécsi Ingyenes Népkönyvtár Egyesület 5/35

Kerékgyártó Mihály: A Bárdosok ünnepe 6/87

Keszeg Vilmos: A táplálkozás hiedelmei a Mezőséken 4/57

Kuntár Lajos: Faludi Ferenc utóélete Vas megyében 1/46

Kücsán József-Tóth Ágnes népi iparművész 5/50

Lanczendorfer Zsuzsanna: Höveji csipkétől a „höveji tányérig” 5/44

Lukács László: Húsvéti tojásjátékok 2/82

Nagy László: Tej elvívés és visszahozás a Kiskükölli menti Szőkefalván 1/54

Olsvai Tamás Margit: A céhek vallási funkciója Székelyudvarhelyen 1/49

Polner Zoltán: Egykori bábák vallomásai 4/69

Sófalvi András: Nem épített várat a székely? 3/43

Szőcs Lajos: Korondi Monos Tamás nemeslevele 6/85

Varsányi Péter István: Emlékezés Lovassy Lászlóra 6/74

A HONISMERET FORRÁSAI

Töltési Imre: A honismereti mozgalom országos kibontakozása II. 1/68

KILÁTÓ

Hoppál Mihály – a sámnáktól – beszélget Juvan Sesztalovval 3/81

Prohászka László: Magyar vonatkozású műkin-
cesek a New York-i Metropolitan Museumban 6/89
Strom Sarolta: A dániai magyarokról 3/86

KRÓNIKA

*XXVI. Honismereti Akadémia, Karcag, 1998 június
29–július 3

Kanyar József: Megnyitó 5/88

A XXVI. Honismereti Akadémia kitüntettjei
5/90

A Honismereti Szövetség hároméves tevékeny-
ségéről *Bartha Éva* 5/92

A Honismereti Szövetség Számvizsgáló Bizott-
ságának jelentése *Hajdú Jánosné, Vajda Ferencné*
5/95

A Honismereti Szövetség Ellenőrző Bizott-
ságának jelentése *Dr. Bolla Dezső, Karacs Zsigmond,*
Rémiszt Tábora, Szüle Katalin 5/96

Á. I. Gy.: Ónodi Napok – 1998 6/96

Balassa Iván: Domokos Ottó 70 éves 6/97

Balassa Iván: Imre Samu emléktáblájának leple-
lezése Felsőőrben 2/92

Beregnyei Miklós: A paksi Jámbor Pál Társaság
2/90

Bogdán Lajos: Díszpolgári cím honismereti mun-
káért 6/98

Bogdán Lajos: Szigeti György nyolcvan éves 3/92

Boldizsár Zeyk Imre: Hetven éves volt Sütő And-
rás 1/77

Boldizsár Zeyk Imre: Vasas Samu emlékezetére
3/87

Dr. Cseke Ferenc: Az obornaki kerekvár 4/86

Sorba Csaba: László Gyula (1910–1998) 6/102

Dankó Imre: Búcsú Tábora Györgytől 2/97

Dankó Imre: Újvárosi Imre népi iparművész ha-
lálára 3/97

Dr. Fekete Imre: A hetvenéves dr. Mándics Mihály
közönléte 3/94

Fabulya Lászlóné: A Békés megyei Karácsonyi
János Honismereti Egyesület 1/80

Fejér László: Huszonöt éves a Magyar Vízügyi
Múzeum 6/100

Grin Igor: Réthy Zsigmond (1946–1998) 6/107

Grétsy László: Hányféleképpen veszekszik a ma-
gyar ember 2/87

Győri János: A Csete Balázs Helytörténeti Szak-
kör 3/89

Hajdú Demeter Dénes: Népfőiskolát avattak
Hegyközülakon 1/85

Hőgye Zsófia: Népzenei gyűjtőúton Erdélyben
2/95

Kaczián János: A Tolna Megyei Honismereti
Egyesület 4/73

Kanyar József: A XXVI. Honismereti Akadémia
megnyitója 5/88

Kálmán Gyula: Nagy Ferenc emlékére 1920–1998
3/95

Kerekgyártó Mihály: Dr. Faggyas István nyolc-
vanöt éves 1/79

Dr. Kertész Róbert: Búcsú Kaposvári Gyulától
6/105

Kerekgyártó Mihály: Kiosztották a XVIII. Ózdi
Honismereti Pályázat díjat 3/112

Kiss Jenő: Romániai magyar könyvtárak helyis-
mereti munkássága 1/83

Kiss Margit: Honismereti Kör Kolozsvárott 4/77

Kriza Illdikó: Népi együttesek találkozója Óbudán
2/94

Matyikó Sebestyén József: Egy múzeumigazgató
emlékére: Dr. Sági Károly 1/91

Dr. Mándics Mihály: Emlékmű készül Csávolyon
1/76

Dr. Mándics Mihály: Ötvenéves a csávolyi Bunye-
vác Klub 6/95

Mezey László Miklós: A kézdívasárhelyi múzeum
népviseleti gyűjteménye 1/88

Mezey László Miklós: Ünnepek az ónodi or-
szággyűlés évfordulóján 1/89

Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza: „Hazahív a ha-
rangszó” 6/99

Nagy Janka Teodóra – Szabó Géza: Templomavatás
Facsádon 6/95

Dr. Nagy Molnár Miklós: Honismereti Tábora Kő-
telken 1/90

Dr. Nagy Molnár Miklós: A Jász-Nagykun-Szol-
nok Megyei Honismereti Egyesület 3/87

Pápay Judit–Matyi Csongor: II. Országos Ifjúsági
Honismereti Konferencia 1/87

Pásztor Emil: A IV. Abauji Szabadegyetem 6/93

Schermanné Kása Erzsébet: A Honismereti munka
a karcagi Déryné Művelődési és Ifjúsági Központ-
ban 3/90

Dr. Sipos Csaba: Honismereti találkozó Dombó-
váron 6/94

Szekely András Bertalan: Szekeres László halálára
2/96

Szekelyhidi Ferenc: Vámosy Zoltán emléktáblát
avattak Leányfalun 4/79

Tímár Irma: Dr. Vargha Károly 4/81

Dr. Tóth Béla: „Feldobogott szívvel élt akkor a
nemzet”. Vetélkedő 1848/49-ről, szerte a világban
5/97

Tóth Dezső: Szalóky Károly emlékezte 3/98

Varga Domokos: Megalakult a Magyar Művelő-
dési Társaság 4/75

KÖNYVESPOLC

1848/49-es emlékmű Bánhorvátiban (*Kerek-
gyártó Mihály*) 4/106

Adonyi Zsóka Éva: Fekete István emlékezte
5/110

Albert Ernő: Rigó és madár II. (*Balassa Iván*) 4/96

Apró Éva: Rédey Pál: Csillagos ég, merre van a
magyar hazám? 4/99

Balassa Iván: Albert Ernő: Rigó és madár II. 4/96

Balassa Iván: Cigánd története 1289–1972 3/102

Balassa Iván: Drávaszög, 1997 3/104

Balassa Iván: Kardos László: Tiszaiagar 1/105

Balassa Iván – Kováts Dániel: Sárospatak hatá-
rának helynevei (*Péter László*) 4/94

Balassa Iván: Zombori Lajos: Magyar robotbár-
cák, uradalmi pénzek és gazdasági napszámok
5/109

- Balázs Géza: Hála József: Ásványok, kőzetek, hagyományok 1/103
- Bánkiné Molnár Erzsébet: Polgárok Kiskunfélegyházán 1890-1913 (Szilágyi Miklós) 2/107
- Bellosics Bálint: A gyermek a magyar néphagyomány (Dankó Imre) 4/104
- Bencsik János: Szakáll Sándor – Fehér József – Viga Gyula: Kömunkák Erdélyben 2/108
- Bessenyei György és Nyíregyháza, 1747-1997 (Bodri Ferenc) 6/113
- Bodó László: Knezić Károly honvédtábornok (Csiffáry Gergely) 4/97
- Bodri Ferenc: Bessenyei György és Nyíregyháza, 1747-1997 6/113
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete (Viszóczky Ilona) 3/110
- A Borsodi Tájház Közleményei (M. Takács Lajos) 6/121
- A celldömölki Berzsényi Dániel Gimnázium jubileumi évkönyve (Tungly Gyula) 4/103
- Cigánd története 1289-1972 (Balassa Iván) 3/102
- Cs. Simon István: Lehasadt ág (Végh Károly) 2/108
- Csiffáry Gergely: Bodó László: Knezić Károly honvédtábornok 4/97
- Csik Istvánné: A komlói iskolák története 1990-ig (Dr. Krisztián Béla) 5/111
- Csikmadaras hét évszázada (Sebestyén Kálmán) 2/104
- Csorba Béla: Még azt mondták, Temerinben (Silling István) 1/102
- Dankó Imre: Bellosics Bálint: A gyermek a magyar néphagyomány 4/104
- Dankó Imre: Frisnyák Sándor: Történeti földrajzi tanulmányok 1/100
- Dankó Imre: A Partiumi Füzetek 6/115
- Dankó Imre: Somogy megye nehéz évszázadairól 5/108
- Dankó Imre: A Szántódi Füzetek 1/93
- Dóka Klára: Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása 1/97
- Dóka Klára: A Körös és a Berettyó vízrendszer szabályozása a XVIII-XIX. szd.-ban (Fejér László) 2/103
- Dóka Klára: A Pápai Ipartestület Emlékkönyve 1886-1996 3/106
- Drávaszög, 1997 (Balassa Iván) 3/104
- Fejér László: Dóka Klára: A Körös és a Berettyó vízrendszer szabályozása a XVIII-XIX. szd.-ban 2/103
- Fekete István emlékezete (Adonyi Zsóka Éva) 5/110
- Frisnyák Sándor: Történeti földrajzi tanulmányok (Dankó Imre) 1/100
- Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (Dóka Klára) 1/97
- Görög katolikusok Kárpátalján (Koi István) 3/105
- Dr. Gubás Jenő: Kisebbségi közérzetünk barométere 6/110
- Gubás Jenő: A nemzetiségi kulturális autonómiáról 2/99
- Györe Géza: Körmeny oktatástörténete 1/103
- Hála József: Ásványok, kőzetek, hagyományok (Balázs Géza) 1/103
- Haraszti Viktor: Sípos Antalné – Bencze Géza – Bikki István – Korbonits Dezső: Egy mindig megújuló vállalat: A Chinoin története 1/99
- Jaczkó Zsolt: Németh Péter: Tarcál I. 1/94
- Jámborné Balog Tünde: Nagy János 3/109
- A Jászkunság összefogása (Sz. Bányai Irén) 6/117
- Jászsági Évkönyv (Kováts Dániel) 3/101
- Kasa Alexandar: Magyarok a Vajdaságban (Vajda Gábor) 2/102
- K. I.: Új néprajzi kiadványok az 1848/49-es forradalom és szabadságharcról 6/112
- Kántor Zsolt: Papp János: A békéscsabai műkedvelő színjátszás története 4/101
- Kardos László: Tiszaigaz (Balassa Iván) 1/105
- Kerekgyártó Mihály: 1848/49-es emlékmű Bánhorvátiban 4/106
- Kerekgyártó Mihály: Kiosztották a XVIII. Őzdi Honismereti Pályázat díját 3/112
- Két kiadvány a 70 éves Szabadfalvi József tiszteletére (Viszóczky Ilona) 6/114
- Kisebbségi közérzetünk barométere (Dr. Gubás Jenő) 6/110
- A kishaza oltalma. Kocsol László helytörténeti kutatásairól és a Csallóközi Kiskönyvtárról (Mák Ferenc) 5/100
- Koi István: Görög katolikusok Kárpátalján 3/105
- Kováts Dániel: Jászsági Évkönyv 3/101
- Kováts Dániel: Szűcs Sándor: A ványai juhbehajtás és más históriák 4/103
- Dr. Kováts Dániel: Tanulmányok Kölsővat történetéből 1/99
- Körmeny oktatástörténete (Györe Géza) 1/103
- Dr. Krisztián Béla: Csik Istvánné: A komlói iskolák története 1990-ig 5/111
- Dr. Krisztián Béla: Visy Gábor: A pesti Tököl-anum 1/99
- Lajos Árpád: A magyar nép játékai (Viszóczky Ilona) 1/106
- M. Takács Lajos: A Borsodi Tájház Közleményei 6/121
- Magyarok a pokol bugyraiban 2/100
- Mák Ferenc: A kishaza oltalma. Kocsol László helytörténeti kutatásairól és a Csallóközi Kiskönyvtárról 5/100
- Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében (Petersik Tivadar) 3/108
- Matyikó Sebestyén József: Újfehértó zsidósága 5/109
- Márfi Áttila: Németnek Bécs, magyarnak Pécs 3/103
- Nagy Janka Teodóra: Népi dolgozatok 6/120
- Nagy János (Jámborné Balog Tünde) 3/109
- A nemzetiségi kulturális autonómiáról (Gubás Jenő) 2/99
- Németh Péter: Tarcál I. (Jaczkó Zsolt) 1/94
- Németnek Bécs, magyarnak Pécs (Márfi Áttila) 3/103

- Népi dolgozatok (*Nagy Janka Teodóra*) 6/120
- Pandur József: A másik Rippl-Rónai (Dr. Sipos Csaba) 6/118
- P. L.: Röske földje és népe 2/105
- Papp János: A békéscsabai műkedvelő színjátszás története (*Kántor Zsolt*) 4/101
- A Partiumi Füzetek (*Dankó Imre*) 6/115
- A Pápai Ipartestület Emlékkönyve 1886–1996 (*Dóka Klára*) 3/106
- Péter László: Balassa Iván – Kováts Dániel: Sárospatak határának helynevei 4/94
- Petersák Tivadar: Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében 3/108
- Petersák Tivadar: Néprajzi Tanulmányok az Északi-középhegység területéről (*Viga Gyula*) 6/119
- Rábaköz (*Selmeczi Kovács Attila*) 4/101
- Rédey Pál: Csillagos ég, merre van a magyar hazám? (*Apró Évm*) 4/99
- Dr. Rédey Pál: A zalatárnoki Szent Anna plébánia és községei története 4/102
- Rímfaragók (V. K. I.) 5/112
- Röske földje és népe (P. L.) 2/105
- Sebestyén Kálmán: Csikmadaras hét évszázada 2/104
- Selmeczi Kovács Attila*: Rábaköz 4/101
- Silling István: Csorba Béla: Még azt mondták, Temerinben 1/102
- Dr. Sipos Csaba: Pandur József: A másik Rippl-Rónai 6/118
- Sipos Antalné – Bencze Géza – Bikki István – Korbonits Dezső: Egy mindig megújuló vállalat: A Chinoin története (*Harasztvi Viktor*) 1/99
- Siska József: Társadalmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa Múltjából 5/111
- Somogy megye nehéz évszázadairól (*Dankó Imre*) 5/108
- Sz. Bányai Irén: A Jászok összefogása 6/117
- Szabó Magda: Tóbiás Áron: A magyarok vére 6/109
- Szakáll Sándor – Fehér József – Viga Gyula: Kőmunkák Erdélyben (*Bencsik János*) 2/108
- A Szántódi Füzetek (*Dankó Imre*) 1/93
- Szilágyi Miklós: Bánkiné Molnár Erzsébet: Polgárok Kiskunfélegyházán 1890-1913 2/107
- Szöts Zoltán: Tilkovszky Lóránt: Német nemzetiség-magyar hazafiság 4/99
- Szűcs Sándor: A ványai jubbehajtás és más történetek (*Kováts Dániel*) 4/103
- Tanulmányok a kétszázötven éves Orosháza és vidéke történetéről (Dr. Tolnay Gábor) 1/95
- Tanulmányok Kölsövat történetéből (Dr. Kováts Dániel) 1/99
- Társadalmi Közlemények Abauj-Torna Vármegye és Kassa Múltjából (*Siska József*) 5/111
- Tilkovszky Lóránt: Német nemzetiség-magyar hazafiság (*Szöts Zoltán*) 4/99
- Dr. Tolnay Gábor: Tanulmányok a kétszázötven éves Orosháza és vidéke történetéről 1/95
- Tóbiás Áron: A magyarok vére (*Szabó Magda*) 6/109
- Tungly Gyula: A celldömölki Berzsényi Dániel Gimnázium jubileumi évkönyve 4/103
- Új néprajzi kiadványok az 1848/49-es forradalom és szabadságharcról (K. I.) 6/112
- Újfehértó zsidósága (*Matyikó Sebestyén József*) 5/109
- V. K. I.: Rímfaragók 5/112
- Vajda Gábor: Alexander Kasa: Magyarok a Vajdaságban 2/102
- Végh Károly: Cs. Simon István: Lehasadt ág 2/108
- Viga Gyula: Petersák Tivadar: Néprajzi Tanulmányok az Északi-középhegység területéről 6/119
- Viselet és történelem – viselet és jel (*Viszóczky Ilona*) 4/104
- Visy Gábor: A pesti Tökölyanum (Dr. Krisztián Béla) 1/99
- Viszóczky Ilona: Borsod-Abaúj-Zemplén megye népművészete 3/110
- Viszóczky Ilona: Két kiadvány a 70 éves Szabadfalvi József tiszteletére 6/114
- Viszóczky Ilona: Lajos Árpád: A magyar nép játéka 1/106
- Viszóczky Ilona: Viselet és történelem – viselet és jel 4/104
- A zalatárnoki Szent Anna plébánia és községei története (Dr. Rédey Pál) 4/102
- Zombori Lajos: Magyar robotbárcák, uradalmi pénzek és gazdasági napszámok (*Balassa Iván*) 5/109

PÁLYÁZAT

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére meghirdetett „Feldobogott szívvel élt akkor a nemzet!” című internetes vetélkedő kérdései. Összeállította: dr. Tóth Béla 1/Melléklet

Dr. Halmi Lászlóné: A Magyar Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség 1997–1998 évi, a „Hely szelleme” című helytörténeti pályázatának eredményjegyzéke 4/88

A Jászágért Alapítvány pályázati eredményjegyzéke 4/93

Dr. Ravasz Éva: Helytörténeti pályázat 1848/49 emlékére 4/92

A XIV. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke 4/90

A HONISMERETI ÉVFORDULÓNAPTÁRA, 1999

Mezey László Miklós 5/113

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

1/107, 2/111, 3/114, 4/107, 6/122

Boldogasszony temploma a kegyszoborral. Nagyméretű rézmetszet, 1682 körül. Unikum.

